

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
ТА СУСПІЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

МЕДІАФОРУМ

Том XI

Збірник наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

*Чернівці
Чернівецький національний університет
мені Юрія Федьковича*

2022

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Друкується за ухвалою Вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

*Свідोцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ 21904-11804 Р від 02 листопада 2015 р.*

*Включено до переліку наукових фахових видань України категорії “Б”,
НАКАЗ МОН України №1471 від 26 листопада 2020 р.*

Рецензенти

Поліщук І.О. – доктор політичних наук, професор

Тихомирова Є.Б. – доктор політичних наук, професор

Редколегія випуску

Бурдяк В.І. – доктор політичних наук, професор (головний редактор)

Фісанов В.П. – доктор історичних наук, професор (редактор-засновник)

Монолатій І.С. – доктор політичних наук, професор (заступник головного редактора)

Осада І.С. – кандидат політичних наук, доцент (відповідальний секретар)

Балюк Валентин – доктор політичних наук, професор (Польща)

Бурейко Н.М. – кандидат політичних наук

Дубовик В.А. – доктор політичних наук, професор

Єрвомін М.Б. – кандидат політичних наук

Зашиклішняк Л.О. – доктор історичних наук, професор

Ищенко І.В. – доктор політичних наук, професор

Калиновський Ю.Ю. – доктор філософських наук, професор

Катеринчук П.М. – кандидат політичних наук, доцент

Лучак М.М. – кандидат філологічних наук, доцент

Соснін О.В. – доктор політичних наук, професор

Чарських І.Ю. – кандидат історичних наук, доцент

Штефанакі Богдан – доктор політичних наук, професор (Румунія)

М 442 **Медіафорум** : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук.
праць. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. – Том 11. – 328 с.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11>.

Одинадцятий том «Медіафоруму» містить наукові статті дослідників, які присвячені актуальним проблемам міжнародних відносин, суспільних комунікацій та політичної науки в цілому. Особливу увагу приділено питанням російсько-української війни та повоєнного устрою в Європі. Збірка розрахована на спеціалістів у царинах політичного консультування та міжнародної аналітики, стратегічного менеджменту, медіа-комунікацій, держслужбовців та аспірантів.

УДК [327:316.776](08)

ББК 66.07+66.011.1я43

Адреса редколегії: Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій, факультет історії, політології та міжнародних відносин, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Коцюбинського, 2, м. Чернівці, 58012, тел.: +38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, 2022

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
YURIY FEDKOVYCH CHERNIVTSI NATIONAL UNIVERSITY

COLLEGE OF HISTORY, POLITICAL SCIENCE
AND INTERNATIONAL STUDIES

THE DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND PUBLIC COMMUNICATIONS

MEDIAFORUM

Volume XI

Collection of Research Articles

Analytics, Forecasts, Information Management

*Chernivtsi
Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University
2022*

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43
М 442

*Published by Academic Council of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Printed Media Registration Certificate KB 21904-118.04 P4470IP of November 2, 2015
The journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine of category B.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1471 of November 26, 2020.*

Reviewers:

Ihor Polishchuk – Doctor of Political Science, Professor
Yevheniia Tykhomyrova – Doctor of Political Science, Professor

Editorial board

Vira Burdiak – Doctor of Political Science, Professor (Editor-in-Chief)
Volodymyr Fisanov – Doctor of Historical Science, Professor (Founder and Editor)
Ivan Monolatii – Doctor of Political Science, Professor (Deputy Editor-in-Chief)
Ivan Osadtsa – PhD in Political Science, Associate Professor (Executive Secretary)

Valentyn Baliuk – Doctor of Political Science, Professor (Poland)
Nadiia Bureiko – PhD in Political Science
Volodymyr Dubovyk – Doctor of Political Science, Professor
Mykola Yeromin – PhD in Political Science
Leonid Zashkiliak – Doctor of Historical Science, Professor
Ihor Ishchenko – Doctor of Political Science, Professor
Yurii Kalynovskiy – Doctor of Science in Philosophy, Professor
Pavlo Katerynychuk – PhD in Political Science, Associate Professor
Mykola Luchak – PhD in Linguistics, Associate Professor
Oleksandr Sosnin – Doctor of Political Science, Professor
Ihor Charskykh – PhD of Historical Science, Associate Professor
Bohdan Stefanachi – Doctor of Political Science, Professor (Romania)

М 442 **MEDIAFORUM: Analytics, Forecasts, Information Management: Collection of Research Articles.** – Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2022. – Vol. 11. – 328 p.
ISSN 2522-4050 <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11>.

The 11th volume of the Mediaforum contains research articles on topical current issues of international relations, public communications and political science in general. Particular attention is paid to the issues of the Russian-Ukrainian war and the post-war order in Europe. The collection is intended for experts in the field of political consulting and international analytics, strategic management, media communications, for civil servants and post-graduate students.

УДК [327:316.776](08)
ББК 66.07+66.011.1я43

Editorial board address: 2 Kotsiubynskoho St., Chernivtsi, Ukraine, 58012, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, College of History, Political Science and International Studies, The Department of International Relations and Public Communications, phone: + 38 (0372) 509-457, E-mail: ivosadtsa@yahoo.com

© Yuriy Fedkovych Chernivtsi
National University, 2022

ЗМІСТ

Передмова	9
-----------------	---

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Василь Карпо, Ірина Жалоба

Витоки пан'європейського руху і сучасні виклики для університетської спільноти	13
---	----

Володимир Фісанов

1943: вирішальна й переможна точка біфуркації у Другій світовій війні	22
--	----

Артем Кокос

Поняття простору і політичні інтеграційні процеси Східної Європи в перше повоєнне десятиліття	46
--	----

Ігор Чарських

Інкorporований мейнстримом: конструктивізм в теорії міжнародних відносин	57
---	----

Іван Осадца, Василь Карпо

Прогностичні методики у дослідженні сучасних міжнародних відносин (на прикладі динамічної моделі Річардсона)	77
---	----

Євгенія Юрійчук

Євроінтеграція України: легітимувальна діяльність європартій під час активної фази російсько-української війни	96
---	----

Любов Мельничук

Переговорний процес як невід'ємна складова інтеграції Румунії до ЄС	115
--	-----

Сергій Федуняк

Вплив російсько-української війни на діяльність провідних інститутів безпеки в контексті формування нової моделі міжнародних відносин	131
---	-----

Наталія Нечаєва-Юрійчук

Безпекові виміри геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи	141
---	-----

Андрій Гачкевич

«Подвійні стандарти» тимчасового захисту втікачів від війни в Україні у міграційній політиці ЄС	162
--	-----

Михайло Юрій

Релігійна ідентичність у системі цивілізаційних цінностей	180
---	-----

Степан Рішко

Рамки та підбір параметрів дослідження локальних політичних режимів в Україні	197
--	-----

Світлана Константинок

Американська масова культура як глобальний інструмент впливу 219

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Олександр Соснін, Аліса Кононець

Особливості розвитку сучасного інформаційного суспільства 235

Оксана Звоздецька, Степан Кувік

Медіаконтент «Ісламської держави»: характер, види, форми 250

Іванна Макух-Федоркова, Богдана Вовк

Вплив нових медіа і соціальних мереж
на революційні події «Арабської весни» 279

Світлана Сидоренко

Розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища 298

Катерина Пилип'юк

Інформаційно-пропагандистський вплив Російської Федерації
на президентські вибори у Сполучених Штатах Америки
(2016 та 2020 роки) 310

6

РЕЦЕНЗІЇ

Микола Стецюк

НАТО в постбіполярному світі: рудимент чи необхідність?

Рец. на: Carpenter, TedGalen. 2019. NATO:

The Dangerous Dinosaur. Washington, D.C.: CatoInstitute. 192 p. 320

CONTENTS

Foreword	11
-----------------------	----

TOPICAL ISSUES

OF INTERNATIONAL RELATIONS AND POLITICAL SCIENCE

Vasyl Karpo, Iryna Zhaloba

Origins of the Pan-European Movement and Modern Challenges for the University Community	13
--	----

Volodymyr Fisanov

1943: A Decisive and Victorious Bifurcation Point in World War II	22
--	----

Artem Kokosh

The Concept of Space and Political Integration Processes of Eastern Europe in the First Post-War Decade	46
--	----

Ihor Charskykh

Incorporated by the Mainstream: Constructivism in the Theory of International Relations	57
--	----

Ivan Osadtsa, Vasyl Karpo

Predictive Methods in the Study of Contemporary International Relations (as Illustrated by the Richardson Dynamic Model)	77
---	----

Yevheniya Yuriichuk

European Integration of Ukraine: Legitimizing Activities of European Parties During the Active Phase of the Russian-Ukrainian War	96
--	----

Liubov Melnychuk

Negotiation Process as an Integral Part of Romania's Integration into the EU	115
---	-----

Serhii Feduniak

Influence of the Russian-Ukrainian War on the Activity of the Leading Security Institutions in the Context of New Model of International Relations	131
--	-----

Nataliia Nechayeva-Yuriichuk

Security Dimensions of Geopolitical Initiatives in the Central and Eastern Europe Region	141
---	-----

Andrii Hachkevych

“Double Standards” in EU Migration Policy: Manipulative Influence or Appeal to Legality	162
--	-----

Mykhailo Yurii

Religious Identity in the System of Civilizational Values	180
---	-----

Stepan Rishko

Framework and Selection of Parameters for the Research of Local Political Regimes in Ukraine	197
---	-----

Svitlana Konstantyniuk

American Mass Culture as a Global Instrument of Influence 219

INFORMATION SOCIETY:

PROBLEMS OF DEVELOPMENT AND MODERN CHALLENGES

Oleksandr Sosnin, Alisa Kononets

Contours of the Contemporary Information Society Development 235

Oksana Zvozdetska, Stepan Kuvik

The Islamic State's Media Content: Nature, Types, Formats 250

Ivanna Makukh-Fedorkova, Bohdana Vovk

Influence of New Media and Social Networks
on the Revolutionary Events of the «Arab Spring» 279

Svitlana Sydorenko

The Development of Digitalization During the War
as a Sociocultural Phenomenon 298

Kateryna Pylypiuk

8 Outreach Influence of the Russian Federation on the Presidential Elections
in the United States of America (2016 and 2020) 310

REVIEWS

Mykola Stetsiuk

NATO in the Post-Bipolar World: Vestige or Necessity?

Book review: Carpenter, Ted Galen. 2019. NATO:

The Dangerous Dinosaur. Washington, D.C.: Cato Institute. 192 p. 320

ПЕРЕДМОВА

В одинадцятому числі «Медіафоруму» автори особливу увагу приділили дослідженню актуальної проблематики міжнародних відносин. Зокрема 2 статті присвячені аналізу конструктивізму як мейнстримової течії у ТМВ та динамічної моделі Річардсона.

Досліджувалися також сучасні євроінтеграційні процеси та їх впливи на європейську політику України. Витоки пан'європейського руху і сучасні виклики для спільноти Чернівецького національного університету проаналізували буковинські дослідники Василь Карпо та Ірина Жалоба. Оригінальна стаття Євгенії Юрійчук розкриває легітимаційну діяльність проєвропейські налаштованих партій під час активної фази російсько-української війни. Впливи російсько-української війни на діяльність провідних інститутів безпеки в контексті формування нової моделі системи міжнародних відносин, а також виміри безпекової політики держав Центрально-Східної Європи розкриті у наукових розвідках Сергія Федуняка і Наталії Нечаєвої-Юрійчук.

Перебіг трагічних подій російсько-української війни спонукав звернутися до досвіду Другої світової війни та повоєнного облаштування у регіоні Східної Європи. Особливу увагу при цьому приділено 1943 року як вирішальному і переможному у здійсненні ефективної союзної стратегії, котра призвела до «беззастережної капітуляції» гітлерівської коаліції. Підкреслено прямі ремінісценції з російсько-українською війною 2022/23 років і зазначена необхідність беззастережної перемоги України та її союзників над путінізмом.

У другій частині збірки авторами досліджені актуальні питання розвитку інформаційного суспільства початку XXI століття. Саме свіжість, неупередженість, відкритість та спрямованість інформації на стимулювання участі громадян у житті сучасного Соціуму спроможна стати на заваді будь-яким авторитарним зазіханням, з якого б боку вони не появлялися. У цьому контексті може виникнути запитання: чи можна усе-таки реорганізувати погано облаштоване суспільство на кшталт ex-USSR? Відповідь очевидна – можна, але це зовсім не означає, що воно відразу, за помахом чарівної палички, перетвориться на комфортне й придатне для повсякденного життя, навіть за умов проголошеної електоральної демократії.

Дві авторські наукові розвідки присвячені особливостям розвитку медіасфери в арабському світі під час «Арабської весни» та в умовах протидії терористичній діяльності «Ісламської держави».

Зауважимо також і те, що у запропонованому Читачеві випуску «Медіафоруму» 4 статті написані поважними авторами у співавторстві зі студентами, а ще один науковий матеріал, присвячений феномену американської масової культури, розроблений магістранткою Світланою Константиною самостійно.

Окремо хочемо наголосити на непересічній події – Ювілеї одного з наших поважних авторів.

У січні 2022 р. виповнилося 75 років Олександрові Васильовичу Сосніну – доктору політичних наук, професору, академіку Української академії політичних наук, кандидату технічних наук, Заслуженому діячу науки і техніки України, учаснику ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС.

10 — У 1999 р. О.В. Соснін перейшов працювати до Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, де обіймає посаду заступника директора – керівника Центру інформаційних ресурсів і технологій, що дозволяє йому реалізувати досвід, набутий в процесі багаторічної науково-організаційної і державотворчої діяльності з питань обігу і захисту інформації в інтересах креативного розвитку сучасної України.

Як талановитого і глибокого вченого-практика Олександра Васильовича відзначає патріотизм і професіоналізм, доброзичливість у відносинах, педагогічний хист і підтримка молодих талантів в ім'я захисту безпеки держави в умовах російсько-української війни та розбудови в Україні інформаційного суспільства XXI століття.

Творчий доробок О.В. Сосніна складається з понад 400 наукових праць і винаходів. З 2019 р. Олександр Васильович є членом редколегії «Медіафоруму». Від усієї душі зичимо нашому шановному Колезі здоров'я, добра, оптимізму та нових творчих злетів в Інфопросторі.

Стаття, текст якої публікуємо у цьому числі «Медіафоруму» засвідчує фактичну невичерпність творчих потенцій шановного О.В. Сосніна.

Редколегія «Медіафоруму»

FOREWARD

The authors paid special attention to the study of topical aspects of international relations in the eleventh issue of the MEDIAFORUM. In particular, two articles are devoted to the analysis of constructivism as a mainstream trend in the TIR and the Richardson's dynamic model.

Modern European integration processes and their influence on the European policy of Ukraine were also studied. The origins of the pan-European movement and modern challenges for the society of Chernivtsi National University were analyzed by Bukovynian researchers Vasyl Karpo and Iryna Zhaloba. The original article by Yevheniya Yuriichuk reveals the legitimizing activities of pro-European minded parties during the active phase of the russian-Ukrainian war. Sergiy Feduniak and Nataliia Nechayeva-Yuriichuk disclosed the influence of the russian-Ukrainian war on the activities of the leading security institutions in the context of the formation of a new model of the system of international relations, as well as the dimensions of the politics of Central and Eastern Europe in their articles.

The course of the tragic events of the russian-Ukrainian war prompted to turn to the experience of World War II and post-war development in the region of Eastern Europe. Special attention is paid to 1943 as a decisive and victorious year in the implementation of an effective allied strategy that led to the "unconditional surrender" of the Nazi coalition. Direct reminiscences from the russian-Ukrainian war of 2022/23 are emphasized and the need for an unconditional victory of Ukraine and its allies over putinism has been stressed on.

In the second part of the collection, the authors explored topical issues in the development of the information society in the early 21st century. It is the freshness, impartiality, openness and orientation of information to encourage the participation of citizens in the life of modern society that can prevent any authoritarian encroachments, from whatever side they appear. In this context, the question may arise: is it still possible to reshape a poorly equipped ex-USSR society? The answer is obvious – it is possible, but this does not mean at all that will immediately, by magic, turn into a comfortable and suitable for everyday life, even in the conditions of the proclaimed electoral democracy.

Two author's research works are devoted to the peculiarities of the media sphere development in the Arab world during the Arab Spring and in the context of countering the terrorist activities of the Islamic State.

It is worth noting that four articles that were written by respected authors in co-authorship with students, and one more research material devoted to the American mass culture phenomenon that was independently developed by graduate student Svitlana Konstanyniuk are published in the current MEDIAFORUM issue offered to the reader.

We would like to draw attention to an outstanding event – the anniversary of one of our respected authors.

In January 2022, Oleksandr Vasyliovych Sosnin, Doctor of Political Science, Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Political Sciences, PhD (Engineering Science), Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, participant of the emergency elimination at the Chornobyl Nuclear Power Plant, turned 75.

12 — In 1999, O.V. Sosnin started to work at the National Institute for Strategic Studies under the President of Ukraine, where he holds the position of Deputy Director – Head of the Center for Information Resources and Technologies, which allows him to implement the experience gained in the course of many years of research, organizational and state activities on the circulation and protection of information in the interests of creative development of modern Ukraine.

As a talented and profound scientist-practitioner, Oleksandr Vasyliovych Sosnin is known as a patriot and professional with good will in relations, pedagogical talent and support for young talented researchers in the name of protecting the security of the state during the Russian-Ukrainian war and development of the information society of the 21st century in Ukraine.

Creative heritage of O.V. Sosnin consists of more than 400 scientific papers and inventions. Oleksandr Vasyliovych has been a member of the Mediaforum editorial board since 2019. We sincerely wish our distinguished Colleague much health, kindness, optimism and new creative journeys in the information space. The article, we publish in the current Mediaforum issue, testifies to the actual inexhaustibility of the creative potential of our respected O.V. Sosnin.

Mediaforum Editorial Board

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. –
Том 11. – С. 13-21

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2022. –
Vol. 11. – pp. 13-21

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.13-21>

УДК: 329.275:378.4

© Василь Карпо¹

© Ірина Жалоба²

ВИТОКИ ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКОГО РУХУ
І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ
ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ

У статті досліджуються витоки пан'європейського руху в контексті сучасних викликів для університетської спільноти на прикладі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Здійснено аналіз ідей Ріхарда Ніколаса Куденгофе-Калергі щодо об'єднання європейських держав. Авторами проаналізовано міжнародну діяльність Чернівецького університету як складовий елемент пан'європеїзму. Зокрема відзначено, що ЧНУ реальними діями долучається до різних проектів Пан'європейського союзу і бере участь у різних міжнародних програмах що є реальним втіленням провідних ідей пан'європеїзму, котрі сприяють сучасним процесам успішної європейської інтеграції України у гуманітарній та освітній сферах.

Ключові слова: Пан'європа, Ріхард Ніколас Куденгофе-Калергі, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Еразмус Мундус, університетська спільнота.

Origins of the Pan-European Movement and Modern Challenges
for the University Community

The article examines the origins of the pan-European movement in the

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.karpo@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7828-6980>

² Магістр кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій, факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: zhaloba.iryuna@chnu.edu.ua

context of modern challenges for the university community using the example of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. An analysis of the ideas of Richard Nicholas Kudenhofe-Kalergi regarding the unification of European states was carried out.

The authors analyzed the international activity of Chernivtsi University as a constituent element of pan-Europeanism. In particular, it was noted that ChNU actively participates in various projects of the Pan-European Union and participates in various international programs, which is a real embodiment of the leading ideas of pan-Europeanism, which contribute to the modern processes of successful European integration of Ukraine in the humanitarian and educational spheres.

Keywords: *Pan-Europe, Richard Nicholas Kudenhofe-Kalergi, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Erasmus Mundus, university community.*

14

Постановка проблеми. У листопаді 2022 р. у Відні проходив ювілейний Конгрес з нагоди 100-річчя заснування Пан'європейського союзу – громадсько-політичного руху який спрямований на об'єднання всіх європейців у сильній Європі. З утворення цього союзу виникає ряд ідей, які в майбутньому вплинули на процес європейської єдності, саме в цьому полягає актуальність даної теми.

Обговорення проектів об'єднаної Європи має багатовікову історію. Не дивлячись на різноманітність цих проектів, вони були досить схожими за своїми складовими. Можна погодитись з думкою дослідників з цієї проблеми, що до початку ХХ ст. ідеї об'єднаної Європи мали здебільшого абстрактний характер, їхні ідеали керувалися романтичними ідеями європейської єдності не враховуючи при цьому політичні, економічні, та соціальні реалії [Копійка В., Шинкаренко Т., 2001, с.13-14; Скрипник О., 2017, с.28]. Після Першої світової війни виникає декілька підходів щодо майбутніх проектів об'єднаної Європи. Посилення позицій Сполучених Штатів Америки, невдоволення пануванням метрополій у колоніях, а також повоєнна розруха створили сприятливі умови для розвитку ідеї європейської єдності [Скрипник О., 2017, с.28].

Виклад основного матеріалу. Засновником найстарішої політичної організації, яка виступала за об'єднану Європу був граф Ріхард Ніколас Куденгофе-Калергі. Він народився 17 листопада 1894 року у столиці Японії Токіо. Там його батько, граф Генріх Куденхофе-Калер-

гі був повіреним у справах Австро-Угорщини. Його матір'ю була Міцку Аояма. Свої дитячі роки він провів у західнобогемському замку Роншперг (нині чеське містечко Побежовіци). Згадуючи пізніше ті часи, Ріхард Куденхофе-Калергі писав: «як діти європейця і азіатки ми мислили не в національних категоріях, а континентами. Тому Європа завжди була в наших очах само собою зрозумілою єдністю, земля нашого батька» [Baier S., 2022, с.7]. Останній мав значний вплив на свого сина. Генріх Куденхофе-Калергі, дипломат і приватний науковець, володів шістнадцятьма мовами, викладав своєму синові, який отримав приватну освіту, російською й угорською і представляв собою за словами Ріхарда «ідеал чоловіка: справжній джентльмен, мудрий і добрий, хоробрий і щиросердний, щирий і справедливий» [Baier S., 2022, с.7]. Зрозуміло, що атмосфера в сім'ї була космополітичною і не сприймала націоналізму та нетолерантності. Тому й не дивно, що Першу світову війну Ріхард Куденхофе-Калергі сприйняв як «громадянську війну серед європейців, як першорядну катастрофу». Надалі все його життя було підпорядковане ідеї європейського об'єднання, що мало, серед іншого, унеможливити повторення нової війни на європейському континенті.

У 1922 р. Ріхард Куденхофе-Калергі, після того, як йому не вдалося вмовити президента Чехословаччини Томаша Масарика взяти на себе ініціативу з започаткування пан'європейської організації, робить перший крок до публічного представлення своїх ідей. У листопаді цього року у двох найвпливовіших німецькомовних газетах виходить його стаття під назвою «Пан'європа. Пропозиція», а саме: 15-го листопада у берлінській газеті «Vossische Zeitung» та 17-го листопада віденській «Neue Freie Presse» [Baier S., 2022, с.7; Waldburg S., 2022, с.13]. 1923 р. він публікує свій знаменитий «Пан'європейський маніфест», який минулого року вперше вийшов в українському перекладі у знаному чернівецькому видавництві «Букрек» [Куденхофе-Калергі Р. Н., 2022].

У цих своїх публікаціях Куденхофе-Калергі висунув три засадничих виклики-небезпеки, які штовхали європейські народи до об'єднання. Перший з них – це загроза нової європейської війни, яка може виявитися для Європи фатальною за наслідками. А те, що версальська система залишила для цього достатньо проблем, Куденхофе-Калергі усвідомлював дуже добре. Другий виклик – небезпека російського вторгнення. Він вважав неприциповим, чи в Росії буде

«червона» чи «біла» диктатура. Головне, що Росія завдяки хорошим урожаям, американському капіталу і німецькій організації, відновлюватиметься швидше, ніж Європа це підозрює. У наслідку, відновлена економічно Росія обов'язково прагнутимете до експансії і її першою жертвою будуть європейські народи, які межують з її західними кордонами.

За його баченням, двадцяті-тридцяті роки мали стати «справжніми перегонами між об'єднанням Європи та відновленням Росії: якщо Росії вдасться відновитися від її економічної катастрофи раніше, аніж Європа зуміє об'єднатися – Європа безповоротно буде підпорядковуватися російській гегемонії; якщо Європа об'єднається до відновлення Росії – вона врятується від російської загрози».

Третій виклик – економічна руїна в Європі, спричинена наслідками Першої світової війни. Як наслідок – небезпека економічної залежності, насамперед від наймогутнішої економіки США. Єдиним виходом з цієї ситуації Ріхард Куденхофе-Калергі вбачав у Пан'європі, тобто злитті всіх демократичних держав континентальної Європи в міжнародну групу, в політичне та економічне об'єднання [Kalergi's Pan-Europa, 2015]. Важливим було і те, що у 1924 р. було засновано журнал «Пан'європа», де широко обговорювалася ідея європейської федерації [Innovative Ansätze, 2021].

Пан'європейський рух і Союз безпосередньо фінансувалися впливовими фінансистами та аристократами. У 1924 р. друг Калергі барон Луї Натаніель де Ротшильд познайомив його з гамбурзьким банкіром Максом Варбургом. Останній запропонував 60 000 золотих марок для фінансування перших трьох років руху. Варбург і Калергі залишалися в «постійному інтелектуальному діалозі» з цього приводу [Kalergi's Pan-Europa, 2015]. Макс Варбург познайомив його зі своїми братами – Феліксом і Полем Варбургами та американським фінансистом Бернардом Барухом у 1925 році. Роберт Бош, німецький підприємець, був настільки вражений ідеями Калергі, що заснував Фонд розвитку Пан'Європи. Паневропейський рух фінансово підтримувався також такими відомими аристократичними родами як Турн-і-Таксіс, Віттлесбахів, Габсбургів і власне Калергі [Kalergi's Pan-Europa, 2015].

Калергі мав підтримку також багатьох провідних державних діячів та представників культурної еліти. Так, для прикладу, федеральний канцлер Австрії Ігнац Зайпель надав Пан'європейському руху штаб-

квартиру в Гофбурзі, а сам став президентом австрійського відділення Пан'європейського союзу. Така широка підтримка дозволила вже за три роки зібрати і провести у Відні 3-6 жовтня 1926 р. Перший конгрес пан'європейського руху. У ньому взяли участь 2000 представників 24 народів Європи. Серед них був і українець Ольгерд Бочковський. Його мандат знайшла у фондах ЦДАГО в Києві доцент кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ганна Скорейко і опублікувала на своїй сторінці у Фейсбучі [Особиста сторінка Ганни Скорейко].

У своїй діяльності у 20-х роках Калергі орієнтувався на Францію, де його ідеї віднайшли широкий відгук серед політичної еліти і державних діячів цієї країни. Ще 1924 р. він звернувся з відкритим листом до французького парламенту. У 1927 р. французький міністр закордонних справ Арістід Бріан став почесним президентом Пан'європейського союзу, який відігравав активну роль в діяльності Пан'європейського союзу в 1920-і роки [Posselt M., 2022, с.14]. А у вересні 1929 р. А. Бріан виступив в Лізі Націй з проектом меморандуму про «європейський федеральний союз» [Innovative Ansätze, 2021]. Франція в цей час активно просувала ідею утворення блоку європейських держав навколо французько-німецького союзу на чолі з Парижем та на противагу впливу США та Англії. Однак, економічна криза, яка охопила Європу і світ стала на заваді реалізації цієї ідеї.

У наступні десятиліття, особливо після Другої світової війни відбувається процес інституалізації ідеї європейської єдності, але це вже тема інших досліджень. На сьогоднішній день Пан'європейський союз – це активна громадсько-політична організація, спрямована на об'єднання всіх європейців.

У 2016 р. в Україні зареєстровано ГО «Пан'європейський союз Україна». Керівником та ідейним натхненником цієї організації є доктор історичних наук, професор, випускник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Ігор Жалоба.

Свою діяльність Союз здійснює в рамках різних європейських політичних структур, включаючи Європейський парламент. У статуті Пан'європейського союзу вказано, що дана організація є незалежною від політичних партій і рухів.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича реальними діями долучається до різних проектів Пан'європейського союзу. Важливою складовою щодо реалізації основних ідей пан'євро-

пеїзму для університетської спільноти є міжнародна діяльність у системі освіти. Адже, в умовах глобалізації (а для України подальшої європеїзації) повноцінна діяльність вищої школи можлива лише завдяки інтернаціоналізації закладів вищої освіти. Незважаючи на віроломний напад російської федерації 24 лютого 2022 року, університету вдалося поступово відновити, насамперед, мобільність студентів, викладачів та співробітників до іноземних університетів-партнерів, а також приймати закордонних представників у Чернівцях й започаткувати проєвропейські науково-публіцистичні видання.

У рамках зазначених європейських ініціатив під час політичних подій Першого Євромайдану і після його перемоги Кафедрою міжнародної інформації ЧНУ було започатковано міжнародний проєкт у співробітництві з Буковинською партнерською агенцією та Фондом імені Стефана Баторія (Польща) – видання періодичного суспільно-політичного журналу «Форум». У 2004-2010 роках було опубліковано 10 випусків. Один з них під назвою «Європейська мозаїка: турботи, сподівання, рішення» було присвячено проблемам сучасної Європи, її традиціям і сьогоденню, а також входженню України до європейської спільноти. Тут була опублікована зокрема редакторська стаття, присвячена 60-річчю плану Роберта Шумана, що об'єднав тоді Європу, не давши їй сповзти до нової ворожнечі [Фісанов В. Обличчям до Європи, 2010].

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича також розвиває тісні зв'язки з освітніми, науковими, культурними та іншими закладами з понад 30 країн світу. Загальна кількість угод станом на грудень 2022 року складає 206, що відповідає числу минулого року. При цьому слід врахувати, що з початком російської агресії всі домовленості з російськими та білоруськими ЗВО були розірвані університетом в односторонньому порядку. Більша частина угод діє, за кожною з них співпрацюють щонайменше 1-2 напрямки. Тобто абсолютна більшість кафедр університету різною мірою залучені до співпраці з іноземними партнерами. Кожного року активізується робота з розширення участі університету в міжнародних проєктах. Факультети за підтримки відділу міжнародних зв'язків залучаються до подання грантових заявок, координування та реалізації міжнародних проєктів. До того ж, у кожному інституті та факультеті призначено заступників з міжнародної діяльності, що сприяє кращій комунікації та розвитку прямих контактів з іноземними партнерами.

До кінця 2017 року важливу роль відігравали проекти європейської програми Еразмус Мундус, у яких університет брав участь, починаючи з 2011 року. Еразмус Мундус – це добре відома освітня програма ЄС, започаткована в 2004 р. і спрямована на активізацію міжнародної співпраці та підвищення мобільності студентів, викладачів, науковців та співробітників європейських університетів та університетів країн Східного партнерства. З 2011 р. університет брав участь у 6 проектах цієї програми, що є досить позитивним результатом по Україні.

Наш університет був задіяний також у низці проектів TEMPUS – програми зовнішньої допомоги Європейського Союзу. Її мета – сприяти модернізації системи вищої освіти у країнах-партнерах (країнах-сусідах) ЄС через активізацію співпраці між ЗВО держав-членів ЄС та країн-партнерів. Починаючи з 2011 року, у ЧНУ виконувалося 8 проектів за цією програмою.

Серед інших, в університеті виконувалися й наступні: програма Жана Моне (3 проекти) та Спільна операційна програма Румунія – Україна – Республіка Молдова 2007 – 2013 рр. (3 проекти).

З 2014 року за фінансової підтримки Європейського Союзу, на заміну вищезгаданим, запроваджено загальну програму ЕРАЗМУС+. Її цілями є: удосконалення навичок і здатності до працевлаштування студентів та сприяння конкурентоспроможності європейської економіки; покращення якості викладання та навчання тощо.

У листопаді цього року оголошено наступний конкурс за новою програмою Еразмус+ 2021-2027 рр. На кінець 2022 року університет виконує 5 проектів за програмою Еразмус+ КА2; підписано понад 40 угод у рамках мобільності студентів, викладачів та співробітників. Зазначимо також, що успішно завершилося виконання 2 проектів за напрямком КА2 [Міжнародна співпраця, 2022].

Висновки. Отже, участь студентів і викладачів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в різних міжнародних програмах і проектах є, на нашу думку, реальним втіленням програмних ідей пан'європеїзму, котрі сприяють сучасним процесам успішної європейської інтеграції України у гуманітарній та освітній сферах.

Джерела та література:

1. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. (2001). Європейський Союз: заснування і етапи становлення. Київ. Ін Юре. 264 с.

2. Куденхофе-Калергі Р. Н.(2022). Пан'європа: маніфест / пер. з нім. М. Кулика. Чернівці. Букрек. 100 с.

3. Міжнародна співпраця університету в 2022 році (2022). [http://www.chnu.edu.ua /in dex.php?page=ua/news&data\[5012\]\[id\]=17586](http://www.chnu.edu.ua/in dex.php?page=ua/news&data[5012][id]=17586)

4. Особиста сторінка Ганни Скорейко у фейсбук. <https://www.facebook.com/anna.skoreyko.3/posts/1243492382882033>

5. Скрипник О. М. (2017). Розвиток ідей європейської єдності у 20-30-х рр. ХХ ст. Емінак: науковий щоквартальник.. № 1 (17). Січень-березень. Т. 2.

6. Фісанов В. (2010). Обличчям до Європи (до 60-річчя Декларації Шумана. Форум. №1(8). Чернівці. Золоті литаври.

7. Baier S. (2022). Verteidiger der abendländischen Lebensform. Paneuropa Österreich. 47. Jg. Nr. 6.

20

—

8. Innovative Ansätze zur persönlichen Entwicklung und Verbesserung der Gesundheit: Paneuropäische Bewegung: historisch, politisch, identische Genese und Evolution. (2021). Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 4. Teil 9. Karlsruhe: ScientificWorld-NetAkhatAV.

9. Kalergi`s Pan-Europa: Ideological and Geopolitical Origins of the EU. (2015). <http://www.eurocanadian.ca/2015/02/ideological-and-geopolitical-origins-of-eu-ri chard-voncoudenhove-kalergis-pan-europa.html>

10. Posselt M. (2022). Vom Funken zur Fackel. Paneuropa Deutschland. 45. Jg. August.

11. Waldburg S. (2022). Europäischer Parlamentarismus. Paneuropa Österreich. 47. Jg. Nr. 6.

References:

1. Копійка V.V., Shynkarenko T.I. (2001). Yevropeys`kyy Soyuz: zasnuvannya i etapy stanovlennya. Kyviv. In Yure. 264 s.

2. Kudenkhofe-Kalergi R. N.(2022). Pan`yevropa: manifest / per. z nim. M. Kulyka. Chernivtsi. Bukrek. 100 s.

3. Mizhнародna spivpratsya universytetu v 2022 rotsi (2022). [http://www.chnu.edu.ua /in dex.php?page=ua/news&data\[5012\]\[id\]=17586](http://www.chnu.edu.ua /in dex.php?page=ua/news&data[5012][id]=17586)

4. Osobysta storinka Hanny Skoreyko u feysbuk. <https://www.facebook.com/anna.skoreyko.3/posts/1243492382882033>

5. Skrypnyk O. M. (2017). Rozvytok idey yevropeys'koyi yednosti u 20-30-kh rr. KHKH st. Eminak: naukovyy shchokvartal'nyk.. № 1 (17). Sichen'-berezen'. T. 2.
6. Fisanov V. (2010). Oblychchiam do Yevropy (do 60-richchya Deklaratsiyi Shumana. Forum. №1(8). Chernivtsi. Zoloti lytavry.
7. Baier S. (2022). Verteidiger der abendländischen Lebensform. Paneuropa Österreich. 47. Jg. Nr. 6.
8. Innovative Ansätze zur persönlichen Entwicklung und Verbesserung der Gesundheit: Paneuropäische Bewegung: historisch, politisch, identische Genese und Evolution. (2021). Monografische Reihe «Europäische Wissenschaft». Buch 4. Teil 9. Karlsruhe: ScientificWorld-NetAkhatAV.
9. Kalergi's Pan-Europa: Ideological and Geopolitical Origins of the EU. (2015). [http://www.eurocanadian.ca/2015/02/ideological-and-geopolitical-origins-of-eu-ri chard-voncoudenhove-kalergis-pan-europa.html](http://www.eurocanadian.ca/2015/02/ideological-and-geopolitical-origins-of-eu-ri-chard-voncoudenhove-kalergis-pan-europa.html)
10. Posselt M. (2022). Vom Funken zur Fackel. Paneuropa Deutschland. 45. Jg. August.
11. Waldburg S. (2022). Europäischer Parlamentarismus. Paneuropa Österreich. 47. Jg. Nr. 6.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.22-45>

УДК: 94(4):355.48(100)”1943”

© Володимир Фісанов¹

1943: ВИРІШАЛЬНА Й ПЕРЕМОЖНА ТОЧКА БІФУРКАЦІЇ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

У статті на основі аналізу документальних і мемуарних джерел досліджені значення і вплив воєнно-політичних й дипломатичних подій 1943 року як вирішального та поворотного у Другій світовій війні з урахуванням ремінісценції російсько-української війни 2022/23 років.

22

Автор робить обґрунтований висновок – 1943 рік дісно став поворотним для держав Об'єднаних Націй. По-перше, союзникам поступово вдалося консолідувати сили Французького Національного Спротиву гітлеризму з воєнним потенціалом у 400 тисяч військових. По-друге, фактично розгромити режим Муссоліні (головного союзника Гітлера в Європі) і вивести Італію з війни. По-третє, усе це робилося у рамках досягнення генеральної мети союзників у Другій світовій – беззастережної капітуляції нацизму і японського мілітаризму, про що заявили президент США Ф.Д.Рузвельт і прем'єр-міністр У.Черчилль під час роботи міжнародної конференції у Касабланці.

Ключові слова: Друга світова війна, 1943 рік, Конференція в Касабланці, Ф.Д. Рузвельт, У. Черчилль, режим Віші, Середземноморський театр воєнних дій, Французький національний спротив, вихід Італії з війни, гітлеризм, беззастережна капітуляція, сталінізм, путінізм, фільм «Касабланка».

1943: A Decisive and Victorious Bifurcation Point in World War II

Based on the analysis of documentary and memoir sources, the article examines the significance and influence of the military-political and diplo-

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.fisanov@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-6550-8903>

matic events of 1943 as a decisive and turning point in the Second World War, taking into account the reminiscences of the Russian-Ukrainian war of 2022/23.

The author makes a well-founded conclusion – 1943 really became a turning point for the states of the United Nations. First, the Allies gradually managed to consolidate the forces of the French National Resistance to Hitlerism with a military potential of 400,000 soldiers. Second, to actually defeat Mussolini's regime (Hitler's main ally in Europe) and take Italy out of the war. Thirdly, all this was done within the framework of achieving the general goal of the Allies in the Second World War - the unconditional surrender of Nazism and Japanese militarism, which was responsibly stated by US President F. D. Roosevelt and Prime Minister W. Churchill during the work of the international conference in Casablanca.

Keywords: *World War II, 1943, Conference in Casablanca, F.D. Roosevelt, W. Churchill, the Vichy regime, the Mediterranean theater of war, the French national resistance, the exit of Italy from the war, Hitlerism, unconditional surrender, Stalinism, Putinism, the movie «Casablanca».*

*Минуле потрібно знати не тому, що воно пройшло,
а тому, що, йдучи, воно не вміло прибирати свої наслідки.*

В. Ключевський

Постановка проблеми. У вдумливого Читача відразу може виникнути запитання: «А чому саме сорок третій? Які такі події відбулися саме у цей рік Другої світової, що до них варто сьогодні – через 80 років – пильніше придивитися нашим сучасникам?». Спробуємо відповісти на це непросте запитання, долучаючи історичні факти й опираючись на певний досвід триваючої російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень. Оскільки у статті здійснено переважно ретроспективний огляд та аналіз подій вирішального року світової війни, автор використовує насамперед опубліковані дипломатичні документи, які стосувалися важливих рішень прийнятих лідерами союзних держав на конференції у Касабланці. Вони опубліковані в офіційній серії дипломатичних документів США доби війни – Foreign Relations of the United States (FRUS).

При викладі матеріалу використані мемуари французького генерала Анрі Жиро [Général Giraud, 1949], публіциста та політолога Рай-

мона Арона [Арон Р., 2002], а також щоденники італійського міністра закордонних справ Галеаццо Чіано [Чіано Г., 2010]. Важливе значення для розкриття теми мали джерела, які пов'язані з діяльністю нацистських функціонерів різного штибу, зокрема Й.Геббельса [Excerpt from Goebbels's Speech, 1943], О. Абетца [Pétain et les allemandes, 1948]. Досить інформативним джерелом воєнної доби виявився американський щотижневик лівого спрямування «New Masses».

Поміж сучасних досліджень відзначаю фундаментальне дослідження Адама Туза про кризу і причини краху нацистської економіки у роки війни [Туз А., 2019], розлогу біографію У. Черчилля написану Мартіном Гілбертом [Гілберт М., 2019], а також монографію Валентина Фаліна, присвячену проблематиці Другого фронту в Європі [Фалин В., 2016]. Серед сучасних досліджень, присвячених подіям російсько-української війни, звернемо увагу на працю американо-російського історика Юрія Фельштинського та болгарського експерта Міхаїла Станчева [Felshtinsky, Yuri, Stanchev, Michael, 2022].

24

Мета статті – на основі документальних і мемуарних джерел розкрити значення і вплив воєнно-політичних й дипломатичних подій 1943 року як вирішального та поворотного у Другій світовій війні з урахуванням ремінісценцій російсько-української війни 2022/23 років.

Виклад основного матеріалу. Колись у добу СРСР у школах головну увагу (і це можна було зрозуміти) приділяли подіям 1943 року на німецько-радянському фронті. Дійсно, саме тоді відбулися оточення і розгром німців під Сталінградом (6-а армія Паулюса) та перемога у літній танковій битві на Курсько-Орловській дузі. Після капітуляції на Східному фронті (з метою зменшити вплив деморалізуючого удару від поразки на населення) доктор Геббельс виступив з найбільш відомою промовою 18 лютого 1943 року у Sportpalast в Берліні, під час якої закликав німців знову взяти на себе зобов'язання розпочати «повну», тобто «тотальну війну». Я спеціально продивився витримки з його виступу: фанатичний ентузіазм багатотисячної ретельно підбраної аудиторії був непідробним. До речі, це була одна з тих промов, яка засвідчила непересічний талант Геббельса як пропагандиста використовувати риторику для тотального маніпулювання реальністю.

Серед його запитань до аудиторії та усіх німців було і таке: «Англіїці стверджують, що німецький народ втомився від боротьби. Я запитую вас: чи готові ви продовжувати цю боротьбу з похмурою

рішучістю, не злякавшись жодних обставин, які судилися долею, продовжувати її з фюрером як фаланга тилу, що стоїть за нашими воюючими арміями, допоки перемога не буде за нами?» [Excerpt from Goebbels's Speech, 1943; Hamre M., 2018]. При цьому на червоному банері на задньому плані у Sportpalast майорів напис: Тотальна війна – найкоротша війна» (Totaler Krieg – Kürzester Krieg).

Зрозуміло, що це була реакція не тільки на поразку армії Паулюса, але й на рішення міжнародної зустрічі лідерів союзних держав у Касабланці. Зауважу, що ці карколомні, принципові рішення, котрі приймалися тоді західними союзниками антигітлерівської коаліції й наслідки подальших воєнно-політичних подій мали також визначальне значення для остаточної перемоги над нацизмом в Європі. До неї, звісно, було ще далеко, але уже у 1942 Німеччина втратила стратегічну мету блицкригу і не могла покладатися виключно на свої власні ресурси: вона так і не стала тим самодостатнім «життєвим простором», про який мріяв Гітлер. Захоплена Європа також не скидалася на багатообіцяючу платформу для ведення зтяжної війни на виснаження. Тут можна навести яскравий приклад з нафтою. З 1940 до 1943 року мобільність німецьких армій залежала від щорічного імпорту 1,5 млн. тон румунської нафти. Разом з тим, Британія, незважаючи на всі труднощі, тільки у 1942 р. зуміла ввезти 10,2 млн. тон нафти що у 5 разів перевищувало імпорт Німеччини.

Як відомо, Гітлер у 1942 доручив своєму улюбленцю Альберту Шпеєру займатися технічним постачанням вермахту та іншими воєнно-господарськими проблемами. Спочатку здавалось, що йому вдалося подолати виробничу кризу й добитися «збройного дива». Проте, багато у чому це були завищені цифри «успіхів тилу» допоки німецька військова економіка не стикнулася, починаючи з весни 1943 р., з контрдіяями та бомбардуваннями союзників зокрема і військових заводів. Більше того, Шпеєр, якби ми сьогодні сказали, грав переважно на підвищення власного політичного іміджу, цілком розуміючи те символічне значення, котре відігравала в умовах тотального протистояння військова промисловість. Як слушно зауважив у своєму фундаментальному дослідженні Адам Туз, Шпеєр «не просто займався виробництвом озброєнь – він зумів перетворити його в інструмент пропаганди» [Туз А., 2019:701]. Хоча заради об'єктивності слід визнати, що на повсякденному рівні крах економіки нацизму що невідворотно насувався (особливо для стороннього ока) був

майже не відчутний. Наведу тут фрагмент споминів одного з освічених радянських полонених майора Петра Палія, який у 1942 р. був направлений як технічний спеціаліст у ракетний центр нацистів «Військова установа Пенемюнде» (Heeresanstalt Peenemunde), де вироблялися ФАУ-2 і який, до речі, неодноразово відвідували Шпеер і грос-адмірал Деніц. Ось що він писав, коли військовополонені рухалися по території Німеччини: «Поїзд тепер рухався паралельно якийсь особливій дорозі... Підїзди та зїзди плавно закруглялися як за лекалом, вписувалися у головне полотно. З обох боків бар'єру мчали з великою швидкістю автомобілі і по усій довжині дороги – посередині біла полоса. На численні запитання один з солдатів коротко відповів: «Autobahn!». « – Дорога, зовсім як... навіть не придумаєш з чим порівняти. Утопія майбутнього якась-то», – сказав один з військовополонених, дивлячись зачарованим поглядом на це диво техніки [Палій П., 1987:153]. Однак, уже на межі 1943/44 років не усе виглядало так райдужно. Один з офіцерів – Гранов, який фактично перейшов на технічну службу до німців на пряме запитання Палія: «Так що ви тепер повністю у стані ворогів?», відповів: «О, ні! Назад, у Пітер, мені ходу немає, але й сучасна Німеччина мене не приваблює. Навіть у випадку перемоги Німеччина повинна буде знайти вихід з того тупика, у який її завів Гітлер. У ХХ столітті не можна управляти суспільством, методами середньовіччя...» [Палій П., 1987:178-179].

26

—

Підкреслимо, що і у військовому аспекті 1943 рік мав стати, за задумом англо-американського командування переломним для перебігу геостратегічних подій на Середземноморському театрі. Звісно, бажаний Другий фронт у Північно-Західній Європі тоді, скажімо, з точки зору британського генштабу, був неможливий, оскільки між Гібралтаром і Калькуттою знаходилося 38 дивізій, котрі не можливо було відкликати до Англії, де додатково формувалися ще 16 дивізій.

Предтечею висадки американських військ на Сицилію, яку Черчилль вважав вкрай другорядною операцією, була операція «Факел» (Operation Torch) – висадка союзників на узбережжі Французької Північної Африки, у Марокко та Алжирі. У кінцевому рахунку метою цих усіх операцій було виведення з війни Італії й поступове «перетягування» на бік союзників Франції, де поки що панував колабораціоністський режим Віші. Саме події 8 листопада 1942 року спонукали нацистів порушити домовленості 1940 р. й розпочати 11 листопада окупацію частки території французької держави (Операція «Антон» –

Unternehmen Anton), контрольованої урядом Віші. Гітлер, дізнавшись про співробітництво Дарлана та Жиро з союзниками, наказав німецьким військам зайняти південну, неокуповану частину Франції, а також посилити німецьку присутність у Північній Африці. Окупації зазнав і французький протекторат у Тунісі. Метою операції було також захопити французький флот, який базувався у Тулоні та блокувати згодом морські транспортні ресурси англосаксів, утримуючи якомога довше плацдарм у Тунісі.

До того ж, Муссоліні не зміг не долучитися до «стратегічної допомоги». За домовленістю з Гітлером, італійські війська окупували Корсику та значну частину Півдня Франції, зокрема, важливий морський порт Тулон з військово-морською базою та всі області Провансу до річки Рона. Як занотував у щоденнику 10 листопада 1942 р. міністр закордонних справ Італії Галеаццо Чіано після зустрічі у ставці Гітлера: «Ухвалено рішення про виступ, особливо через те, що позиція генерала Дарлана в Алжирі дуже двозначна...». І далі: я не встигаю втрутитися, коли Лаваль намагається добитися поступок від Італії, оскільки Гітлер з «найбільшою твердістю заявляє, що він не має наміру гаяти час на обговорення італійських претензій, котрі видаються більш ніж поміркованими» [Чіано Г., 2010:602].

Цим анексіям з боку Риму передувало, як доповідав німецький посол у Віші Отто Абетц*, розширення влітку 1942 р. італійської пропаганди щодо анексії Савойї, Ніцци, Корсики, а також Тунісу, що мало б штовхнути у табори ворогів Франції, навіть тих, хто раніше виявляв «лояльну позицію до держав Осі». Посол Абетц вже влітку 1943 р. змушений був визнати у Меморандумі, присвяченому французьким справам, що події 11 листопада 1942 р. спричинили зсув у політичних настроях навіть у верхівці Віші. Так, адмірал Франсуа Дарлан**, який був деякий час другою фігурою після маршала Петена, за умов

* Це був той самий Абетц – «терміт Гітлера», перед яким ще напередодні війни фюрер поставив завдання якомога глибше «корумпувати й послабити Францію» з тим, щоби вона зазнала поразки від перших ударів рейху [Lazareff P., 1941:17].

** Відносини у воєнно-політичному трикутнику лідерів французького спротиву «Де Голль – Жіро – Дарлан» склалися драматично й останній був найбільш трагічною фігурою. Адмірал хоча й підтриманий на початках американцями посту - пово втратив вплив і був убитий в Алжирі 20-річним роялістом Фернаном де Ла Шапелем – у кулуарі «Літнього палацу», побудованому у мавританському стилі [Гаррос Л.,1997].

окупації Півдня та окупації італійцями Корсики, Ніцци та Савойї, утвердився у переконанні: відтепер залишається лише «один шлях для порятунку Франції – той, який проходить поруч зі Сполученими Штатами» [Pétain et les allemandes, 1948:86].

Згодом американці зробили ставку на генерала Анрі Жіро, котрий був менш зв'язаний з режимом Віші, проте і він з власних амбіцій фактично відійшов від активної боротьби, хоча й був певний час одним з діячів Французького Комітету національного визволення (ФКНО), який очолив генерал де Голль. Виглядало усе таким чином нібито США у Північній Африці підтримали в 1942 р. щось на зразок залежного від них нового режиму Віші.

28

Як би там не було, французький флот за наказом Адміралтейства режиму Віші був потоплений французькими офіцерами у Тулоні перед загрозою його захоплення німцями. Усього було затоплено 77 кораблів, поміж яких були 3 лінійних кораблі (флагман «Страсбург», «Дюнкерк» і «Прованс»). Разом з тим, використання союзниками таких постатей, як Дарлан і Жіро, дозволило перевести на свій бік впливових керівників вішистського режиму, зблизити їх із Французьким національним комітетом у Лондоні та зрештою сформувати єдиний, визнаний США та Великобританією уряд Франції.

І що саме головне була створена боездатна французька армія спротиву. Ось що писав про ці неоднозначні процеси у війську, намагаючись розкритикувати прихильників де Голля, у своїх мемуарах «Одна мета» згадуваний генерал Жіро: «Загалом голлістські війська залучили близько десяти тисяч чоловік, краплю у морі з 400.000, які нараховувалися в армії на 1 січня 1944 року... Отже, матеріальний результат був незначним...» [Général Giraud, 1949]. Проте, німецькі генерали, вписуючи навіть початкові події і процеси у більш глобальну стратегію, міркували дещо інакше. 18 листопада 1942 р. командувач армії резерву генерал Фромм писав фельдмаршалу Кейтелю: «Поza всяким сумнівом, відкинувши армію Роммеля і висадивши американські війська в Африці, суперник утворив другий фронт... Я не в змозі зараз оцінити сили наших італійських союзників чи союзників на Балканах... Оборона на південно-європейському фронті і, зокрема, оборона Балкан або відбиття нових ударів в Африці не повинна базуватися на використанні тільки цих сил. Звідси випливає, що необхідно створити нову німецьку армію для дій на півдні Європи...» [Говард М., 1980:236].

Говорячи про політику Франції, зауважимо, що у ті вирішальні для неї дні не усе було зрозуміло і просто. Як у Сполучених Штатах, так і в Англії аж ніяк не усі французи, котрі відкинули вішистський режим, приєдналися до голлістів. У Нью-Йорку їх лють викликав Антуан де Сент-Екзюпері: вони ставилися до нього як до зрадника, оскільки відразу після висадки англо-американських військ у Північній Африці він виступив за примирення всіх французів, які бажали битися з ворогом. Як відзначав у мемуарах відомий публіцист Раймон Арон, де Голль ніколи не зводив свою місію до досягнення військової перемоги: він задумав проект забезпечити Францію «придатними інститутами». Подібно до Бонапартів, де Голль зневажав партії та угруповання; він звертався до всієї нації. Проте, він заздалегідь обмежив свою владу, керований демократичними переконаннями, а також, можливо, бажанням переконати англійців та американців «у своїй республіканській правовірності» [Арон Р., 2002].

Проте, не менше значення аніж перебіг тактико-стратегічних подій у Середземномор'ї мали й політичні рішення і заяви лідерів Союзних держав на початку 1943 року. Маємо на увазі конференцію у визволеній Касабланці, у тій «затишній оазі», де зустрічалися президент США Франклін Д. Рузвельт і прем'єр-міністр Великої Британії Уїнстон Черчилль. Під час конференції зокрема виявилися серйозні протиріччя між британською військовою політикою та стратегією США. Англійці виступали за беззаперечний пріоритет Європейського театру, американці ж наполягали на виділенні необхідних ресурсів для Тихоокеанського напрямку. У меморандумі «Про ведення війни у 1943 році» було підкреслено, що наступ на Японію буде здійснено «усіма силами Об'єднаних Націй відразу після розгрому Німеччини». Однак головним усе-таки залишався європейський фронт. У пункті 3 читаємо: «операції на Європейському театрі повинні відбуватися з метою досягнення розгрому Німеччини у 1943 році із залученням максимуму сил...» [Говард М., 1980:182]. Спільний англо-американський штаб також затвердив рішення здійснити висадку у Сицилії в 1943 р., розпочавши її у липні, у період сприятливої фази місяця.

Під час конференції також відбулася зустріч 2-х французьких генералів де Голля і Жіро, котрі очолювали сили спротиву і підготували спільне комюніке, де зокрема було підкреслено таке: «Ми зустрілися. Ми переговорили. Ми відзначили нашу повну згоду. Наша мета –

визволення Франції і торжество свобод людини шляхом повного розгрому суперника» [Говард М., 1980:182]. Значення французької єдності, писав американський тижневик «New Masses», коментуючи заяви політиків, важко переоцінити. Це свідчить, поза всяким сумнівом, серйозне посилення коаліції, особливо у ситуації коли армії союзників «завдаватимуть вирішального удару» [What happened at Casablanca, 1943].

Особливо підкреслимо той факт, що на підсумковій прес-конференції 24 січня 1943 р. президент Рузвельт зробив доленосну заяву щодо базових умов завершення війни і саме це стало причиною того що зустріч політиків увійшла в аналі історії як зустріч «беззастережної капітуляції». Президент США зокрема сказав таке: «Дехто з вас, британці, знає давню історію про те, що у нас був генерал на ім'я У. С. Грант. Його звали Улісс Сімпсон Грант, якого у дні нашої з прем'єр-міністром юності називали Грант «Беззастережна Капітуляція»*. Ліквідація військової могутності Німеччини, Японії та Італії означає беззастережну капітуляцію Німеччини, Італії та Японії. Це означає розумну упевненість у майбутньому світовому мирі». При цьому політик зауважив, що такий результат не веде до «знищення населення Німеччини, Італії чи Японії, але означає знищення філософії, котра проповідує завоювання та підкорення інших народів» [Roosevelt-Churchill Press Conference, 1943:727].

30

У записках помічника президента США Гаррі Гопкінса були зроблені деякі уточнення щодо обставин виголошення Заяви ФДР, зокрема він зазначив таке: президент, роблячи свою заяву, «дуже ретельно підбирав слова і говорив по записках». Єдиним важливим доповненням до комюніке була заява лідерів двох держав про те, що вони з Черчиллем «сповнені рішучості прийняти не що інше, як беззастережну капітуляцію Німеччини, Японії та Італії» (were determined to accept nothing less than unconditional surrender of Germany, Japan and Italy) [Notes by the Presidents Special Assistant, 1943:841]. У кінцевому вигляді «Нотатки до промови Президента» увібрали таке єдине можливе, переможне формулювання: «Це включає в себе просту формулу визначення мети цієї війни у термінах беззастережної капітуляції Німеччини, Італії та Японії. Беззастережна капітуляція з

* Ініціали генерала Гранта – U.S. розшифровувалися як Unconditional Surrender, тобто беззастережна капітуляція.

їх боку означає розумну гарантію миру у всьому світі на покоління» (Unconditional surrender by them means a reasonable assurance of world peace, for generations) [President Roosevelt's Press Conference Notes, 1943:837]. Заява президента Рузвельта тривала близько 15 хвилин. Подібна чітка і зрозуміла формула мала згуртувати союзників і довести до відома усіх, що у цей раз не буде ані мирних перемовин, ані двозначних обмовок, які містяться у нових «чотирнадцяти пунктах».

Британський прем'єр повністю підтримав президента і наголосив, що початок висадки американських військ на Півночі Африки змінив «стратегічний хід війни». Це змушує німців воювати в умовах найбільших труднощів. «І я думаю, що це дає нам дуже помітну ініціативу. Отримавши цей дорогоцінний скарб у наші руки, ми повинні докласти зусиль, щоби зберегти його». Гітлер, мабуть, впав у розпач, шукаючи виправдання недолугості в очах нацистської партії і намагаючись пояснити що його «обдурили та обіграли» на африканських берегах [Roosevelt-Churchill Press Conference, 1943:728-729]. У редакційній статті лівого часопису «New Masses» під назвою «Що трапилося у Касабланці» зокрема відзначалося таке: 1943 може стати роком можливої перемоги над Гітлером в Європі, якщо операції союзників на суходолі будуть «синхронізовані» з нестримним походом Червоної Армії. «Можливої перемоги, повторимо ми» [What happened at Casablanca, 1943].

Ситуація для держав Осі стала ще більш драматичною, коли виявилось, що їх обіграли й на італійських берегах. Висадка американців влітку 1943 у Сицилії, – чого не очікували нацисти (вони готувалися до атаки на Балканах), поставила питання руба: Італія виходить з війни. Ось як описуються ці карколомні події у поважному виданні «Американська військова історія»: «Під впливом втрати Північної Африки, вторгнення на Сицилію та першого бомбардування Риму італійський король змусив Муссоліні піти у відставку з посади голови уряду. Бажаючи знайти вихід із війни, новий італійський уряд вступив у контакт із союзниками по дипломатичних каналах, що призвело до прямих переговорів із представниками генерала Ейзенхауера» [American military history, 2010]. Цьому передував фактичний розкол в італо-німецькому блоці. Під час однієї зі своїх останніх зустрічей з Муссоліні відставлений ним з посади міністра зять Г.Чіано гаряче доводив до свідомості дуче таке: «...я зможу документувати усі зради, здійснені німцями стосовно нас, починаючи з підготовки конфлікту

до війни з Росією, про що нам було повідомлено, коли їх війська вже перетнули кордон. Якщо вам знадобиться, я зможу надати усі подробиці або, що ще краще, за 24 години підготую промову, котра у мене на умі вже три роки і яка змусить мене лопнути, якщо я не скажу її» [Чиано Г., 2010:644]. У липневі дні 1943 року союзники зробили ставку на короля Віктора-Емануїла та маршала Пьетро Бадольо, які, на думку Черчилля, мали стримати «хаос, більшовізацію, або ж громадянську війну» в Італії [Kolko, G., 1990:45].

Зрозуміло, що воєнно-політична активність вже «оновленого» режиму Муссоліні у межах проголошеної 25 вересня 1943 р. Італійської соціальної республіки (Repubblica Sociale Italiana), який тримався майже при виключній підтримці вермахту, багато у чому була імітаційною. Про це засвідчив зокрема і невдалий досвід створення у кінці 1943/44 роках італійської дивізії СС. У січні 1944 вдалося сформувати лише один батальйон і сам Муссоліні був прихильником цього, оскільки вважав есесівця ідеальним зразком політичного солдата, який міг би уникнути всіх обмежень старої королівської армії. Однак на фронті це військове формування виявилось не дуже боездатним що викликало розчарування у маріонеткового диктатора. Проте, дуче не залишив спроб сформувати італійську дивізію СС. Звертаючись у листі до Гімлера з цього приводу, він писав, що «спроба експерименту з елементами, взятими з концтаборів у Німеччині, була загалом негативною. Я сказав вашому полковнику і повторюю вам, що вербування в Італії зараз неможливе. Оскільки багато з інтернованих приєдналися до республіки та заявили про свою готовність воювати, я пропоную наступне: а) план створення дивізії СС у Німеччині; б) вибрати з маси колишніх інтернованих тих, хто має мінімальний зріст 1,75 метра...; в) навчати їх протягом щонайменше шести місяців у Німеччині; г) змусити їх воювати ще принаймні шість місяців у німецьких частинах, після чого вони повернуться до Італії як італійська частина...» [Le udienze di Mussolini, 2020:22]. Отже, як свідчать документи, фактично від італійського фашизму та його держави у кінці 1943 р. залишилася лише квола примара. Нацистів став переслідувати «італійський синдром». З розшифровок «Енігми», зазначав Черчилль, видно, що Гітлер був незадоволений і казав, що «причиною його поразок на півдні Росії була зрадницька поведінка Бадольйо в Італії, адже туди довелося кинути 35 дивізій» [Гілберт М., 2019:710].

Англо-американські союзники поступово розуміли також і те, що у Європі і навіть у тій же Африці вони поступово опиняться перед викликом радянської міцці, котра повсякчас лише збільшується завдяки визнаному президентом і прем'єр-міністром у Касабланці тягарю війни, який Росія «успішно несе на всьому своєму сухопутному фронті». Дійсно, Сталін не спав.

16 лютого 1943 року лівий американський журнал «New Masses» опублікував поему «Сталінград», автором якої був гаїтянський журналіст і дипломат Жан Брієр. У ній були й такі антиколоніальні рядки:

Світло Сталінграда сяє крізь змучену Європу, світить у багатовікову Африку, де отаборилися всі народи світу і будують свої цивілізації на кістках африканців [Brierre J.F., 1943:12].

У Європі ж сталінські впливи були набагато помітнішими, ніж в Африці. Однак у 1943 мало хто з політиків та оглядачів міг уявити що через декілька років під комуністичною владою тут опиняться майже усі сателіти Німеччини і Східні землі неї самої. Тим більше, що Сталін був переконаний, що кожна армія приносить із собою і власну ідеологію.

Тому планами збереження Німеччини без Гітлера намагалися зацікавити зокрема британських політиків представники опозиційних кіл. Спеціальні пропозиції були спрямовані тоді Черчиллю через посередництво шведських банкірів, братів Маркуса і Якоба Валленбергів. Зокрема пропонувалося відновлення Польщі і з подальшою унією останньої з Литвою. У Центральній Європі вважали за необхідне відновити також Чехо-Словаччину. При цьому вермахт мав евакуювати територію СРСР станом на 1938 рік. Для подальшого захисту Європи західніше Радянського Союзу мало б бути утворене, на думку німецьких опозиціонерів, «європейське співтовариство спільних інтересів і культури, між учасниками якого ніколи б не точилися війни» [Фалин В., 2016: 261]. Вже після перемоги, як писав Р.Арон, західні держави, стурбовані радянським просуванням і советизацією країн, звільнених Червоною Армією, вважали, що слід відродити «життєздатну Німеччину, яка зможе побудувати греблю на шляху потоку, що ринув зі Сходу» [Арон Р., 2002].

Однак, з погляду Арона, у чехів, на відміну від поляків, ще не виробилося тоді стійкого імунітету проти сталінізму. Трохи розгорнемо тут аргументацію політиків. З початку гітлерівського вторгнення до Радянського Союзу темою розмов та водночас переговорів між

державними діячами Центральної Європи, які перебували в Лондоні, стали перспективи майбутнього після поразки Третього рейху, відтепер значно більш вірогіднішого. Поляки міркували про майбутнє, поринаючи в якийсь вигаданий ними світ. Мислилося зокрема створення системи країн, малих і середніх, які б об'єдналися проти Радянського Союзу і проти Німеччини і завдяки цьому змогли б запобігти зіткненню між двома великими державами. Проект такого рішення, як вважав Арон, був від початку до кінця утопічним, бо відтворював продиктовану у Версалі формулу вирішення питання, розроблену ще у 1919 відомим теоретиком Х. Маккіндером. Його реалізація наштовхувалася на низку перепон. Країни «нейтральної зони» між двома імперіями мали б насамперед сформувати «достатню єдність», щоб у разі конфлікту між собою жодна з цих країн геополітичного буферу не зверталася з проханням про посередництво до однієї з сусідніх великих держав.

34

Іншою видавалася політична позиція чехів. У приватних розмовах чехи, як згадував Арон, критикували поведінку поляків. Усі вони розділяли позицію президента Бенеша: Радянський Союз домінуватиме у Східній Європі – і це справді здавалося незаперечним. Тому уряду, який утвердиться у Празі, доведеться передусім підтримувати добрі стосунки з Москвою. Бенеш був упевнений, що Захід ніколи не зможе забезпечити їх безпеку. Звідси випливало, що слід відтепер розраховувати на дружбу Москви. Проте, «такі міркування, на перший погляд розумні, могли бути міркуваннями в душі [фольклорного дурня] Грибуя». У період з 1919 по 1939 Бенеша переслідував привид Австро-Угорської імперії, тоді як небезпека походила від Третього рейху. Так само під час війни він вживав запобіжні заходи проти відродження німецького імперіалізму і зради з боку Заходу. «Він почав шукати заступництва нового імперіалізму. Бенеш не вірив в існування цього імперіалізму. Він виступав, якщо можна сказати, гарантом радянських намірів перед своїми великими союзниками», – підсумував свою думку Арон [Арон Р., 2002].

Будемо відверті: усе це були вкрай необгрунтовані й далекі від реалій проєкти рожевого ідеаліста, що у нього перетворювався старіючий співробітник першого президента Чехословацької Республіки Т.Г. Масарика. Політична реальність була зовсім іншою й вимагала більш адекватних підходів і рішень.

Вихолощена Сталіним у 30-і роки революційність більшовиків помножена на нібито відроджувану імперськість царської доби давала ще більш агресивний покруч вкрай ідеологізованого «советского империализма», який ніс, зокрема сусіднім країнам, політичну небезпеку і «соціалістичні інтервенції». Проте, не обходилося без політичних парадоксів. Як відзначав у своїй відомій книзі «Вік екстремізму» Ерік Гобсбаум, мало хто пам'ятає, що заради тактичних задач Сталін наприкінці війни вимагав від югославських комуністів зберегти монархію. Як би там не було, вже тоді виростав той дивний симбіоз між капіталізмом і комунізмом, який означав «прощання» з проектом світової революції. Лівий публіцист Джозеф Старобін писав, що, незважаючи на «комуністичну версію маккартизму» у Центральній Європі (процеси над «тітоїстами»), на Заході між капіталістами і комуністами все-таки було укладене щось на кшталт «подвійного перемир'я» (*durable truce*) [Starobin J., 1975:8].

Як влучно висловився сучасний польський дослідник Бартоломей Гайос, саме у кінці 1943 року, завдячуючи переорієнтації політики з глорифікації «революції – 1917» на відродження традицій великодержавності та панславізму (про що, до речі, свідчив і розпуск Комінтерну), СРСР перетворювався у свого роду «привід царської Росії». При цьому політична мета радянського керівництва була тоді подібна до мети імператорів доби наполеонівських воєн – утворення буферних держав у Центральній Європі [Гайос Б., 2017].

Відзначимо ще один дуже важливий момент, який мав значення для усієї подальшої, вже повоєнної, історії Європи. В умовах, коли Британія здавала власні геостратегічні позиції, 1943 остаточно «вивів» на глобальну арену США. Американці дивилися на наслідки війни ширше, не обмежуючись «периферійною тактикою» Черчилля, яка полягала у тому, щоби перегородити шляхи сталінським арміям на Балкани і до Центральної Європи. США тоді починають відчувати себе глобальним і вирішальним гравцем саме на європейському напрямі. Один з перших сигналів щодо зміни світових ролей надійшов з академічного середовища. Професор Єльського університету Ніколас Спайкмен незабаром після вступу США у війну опублікував книгу «Американська стратегія у світовій політиці». Його праця з геостратегії призвела до того, що вченого, як одного з представників класичного реалізму, почали називати «хрещеним батьком стримування».

У ХХ столітті безпека США, вважав Спайкмен, залежала від балансу сил в Європі та Азії. Занепокоєний його порушенням, він стверджував, що ізоляціонізм, який покладался на фактор океанів для захисту Сполучених Штатів, був приречений на поразку. З виходом Росії з війни у 1917 і з перемогами Німеччини 1940 року баланс сил дійсно зазнав змін. Під час Другої світової постало стратегічне питання: «Чи будуть Сполучені Штати великою державою, що користується впливом у справах Старого світу, чи вони стануть буферною державою між могутніми імперіями Німеччини та Японії?». У повоєнному світі, писав Спайкмен, де має домінувати функціональний підхід, усе має бути організовано на кшталт Всесвітнього Поштового союзу, а тому політикам необхідно буде «оперувати у термінах цілого світу» (in terms of the world as whole) [Spukman N., 1942].

36

Про таку кардинальну зміну геостратегічних ролей свідчить зокрема і підготовлений у кінці листопада 1943 (напередодні Тегеранської конференції) спеціальний Меморандум помічника воєнного міністра в адміністрації Рузвельта Джона Маклоя. Американський експерт зокрема відзначав, що двічі «протягом покоління Британії доводилося приймати американську допомогу, щоби впоратися з європейським нападом». Американські ресурси можуть знадобитися їй в «інших війнах», які наближаються, і постає питання чи зможе Британія впоратися без допомоги США. Америка, на його думку, перетворилася на вирішальний фактор боротьби в Європі. Отже, сьогодні слід «перекопати Сполучені Штати, не лише їх лідерів, а й їх громадян», що США відіграють головну роль у керуванні війною. Тому «життєво необхідно прищепити американському народу визнання національної відповідальності країни у світових справах». (vitally necessary to indoctrinate the American people to a recognition of the national responsibility of the country in world affairs). Важливо, щоби «люди Америки звикли до рішень, які приймаються в Сполучених Штатах», – підкреслив у підсумку Маклої [Memorandum by the Assistant Secretary of War, 1943:418].

Де кілька слів про самого Джона Маклоя. Він був видатним представником вищого класу США, котрий зробив серйозний внесок як представник експертного середовища у перемогу над нацизмом. Будучи носієм чеснот Вікторіанської доби, за висловом одного з істориків, життя самого Маклоя, без перебільшення, можна вважати «класичним путівником» американським істеблішментом ХХ століт-

тя, який поєднав власні зусилля з метою супроводу США на міжнародній арені в якості глобальної потуги (to managing the United States' global power) [Holland Max, 1991, с.35].

Завершую цей неспішний виклад ретро-скетчем стосовно однієї з ключових біфуркаційних точок ХХ століття. У статті я не згадав і такий знаковий для американської кіноіндустрії, для Голлівуду фільм «Касабланка» (Casablanca). Це була романтична драма, поставлена режисером Майклом Кертисом (знята у 1942 р.), з Гемфрі Богартом та Інгрід Бергман у головних ролях. Дія фільму розгортається у часи світової війни в містечку Касабланка, яке перебувало тоді під контролем вішистської Франції.

Фільм швидко випустили у широкий прокат, щоби скористатися висадкою військ союзників у Північній Африці. Вона відбулася за кілька тижнів до його прем'єри. Стрічка отримала відразу 3 Оскари, у тому числі у категорії «найкраща картина». Персонажі, діалоги й музика стали культурними символами, а популярність фільму зроста до такого масштабу, що понині його часто називають серед найкращих фільмів усіх часів. Цікавими є останні кадри «Касабланки»: два головні герої Рік і Рено, майже антагоністи, зуміли домовитися. Рено, який служить у вішистській поліції, пропонує Ріку разом із ним залишити Касабланку і приєднатися до Вільної Франції. У кінцевій сцені вони йдуть у туман, і Рік промовляє одну з найбільш пам'ятних фраз в історії кіно: «Луї, гадаю, що це початок чудової дружби».

«Касабланка» був одним з перших художніх антифашистських фільмів, який також певним чином сприяв консолідації західних держав антигітлерівської коаліції. Цікаво, що у широкий прокат картину запустили 23 січня 1943, тобто за день до завершення англо-американської конференції у Касабланці.

Умберто Еко, критикуючи «Касабланку» за психологічну поверховість, навіть називав її коміксом. Проте, він виокремив пожертвування як одну з ключових тем фільму: міф про жертвовність «пронизує всю стрічку». Саме ця тема знаходила у роки війни живий відгук у серцях глядачів, яких запевняли, що болісні жертви та необхідність іти у бій може мати романтичну складову. Більше того, «Касабланка» свого часу стала символом великої роботи Голлівуду епохи романтичного увялення про Сполучені Штати як про місце, куди ви колись

могли поїхати, рятуючись від тиранії та переслідувань [Casablanca Review, 2021].

1943 дійсно виправдав сподівання та надії президента Рузвельта, коли політик зауважив, що він стане набагато кращим «для Об'єднаних Націй ніж 1942». Тоді у регіоні Середземномор'я західним союзникам вдалося чимало. По-перше, поступово консолідувати сили Французького Національного Спротиву гітлеризму з воєнним потенціалом у 400 тисяч військових; по-друге, фактично розгромити режим Муссоліні (головного союзника Гітлера в Європі) і вивести Італію з війни. По-третє, усе це робилося у рамках досягнення генеральної мети союзників у Другій світовій – беззастережної капітуляції нацизму і японського мілітаризму, про що з відповідальністю заявили президент США Ф. Д. Рузвельт і британський прем'єр-міністр У. Черчилль під час конференції у Касабланці.

38

1943 рік став також поворотним у призупиненні всесвітнього наступу Східного марксизму. Розпустивши Комінтерн, Сталін остаточно відмовився від проектів світової революції – цього «імперіалізму справедливості», як писав свого часу Альбер Камю. Проте, він зумів трансформувати її практики у стратегію створення геополітичних зон впливу СССР на обширах Європи і Азії. Така лінія великодержавного соціалізму, розпочата після Тегерану, продовжилася і в добу холодної війни.

Наведу тут витримки з цікавого історичного документу, вміщеного свого часу в емігрантському виданні «Социалистический вестник» (заснований Ю.Мартовим). Ідеться про «Відкритий лист редактору “Таймс”» від 28 червня 1951 року. Серед підписантів листа були такі кити російської соціалістичної еміграції на Заході як Марк Вишняк, Роман Гуль, Александр Керенський, Борис Ніколаєвський. Революціонери-емігранти намагалися зокрема застерегти відповідальних керівників західних держав, у яких «російський народ бачить своїх природних союзників», від небезпечних спроб створити видимість спільності інтересів між сталінською диктатурою і російським народом. Одна з головних похибок, як вважали автори, полягала у тому, що західні політики міряють керівників у Кремлі традиційною міркою, приписуючи їм власні мотиви. «Тому їх уяви про імовірну політику Радянської Росії незмінно виявлялися хибними. Звідси – Ялта, Тегеран і Потсдам...» [Вишняк М., Гуль Р., А. Керенский, 1951].

Протиборство між демократією і авторитаризмом точилося у ХХ столітті безперервно і стало стрімом МВ саме з часів Другої світової. Інакше й не могло статися: адже гітлеризм, переможений Об'єднаними Націями, був духовною отрутою насамперед для німецької молоді. Ще у 1935, виступаючи на Нюрнберзькому партійному з'їзді, де повз трибуни промарширували тисячі німецьких юнаків, Гітлер сформулював виховні критерії нацизму: «Нам не потрібні інтелектуальні вправи. Знання руйнівне для моєї молоді... З нашого погляду, молодий німець повинен бути струнким і спритним, жвавим як хорт, гнучким як шкіра і твердим як крупівська сталь».

Не випадково і те, що 10 червня 2021 року президент Дж. Байден і прем'єр Б.Джонсон (через 80 років після оприлюднення Першої Атлантичної хартії) підписали Другу. У «новій Атлантичній хартії» увагу зацентровано на прихильності США і Британії ідеям демократії, відкритого суспільства, прав людини. Союзники заявили також про необхідність зміцнення міжнародного порядку, заснованого на правилах, і про дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності держав [Байден і Джонсон підписали, 2021].

Дійсно, демократії й демократична зовнішня політика вирізняються від того що намагаються тиском і війною нав'язувати народам диктатори. Як зазначає у своїй останній книзі, присвяченій подіям російсько-української війни, відомий американо-російський історик Юрій Фельштинський, демократичний світ, на відміну від диктатур, керується політичними партіями через своїх лідерів. Його управління нагадує «перевернуте дерево» – на лідерів політичних партій намагаються і «часто впливають найрізноманітніші люди: дружини, діти, донори, друзі, працівники служб, громадська думка, преса. Є закони, адвокати і верховні суди. Є парламенти і навіть королі та королеви. Є міжнародна спільнота. Є альянси. Є міжнародні організації». Проте, у диктатурах все набагато простіше. Росією «керує хунта – офіцери КДБ-ФСБ: Путін, Іванови, Сечін, Патрушев». Диктатор планує операцію і дає своїм апаратникам завдання сформулювати цілі для тих, хто буде її виконувати; наказує парламенту голосувати «за» або «проти»; дає доручення міністру закордонних справ Лаврову... [Felshtinsky Yu., Stanchev M., 2022].

Говорячи про агресію путінської Росії проти України, Сергій Єрофеев, експерт з Ратгерського університету (США), в інтерв'ю радіо «Свобода» зауважив, що необхідно «остаточно вирішувати проблему

Путіна». При цьому він звернувся до досвіду Другої світової, нагадавши, що тільки після трьох років ведення бойових дій сталося так зване «одкровення Касабланки», коли союзники, причому без участі Сталіна, дійшли висновку, що з Гітлером більше неможливі жодні домовленості, що Гітлера треба повністю розгромити. Сьогодні постало питання «зміни системи влади в Росії. Ми зараз не можемо припускати, що виникне ідея окупації Росії за аналогією з окупацією Німеччини 1945 року. Або ж у гру вступають повною мірою самі росіяни, які в принципі здатні боротися з системою Путіна» [Жигалкин Ю., 2022].

Власне, міг би завершити цей скетч тривіальною фразою «Час покаже...». Але в Україні такого часу «чекання» обмаль, його взагалі немає: кожної секунди у цій кафкіанській війні гинуть громадяни України і кожен має зробити усе можливе щоби наблизити нашу перемогу над путінізмом.

40

Джерела та література:

1. Арон, Раймон. (2002). Мемуары. 50 лет размышлений о политике. М. Ладомир. 875 с. <https://coollib.com/b/284816-reumon-aron-memuaryi-50-let-razmyishleniy-o-politike/readp>
2. Байден і Джонсон підписали «нову Атлантичну хартію» (2021). Міжнародні новини. 11 червня. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-brytaniya-atlantychna-hartija/31301849.html>
3. Вишняк М., Гуль Р., А. Керенский и др. (1951). Открытое письмо редактору “Таймс”. Социалистический вестник. Нью-Йорк. Июнь-Июль. https://ia800405.us.archive.org/14/items/lucile-ait_mail_51_201509/%D0%B8%D1%8E-%D0%B8%D0%BB%2051.pdf
4. Гайос Б. (2017). Призрак царской России? 26-я годовщина Октябрьской революции в СССР (1943). СЕМИНАР / СЕМИНАР / SEMINARIUM: Сборник статей: Советский Союз, Польша и другие страны Центральной и Восточной Европы в мировой политике XX века / памяти О. Н. Кена. Вып. 4(9). СПб. <https://www.academia.edu/35443386/>
5. Гаррос Л. (1997) Военно-морской флот Франции во Второй мировой войне. Приложение 2. Смерть адмирала Дарлана. <https://web.archive.org/web/20101029224249>
6. Говард М. (1980). Большая стратегия. Август 1942 – сентябрь 1943. Под ред. О.А.Ржешевского. Т.IV. М. Воениздат. 464 с.

7. Гілберт, Мартін.(2019). Черчилль.Біографія. Київ. КМ-Букс. 888 с.
8. Жигалкин, Юрий. (2022). Отступление или полное поражение путинской России? На что ставят США. Беседа с Дэвидом Саттером и Сергеем Ерофеевым. 17 декабря. <https://www.svoboda.org/a/otstuplenie-ili-polnoe-porazhenie-putinskoj-rossii-na-chto-stavyat-usa/32180817.html>
9. Палий П.Н. (1987). В немецком плену. Серия Наше недавнее.7. Paris. YMCA-Press. С.5-241.
10. Туз, Адам (2019). Цена разрушения. Создание и гибель нацистской экономики. Под науч. редакцией А.Космарского. М. Издательство Института Гайдара. 864 с.
11. Фалин В. (2016). Второй фронт. Центрполиграф. http://militera.org/books/pdf/research/falin_vm01.pdf
12. Чиано Г. (2010). Дневник фашиста. 1939-1943. М. Издательство «Плацъ». 672 с.
13. American military history. (2010). The United States Army in a Global Era, 1917–2008 / Richard W. Stewart, general editor. 2nd ed.Vol.2. U.S. Army Center of Military History/ Center of Military History United States Army Washington, D.C. XIX, 523 p. https://history.army.mil/html/books/030/30-22/CMH_Pub_30-22.pdf
14. Brierre J.F. (1943). Stalingrad. New Masses. February 16. Casablanca Review. Posted on January 21, 2021 by Joseph Wade. <https://www.thefilmagazine.com/casablanca-bogart-bergman-movie-review/>
15. Excerpt from Goebbels's Speech at the Sportpalast in Berlin (February 18, 1943). Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945 «Total War»:. German History in Documents and Images. <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English93.pdf>
16. Général Giraud. (1949). Un seul but : la victoire, Alger 1942 –1944. Julliard, Paris. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k33599277/f7.item.item#>
17. Felshtinsky, Yuri, Stanchev, Michael (2022). Blowing-up-ukraine-the-return-of-russian-terror-and-the-threat-of-world-war. This first edition. Gibson Square. <https://www.rulit.me/author/felshtinskij-yurij-georgievich/blowing-up-ukraine-the-return-of-russian-terror-and-the-threat-of-world-war-iii-get-720895.html>
18. Hamre, Martin Kristoffer. (2018). Goebbels' "Total War" Speech – Which Is the Primary Source?. Href . A Link to Digitized Primary Source

Projects in German and Global History. https://www.academia.edu/37409806/Goebbels_Total_War_Speech_Which_Is_the_Primary_Source

19. Holland, Max (1991). Citizen McCloy. *Wilson Quarterly*. P. 21-42. http://archive.wilsonquarterly.com/sites/default/files/articles/WQ_VOL15_A_1991_Article_01_1.pdf

20. Kolko, Gabriel. (1990). *The Politics of War: Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943-1945*. New York: Pantheon Books. XXXIII, 691 p.

21. Lazareff, Pierre. (1941). Otto Abetz, Hitler's Termites: Germany's Outstanding Fifth Columnist Prepared the Way for the Internal Collapse of France. *Current History*. 52 (8). P. 17-19.

22. Le udienze di Mussolini durante la Repubblica Sociale Italiana (1943-1945). (2020). Amedeo Osti Guerrazzi (a cura di). *Da un progetto dell'Istituto Storico Germanico di Roma. 2 a edizione riveduta e ampliata*. Heidelberg. Pubblicato da Heidelberg University Publishing. <https://heiu.uni-heidelberg.de/reader/download/522/522-69-91415-1-10-20201120.pdf>

42

— 23. Memorandum by the Assistant Secretary of War (McCloy) for Mr. Harry Hopkins. Secret. Nov.25, 1943. Cairo. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P. 415-420.

24. Notes by the President's Special Assistant (Hopkins). Casablanca. January 24, 1943. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P.839-841.

25. Pétain et les allemands. (1948). *Memorandum D'Abetz sur les Rapports Franco-Allemands*. Éditions Gaucher. 200 p. <https://freepdf.info/index.php?post/Abetz-Otto-Petain-et-les-allemands>

26. President Roosevelt's Press Conference Notes. Casablanca. January 22-23, 1943. Part A. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. p.836-838.

27. Roosevelt-Churchill Press Conference. Jan. 24. (1943). Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P.725-731.

28. Spykman, Nicholas John. (1942). *America's Strategy in World Politics. The United States and the balance of power*. New York. Harcourt, Brace and Company. 500 p. <https://ia904705.us.archive.org/4/items/>

in.ernet.dli.2015.12310/2015.12310.America-Strategy-In-World-Politics.pdf

29. Starobin, Joseph.(1975). American Communism in Crisis, 1943-1957. University of California Press. IX, 331 p.

30. What happened at Casablanca by the Editors. (1943). New Masses. February, 2.

References:

1. Aron, Raymon. (2002). Memuary. 50 let razmyshleniy o politike. M.Ladimir. 875 s. [https://coollib.com/b/284816-reymon-aron-memuaryi-50-let-razmyishleniy-o-po litike/readp](https://coollib.com/b/284816-reymon-aron-memuaryi-50-let-razmyishleniy-o-po-litike/readp)

2. Bayden í Dzhonson pidpisali «novu Atlantichnu khartíyu» (2021). Mízhnarodní novini. 11 chervnya. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ssha-brytaniya-atlantychna-hartija/31301849.html>

3. Vishnyak M., Gul' R., A. Kerenskiy i dr. (1951). Otkrytoye pis'mo redaktoru "Tayms". Sotsialisticheskiy vestnik. N'yu-York. Iyun'-Iyul'. https://ia800405.us.archive.org/14/items/lucile-ait_mail_51_201509/%D0%B8%D1%8E-%D0%B8%D0%BB%2051.pdf

4. Gayos B. (2017). Prizrak tsarskoy Rossii? 26-ya godovshchina Oktyabr'skoy revolyutsii v SSSR (1943). SEMINAR / SEMINAR / SEMINARIUM: Sbornik statey: Sovetskiy Soyuz, Pol'sha i drugiye strany Tsentral'noy i Vostochnoy Yevropy v mirovoy politike XX veka / pamyati O. N. Kena. Vyp. 4 (9). SPb. <https://www.academia.edu/35443386/>

5. Garros L. (1997) Voyenno-morskoy flot Frantsii vo Vtoroy mirovoy voyne. Prilozheniye 2. Smert' admirala Darlana. <https://web.archive.org/web/20101029224249>

6. Govard M. (1980). Bol'shaya strategiya. Avgust 1942 – sentyabr' 1943. Pod red. O.A.Rzheshhevskogo. T.ÍV. M. Voenizdat. 464 s.

7. G'ílberty, Martín.(2019). Cherrhill'. Biografiya. Kí'v. KM-Buks. 888 s.

8. Zhigalkin, Yuriy. (2022). Otstupleniye ili polnoye porazheniye putinskoy Rossii? Na chto stavyat SSHA. Beseda s Devidom Satterrom i Sergeyem Yerofeyevym. 17 dekbrya. <https://www.svoboda.org/a/otstuplenie-ili-polnoe-porazhenie-putinskoi-rossii-na-chto-stavyat-usa/32180817.html>

9. Paliy P.N. (1987). V nemetskom plenu. Seriya Nashe nedavneye.7. Paris. YMCA-Press. C.5-241.

10. Tuz, Adam (2019). Tsena razrusheniya. Sozdaniye i gibel' natsistskoy ekonomiki. Pod nauch. redaktsiyey A.Kosmarskogo. M. Izdatel'stvo Instituta Gaydara. 864 s.

11. Falin V. (2016). Vtoroy front. Tsentrpoligraf. http://militera.org/books/pdf/research/falin_vm01.pdf

12. Chiano G. (2010). Dnevnik fashista. 1939-1943. M. Izdatel'stvo «Plats». 672 s.

13. American military history. (2010). The United States Army in a Global Era, 1917–2008 / Richard W. Stewart, general editor. 2nd ed. Vol.2. U.S. Army Center of Military History/ Center of Military History United States Army Washington, D.C. XIX, 523 p. https://history.army.mil/html/books/030/30-22/CMH_Pub_30-22.pdf

14. Briere J.F. (1943). Stalingrad. New Masses. February 16. Casablanca Review. Posted on January 21, 2021 by Joseph Wade. <https://www.thefilmagazine.com/casablanca-bogart-bergman-movie-review/>

44 — 15. Excerpt from Goebbels's Speech at the Sportpalast in Berlin (February 18, 1943). Volume 7. Nazi Germany, 1933-1945 «Total War»:. German History in Documents and Images. <https://germanhistorydocs.ghi-dc.org/pdf/eng/English93.pdf>

16. Général Giraud. (1949). Un seul but : la victoire, Alger 1942 –1944. Julliard, Paris. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k33599277/f7.item.item#>

17. Felshtinsky, Yuri, Stanchev, Michael (2022). Blowing-up-ukraine-the-return-of-russian-terror-and-the-threat-of-world-war. This first edition. Gibson Square. <https://www.rulit.me/author/felshtinskij-yurij-georgievich/blowing-up-ukraine-the-return-of-russian-terror-and-the-threat-of-world-war-iii-get-720895.html>

18. Hamre, Martin Kristoffer. (2018). Goebbels' "Total War" Speech – Which Is the Primary Source?. H r e f . A Link to Digitized Primary Source Projects in German and Global History. https://www.academia.edu/37409806/Goebbels_Total_War_Speech_Which_Is_the_Primary_Source

19. Holland, Max (1991). Citizen McCloy. Wlson Quarterly. P. 21-42. http://archive.wilsonquarterly.com/sites/default/files/articles/WQ_VOL15_A_1991_Article_01_1.pdf

20. Kolko, Gabriel. (1990). The Politics of War: Allied Diplomacy and the World Crisis of 1943-1945. New York: Pantheon Books. XXXIII, 691 p.

21. Lazareff, Pierre. (1941). Otto Abetz, Hitler's Termite: Germany's Outstanding Fifth Columnist Prepared the Way for the Internal Collapse of France. *Current History*. 52 (8). P. 17–19.

22. Le udienze di Mussolini durante la Repubblica Sociale Italiana (1943–1945). (2020). Amedeo Osti Guerrazzi (a cura di). Da un progetto dell'Istituto Storico Germanico di Roma. 2 a edizione riveduta e ampliata. Heidelberg. Pubblicato da Heidelberg University Publishing. <https://heiup.uni-heidelberg.de/reader/download/522/522-69-91415-1-10-20201120.pdf>

23. Memorandum by the Assistant Secretary of War (McCloy) for Mr. Harry Hopkins. Secret. Nov.25, 1943. Cairo. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Cairo and Tehran, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P. 415-420.

24. Notes by the Presidents Special Assistant (Hopkins). Casablanca. January 24, 1943. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P.839-841.

25. Pétain et les allemandes. (1948). Memorandum D'Abetz sur les Rapports Franco-Allemands. Éditions Gaucher. 200 p. <https://freepdf.info/index.php?post/Abetz-Otto-Petain-et-les-allemands>

26. President Roosevelt's Press Conference Notes. Casablanca. January 22-23, 1943. Part A. Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. p.836-838.

27. Roosevelt-Churchill Press Conference. Jan. 24. (1943). Foreign Relations of the United States (FRUS). The Conferences at Washington, 1941-1942, and Casablanca, 1943. Washington, D.C. U.S. Government Printing Office. P.725-731.

28. Spykman, Nicholas John. (1942). America's Strategy in World Politics. The United States and the balance of power. New York. Harcourt, Brace and Company. 500 p. <https://ia904705.us.archive.org/4/items/in.ernet.dli.2015.12310/2015.12310.America-Strategy-In-World-Politics.pdf>

29. Starobin, Joseph.(1975). American Communism in Crisis, 1943-1957. University of California Press. IX, 331 p.

30. What happened at Casablanca by the Editors. (1943). *New Masses*. February, 2.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.46-56>

УДК: 327(4-11)194/195”

© Артем Кокош¹

ПОНЯТТЯ ПРОСТОРУ І ПОЛІТИЧНІ ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПЕРШЕ ПОВОЄННЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ

46
—
Мета статті – визначити історико-політичні особливості формування східноєвропейського регіону в час становлення комуністичних режимів з врахуванням ролі СРСР у політичному житті країн Східної Європи. Основними методами дослідження були методи історизму та об'єктивності, що дозволили розглянути представлену проблематику в хронологічному і просторовому взаємозв'язку. Детальний аналіз інтеграційних процесів у Східній Європі ХХ століття поєднано зі спробою визначити наукове поняття простору, що становить наукову новизну дослідження. Висновки статті розкривають поставлену мету і дозволяють ствердно визначити основну роль СРСР у східноєвропейському регіоні у середині ХХ століття, що призвело до замкнутості регіону в комуністичній ідеології за радянським прикладом.

Ключові слова: Східна Європа, СРСР, Друга світова війна, Комінформ, ОВД.

The Concept of Space and Political Integration Processes of Eastern Europe in the First Post-War Decade

The timeliness of the article lies in describing historical and political specifications of Eastern Europe formatting at time of communism regimes taking into consideration the role of the USSR in political sphere of East European countries. The methodological base of the paper consists in historicism and objectivism principles that allow considering the facts in their historical and spatial relationships. The analysis of integration processes in Eastern Europe

¹ Доктор філософії, викладач кафедри політології і міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», E-mail: akokosh22@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4785-2190>

in 20th century is combined with the attempt to define a space, that is considered to be the novelty of the paper. The conclusion proves the timeliness defining the USSR effect in the region in 20th century and concentration of East European countries in soviet communism ideology.

Keywords: Eastern Europe, USSR, Cominform, Warsaw Pact.

Постановка проблеми. Східна Європа охоплює території, що після Другої світової війни опинилися під комуністичною владою. Географічно – це простір від Балтійського до Адриатичного морів, від Ельби до гір Родопів. Проте, у визначенні Східної Європи переважає політична, а не географічна ознака, яка, на думку деяких дослідників, не дозволяє зарахувати балканську Грецію до Східної Європи, на відміну від Болгарії. Основне ядро таким чином становлять країни колишнього СРСР, навіть ті, які силоміць були захоплені радянським комуністичним режимом (країни Прибалтики, Україна тощо), країни соціалістичного табору (Чехословаччина, Польща, Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія, Албанія) та Східна Німеччина (Німецька Демократична Республіка, до 1949 відома як Радянська окупаційна зона). СРСР та його сателіти, що потрапили під комуністичний контроль протягом 1944-1948 років й залишалися під ним щонайменше 40 років (Європа Вісімки) становили Східну Європу ХХ століття в її політичному плані (Fowkes, 2013).

Ідея Східної Європи, окремого геополітичного простору, стала цілком реальною у часи правління Сталіна в Радянському Союзі. Її появі сприяли кілька фактів. Насамперед, політичні амбіції Сталіна, прихід до влади комуністів у країнах Східної Європи, присутність там радянських військ, а також традиційний культурний, цивілізаційний, поділ Європи з попередніх епох. Початок холодної війни і Черчілева «залізна завіса» затвердили Східну Європу як інший, відсталіший, світ з іншими реальностями (Вулф, 2009).

Мета даної статті полягає у визначенні історико-політичних особливостей формування східноєвропейського регіону в час становлення комуністичних режимів з врахуванням ролі СРСР у політичному житті країн Східної Європи. Основними методами дослідження були методи історизму та об'єктивності, що дозволили розглянути представлену проблематику в хронологічному і просторовому взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу. У перші повоєнні роки в Європі почала складатися політична поляризація на два блоки: імперіалістичний, на чолі зі Сполученими Штатами Америки та антиімперіалістичний, що очолював СРСР. Наприкінці вересня 1947 року у Шклярській Порембі комуністичні партії соціалістичного блоку (Болгарії, Румунії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Югославії та Радянського Союзу), а також компартії Франції та Італії створили Комуністичне Інформаційне Бюро (Комінформ). Комінформ було створено, з однієї сторони, на протиположному політичному блоку Західної Європи, з іншої – як мережу інформаційних обмінів. Окрім того, Комінформ був хорошим засобом контролю за комуністичними партіями Франції та Італії, політичні лідери яких перебували на території Радянського Союзу (Magone, 2011).

48

Однією з перших передумов до політичного зближення країн Східної Європи стала відмова від монархії. Більшість монархій Східної Європи було ліквідовано 1946 року: 11 січня монархію ліквідували в Албанії, 8 вересня монархічного укладу позбулася Болгарія, у листопаді – Югославія. Дещо довше проіснувала монархія в Румунії, де Великі національні збори ліквідували її 30 листопада 1947 року (Yarovy V., 2005).

Для усіх країн регіону кінець 40-х років ХХ століття характеризувався приходом до влади комуністичних партій, а відтак, і прорадянською політикою. Так у ході виборів 18 вересня 1945 року в Болгарії більшість отримали місцеві комуністи. У Чехословаччині політичним лідером став Національний фронт чехів і словаків, сформований у Москві, а з квітня 1945 року там почала діяти Кошицька програма (неофіційна конституція), одним з основних положень якої було встановлення соціалізму на радянський зразок. В Угорщині у 1949 році було встановлено тоталітарний режим Угорської партії трудящих, лідери якої орієнтувалися на Радянський Союз. Кінець 1947 – початок 1948 років став часом встановлення комуністичної влади в Румунії, представником якої стала Румунська робітничка партія (Зашкільняк, 2002). Отже, вже з такого розподілу комуністичних режимів Східної Європи можна однозначно твердити про вплив СРСР на східноєвропейський регіон. Основним осердям комуністичного світу залишався СРСР, який часто й надавав підтримку комуністичним рухам Європи. Рівняння комуністичних режимів Східної Європи (за винятком на певний час Югославії) на СРСР було викликано кілько-

ма причинами. З однієї сторони, комуністи не завжди законно приходили до влади: наприклад вересневі вибори 1945 року в Болгарії не визнали Велика Британія та США. Відповідно ї захоплена в такий спосіб влада могла бути втрачена за межами комуністичного табору. З іншої сторони, комуністичне правління ставало альтернативою західній політиці й давало змоги конкурувати із західними правилами, а отже, й слугувало відкриттям нових перспектив. Принаймні, так обіцяли комуністи. До прикладу, угорці не могли змиритися з ярликом злочинців, що був причеплений до них через вступ у Другу світову війну на боці нацистів. І хоча в країні консолідувалися праві партії, та через присутність радянських військ, а також традиційну фальсифікацію виборів до влади прийшли комуністи. Таким чином, період кінця 1940-х – початок 1950-х років був часом радше політичної інтеграції комуністичних рухів (або ж партій з іншими назвами, що не змінювало суті, бо фінансувалося з Москви) (Kramer, 1993).

Політичну орієнтацію східноєвропейського простору визначала ліва приналежність партій й ставлення західних держав до них. Хоча, якщо спробувати проаналізувати відносини СРСР і держав-сателітів, то можемо натрапити на контраст політики Югославії. Насамперед, ще в 1945 році тамтешні вибори визнали західні уряди. Це, у свою чергу, знімало зовнішньополітичну напругу й надавало можливості здійснювати незалежну від Москви політику (Kramer, 1993). Об'єднуючи кілька слов'янських народів і будучи певною мірою буфером між Заходом і СРСР, Югославія протиставила свою політичну лінію в час правління Йосипа Броз Тіто, що призвело до виключення країни зі згаданого Комінформу в 1948 році. Протягом 1945-1949 років Радянський Союз намагався втримати важелі впливу в Комуністичній партії Югославії, щоправда невдало (Федеративна народна республіка Югославія утворена 29 листопада 1945 року об'єднала у своєму складі Сербію (у її складі автономні Воеводина, Косово та Метохія), Хорватію, Македонію, Чорногорію, Словенію, Боснію та Герцеговину). Річ у тім, що західні Балкани звільнилися від німецької окупації під керівництвом Йосипа Б. Тіто, без особливої радянської допомоги. Це, у свою чергу, надало югославським комуністам самовпевненості та змогу конкурувати з радянськими комуністами. Особливо посилилося протистояння між обома державами у період березня 1948 – вересня 1949 років, що призвело навіть до припинення політичних відносин. На таку ситуацію зреагували США, які

шляхом надання фінансової підтримки взяли за відрив Югославії з радянського блоку. Політичний розворот у сторону СРСР відбувся лише в 1953 році зі смертю Сталіна (Magone, 2011).

Кінець 1940-х – початок 1950-х років був доволі неоднозначним у відносинах СРСР та соціалістичного блоку. З однієї сторони, діяльність Комінформу дозволила СРСР значно посилити політичний контроль над комуністичними режимами Східної Європи, долучитися до комуністичного заклоту в Греції та спробувати встановити комуністичний уряд у Фінляндії. Проте, з іншої, сам Комінформ дав тріщину із виключенням Югославії 1948 року. Приклад Югославії могли наслідувати інші країни Східної Європи, бажаючи, у разі певних геополітичних змін, вийти з-під зони радянського впливу на користь Заходу, що завдало б значного удару по СРСР. Для попередження такої ситуації, Сталін наказав провести політичні чистки у комуністичних партіях: особливих репресій зазнали партії-ці Болгарії, Угорщини та Чехословаччини (Kramer, 1993).

50

Вливання країн Східної Європи до комуністичного простору (соціалістичний табір або радянський блок поняття однакові й, в основному, не змінюють суті явища) прослідковувалося на політичній ієрархії країни. Так у Польщі, беззаперечно першість у вертикалі влади польські комуністи віддавали Йосипу Сталіну, а вже лише після нього – «вождю польського народу» Болеславу Беруту. Основна політична партія країни, Польська об'єднана робітничка партія, ПОРП, була побудована й діяла за зразком ВКП(б). Польське наслідування радянського укладу торкнулося й суспільного життя країни. Масово видавалися праці марксистських та радянських ідеологів, а «Радянський курс історії ВКП(б)» став основним дороговказом, що призвело до переписування історії та репресій щодо антирадянських (чи антиросійських) настроїв. Польська конституція 1952 року затвердила курс на зближення з Радянським Союзом. Владу країни основний документ проголошував зосередженою у руках трудящих (традиційне гасло соцтабору закликало всіх трудящих до згуртування), а політична модель була побудована за тоталітарним прикладом СРСР, де виключна роль відводилася партії (щоправда, на відміну від Радянського Союзу, партій у Польській Народній Республіці було кілька) (Zashkilniak L., 2002).

Основною причиною політичної інтеграції Східної Німеччини до соцтабору стала діяльність Радянської військової адміністрації в

Німеччині та спільні рішення союзників антигітлерівської коаліції, що могли означати кінець захопленій влади. Для місцевих політиків Вальтера Ульбрихта, пізніше керівника Німецької Демократичної Республіки, і Вільгельма Піка, основоположника німецької комуністичної партії, основним завданням було зосередити владу в своїх руках у східній частині країни. Особливо рівнятися на СРСР місцеву політичну владу змусив «план Маршалла», який тут охарактеризували неінакше, як встановленням «американської монополії», що вела до обмеження суверенітету. Подібно до інших політичних режимів Східної Європи, німецькі лідери вирушали на консультації до Радянського Союзу. На одній з таких зустрічей, 16 вересня 1949 року, вони отримали дозвіл Сталіна на формування НДР. Уся подальша східнонімецька політика коригувалася з Москви. Проте потребу взаємодії мали не лише німецькі комуністи з Радянським Союзом, але й навпаки. Передовсім, СРСР намагався використати Німеччину для встановлення політичної гегемонії у Східній Європі та встановлення крайнього пункту комуністичного світу, ну і звісно, як плацдарм для розміщення своїх військ. А найкращим варіантом для нього слугувало б встановлення кордону по лінії Одер-Нейсе, що ґрунтувалося б на слов'янській спільності. Радянська влада планувала використати й питання німецьких земель, які опинилися під польською владою. У такий спосіб, можна було зайняти польську сторону і підтвердити свій зверхній статус над країнами соціалістичного табору та позбутися антиросійських настроїв серед польського населення.

Дублювання радянського політичного устрою відбулося й в Угорщині. У 1949 році в країні відбулися парламентські вибори на радянський взір з єдиним списком кандидатів, було покладено початок «будові соціалізму», а вся повнота влади Угорської Народної Республіки опинилася в руках політичного лідера Угорської партії трудящих Матяша Ракоші. Подібно до СРСР, Угорщина розпочала індустріалізацію та переслідувала Церкву. Політичні репресії, встановлення тоталітаризму, зближення з СРСР на умовах маріонетки йшли в розріз з народними прагненнями до самостійності. У результаті такої політики, яка послабилася в часи уряду Імре Надя (1953-1955), визріло національне невдоволення, що вилилося у революцію 1956 року. У ході революційних подій угорський уряд ухвалив рішення про вихід з Організації Варшавського договору (ОВД) та нейтральний статус Угорщини. Угорське невдоволення було викликане цілковитим влит-

тям у зону радянського впливу. До того ж, традиційно угорці не мали нічого спільного з Москвою і уявляли свою країну окремим простором, що не тягнувся до інших держав, а сам їх притягував. У відповідь на таку реакцію угорців СРСР утворив новий «робітничо-селянський уряд», який очолив Янош Кадар. Хоча революцію придушили та угорське керівництво тривалий час проводило власну політику, що відобразилася у поступовому відході від директивного управління економікою та культурному зближенні із західними країнами, з якими Угорщина мала значно більше спільного, ніж з СРСР (йдеться про історичні політичні відносини, а не про культурні, за якими Угорщина має несвоєрідний характер у Європі) (Zashkilniak L., 2001).

52 — Реалізація комуністичного простору в Європі з абсолютним впливом Радянського Союзу ставала можливою завдяки прийняттю нових конституцій. Побудовані за радянським зразком, їх ухвалили усі країни соціалістичного табору в період 1947-1952 років. Парламентська система правління в реальності замінювалася встановленням тоталітарного правління комуністичної партії. Основу політичної еліти (якщо її можна так назвати) почали становити партійні номенклатурники. Повнота виконавчої влади зосереджувалася у руках очільника партії, кандидатура якого погоджувалася з Москви. По суті, всі гілки влади зосереджувалися в руках політичного керівництва. Політичне життя держав зводилося до волі партії, яка, начебто, представляла пролетаріат.

Комуністична партія стала винятковим політичним явищем в країнах Східної Європи. Лише в Польщі, НДР, Болгарії та Чехословаччині діяли ще й інші партії, але це зовсім не змінювало ситуації. За прикладом СРСР у вертикалі політичної влади почали з'являтися ради, де владу отримували ті ж представники компартій. Кінець 1940-х – початок 1950-х років став часом «сталінізації» соціалістичних країн, що вилилася у суцільні репресії. Спочатку ліквідували політичних конкурентів, яких в країнах Центрально-Східної Європи представляли політики попереднього правління, далі усувалася еліта, а потім – всі «інакодумці» (куди зараховували духівництво, землевласників, підприємців тощо). Під репресивні дії режиму потрапляли й так звані відступники від соціалізму та закордонні шпигуни. Масово фабрикувалися справи проти державного та політичного керівництва: Кочі Дзодзе в Албанії, Ласла Райка в Угорщині, Трайчо Костова

у Болгарії, Лукреція Патрашкану в Румунії, Рудольфа Сланського у Чехословаччині. Ще одним виявом комуністичного простору, а по суті радянізації, стала повна підконтрольність зовнішньої політики: протягом 1948 року було підписано 35 договорів про співпрацю між СРСР та соціалістичними сателітами. Будь-які вектори прозахідної політики виявилися блокованими (Zashkilniak L., 2001).

Політика Сталіна у проведенні чисток та перегрупуванні керівного складу поклала кінець внутрішньополітичній боротьбі у комуністичних партіях країн Східної Європи та початок політичній залежності від Москви. До того ж, Радянський Союз намагався створити з країн Східної Європи своїх беззаперечних сателітів у боротьбі з капіталізмом (на певний час це вдалося) і не вкрай позитивно оцінював відносини Югославії та Албанії з країнами Заходу. У свою чергу, західні комуністичні партії (такими вони були у Східній Європі для СРСР) отримували свого заступника і тому проводили політику нав'язану з Москви. Смерть Сталіна змусила країни соцтабору переглянути свою подальшу політику. Таким курсом характеризувалася й політика радянського керівництва щодо своїх сателітів. Передовсім вона торкнулася Німецької Демократичної Республіки, існування якої опинилося перед загрозою. За період січня 1951 – квітня 1953 років до ФРН перейшло близько 447 тисяч осіб із НДР. Зважаючи на таку ситуацію, міністр внутрішніх справ СРСР Лаврентій Берія запропонував радянському керівництву скоротити свою військову присутність у німецьких землях (наприкінці червня 1953 року Берію як агента імперіалістичних розвідок арештували й стратили) (Bolovan, 2004).

З середини 1950-х років у геополітичному просторі Східної Європи почалися певні відцентрові рухи, пов'язані з політикою «відлиги» в СРСР і політикою першого секретаря ЦК Михайла Хрущова. Така політика призвела до того, що з II половини XX століття політична інтеграція соціалістичного табору почала давати перші серйозні тріщини: комунізм переставав означати виключну радянську політику, а кожна з держав радянського блоку почала провадити курс на встановлення нових відносин з СРСР. У 1950-і роки відбулися зміни у всьому блоці. Задля більшої згуртованості Східної Європи та її протиставлення до Заходу у 1955 році утворили Організацію Варшавського договору, а в квітні 1956 року було розпущено Комінформ. До держав Варшавського договору увійшли Албанія, Болгарія, НДР, Румунія,

Польща, Чехословаччина, Угорщина, та, звісно ж, Радянський Союз. На відміну від свого попередника Комінформу, Організація Варшавського договору була вже не просто формальним об'єднанням, що координувало роботу комуністичних партій, а стала військово-політичною організацією. П'ята стаття договору погоджувала утворення Спільного Командування військових сил країн-учасниць. Згідно із шостою статтею договору утворювався Політичний Консультативний Комітет, основним завданням якого було здійснення політичних консультацій. Дві наступні статті забороняли участь у будь-яких інших міжнародних коаліціях та затверджували культурне й економічне співробітництво всередині організації (Warsaw Pact Treaty).

54

Відтак, у 1950-60-х роках СРСР довелося силою стримувати будь-які спроби відходу від радянської системи. Так було в Польщі, де уникнути серйозного протистояння дозволила певна лібералізація зі сторони Радянського Союзу. Найбільш жорстоко придушення революційних настроїв відбулося в Угорщині у 1956 році (понад дві тисячі жертв), а через 12 років війська ОВД були введені до Чехословаччини. Виправдання політичного та військового втручання СРСР у внутрішні справи Східної Європи надав Леонід Брежнев на V з'їзді ПОРП 12 листопада 1968 року. Пояснюючи принцип «соціалістичного інтернаціоналізму» в межах ОВД, він наголосив на відповідальності керівництва кожної держави ОВД перед усім соціалістичним табором. Такий політичний підхід, який обмежував суверенітет соціалістичних країн згодом отримав назву «доктрини Брежнева».

Перші серйозні зміни відбулися у Польщі, де відразу після смерті Б. Берута 1956 року, в країні почалися виступи проти тоталітарного режиму. До слова, в Познані для придушення виступів незадовільних довелося застосувати війська. У Польщі до керівництва повернувся прихильник «польського шляху» Владислав Гомулка, який розпочав новий політичний курс. Одним із основних напрямків своєї політики В. Гомулка вбачав у встановленні рівності у радянсько-польських відносинах. Нормалізація радянсько-югославських стосунків та десталінізації призвели до погіршення відносин з Албанією. До того ж, десталінізація призвела до погіршення радянсько-китайських відносин, у якому Албанія дотримувалася китайської сторони. У 1961 році Албанія вийшла з Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ утворена в 1949 році) та ОВД й надалі дотримувалася сталінського політичного курсу. Окрему роль перебрала на себе Румунія, яка змогла досягнути

згоди з радянським керівництвом щодо ліквідації спільних румунсько-радянських підприємств. Таким чином, вона змогла позбутися перекачки сировинних ресурсів та економічної експлуатації зі сторони СРСР та почала проводити самостійну зовнішню політику. Політика десталінізації супроводжувалася й спробою змінити політичних керівників Східної Європи. У Румунії рішення XX з'їзду КПРС почали трактувати на свій манер: місцеве керівництво оголосило, що почало політику десталінізації ще за життя Сталіна. У такий спосіб лідер румунських комуністів Георге Георгіу-Деж відмовився будь-кого реабілітувати, а останніх жертв режиму пояснював початком політики десталінізації. Відносини СРСР та Румунії врегулювалися, як це було звично для політичних відносин соціалістичного табору, лише через угорську загрозу М. Ракоші (Boľovan, 2004). До слова, пізніше Румунія почала лавірувати поміж Сходом та Заходом. Комуністичний лідер, Ніколае Чаушеску, що прийшов до влади у 1965 році, взяв курс на особливу політику держави, яка тепер не узгоджувалася з радянською. Передовсім, Румунія засудила введення військ держав Варшавського договору до Чехословаччини, а в самій країні масово поширювалися націоналістичні гасла.

Висновки. Обмеження політичної влади як у внутрішній, так і у зовнішній політиці країн Східної Європи спричинило появу окремого радянського блоку. Затверджений Комінформом, Радою економічної взаємодопомоги та Варшавським договором 1955 року цей блок став окремим політичним утворенням у контексті геополітичного протиборства з Заходом доби холодної війни, що правда зі збереженням формальної незалежності країн-сателітів. Повна підконтрольність радянському керівництву призводили до цілковитої залежності (політичної, економічної, ідеологічної тощо) від Москви. Підтримка комуністичної ідеології у державах регіону дозволила керівництву Радянського Союзу цілковито контролювати політичне життя згаданих країн. До того ж, участь у згаданих Комінформі і ОВД встановлювала чіткі рамки внутрішньої політики, що не могли йти в розріз з ідеологією СРСР. Суперечки й політичні неузгодження у 1940-1950-х роках з Югославією стало радше винятком з правил щодо відносин з радянським керівництвом. Інтеграція держав соціалістичного табору послабилися тільки після проголошення «відлиги» в СРСР і приходом до влади нових політиків з національним курсом.

References:

1. Bolovan I. (2004). *Istoria României*. Cluj-Napoca.
2. Fowkes B. (2013) *Eastern Europe 1945-1969: From Stalinism to Stagnation*. New-York.
3. Jose M. Magone. (2011). *Contemporary European Politics*. Routledge.
4. Kramer M. (1993). *Stalin, Soviet Policy, and the Consolidation of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1944-1953* // fsi.stanford.edu/sites/.../Stalin_and_Eastern_Europe.pdf.
5. *Warsaw Pact Treaty*. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/warsaw-pact-treaty>
6. Wolff L. (2009). *Inventing Eastern Europe*. Kyiv.
7. Yarovy V. (2005). *Novitnia istoria Centralnoevropeyskych i Balkanskykh krain XX stolittia*. Kyiv.
8. Zashkilniak L. (2002). *Istoria Polschy: Vid naidavnishykh chasiv do naszykh dniv*. Lviv.
9. Zashkilniak L. (2001). *Istoria Centralno-Shidnoi Evropy*. Lviv.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.57-76>

УДК: 327

© Ігор Чарських¹

ІНКОРПОРОВАНИЙ МЕЙНСТРИМОМ: КОНСТРУКТИВІЗМ В ТЕОРІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

В статті міститься критичний огляд соціального конструктивізму в теорії міжнародних відносин з метою з'ясувати сутність, особливості та суперечливість конструктивістського підходу до аналізу світової політики, виявити, наскільки соціальний конструктивізм справляється з основними функціями суспільствознавчої теорії, оцінити продуктивність та подальші перспективи соціологізації теоретизування в науці про міжнародні відносини.

Встановлено, що популярність соціального конструктивізму у західній політології початку ХХІ століття пов'язана не стільки з переконливим переосмисленням його представниками домінуючих в теорії міжнародних відносин доктрин, а насамперед з різкими змінами у світовій політиці по закінченню холодної війни, які мейнстрімними парадигмами не були спрогнозовані та переконливо пояснені.

Розглянуто основні концепти, якими оперує соціальний конструктивізм. Шлях до розуміння змін, дій і поведінки акторів на міжнародній арені лежить, на думку конструктивістів, через осмислення інтросуб'єктивності ключових елементів глобальної політики, а також державних ідентичностей та суспільних норм, сполучення яких формує інтереси. Головним внеском конструктивізму в аналітику МВ вважається теоретизування навколо дихотомії структура–агентність, яке призводить до висновку, що міжнародна анархія не є неминучою чи незмінною.

Практична розробка військово-політичних доктрин провідних акторів глобальної політики враховує ті аспекти міжнародних відносин, якими переймається соціальний конструктивізм. Зокрема,

¹ Кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса (Вінниця). E-mail: icharsk@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5363-243X>

традиційне стратегічне стримування намагаються посилити формуванням у потенційного чи актуального супротивника уявлення про менші переваги агресії порівняно зі стриманістю, належне сприйняття суперником бойової надійності актора та партнерів; їх уявленя про власну здатність контролювати ризик ескалації, а також їх погляд на те, як буде розвиватися ситуація.

Спромігшись заявити про себе, соціальний конструктивізм заради визнання серед дослідників і практиків міжнародних відносин був змушений децю вгамувати свій первісний онтологічний радикалізм. Наголошується, що після відмови від власної гносеології, набору основних тез канонічного конструктивізму бракує оригінальності, а як основа емпіричної дослідницької програми він зазвичай зазнає невдачі. На конкретних прикладах показано, що умовиводи конструктивістів, як правило, підтверджують чи дублюють висновки представників інших парадигм, здебільшого (нео)лібералізму. Це стосується державоцентризму, концептуалізації міжнародної дійсності не як системи, а як суспільства, аналогії поведінки держави з поведінкою індивіда, фактичної солідаризації з концепцією м'якої сили тощо.

Соціальний конструктивізм з акцентом на соціологізації аналізу має чималий евристичний потенціал, на який сподіваються ініціатори оновлення конструктивізму, але говорити про нього як про самостійну теорію та один з трьох основних стовпів науки про міжнародні відносини ще зарано.

Ключові слова: соціальний конструктивізм, теорія міжнародних відносин, інтерсуб'єктивність, державна ідентичність, варіативність анархії, неоконструктивізм.

Incorporated by the Mainstream: Constructivism in the Theory of International Relations

The article contains a critical surveying of social constructivism in the theory of international relations with the aim of clarifying the essence, peculiarities and contradictions of the constructivist approach to the analysis of world politics, to find out how social constructivism copes with the main functions of social science theory, to evaluate the productivity and further prospects of the sociologization of theorizing in the science of international relations.

It is substantiated that the popularity of social constructivism in Western political science at the beginning of the 21st century is not so much related

to the convinced reinterpretation of the dominant theoretical doctrines by its representatives, as to the sharp changes in world politics after the end of the Cold War, which were not predicted and convincingly explained by mainstream paradigms.

The main concepts used by social constructivism are considered. According to constructivists, the way to understanding changes, actions and behavior of actors in the international arena lies through understanding the intersubjectivity of key elements of global politics, as well as state identities and social norms, the combination of which forms interests. The main contribution of constructivism to international analysis is the theorizing around the structure–agency dichotomy, which leads to the conclusion that international anarchy is not inevitable or immutable.

The practical development of the military-political doctrines of the leading actors of global politics takes into account those aspects of international relations that social constructivism is concerned with. In particular, traditional strategic deterrence is tried to reducing a competitor's perception of the benefits of aggression relative to restraint, as well as to forming the opponent's proper perception of the combat reliability of the actor and partners; their perceptions of their own ability to control the risk of escalation.

Having managed to assert itself, social constructivism, for the sake of recognition among researchers and practitioners of international relations, was forced to somewhat moderate its original ontological radicalism. It is emphasized that after abandoning its own epistemology, the set of basic theses of canonical constructivism lacks originality, and it usually fails as a basis for an empirical research program. Concrete examples show that the conclusions of constructivists, as a rule, confirm or duplicate the conclusions of representatives of other paradigms, mostly (neo)liberalistic by origin. This refers to state-centrism, the conceptualization of international reality not as a system, but as a society, the analogy of state behavior with the behavior of an individual, making common cause in fact with soft power concept etc.

Social constructivism with an emphasis on the sociologization of analysis has considerable heuristic potential, which the initiators of the renewal of constructivism hope for, but it is too early to talk about constructivism as an independent theory and one of the three main pillars of the science of international relations.

Keywords: social constructivism, theory of international relations, intersubjectivity, state identity, variability of anarchy, neoconstructivism.

Постановка проблеми. Соціальному конструктивізму – наймолодшій з парадигм в теорії міжнародних відносин (ТМВ) – вже тридцять п'ять років. Зародившись наприкінці холодної війни і почавши входження до науки про міжнародні відносини зі знакової книги Ніколаса Онуфа «Світ нашого творення» (1989), конструктивізм набув канонічного вигляду в публікаціях Александра Вендта (1992-1999), пережив пік популярності в першому десятилітті ХХІ ст., розгалужився у декілька напрямків і, не спромігшись створити переконливих емпіричних досліджень, не розробивши корисного набору інструментів для розуміння ключових тем світової політики та регіональної динаміки, на тлі загострення міжнародної обстановки початку 2020-х почав втрачати прихильників у боротьбі з іншими теоріями за вплив у дисципліні.

Якщо теорією називаємо систему основних ідей у тій чи іншій галузі знань, то ТМВ – це сукупність найважливіших знань про природу, характер функціонування й процес розвитку міжнародних відносин. В об'єкт ТМВ входить усе розмаїття міжнародних феноменів і проявів, а предметом виступають засоби розуміння та інструментарій аналізу міжнародної політики. Від того, який теоретичний підхід домінує в науці про міжнародні відносини, багато в чому залежить, під яким кутом зору, через які окуляри дивляться на світ, події і процеси в ньому політики, їх радники, журналісти, лідери громадської думки і в цілому суспільства тих чи інших країн.

Ось чому так важливо розібратися природі новоявленого підходу, який, зі слів його послідовників, кидає виклик традиційно основним теоріям в науці про міжнародні відносини – політичному реалізму та (нео)лібералізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У західних підручниках з ТМВ конструктивізму останнім часом відводяться спеціальні розділи, де описані, щоправда, не стільки постулати самого конструктивізму, скільки те, з чим його адепти не згодні у побудовах інших теоретичних парадигм. Типовий приклад – фундаментальний оксфордський підручник з міжнародних відносин під редакцією Джона Бейліса та ін., в якому змістовна глава про соціальний конструктивізм авторства Майкла Барнетта постійно з'являється з п'ятого видання (2011) до останнього восьмого (2019).

Самі конструктивісти, описуючи власну парадигму, донедавна полюбили наголошувати на чисельному прирості прихильників

соціального конструктивізму серед дослідників світової політики та зростанні питомої ваги конструктивістських статей у провідних журналах, яка збільшилася з нуля на рубежі 80-х – 90-х до 10% у 2006 і понад 20% у 2012 (Zarakol, 2017:75). Характерними при цьому є ремствування з приводу того, що в університетському викладанні ТМВ на Заході конструктивізму приділяється недостатньо уваги (в середньому 11% аудиторного часу проти 25% для реалізму та 22% для лібералізму) (Hayes, 2017:89). Іноді акцентуючи увагу на існуванні різних видів конструктивізму у своєму середовищі (Kubálková, 2019), вони, природно представляють свої досягнення здебільшого з апологетичних позицій, полюбуючи повторювати заяву Джеффри Чекела про те, що на перетині століть в ТМВ відбувся конструктивістський поворот (Checkel, 1998:326).

Окремі роботи зі змістовною опозицією ідеям соціального конструктивізму виходили два десятки років тому й лише на Заході. Серед них варто відмітити дорікання конструктивістам з боку Річарда Прайса та Кріса Реус-Сміта з приводу спроб запозичань онтології в представників критичної теорії міжнародних відносин (Price and Reus-Smit, 1998) та викриття Майєю Зефусс непослідовності конструктивізму у використанні цієї онтології (Zehfuss, 2002). Особливої уваги заслуговує стаття Дженніфер Стерлінг-Фолкер про теоретичну несамостійність соціального конструктивізму і фактичну підпорядкованість його неолібералізму (Sterling-Folker, 2000).

У присвячених конструктивізму нечисленних вітчизняних наукових публікаціях, авторами яких є М. Кащук, (2012), Т. Стародуб (2012), Н.Романюк та Ю. Сенюк (2015), І. Іщенко та О. Башкеєва (2021), він охарактеризований дуже стисло і, на наш погляд, недостатньо критично.

Метою даної статті є з'ясувати сутність, особливості та суперечливість конструктивістського підходу до аналізу світової політики, виявити, наскільки соціальний конструктивізм справляється з основними функціями суспільствознавчої теорії, оцінити продуктивність та подальші перспективи соціологізації теоретизування в науці про міжнародні відносини.

Виклад результатів дослідження. У Бурхливі зміни світоустрою кінця 80-х-початку 90-х, яких не змогли переконливо пояснити основні на той час конкуруючі теорії міжнародних відносин – (нео)реалізм та (нео)лібералізм – надали шанс на успіх альтернативним

парадигмам, відкрили їм доступ до ширшої аудиторії. Цим шансом краще за інших скористався соціальний конструктивізм, який існував в зародковому вигляді ще до падіння Берлінської стіни.

Конструктивісти почали з заперечення раціоналістичності підходу держав, що обертаються навколо т.зв. «матеріального аспекту». Після розпаду СРСР майбутні класики соціального конструктивізму Ніколас Онуф, Александр Вендт та Фрідріх Кратохвіл заходилися критикувати домінантні теорії міжнародних відносин, – у першу чергу неореалізм Кеннета Уолца. Їх задача полегшувалася непридатністю неореалізму до пояснення структурних змін. Ба більше – трансформації, які не змінюють полярність міждержавного силового балансу і не долають анархію в міжнародних відносинах, Уолц взагалі не був схильний розглядати як структурні. На думку конструктивістів, хибне розуміння неореалізмом структури міжнародних відносин стало наслідком неуваги до людського фактору у зовнішній політиці. Вони заявляли, що пропонують новий погляд на світ у той час, коли світ як раз і потребував нових способів мислення.

62

Маючи рефлексивну природу, соціальний конструктивізм прийшов у науку про міжнародні відносини з соціології зі своїм порядком денним, зосереджуючись на нематеріальних аспектах міжнародних відносин – саме тих моментах, яких основні ТМВ часто не помічали, – перед усім таких, як роль людської свідомості у міжнародному житті (Ruggie, 1998:856). Бо те, як сконструйовано певне знання, відіграє головну роль у побудові світу (Kubáľková, 2019:24). Відмовляючись від позитивістського раціоналізму на користь рефлексивізму, конструктивізм концептуалізував міжнародну дійсність не як систему, а як суспільство, та намагався досягнути, у який спосіб відбувається соціальне конструювання міжнародної реальності. Особливостями цього процесу він прагнув пояснити глобальні трансформації та регіональні зрушення.

Шлях до розуміння змін, дій і поведінки акторів на міжнародній арені лежить, на думку конструктивістів, через осмислення *інтерсуб'єктивності* (Horf, 1998:173). Якщо політичний реалізм бачить МВ як анархічне міждержавне середовище, в якому межі можливостям його елементів/акторів встановлюються силою інших акторів, а лібералізм фокусує увагу на необхідності інституційних обмежень свавілля діючих одиниць, то конструктивізм визначає рамки діяльності міжнародних акторів/агентів по-іншому. Він наголошує

на таких соціальних елементах світової політики, які народжені взаємодією уявлень акторів про себе та про інших, тобто, – на елементах первісно не матеріальних, а інтерсуб'єктивних. Матеріальне, будучи вторинним, втім, присутнє у такий спосіб, що ідеаційне (уявлюване) включає в себе й матеріальне, оскільки значущість, яка надається матеріальному, по суті соціально сконструйована. Для ілюстрації цієї тези зазвичай наводять вендтівський приклад (Wendt, 1995:73) стурбованості США щодо п'яти ядерних боеголовок на озброєнні Північної Кореї при відсутності занепокоєності щодо п'ятисот ядерних боеголовок у Великобританії (цифри умовні).

Чільне місце у понятійному арсеналі конструктивізму посідає концепт **ідентичності**, під якою мається на увазі самоідентифікація у відносинах з іншими. Ідентичність виникає внаслідок ідей та переконань, які є не просто набором спільних знань, а виступають запорукою віри у правильність певних соціальних засад для спільного розуміння світу. Конструктивісти вважають, що ідентичності є основою інтересів. Саме ідентичності формують інтереси, бо ми не можемо знати, чого ми бажаємо, якщо не усвідомлюємо, хто ми є. Оскільки ідентичності є соціально сконструйованими і виробляються через взаємодії, вони можуть змінюватися, а у відповідності до них змінюватимуться й інтереси (Agius, 2010:91).

Цікавими виглядають спроби соціологічної характеристики міжнародного актора через рольову ідентичність як таку властивість, на підставі котрої інші актори очікують від нього певної поведінки.

Розмаїття ідентичностей зумовлює **варіативність агентності**: актори не обов'язково й далеко не завжди є раціональними. Ця конструктивістська картина різко контрастує зі схемою «подібних одиниць» («білярдних кульок») Св реалізмі, для якого, в принципі, байдуже, якими держави-актори є всередині, бо на міжнародній арені, мовляв, вони поводяться, в принципі, приблизно однаково. За конструктивізмом – навпаки, різномірні переконання та непостійні ідентичності дають набір різних інтересів, які змінюються, що зумовлює мінливість світової політики.

Отже, не структури формують поведінку соціальних і політичних акторів, а насамперед ідеї, або знання. Виходить, що ідеаційні структури не менш, а більш важливі, ніж матеріальні.

Важливою сферою дослідження в конструктивізмі є **норми**, оскільки вони теж можуть визначати інтереси акторів і бути при-

чинами змін (Palan, 2000:577). Зважаючи на існуючі норми, актори усвідомлюють свої ролі. А це означає, що норми виступають конститутивним чинником. Вони також визначають стандарти належної поведінки, виступаючи т.ч. регулятивним чинником і закріплюючи існуючі ідентичності. А ідентичність впливає при цьому на допустимість вибору засобів учасниками міжнародних відносин. Актори/агенти можуть використовувати існуючі норми як для підвищення престижу, так і для легітимації своїх дій. Держави, наприклад, погоджуються з ухваленням певної міжнародної норми, внаслідок їхньої самоідентифікації як члена міжнародного співтовариства, а також з метою бути асоційованими з певною престижною групою (Finnemore and Sikkink, 2001:397).

Норми є явищем історичним, мають свої життєві цикли, тобто, вони змінюються. На цій підставі логіка міжнародних відносин не може бути незмінною.

64

У наведеній нами трактовці феномену норм конструктивістами криється певна методологічна суперечливість. З одного боку, стартувавши в сфері методології з чіткого розриву з позитивістським раціоналізмом на користь ідеалістського рефлексивізму, перші соціальні конструктивісти дійсно відкривали для дослідників міжнародних відносин можливість під новим кутом зору подивитися на об'єкт своєї зацікавленості. Вкрай пост-позитивістською виглядала теза про міжнародну реальність, яка не існує десь ззовні, чекаючи, коли її відкриють, натомість історично вироблене та культурно пов'язане знання дозволяє людям конструювати реальність, надаючи їй сенс. Однак схильність значної частини конструктивістів вивчати, як норми формують поведінку, змушувала їх повертатися до нібито відкинутого основоположниками «матеріалізму», логіка якого веде до того, що поведінку акторів обумовлює структура, яка визначається співвідношенням сил. Така задача первісних методологічних позицій перетворює конструктивістів на структуралістів, якими є їх основні опоненти – неореалісти.

Для тих, кого конструктивісти сприймають як основних опонентів, а саме – (нео)реалістів, органічною рисою завжди був **державоцентризм**, до якого пристала й ліберальна парадигма з переходом на неоінституціоналістські рейки. Конструктивісти намагалися використовувати різні пояснювальні інструменти, щоби кинути виклик державоцентричному підходу – мейнстріму ТМВ як статичному, ра-

ціонально-егоїстичному тощо (Fierke, 2010:190-191). І, все одно, до державоцентризму змушені фактично приєднуватись, бо при всіх твердженнях про варіативність агентності, під рольовою ідентичністю в конструктивізмі мається на увазі саме властивість держави. У міждержавних відносинах у першу чергу обговорюється легітимність застосування тих чи інших засобів в контексті існування різних норм у різні історичні епохи.

Головним внеском конструктивізму в ТМВ вважається теоретизування навколо дихотомії *структура–агентність*, яке призводить до висновку, що міжнародна анархія не є неминучою чи незмінною. «Анархія — це те, що з неї роблять держави», – проголосив А.Вендт у назві своєї найбільш відомої статті (Wendt, 1992). Це було очевидним відходом від традиційних теоретичних доктрин ТМВ і виглядало претензією на нове розуміння світу. Сполучення різних переконань та практик породжують різні види анархії, а відтак – і різні моделі в організації світової політики. І дійсно, якщо брати приклади з сучасності, конструювання світу, яке відбувалося США та ЄС на підставі спільного світорозуміння, переривалося під час перебування при владі Дональда Трампа. Китай і Росія бачать світовий порядок, що формується, в реалістських традиціях, старі члени ЄС – в лібералістських. США в першій половині президентської каденції Джозефа Байдена спочатку намагалися повернутися у лібералістську площину. Проте напередодні, а особливо з початку широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, вони перебувають на шляху до усе більш реалістського сприйняття ситуації в світі. З наведених прикладів впливає також, що не тільки свідомість конструює реальність, а суворі матеріальні обставини впливають на ідеаційне, – на погляди людей, тому, що містять речі, які, здавалося б, неможливо й увявити.

Тезу про те, що глибинна структура анархії є ідейно-культурною, а не матеріальною, А.Вендт ілюструє описами (умовних) типів, або «культур», анархії. «*Гоббсівська анархія*» – це ситуація «війни всіх проти всіх», коли виживання серед ворогів залежить виключно від військової сили. «*Локкіанська анархія*» населена суперниками, які взаємно визнають право на суверенітет, але можуть вдаватися до насильства в суперечках. «*Кантіанська анархія*» складається з друзів, які не застосовують насильства у взаємовідносинах, але битимуться спільно проти зовнішньої загрози (Wendt, 1999:298–9).

У продовження цієї схеми напрошується введення гібридних форм. Можлива, наприклад, четверта «культура анархії», коли основні актори виступають в ролях ситуативного друга та ситуативного суперника при тому, що ці ролі чергуються в залежності від обставин, які змінюються. Так, франко-німецькі стосунки характеризуються суперництвом двох держав та їх очільників за лідерство в ЄС. Коли ж треба протистояти надмірному диктату США, чи приструнити когось з центрально-східноєвропейських неофітів, партнерська взаємопідтримка виходить на перший план.

Активно вводячи й розробляючи вищенаведені поняття, конструктивізм серйозно вплинув на категоріальний апарат ТМВ, причому, не завжди однозначно, як впливає з наступних прикладів.

Найбільш вживане поняття «сила» (power) відходить в конструктивістів у тінь, розчиняючись серед інших «матеріальних» чинників.

66 — Обговорюючи норми, конструктивісти досить часто використовують словосполучення «нормативний підхід», розуміючи під цим уважне ставлення дослідника до того, як актори усвідомлюють свої ролі, зважаючи на норми. Традиційно ж у ТМВ нормативний підхід означає активну позицію теоретика щодо міжнародної дійсності. Власні ідеали стосовно її устрою при цьому сприймаються суб'єктом спостереження як норма, а те, що їм не відповідає, – як відхилення від норми, а відтак – підлягає виправленню.

Вендт іноді називає себе ідеалістом, сумує, що запізно відкрив для себе ідеалістів міжвоєнного періоду, але акцент у комплексі їх ідей робить на свій смак, залишаючи центральні тези Вудро Вільсона і К^о про міжнародні організації та колективну безпеку далеко на задньому плані. Між тим, останнім часом відчувається вплив конструктивізму не тільки на теорію, але й на практику міжнародних відносин. Остання версія Стратегії національної оборони США містить доктрину «інтегрованого стримування» де зроблено акцент не на балансі сил чи потенціалі, а на сприйнятті:

Ефективне стримування вимагає від Міністерства оборони брати до уваги те, як суперники сприймають цілі, серйозність намірів та можливості США, їх союзників та партнерів, їхнє сприйняття своєї здатності контролювати ризики ескалації, а також їхні погляди на те, як змінюватиметься ситуація у разі відмови від застосування сили, у тому числі внаслідок дій США, їхніх союзників та партнерів (NDS, 2022:9).

Вплив конструктивізму тут важко заперечити.

Поза сумнівом, конструктивізм став дуже помітним в ТМВ ХХІ століття, найпопулярніший його напрямок увійшов до мейнстріму дисципліни й прихильно був там прийнятий. Проте, чи скористався повною мірою конструктивізм тими можливостями стати повноцінно самостійною теорією, які отримав на межі століть? Відповідь на це запитання, швидше за все, буде негативною. І поясненнями такому висновку слугуватимуть нижченаведені критичні зауваження на його адресу.

По-перше, надихаючись початковими успіхами і згадуючи про них, конструктивісти грішать приписуванням своїй парадигми неіснуючих заслуг. «Треті дебати, включаючи ранніх конструктивістів, – пише, наприклад, Вендулка Кубалкова, – змусили глибше дослідити теорію/філософію знання» (Kubálková, 2019:29). Насправді ж викриття обмежень неореалістського позитивізму під час т.зв. «третьох дебатів» було заслугою Макса Хоркхаймера, Річарда Ешлі та інших представників критичної теорії міжнародних відносин. І конструктивізм, якого на початку 80-х ще практично не існувало, до тих досягнень відношення фактично немає. Перші конструктивісти дійсно сприяли привнесенню цікавих аспектів в онтологію світової політики, але це відбувалося не на початку, а в кінці 80-х.

По-друге, основна течія соціального конструктивізму поступилася своєю найхарактернішою ознакою, щоби бути прийнятою у «вищому світі» ТМВ, зголосившись для цього «втратити обличчя». Варіацій конструктивізму в ТМВ існує чимало, є різні способи їх класифікації, їх оцінка – тема для спеціального дослідження. Зауважимо лише, що конструктивізми, які були радикальніші з точки зору гносеології (наприклад – лінгвістичний конструктивізм Н.Онуфа) не схвалювалися й не популяризувалися громадськістю науки про міжнародні відносини. Натомість, конструктивізм А.Вендта був канонізований в західній ТМВ у якості «істинного» конструктивізму. Як небезпідставно вважають Карін Ферке та Кнуд Йоргенсен, це сталося тому, що Вендт пішов на поступки, погодившись вважати, що конструктивістська соціальна онтологія може бути сумісна з позитивістською епістемологією, в якій «ідентичність» держав ставала надлишковим терміном, бо вона екзогенно надавалася їм матеріальними можливостями структур міжнародних відносин. Поступившись у своїй центральній темі, канонізований конструктивізм не представ-

ляв загрози мейнстріму, бо усі інші його умовиводи або (іноді) містилися логічні вади, або (як правило) підтверджували чи дублювали висновки представників інших парадигм. Канонізований конструктивізм, за виразом Стівена Сміта, «отримав незагрозливу роль допоміжного тлумачника тих речей, які позитивістському мейнстріму важко пояснити» (Smith, 2001; Fierke, 2013:194). Відмова вендтівської версії конструктивізму від онтологічного радикалізму сприяла привабленню ординарних прихильників в обмін на втрату креативних поборників, що мало результатом застій в емпіричних дослідженнях конструктивістського спрямування.

По-третє, не інакше як відчуваючи складнощі у використанні теоретичних напрацювань конструктивізму насамперед в емпіричних дослідженнях, його засновники, підкреслюють свою незацікавленість у прикладних дослідженнях, використанні реального світу для перевірки теорії (Wendt, 2008). Н.Онуф каже, що події його ніколи не надихали (Онуф, 2015). Подібні речі казав узятий теоретичним джерелом світ-системного аналізу Фернан Бродель, стверджуючи, що події – це «пил історії». І було це за кілька десятиліть до Онуфа з Вендтом! Якщо ж не практика для цих авторів є критерієм істинності теорії, тоді що? Немає відповіді. Теоретику властиво захоплюватися масштабним мисленням але в цьому контексті слід зважити на позицію П'єра Бурдьє: теоретичні визначення не мають самі по собі жодної цінності, якщо їх не можна змусити працювати в емпіричному дослідженні.

Четверте впливає з вже наведених прикладів *недостатньої самостійності* конструктивізму, який важко розрізнити з неолібералізмом. Адже після відмови від власної гносеології, набору основних тез канонічного конструктивізму бракує оригінальності. Візьмемо, до прикладу, використовувану в конструктивістському аналізі поведінки держави аналогію з поведінкою індивіда. Оскільки норми та правила формують індивідуальну поведінку, на міжнародному рівні норми та правила можуть формувати структуру та поведінку міжнародних акторів, – твердять конструктивісти. Але те ж саме до них говорили неоліберальні інституціоналісти, розвиваючи ідею міжнародних режимів. Підкріплення введенням аналогії з поведінкою індивіда тезою про можливість виховувати поведінку міжнародних акторів суті справи принципово не змінює. Важливій тезі неолібералів

знайдено підтвердження конструктивізмом, який виконує стосовно неолібералізму допоміжну роль.

Трактування конструктивістами ключового для ТМВ поняття сили в міжнародних відносинах Майклом Барнеттом передано наступним чином: сила – це не тільки здатність одного актора змусити іншого актора робити те, що він не робив би без примусу, але й «вироблення ідентичностей, інтересів і смислів, які обмежують здатність акторів керувати своєю долею» (Barnett, 2017:142). Виглядає як перефразування концепції м'якої сили Джозефа Ная, який аж ніякий не конструктивіст, а завжди був послідовним ліберальним інституціоналістом.

Якщо стисло оцінювати соціальний конструктивізм по тому, як він справляється з функціями теорії, вийде наступна картина. Описуючи, те що є в міжнародних відносинах, конструктивізм розширює традиційний для міжнародних відносин горизонт спостереження. Пояснюючи процеси, він поглиблює нюансоване розуміння соціальних аспектів міжнародного буття. Однак, зауважимо ми, прогнозує туманно і з великою кількістю обмовок та припущень. У підсумку все, як правило, зводиться до того, що якщо вдасться досягти високого рівня розуміння й порозуміння, – все буде добре. Звідси припис актору міжнародних відносин – бути уважним і прогнозованим членом міжнародного суспільства, який, переслідуючи власні інтереси, розуміє й поважає інтереси інших. І прогноз, і припис конструктивізму, як бачимо, нічим не відрізняються від того, що просують неоліберали. Будь-яка теорія в гуманітарній царині є, тією, чи іншою мірою, синкретичною. Але таких компіляторних, як соціальний конструктивізм, – ще треба пошукати!

Чому ж, втім, соціальний конструктивізм сприймається й підтримується в науці про міжнародні відносини? На наш погляд, не в останню чергу тому, що давно усім знайомі реалізм з лібералізмом не те що знавісніли, а виглядають не повною мірою сучасними (див.: Чарських, 2021:13). Критичні ж теорії багатьох авторів відлякують радикалізмом. Натомість конструктивізм нікому й нічому не загрожує, одночасно, мімікуючи під новизну, він залишає певну надію на оновлення й розвиток ТМВ. Наскільки ілюзорна/реальна така надія, залежить від того, чи з'являтимуться надалі на теоретичному ґрунті конструктивізму емпіричні праці подібні до публікації Джеффрі Чекела «Ідеї та міжнародні політичні зміни» (Checkel, 1997). На нашу

думку, цей аналіз – чи не єдина конструктивістська праця, яка являє собою успішний досвід прикладної сутнісної публікації. В ній автор на широкому фактологічному матеріалі радянсько-американських відносин доби Горбачова довів, що ідейні конструкції набувають вирішального значення. Будучи чи не єдиним прикладом успішної емпіричної конструктивістської роботи, книга Д.Чекела залишається тим виключенням, яке лише підкреслює правило: конструктивізм як основа для встановлення цілісної соціальної ідентичності дослідника та як дослідницька програма, як правило, зазнає невдачі. Принаймні, поки що.

Не випадково докладаються зусилля для оновлення соціального конструктивізму за рахунок введення в обіг ТМВ таких концептів як реляціоналізм, теорія практики та мережа акторів. З таким набором основних понять в 2022 р. вийшла друком книга Девіда Маккорта «Новий конструктивізм в теорії міжнародних відносин», про яку детальніше напишемо вже в наступній статті. Тут лише зауважимо, що (нео)конструктивісти, як і раніше, намагаються уникати обговорення – чим дійсно є конструктивізм з точки зору його adeptів. На це запитання чіткої відповіді у новітній публікації, як і в текстах конструктивістів-класиків, читач не знайде. Натомість, в різних варіаціях повторюється чим конструктивізм не є. У перелік потрапляє, що це ані теорія, ані підхід, ані перспектива, й запитувати, що таке конструктивізм, мовляв, означає неправильно ставити важливе питання щодо об'єкта, про який йдеться (McCourt, 2022: vi).

Висновки. Наша критика соціального конструктивізму не означає, що роздування його значущості відбувалося на порожньому місці. Як було вище показано, конструктивізм має певні евристичні можливості й потенції. Практична розробка військово-політичних доктрин провідних акторів глобальної політики враховує ті аспекти міжнародних відносин, якими переймається соціальний конструктивізм. Однак у нинішньому вигляді його, все ж, слід із застереженнями вважати окремою самостійною парадигмою в ТМВ. Радше конструктивізм є соціологічним доповненням неоліберального інституціоналізму. Перспективи його розвитку непевні внаслідок загострення міжнародних відносин і переносу фокусу уваги дослідників на оцінювання шансів акторів у центросиловому протистоянні, накопиченні й застосуванні воєнної сили, міцності й конфігурації альянсів. Але й піаризація як важлива тенденція у сучасних МВ не

зникла, а додала ще одну опцію, сформувавши в своєму річищі такий потужний тренд, як піар на війні. В дослідженні цього явища може розкритися недостатньо використаний потенціал конструктивізму.

Всередині дисципліни ГМВ він може також виконувати примирливу функцію, даючи можливість дослідникам, зосередженим на вузьких емпіричних питаннях, при необхідності, вказувати на теоретичну платформу свого дослідження, не робити важкий вибір між конфліктуєчими парадигмами мейнстріму, а зайти під широку аморфну парасольку соціального конструктивізму, який, однак, є далеким від «золотої середини» між реалізмом та лібералізмом, фактично солідаризуючись з неоінституціоналізмом.

Ніби у відповідь на звинувачення, що в конструктивізмі обміль власних оригінальних ідей та підходів, бо уся концептуальна його тканина скомпільована із запозичень, деякі конструктивісти намагаються збудити нове дихання у власному підході до аналізу міжнародної політики, проголошуючи курс на оновлення, на неоконструктивізм. Успіх тут можливий, але не гарантований.

Джерела та література:

1. Іщенко, Ігор, та Ольга Башкеєва. 2021. "Експланаційні можливості теорії конструктивізму в умовах зростання нелінійності світової системи." Філософія та політологія в контексті сучасної культури. Т. 13. № 2: 66-74
2. Кашук, М.Я. 2012. "Соціальний конструктивізм і внесок соціології в теорію міжнародних відносин." Нова парадигма. 109: 130-138. <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1516/Нова%20парадигма-130-138.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
3. Романюк Наталія, та Юлія Сенюк. 2015. "Особливості соціально-конструктивістського підходу у дослідженні міжнародних відносин." Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. Вип. 37 (3): 108-114.
4. Стародуб Т. 2012. "Особливості використання конструктивістської методологічної парадигми для дослідження міжнародного регіоналізму." Політичний менеджмент 55(4): 9-22.
5. Чарських, Ігор. 2021. "Світопорядок, що змінюється, з погляду конкуруючих мейнстрімних теоретичних парадигм." Politicus. 2: 13-18.

6. Agius, Christine. 2010. "Social Constructivism." In, A.Collins, ed. *Contemporary Security Studies*, Oxford: OUP: 87-103.

7. Barder, Alexander D. and Daniel J. Levine. 2012. 'The World Is Too Much With Us': Reification and the Depoliticising of Via Media Constructivist IR. *Millennium: Journal of International Studies* 40 (3): 585–604 ;

8. Barnett, Michael. 2017. "Social Constructivism." *The Globalization of World Politics / Seventh Edition*. Oxford: Oxford University Press. 135-147.

9. Baylis, John, Steve Smith, and Patricia Owens. 2019. *The Globalization of World Politics / Eighth Edition*. Oxford: Oxford University Press.

10. Checkel, Jeffrey. 1998. "The Constructivist Turn in International Relations Theory." *International Security* 50 (2): 324–48.

11. Checkel, Jeffrey. 1997. *Ideas and International Political Change: Soviet/Russian Behavior and the End of the Cold War*. Binghamton: Yale University Press.

72

—

12. Fierke, Karin M. 1998. *Changing Games, Changing Strategies: Critical Investigations in Security*. Manchester: Manchester University Press.

13. Fierke, Karin M. 2013. *Political Self-Sacrifice: Agency, Body and Emotion in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Fierke, Karin M. and Knud E. Jørgensen. 2001. *Constructing International Relations: The Next Generation*. New York: M. E. Sharp.

15. Finnemore, Martha and Kathryn Sikkink. 2001. "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics." *Annual Review of Political Science*. 4: 391–416.

16. Hayes, Jarrod. 2017. "Reclaiming Constructivism: Identity and the Practice of the Study of International Relations." *PS: Political Science and Politics* 50 (1): 89–92.

17. Hopf, Ted. 1998. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory." *International Security* 23 (1): 171–200.

18. Kubáľková, Vendulka. 2019. "What constructivism?" *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East*. Ed. by S. Akbarzadeh. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 23-45.

19. McCourt, David. 2022 *The New Constructivism in International Relations Theory*. Bristol University Press.

20. NDS, 2022. *The 2022 National Defense Strategy of the United States of America including the 2022 Nuclear Posture Review and the 2022 Missile Defense Review / US Department of Defense*. vi+24, ii+26, ii+12 p. <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF>

21. Onuf, Nicholas. "Nicholas Onuf on the Evolution of Social Constructivism, Turns in IR, and a Discipline of Our Making," Theory Talk #70, Thursday, 2 July 2015.

22. Palan, Ronen. 2000. "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations." *Review of International Studies* 26(4): 575-598.

23. Price, Richard and Christian Reus-Smit. 1998. "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism." *European Journal of International Relations* 4(3): 259-94.

24. Ruggie, John G. 1998. "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge?" *International Organization* 52 (4): 855-85

25. Smith, Steve. 2001. "Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory." in Vendulka Kubáľková, ed. *Foreign Policy in a Constructed World* (Armonk, NY: M.E. Sharpe,)

26. Sterling-Folker, Jennifer. 2000. "Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberal Institutionalism Compared." *International Studies Quarterly*. 44(1): 97-119

27. Wendt, Alexander. 1992. "Anarchy is What States Make of It." *International Organization* 26(2): 391-425.

28. Wendt, Alexander. 1995. "Constructing International Politics." *International Security* 20(1): 71-81.

29. Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

30. Wendt, Alexander. 2008. "Alexander Wendt on UFO's, Black Swans and Constructivist International Relations," Theory Talk #3, Friday, 25 April 2008.

31. Zarakol, Ayşe. 2017. "TRIPping Constructivism." *PS: Political Science & Politics*. January 2017. <https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/abs/tripping-constructivism/16946A23BE237B39212BA350E4311AEB>

32. Zehfuss, Maja. 2002. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

References:

1. Ishchenko, Ihor, ta Ol'ha Bashkeyeva. 2021. "Eksplanatsiyni mozhlyvosti teoriiy konstruktivizmu v umovakh zrostannya neliniynosti svitovoyi systemy." *Filosofiya ta politolohiya v konteksti suchasnoyi kul'tury*. T. 13. № 2: 66-74.

2. Kashchuk, M.Ya. 2012. "Sotsial'nyy konstruktivizm i vnesok sotsiolohiyi v teoriyu mizhnarodnykh vidnosyn." *Nova paradyhma*. 109: 130-138. <https://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/1516/Nova%20paradyhma-130-138.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

3. Romanyuk Nataliya, ta Yuliya Senyuk. 2015. "Osoblyvosti sotsialkonstruktivist's'koho pidkhodu u doslidzhenni mizhnarodnykh vidnosyn." *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 37 (3): 108-114.

74

4. Starodub T. 2012. "Osoblyvosti vykorystannya konstruktivist's'koyi metodolohichnoyi paradyhmy dlya doslidzhennya mizhnarodnoho rehionalizmu." *Politychnyy menedzhment* 55(4): 9-22.

5. Charskykh, Igor. 2021. "Svitoporyadok, shcho zminyuyet'sya, z pohlyadu konkuruyuchykh meynstrimnykh teoretychnykh paradyhm." *Politicus*. 2: 13-18.

6. Barder, Alexander D. and Daniel J. Levine. 2012. 'The World Is Too Much With Us': Reification and the Depoliticising of Via Media Constructivist IR. *Millennium: Journal of International Studies* 40 (3): 585-604.

7. Barnett, Michael. 2017. "Social Constructivism." *The Globalization of World Politics / Seventh Edition*. Oxford: Oxford University Press. 135-147.

8. Baylis, John, Steve Smith, and Patricia Owens. 2019. *The Globalization of World Politics / Eighth Edition*. Oxford: Oxford University Press.

9. Checkel, Jeffrey. 1998. "The Constructivist Turn in International Relations Theory." *International Security* 50 (2): 324-48.

10. Checkel, Jeffrey. 1997. *Ideas and International Political Change: Soviet/Russian Behavior and the End of the Cold War*. Binghamton: Yale University Press.

11. Fierke, Karin M. 1998. *Changing Games, Changing Strategies: Critical Investigations in Security*. Manchester: Manchester University Press.
12. Fierke, Karin M. 2013. *Political Self-Sacrifice: Agency, Body and Emotion in International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Fierke, Karin M. and Knud E. Jørgensen. 2001. *Constructing International Relations: The Next Generation*. New York: M. E. Sharp.
14. Finnemore, Martha and Kathryn Sikkink. 2001. "Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics." *Annual Review of Political Science*. 4: 391–416.
15. Hayes, Jarrod. 2017. "Reclaiming Constructivism: Identity and the Practice of the Study of International Relations." *PS: Political Science and Politics* 50 (1): 89–92.
16. Hopf, Ted. 1998. "The Promise of Constructivism in International Relations Theory." *International Security* 23 (1): 171–200.
17. Kubáľková, Vendulka. 2019. "What constructivism?" *Routledge Handbook of International Relations in the Middle East*. Ed. by S. Akbarzadeh. Milton Park, Abingdon, Oxon; New York, NY: Routledge, 23-45.
18. McCourt, David. 2022 *The New Constructivism in International Relations Theory*. Bristol University Press.
19. NDS, 2022. *The 2022 National Defense Strategy of the United States of America including the 2022 Nuclear Posture Review and the 2022 Missile Defense Review / US Department of Defense*. vi+24, ii+26, ii+12 p. <https://media.defense.gov/2022/Oct/27/2003103845/-1/-1/1/2022-NATIONAL-DEFENSE-STRATEGY-NPR-MDR.PDF>
20. Onuf, Nicholas. "Nicholas Onuf on the Evolution of Social Constructivism, Turns in IR, and a Discipline of Our Making," *Theory Talk #70*, Thursday, 2 July 2015.
21. Palan, Ronen. 2000. "A World of Their Making: An Evaluation of the Constructivist Critique in International Relations." *Review of International Studies* 26(4): 575-598.
22. Price, Richard and Christian Reus-Smit. 1998. "Dangerous Liaisons? Critical International Theory and Constructivism." *European Journal of International Relations* 4(3): 259-94.
23. Ruggie, John G. 1998. "What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge?" *International Organization* 52 (4): 855–85

24. Smith, Steve. 2001. "Foreign Policy Is What States Make of It: Social Construction and International Relations Theory." in Vendulka Kubálková, ed. *Foreign Policy in a Constructed World* (Armonk, NY: M.E. Sharpe,)

25. Sterling-Folker, Jennifer. 2000. "Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberal Institutionalism Compared." *International Studies Quarterly* 44(1): 97-119.

26. Wendt, Alexander. 1992. "Anarchy is What States Make of It." *International Organization* 26(2): 391-425.

27. Wendt, Alexander. 1995. "Constructing International Politics." *International Security* 20(1): 71-81.

28. Wendt, Alexander. 1999. *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

29. Wendt, Alexander. 2008. "Alexander Wendt on UFO's, Black Swans and Constructivist International Relations," Theory Talk #3, Friday, 25 April 2008.

76 — 30. Zarakol, Ayşe. 2017. "TRIPping Constructivism." *PS: Political Science & Politics*. January 2017. <https://www.cambridge.org/core/journals/ps-political-science-and-politics/article/abs/tripping-constructivism/16946A23BE237B39212BA350E4311AEB>

31. Zehfuss, Maja. 2002. *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality*. Cambridge: Cambridge University Press.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.77-95>

УДК: 327:303.09

© Іван Осадця¹

© Василь Карпо²

ПРОГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ У ДОСЛІДЖЕННІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (НА ПРИКЛАДІ ДИНАМІЧНОЇ МОДЕЛІ РІЧАРДСОНА)

Висвітлено окремі можливості моделювання міжнародних відносин із урахуванням їх динамічних властивостей. Визначаючи математичну модель спрощеною картиною реального світу, наголошено, на обмеженості її відтворюючого ефекту реального світу. Окреслено структурно-логічну схему моделі Річардсона з її складовими елементами. Обґрунтовано застосування даної моделі до прогнозування зовнішньополітичних відносин. З огляду на це, проаналізовано тенденції можливого протистояння на основі отриманих значень факторів: військова загроза, тягар витрат, минулі образи. Розкрито рівень мілітаризації економіки через призму видатків на військову галузь. Встановлено рівень обтяжливості видатками на оборону бюджетів суб'єктів аналізу.

У роботі також розглядаються такі питання як сутність гонки озброєнь, сучасні тенденції витрат на оборону у світі, математичне моделювання протистояння США та Китаю, України та Росії та аналіз витрат на оборону учасників цих конфліктів за допомогою динамічної моделі Річардсона.

Ключові слова: гонка озброєнь, демократія, витрати на оборону, валовий внутрішній продукт, санкції, модель Річардсона.

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, E-mail: i.osadtsa@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5593-5944>

² Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: v.karpo@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7828-6980>

Predictive Methods in the Study of Contemporary International Relations (as Illustrated by the Richardson Dynamic Model)

The issue of studying the possibility of modeling international relations taking into account their dynamic properties is highlighted. Recognizing the mathematical model as a simplified picture of the real world, the limitations of its reproducing effect of the real world are emphasized. The structural and logical scheme of Richardson's model with its constituent elements is outlined. The application of this model to forecasting foreign policy relations is substantiated. With this in mind, the trends of possible confrontation were analyzed based on the obtained values of the factors: military threat, burden of costs, past grievances. The level of militarization of the economy through the prism of spending on the military industry is revealed. The level of the burden of defense expenditures on the budgets of the subjects of analysis has been established.

78 — *The work also examines such issues as the essence of the arms race, current trends in defense spending in the world, mathematical modeling of the confrontation between the United States and China, Ukraine and Russia, and the analysis of defense spending by the participants in these conflicts using Richardson's dynamic model.*

Keywords: *arms race, democracy, defense spending, gross domestic product, sanctions, Richardson model.*

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі дуже важливими є проблеми, пов'язані з питаннями війни та миру, а також гонкою озброєнь країн, що мають претензії одна до одної. Особливо актуальною на теперішній час ця проблема є для України, оскільки частина нашої країни є окупованою, військовий конфлікт на Сході триває, країна понесла величезні економічні та демографічні збитки.

На даному етапі математичне моделювання ввійшло в новий етап свого розвитку гармонійно інтегрувавшись в структуру сучасного інформаційного суспільства. Розвиток засобів збору, переробки, передачі, зберігання інформації здійснюється високими темпами, відповідно до розвитку суспільства. І саме математичне моделювання сьогодні виступає одним із базових елементів інформатизації та впровадження інформаційних технологій в політичному процесі.

В час, коли математичне моделювання та технології стали стимулом прогресу у багатьох галузях дослідження, їх використання в гуманітарних науках набуло неабиякого широкого застосування. Не

дивлячись на те, що математичні методи дослідження в сфері політики, соціології, міжнародних відносин, історичної ретроспективи задіяні тільки з використанням статистичної обробки та аналізу, все ж останнім часом можна спостерігати розвиток математичного підходу до створення моделей соціального та політичного порядку денного (Горбатенко, 2006). Все ж, не дивлячись на складність моделювання соціальних, політичних, а тим паче геополітичних процесів, складність формулювання понять і факторів, а також їх складових, математичні методи застосовуються у всіх сферах політології – від питань підписання договорів та ведення переговорів, до питання запобігання ядерній війні. На доцільність використання математичного підходу в соціальних та політичних сферах вказував ще у далекому 1790-му році великий французький філософ та математик Маркіз де Кондорсе: “Соціальні та природні події в рівній мірі піддаються рахунку, і для зведення всього в природі до законів, подібних до тих, які відкрив Ньютон за допомогою диференціального обчислення, все, що потрібно, – це достатня кількість спостережень і розвинені математичні засоби” (Мангейм, 1997).

Цікавим є той факт, що інтерес до закономірностей самоорганізації і еволюції природних та суспільних систем з’явився та підкріплювався багаточисельними дослідженнями ще з часів Канта, Гегеля, Маркса та Дарвіна, але саме математичне моделювання цих процесів розвинулось та сформувалось в якості самостійної науки відносно недавно.

Дослідження в сфері політології, які, як правило, є продовженням використання відповідних математичних методів в економіці, соціології та інших наукових напрямків. Активно вони почали залучатися до досліджень політологів у 50-60-х роках ХХ ст. Наприклад, статистика, як важливий елемент будь-якого соціологічного, чи політологічного дослідження, опирається саме на математичний фундамент. Проте, водночас, слід зазначити, що математичні методи не обмежуються використанням з кількісними показниками, а й може бути дотичним до понять якісних. Наприклад, такі звичні політичні процеси, як прийняття рішень на виборах, або розподіл голосів виборців, можуть бути визначені в математичних термінах. В основу цього процесу входять вивчення та виявлення логічних наслідків з правил, що можна виявити шляхом спостереження (Ржевська, 2015).

Значну роль у формуванні сучасних уявлень про характер міжнародних ситуацій та процесів відіграють прикладні проекти. Мається на увазі, що дедалі більше дослідників міжнародних відносин, починаючи з 60-70-х років ХХ ст., впроваджують у дослідницьку практику прийоми та засоби, запозичені із суспільних і точних дисциплін, що зводяться до збирання аналітичної інформації, кількісних методів її оброблення та підготовки аналітичних висновків у формі прогнозних припущень) (Іваненко, 2015).

На особливу увагу заслуговує метод моделювання, що останнім часом став одним з основних у прикладних дослідженнях міжнародних відносин. Моделювання є засобом вивчення об'єкта дослідження шляхом створення формально тотожного йому образу (моделі), який відображає певні його властивості. Методологічною основою є системний підхід, який дає можливість впорядкувати хід думок дослідника, допомагає врахувати та виявити найбільшу кількість різноманітних факторів, зв'язків, побачити нові перспективи та зекономити час.

80

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням в сфері політичного та соціального моделювання займалися такі науковці, як Г. Рейнольд, Н.Е. Гронська, Дж. Шарп, К. Тройц, Р. Гегсельманн, П. де Фріз, Д. Гернерт, А. Новак, Р. Валлахер, Е. Бернштейн, Л. Бер-таланф, А. Тьюринг, І. Пригожин, М. Ейген, Г. Хакен, М.М. Мойсеєв, С.П. Курдюмов та ін. Проблематику використання математичних моделей в політиці розробляли такі вчені як Левандовська І.В. (Левандовська, 2008), Денисюк С.Г. (Денисюк, 2008), Дегтярьов А.А. (Дегтярьов, 1996), Шиян А.А. (Шиян, 2007) та інші. Моделювання політичних конфліктів вивчали такі відомі зарубіжні вчені як Майерсон Р.Б. (Майерсон, 1991), Перссон Т. (Перссон, 2000), Лейв Ч. (Лейв, 1978) та інші. Однак, незважаючи на інтерес вчених до такої теми як моделювання політичних процесів, недостатньо уваги приділяється підходам щодо моделювання політичного конфлікту як на міжнародному рівні, так і регіональному, зокрема між Україною та Росією, що відбувається на сучасному етапі.

Метою даної статті полягає в аналізі можливостей математичного прогнозування як методу дослідження сучасних міжнародних відносин. Основну увагу сконцентровано на можливостях використання моделі Річардсона.

Виклад основного матеріалу. Моделювання допомагає формалізувати та систематизувати події, що відбувається в суспільстві. Як засвідчує практика, все, що відбувається в суспільстві та політичному середовищі, не є зовсім несподіваним. Можна з впевненістю стверджувати, що якщо в нас наявний елемент несподіванки, то ми апріорі можемо передбачити розвиток подій, і ми можемо усвідомити несподіваний поворот подій. Тобто, ми самостійно можемо керувати ментальними моделями, що виникають за допомогою спостереження та аналізу причинно-наслідкових зв'язків. Математичні методи таким чином, допомагають виразити ці процеси більш досконало.

Характерним моментом сучасних прикладних досліджень міжнародних відносин є широке використання моделювання. Перехід до моделювання, як до одного з головних засобів прикладного вивчення міжнародних процесів, був стимульований не тільки успіхами його застосування в різноманітних сферах суспільної практики (насамперед у військово-технічній, економічній), але і ростом аналітико-прогностичної орієнтації сучасних наукових досліджень.

Моделювання в політиці означає опис політичних процесів за допомогою обмеженої кількості значущих, вагомих факторів. Обмеження кількості факторів відбувається за рахунок абстрагування від тих, впливом яких на процес за певних обставин можна знехтувати. При цьому моделювання забезпечує отримання досвіду, дає змогу, на думку І. Півончука: припускаючись помилок, виправляти їх, уникаючи матеріальних і моральних втрат; здійснювати перевірку запропонованих модифікацій систем та процесів; вивчати організацію і структуру систем в динаміці ще задовго до втілення їх у життя; відтворювати події минулого, сьогодення, а також, звичайно, і можливого майбутнього та перевіряти дію сил у тих процесах, які складно відтворити в реальних умовах або які взагалі відтворити неможливо (Півончук, 2009).

У ході моделювання в сфері міжнародних відносин досліднику доводиться вирішувати два типи завдань: оцінювальні та операціональні. У рамках першого блоку визначається специфіка об'єкта моделювання (політичні ситуації, політичні процеси – що завершилися, поточні, перспективні) і рівень інформаційної забезпеченості дослідження. У рамках другого блоку – операціонального – визначаються характер і форми моделі, що залежать від ступеня її подібності до об'єкту моделювання, тобто рівню концептуального узагальнення

або, навпаки, максимальної конкретизації його ознак, у тому числі і шляхом представлення їхніх якісних характеристик у кількісному виді (квантифікація) (Шепелєв, 2004:34).

Швидкому впровадженню моделювання, зокрема математичного, в зарубіжній політичній науці сприяло широке застосування методів, відпрацьованих раніше економістами (Нейман, 1970). Перш за все, мається на увазі теорія прийняття рішень, де в багатьох випадках використовуються результати економічного аналізу. В зв'язку з цим необхідно згадати ім'я А. Даунса, який створив теорію суспільного вибору і моделювання, що адаптувало цей метод до вивчення суспільно-політичних процесів.

Думка більшості сучасних учених зводиться в основному до того, що початок політичного моделювання був покладений в роботі Л. Річардсона «Математична психологія війни», виданої в 1919 році (Richardson, 1960).

82

Льюїс Річардсон, англійський метеоролог, служив на фронті Першої світової війни санітаром, вражений розмірами побачених там руйнувань та насилля, маючи ґрунтовні знання з фізики та математики, вирішив застосувати їх до вивчення феномена війни. Річардсон зробив припущення, що війнам (в тому числі і Першій світовій) передує гонка озброєнь, тому він звернувся до розгляду цього явища, щоб зрозуміти, як і яка гонка озброєнь призводить до виникнення війни. Після довгого аналізу гонок озброєнь Річардсон описав хід цього процесу наступним чином: «держава X відчуває наявність військової загрози з боку противника – держави Y. Чим більшою кількістю озброєнь володіє своєму розпорядженні Y, тим більше озброєнь захоче придбати X у відповідь загрозу з боку Y. Однак держава X змушена водночас вирішувати й нагальні соціальні завдання, а тому не може перевести всю свою економіку на рейки військового виробництва. Отже, чим більшою кількістю озброєнь володіє держава X, тим менше додаткових озброєнь вона зможе придбати через наявний тягар витрат» (Клюєв, Математичне... 2016).

До того ж, як зазначав Річардсон, існують і минулі образи, що впливають на загальний рівень озброєнь. Логіка, застосовна до держави X, діє і щодо держави Y, для якої складається подібне рівняння (Клюєв, Застосування... 2016).

Таким чином, можна виділити три вихідні припущення, з яких виходить модель Річардсона (Бжезінський, 2012:77):

1. Кожна з двох країн нарощуватиме свій збройний потенціал пропорційно рівню озброєння свого ворога.
2. Економічні показники обмежують темпи зростання озброєнь.
3. Кожна держава діє згідно з власною зовнішньою політикою (миролюбною чи агресивною).

Нехай $x(t)$ і $y(t)$ – рівні озброєнь двох країн, а їхні похідні – швидкість зміни витрат на озброєння. Тоді перше припущення можна зобразити так:

$$\frac{dx}{dt} = ay; \quad \frac{dy}{dt} = bx,$$

де a і b – додатні коефіцієнти реакції.

Якщо врахувати друге припущення, то отримаємо:

$$\frac{dx}{dt} = ay - mx; \quad \frac{dy}{dt} = bx - ny,$$

де m і n додатні та визначають рівень витрат на оборону.

Нарешті, третє припущення виражається наступним чином:

$$\frac{dx}{dt} = ay - mx + r; \quad \frac{dy}{dt} = bx - ny + r,$$

де r і s – коефіцієнти претензій (якщо вони додатні) чи миролюбності (якщо вони від'ємні) (Вовк, 2012:78).

Умовою рівноваги в цій моделі є стабільність витрат на озброєння, за якої швидкість зміни витрат на озброєння дорівнює нулю:

$$\frac{dx}{dt} = ay - mx + r = 0; \quad \frac{dy}{dt} = bx - ny + s = 0.$$

Звідси отримаємо:

$$y = \frac{m}{a}x - \frac{r}{a}; \quad x = \frac{n}{b}y - \frac{s}{b}.$$

Рисунок 1.

Графіки функцій $x(t)$ та $y(t)$ в стані рівноваги

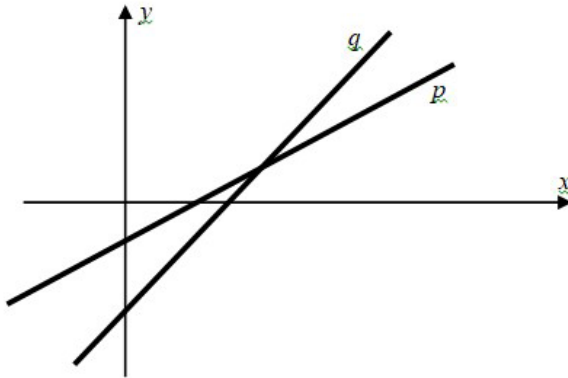
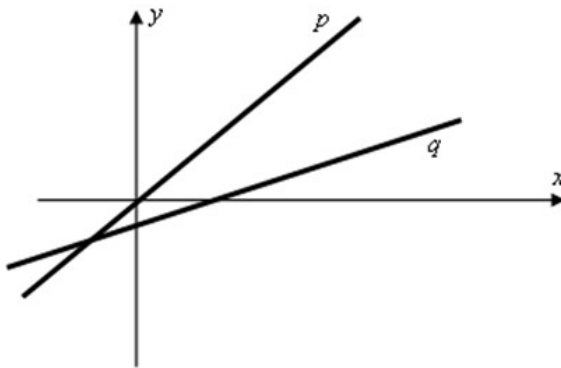

Рисунок 2.

Графіки функцій $x(t)$ та $y(t)$ в умовах недосяжності рівноваги

84

Точки на прямій q відповідають значенню функції $\frac{dx}{dt} = 0$, а точки прямої p – значенню $\frac{dy}{dt} = 0$. На перетині двох прямих знаходиться точка рівноваги.

Якщо $m > a$, $n > b$, $r > 0$, $s > 0$, то точка перетину знаходиться в першому квадранті; за такої ситуації раціональний підхід переважає над бажанням за будь-яку ціну перегнати ворога. Якщо ж $m < a$, $n < b$, $r > 0$, $s > 0$, точка перетину знаходиться в третьому квадранті; ситуація протилежна попередній (Вовк, 2012:79-80).

Дієздатність моделі Річардсона полягає в її автономності: якщо вам відомі значення коефіцієнтів і рівні озброєнь держав X і Y в яко-

мусь одному році, ви можете за допомогою цієї моделі передбачити величину рівня озброєнь в будь-якому наступному році. Це додає моделі здатність – в усякому разі, в теорії – певним чином прогнозувати майбутнє, і Річардсон сподівався, що якщо політики зможуть передбачати наближення війни, то вони зможуть навчитися і запобігти їй.

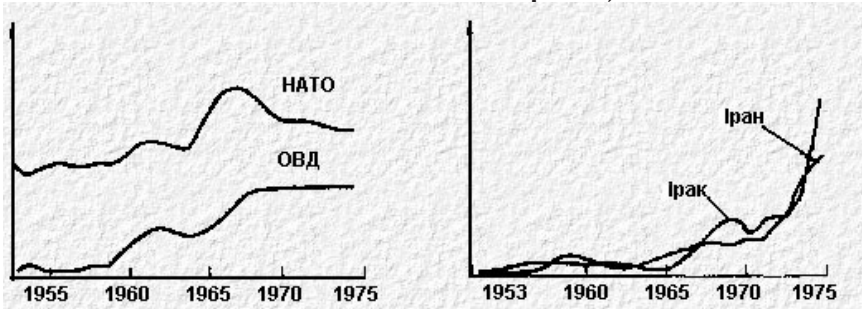
Цікаво, що праця Річардсона була невідомою протягом довгого періоду. Її друге народження настало тоді, коли в кінці 50-х років її найшла і стала рекламувати група американських соціологів. До початку 70-х років модель була випробувана вже сотні раз на самих різних варіантах гонки озброєнь. І модель працювала, хоча, звичайно не ідеально, так як за її допомогою не можна було охопити весь складний комплекс причин гонки озброєнь. Однак, у випадках коротко-термінових прогнозів модель Річардсона в цілому ефективна.

Однією з найважливіших характеристик моделі Річардсона є стабільність. У найпростішій формі стабільність визначається тим, якими – прискореними або вповільненими – темпами розвивається гонка озброєнь. Наприкінці 70-х років Майкл Уоллес виявив, що нестабільність гонки озброєнь тісно корелює з війною. Використовуючи трохи більш складне, однак засноване на моделі Річардсона визначення гонки озброєнь, Уоллес виявив, що з 28 серйозних міжнародних конфліктів, що супроводжувалися гонкою озброєнь у період з 1816 по 1965 р., аж 23 завершилися війною. А з 71 конфлікту, що не утягував у гонку озброєнь, тільки три перейшли у війну (Денисюк, 2009).

В 1976 р. У. Ледд Холліст, спираючись на модель Річардсона і дані Міжнародного Інституту Мирних Досліджень в Стокгольмі (SIPRI) про воєнні витрати, побачив чотири випадки гонки озброєнь. Це гонки між СРСР і США, між Індією та Пакистаном, між Іраном та Іраком, а також між Ізраїлем та Єгиптом в період з 1948 по 1973 р. З чотирьох випадків стабільною була лише гонка СРСР – США, яка не перейшла у війну. Гонки Індія – Пакистан і Ізраїль – Єгипет, будучи по суті нестабільними, закінчились війною, як і передбачала модель; а ось між Іраном та Іраком велась нестабільна гонка озброєнь, але війни не було. Ця неузгодженість вирішилася в 1980 р., через чотири роки після публікації статті Холліста, коли затяжний конфлікт між Іраном та Іраком перейшов у війну (Корнієнко, 2009).

Рисунок 3.

Графічне зображення динаміки гонок озброєнь відносно військових витрат, в доларах США (зліва стабільна гонка озброєнь, справа нестабільна гонка озброєнь).

86 — Модель Річардсона володіє як певними перевагами (враховується взаємна орієнтованість витрат на озброєння кожної зі сторін; робиться акцент на зв'язку між рівнем витрат на озброєння і темпами росту економіки; ефективність для короткострокових прогнозів), так і недоліками (не береться до уваги різний рівень технологічного розвитку кожної країни; не враховано потенціали сил протидіючих сторін і можливість доручення союзників; ігнорується тиск суспільної думки, підтримка/несхвалення у ЗМІ). Але, все ж математичне моделювання дозволяє краще зрозуміти ситуацію та зробити певні висновки, а також формалізувати події, що відбуваються в суспільстві, описати фактори та механізми, що пояснюють неформальні прогнози, різним науковим дисциплінам обмінюватися дослідницькими засобами та прийомами (Джарол, 1999).

Найчастіше модель Річардсона використовують в контексті витрат на оборону різними країнами світу. Сьогодні у світі за витратами на оборону лідирують такі країни як США, Китай, Саудівська Аравія, Росія та Індія. На ці країни припадає 60% усіх військових витрат. У 2017 році за даними Стокгольмського інституту досліджень війни та миру (SIPRI) світові військові витрати склали \$1,739 млрд. США залишаються країною-лідером за витратами на оборону і у 2017 році вони склали \$610 млрд. Уже більш ніж 2 десятиліття ми можемо спостерігати за зростанням витрат Китаю, які у 2017 році склали \$228 млрд. У загальному обсязі витрат Китай має частку в 13%. Індія, у свою чергу, витратила \$63,9 млрд. За даними SIPRI, у 2016 році країни світу витратили на оборону \$1686 млрд. Перші місця посідали США,

Китай, Росія, Саудівська Аравія та Індія (SIPRI Military Expenditure Database).

При детальному аналізі витрат на озброєння Україною та РФ, згідно даними SIPRI, на 2014 р., побачимо, що український військовий бюджет становив 5,5 млрд. дол., а витрати РФ на оборону сягли 84,5 млрд. дол. У 2015 р. ці цифри становили відповідно 3,06 та 67,0 млрд. дол. Отже, на початок військової агресії РФ проти України військові бюджети двох країн кардинально відрізнялися. Схожа ситуація спостерігалася і в наступні роки, щоправда витрати на озброєння в РФ у 2016–2021 рр. дещо зменшилися. Натомість витрати на оборону в наступні роки в Україні збільшувалися в національній валюті гривні, щоправда вони зменшувалися у доларовому еквіваленті через зростання курсу долара. Зокрема, у 2014 році Україна витратила 45,5 млрд. грн. та при курсі на той час у 8,27 грн. за долар отримуємо \$5,5 млрд. А у 2015 році країна збільшила витрати до 49,9 млрд. грн., проте через збільшення курсу долара до 16,28 грн. за долар, то одержуємо \$3,06 млрд. Росія ж насправді зменшувала свої військові витрати в доларовому еквіваленті лише у 2016 році (SIPRI Military Expenditure Database).

Розглянемо детальніше загальні принципи використання моделі Річардсона на прикладі гонки озброєнь між двома світовими лідерами за економічним та військовим потенціалом країнами сучасності, а саме США та Китаю. Нещодавнє рішення уряду США щодо розширення своїх систем протиракетної оборони та відповідь інших країн Азії, які сприйняли це як загрозливий крок, ставлять питання про те, чи не засвідчує такий крок що починається нова глобальна гонка озброєнь.

На даний момент США є світовим лідером. Коефіцієнти економічного потенціалу та військово-політичної сили є високими і, таким чином, конфронтація між США і будь якою іншою країною заслуговує на увагу. Особливу ж увагу варто приділити у разі, коли ця країна-недруг також має значний економічний та військово-технічний потенціал. Службою Харріса у 1999 році в США було проведено опитування щодо ставлення американського суспільства до окремих держав. В процесі опитування респондентам було запропоновано розташувати 15 держав за принципом «союзник – дружня держава – ворог». Відповідно до результатів дослідження виявлено, що найбільш вороже налаштованими державами громадяни США вважа-

ють Японію, Росію та Китай (Мосора, 2015:218). Зважаючи на те, що Китай окрім військової могутності, ядерного потенціалу, має ще й значну економічну потужність, а також, беручи до уваги ще цілий ряд спірних питань і проблем між двома державами, є всі підстави для того, щоби приділити особливу увагу саме відносинам Китай – США.

88

Варто при цьому розглянути динамічне зростання озброєння обох країн у XXI столітті. Формула гонки озброєнь складається із трьох компонентів: військова загроза, тягар витрат та минулі образи. Витрати на озброєння США починаючи від 2003 і аж до 2011 включно характеризувались щорічним збільшенням. І тільки у 2012 році помітне рекордне зменшення витрат на військову могутність цієї країни за останні 40 років. Так тільки у цей рік витрати на оборону скоротились на більш як 20 млрд. дол. КНР у XXI столітті збільшує свою військову потугу з кожним роком, хоча і вправно приховує це за набагато заниженими цифрами річних бюджетів (Заплановані бюджетом КНР витрати уряду). Якщо у перші роки щорічне зростання витрат на оборону коливалось на межі 5-10 млрд. дол. щорічно, то починаючи з 2010 року витрати зростають в середньому на 20 млрд. дол. Так у 2011 році вони становили 147 млрд. дол., а вже у наступному році зросли до 167 млрд. дол. (SIPRI Military Expenditure Database). На основі даних Стокгольмського інституту вивчення проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI) можна зробити висновок, що до 2012 року між обома державами тривала стабільна гонка озброєнь яка розвивалась по висхідній. Тобто швидкість зміни витрат на озброєння однієї й іншої країни набула позитивного значення. Коефіцієнт реакції чи оборони до моменту розгортання військової реформи США для обох держав були відносно великими та зростали із кожним роком. Загалом не дивно, чому виявляється таке рішуче озброєння Китаю. КНР виступає проти євроцентризму та американізму, спрямованих на втручання у внутрішні справи країн під гаслом боротьби за права людини. Цим було зумовлене те, що 24 жовтня 1998 року Китай оголосив про свої наміри накладити вето на рішення про введення збройних сил в СРЮ (Мосора, 2015:219).

Оскільки всередині КНР існує цілий ряд потенційних конфліктів, доцільно розглянути наступний компонент моделі Річардсона – тягар витрат. Так, в КНР варто виділити конфлікти – між динамічною економікою і жорстким бюрократичним комуністичним режимом, між

містом і селом, між внутрішніми і приморськими регіонами. Тому ресурси в першу чергу використовуються для вирішення внутрішніх загрозливих проблем національної безпеки (Мосора, 2015:219-220). Серйозна внутрішньополітична або соціальна криза, наприклад повторення подій 1989 року на площі Тяньаньмень, може завдати істотної шкоди міжнародному престижу Китаю і звести нанівець всі безсумнівні досягнення останніх трьох десятиліть. Так, у 2014 році в Гонконгу розгорілась так звана «парасолькова революція», яка знову ж таки була розпочата студентами. Це ще один вияв незгодних, що підкреслює низький потенціал держави щодо об'єднання внутрішніх сил. США в цьому плані більш стабільні, тому внутрішні конфлікти не є перешкодою.

Третя складова – минулі образи, претензії що впливають на загальний рівень ворожості між державами. Після фінансової кризи 2007 року з боку Китаю почастішала і стала більш відкритою критика американського ладу і глобального положення Америки. США звинувачуються в породженні фінансової кризи і в небажанні визнати активну роль Китаю в організації колективних міжнародних дій боротьби з фінансовою кризою. Китайські ЗМІ зі зростаючою пристрасстю вичитують Америку за неповагу до інтересів Китаю та за втручання в 2010 році в розбіжності КНР зі своїми азійськими сусідами з питання прав в Південно-Китайському морі (Герасимчук, 2004). Деякі оглядачі навіть звинуватили Америку в намірі взяти Китай в кільце. Одна з основних претензій КНР щодо статусу Тайваню (Мельниченко, 2008). З моменту виникнення тайванська проблема вийшла за рамки регіонального конфлікту і набула ширшого, глобальнішого значення. Це було пов'язано із залученням до протистояння Пекіна і Тайбея третього актора – США. Зокрема, З. Бжезінський зазначав, що сходження «Великого Китаю» не залишить осторонь проблему Тайваню, і це неминуче позначиться на американській позиції на Далекому Сході (Мосора, 2015:221).

Коефіцієнт ворожості у обох країн досить показний. США намагаються зберегти свій «статус-кво» геополітичного лідера у Тихоокеанському регіоні, тому реагують на будь-яку активність східного гіганта. Коефіцієнт ворожості підсилюється тим фактом, що КНР залишається комуністичною державою, навіть попри ті численні економічні реформи які ми спостерігали на початку ХХІ століття (Лю, 2009). Комунізм ж у свідомості американців залишається основним

ворогом, який іде чи не в ногу з тероризмом. Варто відзначити, що китайські керівники розсудливо утримуються від відкритих претензій на світове верховенство. У цілому вони як і раніше керуються знаменитою фразою Ден Сяопіна: «Холоднокрівно спостерігайте, зміцнюйте становище країни; спокійно займайтеся справами; приховуйте наші можливості і вичікуйте; тримайтеся в тіні і ніколи не замахуйтеся на лідерство» (Бжезінський, 2012:70).

Висновки. Таким чином, слід підкреслити, що кількість озброєння США і КНР суттєво різняться між собою, але згідно з моделлю Річардсона темпи озброєння є сталими, а отже, ведуть до рівноваги сил, що забезпечить мирне існування обох держав у найближчому майбутньому. Якщо провести паралелі, то ситуація дещо нагадує гонку озброєнь США – СРСР у минулому столітті. Отже, найближчим часом повного взаємного роззброєння годі й чекати, але не варто чекати і надмірної ескалації протистояння. Тобто геополітичні інтереси обох держав зіткнулись, однак жодна сторона не наважиться розпочати відкритий конфлікт. Використання математичних моделей і методів, зокрема і моделі Річардсона, дозволяє враховувати всі можливі варіанти подій і поведінкових типів реакцій суб'єктів при зміні обставин в тій чи іншій конфліктній ситуації. Моделі можуть допомогти суб'єктам конфліктної взаємодії в виборі розумних рішень, оскільки математичне формулювання складних проблем вказує на можливі результати і сприяє визначенню оптимальних стратегій. Сьогодні існує безліч методів передбачення виникнення збройних конфліктів, адже війнам може передувати настільки різний збіг обставин, що важко охопити їх якоюсь однією моделлю. Однак, все ж, пам'ятаємо, що першою спробою передбачення війн стала саме модель Річардсона, яка може успішно виконувати свою прогностичну функцію і сьогодні, як ми бачимо, на прикладах гонки озброєнь України і Росії та США і Китаю.

Джерела та література:

1. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади /З. Бжезінський; пер. з англ. Г. Лелів. – Л.: Літопис, 2012. – 168 с.
2. Вовк Р.В. Моделювання міжнародних відносин / Вовк Р.В. – К.: Знання, 2012. – С. 77-80.
3. Герасимчук С. Відносини США – КНР, США – Японія як чинник впливу на стан міжнародної системи (можливості застосування

синергетичної методології) / С. Герасимчук // Політологічний часопис «Perpetum Studiens». – 2004. – №3. – С. 26-34.

4. Горбатенко В. П. «Аналіз майбутнього» та його роль в управлінні соціально-політичними процесами / В. П. Горбатенко // Політичний менеджмент. 2006. – №2 (17). – Режим доступу: www.politikon.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219

5. Дегтярев А.А. Методы политологических исследований. Вестник Московского Университета. Сер. 12: Политические науки. 1996. № 6. С. 55-66.

6. Денисюк С. Г. Математичне моделювання як метод дослідження політичних процесів [Текст] / С. Г. Денисюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22 : Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [відп. ред. О. В. Бабкіна]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – Вип. 1. – С. 32-43.

7. Денисюк С.Г., Шиян А.А. Моделювання політичних процесів : навч. посіб. / за ред. В.П. Горбатенка. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 472 с.

8. Джарол Б. Мангейм Ричард К. Рич Политология: Методы исследования. Москва : Издательство «Весь Мир», 1999. 544 с.

9. Заплановані бюджетом КНР витрати уряду [Електронний ресурс] // Центральний народний уряд: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.gov.cn/english/>

10. Ключев К. Г. Застосування математичного моделювання в дослідженні політичних конфліктів / К. Г. Ключев // Політикус. – 2016. – Вип. 2. – С. 81-84. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_2_19

11. Ключев К. Г. Математичне моделювання як ефективний метод дослідження політичних процесів / К. Г. Ключев // Політичне життя. – 2016. – № 1-2. – С. 19-23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2016_1-2_5

12. Корнієнко В.О., Денисюк С.Г., Шиян А.А. Моделювання процесів у політико-комунікативному просторі: Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 185 с.

13. Корнієнко В.О., Шиян А.А., Денисюк С.Г. Моделювання фінансових механізмів лобювання в умовах «критичності» за кількістю депутатів у прийнятті рішень. Політологічний вісник. Збірник наукових праць. Київ: ІНТАС, 2007. Вип. 29. С. 110-117.

14. Левандовская И.В. Экономико-математическое моделирование : учебное пособие. Краматорск: ДГМА, 2008. 157 с.

15. Лейв Ч., Марч. Дж. Вступ до моделей у суспільних науках. Нью-Йорк, 1978. 259 с.

16. Лю Ц. «Мягкая сила» в стратегии развития Китая / Ц. Лю // Полис. – 2009. – №4. – С. 149-155.

17. Майерсон Р.Б. Теорія ігор: аналіз конфлікту. Лондон: Гарвардський університет. Press, 1991. 568 с.

18. Мангейм Дж., Рич Р.К. Политология: методы исследования. М.: Издательство «Весь мир», 1997. 544 с.

19. Мельниченко В. «Тайванське питання» в працях вітчизняних та зарубіжних учених / В. Мельниченко // Историчний архів. Наукові студії: 36. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – №1. – С. 179-184.

92 — 20. Мосора М.А. Аналіз гонки озброєнь між США і КНР за допомогою моделі Річардсона [Електронний ресурс] / М. А. Мосора // Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – № 3. – С. 216-224. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_25

21. Нейман Дж., Моргенштерн О. Теория игр и экономическое поведение: Пер. с англ. — М.: Наука, 1970. — 983 с.

22. Очікувана корисність у ситуаціях прийняття рішень з випадковими у широкому сенсі наслідками / В. І. Іваненко, І. О. Пасічніченко // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2015. – № 2. – С. 51-58. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sdtit_2015_2_7

23. Перссон Т., Табелліні Дж. Політична економіка: пояснення економічної політики. Кембридж, МА: MIT Press, 2000. 533 с.

24. Півончук І. Використання прикладного моделювання під час аналізу міжнародних політичних процесів [Електронний ресурс] / І. Півончук. – Режим доступу: <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-24.pdf>

25. Ржевська Н. Ф. Стратегічне прогнозування як умова ефективності зовнішньої політики держави / Н. Ф. Ржевська // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 2. – С. 187-194. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_2_25

26. Шепелев М.А. Методологія міжнародних досліджень / Шепелев М.А. – К., 2004. – С. 34-62.

27. Richardson L.F. Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the

Causes and Origins of War / L. F. Richardson // London, Stevens (Atlantic Books); Pittsburgh, Penn, The Boxwood Press; Chicago, Ill., Quadrangle Books, 1960, xlvi + 373 pp.

28. SIPRI Military Expenditure Database [Электронный ресурс] // Стокгольмський інститут вивчення проблем миру (Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI). – Режим доступу: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database/

References:

1. Bzhezinskij Z. Strategichne bachennya: Amerika i kriza svitovoyi vladi / Z. Bzhezinskij; per. z angl. G. Leliv. – L.: Litopis, 2012. – 168 s.

2. Vovk R.V. Modelyuvannya mizhnarodnih vidnosin / Vovk R.V. – K.: Znannya, 2012. – S. 77-80.

3. Gerasimchuk S. Vidnosini SShA – KNR, SShA – Yaponiya yak chinnik vplivu na stan mizhnarodnoyi sistemi (mozhlivosti zastosuvannya sinergetichnoyi metodologiyi) / S. Gerasimchuk // Politologichnij chasopis «Perpetum Studiens». – 2004. – №3. – S. 26-34.

4. Gorbatenko V.P. «Analiz majbutnogo» ta jogo rol v upravlinni socialno-politichnimi procesami / V.P. Gorbatenko // Politichnij menedzhment. 2006. – №2 (17). – Rezhim dostupu: www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=22&c=219

5. Degtyarev A.A. Metody politologicheskikh issledovanij. Vestnik Moskovskogo Universiteta. Ser. 12: Politicheskie nauki. 1996. № 6. S. 55-66.

6. Denisyuk S. G. Matematichne modelyuvannya yak metod doslidzhennya politichnih procesiv [Tekst] / S.G. Denisyuk // Naukovij chasopis Nacionalnogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova. Seriya 22 : Politichni nauki ta metodika vikladannya socialno-politichnih disciplin [vidp. red. O. V. Babkina]. – K. : Vid-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2009. – Vip. 1. – S. 32-43.

7. Denisyuk S.G., Shiyani A.A. Modelyuvannya politichnih procesiv : navch. posib. / za red. V.P. Gorbatenka. Kiyiv : VC «Akademiya», 2008. 472 s.

8. Dzharol B. Mangejrm Richard K. Rich Politologiya: Metody issledovaniya. Moskva : Izdatelstvo «Ves Mir», 1999. 544 s.

9. Zaplanovani byudzhetom KNR vitrati uryadu [Elektronnij resurs] // Centralnij narodnij uryad: [sajt]. – Rezhim dostupu: <http://www.gov.cn/english/>

10. Klyuyev K. G. Zastosuvannya matematichnogo modelyuvannya v doslidzhenni politichnih konfliktiv / K. G. Klyuyev // Politikus. – 2016. – Vip. 2. – S. 81-84. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_2_19

11. Klyuyev K. G. Matematichne modelyuvannya yak effektivnij metod doslidzhennya politichnih procesiv / K. G. Klyuyev // Politichne zhittya. – 2016. – № 1-2. – S. 19-23. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pollife_2016_1-2_5

12. Korniyenko V.O., Denisyuk S.G., Shiyani A.A. Modelyuvannya procesiv u politiko-komunikativnomu prostori: Monografiya. – Vinnycya: UNIVERSUM-Vinnycya, 2009. – 185 s.

13. Korniyenko V.O., Shiyani A.A., Denisyuk S.G. Modelyuvannya finansovih mehanizmiv lobiyuvannya v umovah «kritichnosti» za kilkisty deputativ u priinyatti rishen. Politologichnij visnik. Zbirnik naukovih prac. Kiyiv: INTAS, 2007. Vip. 29. S. 110-117.

94 — 14. Levandovskaya I.V. Ekonomiko-matematicheskoe modelirovanie : uchebnoe posobie. Kramatorsk: DGMA, 2008. 157 s.

15. Lejv Ch., March. Dzh. Vstup do modelej u suspilnih naukah. Nyu-Jork, 1978. 259 s.

16. Lyu C. «Myagkaya sila» v strategii razvitiya Kitaya / C. Lyu // Polis. – 2009. – №4. – S. 149-155.

17. Majerson R.B. Teoriya igor: analiz konfliktu. London: Garvardskij universitet. Press, 1991. 568 s.

18. Mangejm Dzh., Rich R.K. Politologiya: metody issledovaniya. M.: Izdatelstvo «Ves mir», 1997 r. – 544 s.

19. Melnichenko V. «Tajvanske pitannya» v pracyah vitchiznyanah ta zarubizhnih uchenih / V. Melnichenko // Istorichnij arhiv. Naukovi studiyi: 36. nauk. pr. – Mikolayiv: ChDU im. Petra Mogili, 2008. – №1. – S. 179-184.

20. Mosora M.A. Analiz gonki ozbrojen mizh SShA i KNR za dopomogoyu modeli Richardsona [Elektronnij resurs] / M. A. Mosora // Prikarpatiskij visnik NTSh. Dumka. – 2015. – № 3. – S. 216-224. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_2015_3_25

21. Neiman Dzh., Morgenshtern O. Teoriya igr i ekonomicheskoe povedenie: Per. s angl. — M.: Nauka, 1970. – 983 s.

22. Ochikuvana korisnist u situacijah prijnyattya rishen z vipadkovimi u shirokomu sensi naslidkami / V. I. Ivanenko, I. O. Pasichnichenko // Sistemni doslidzhennya ta informacijni tehnologii. – 2015. – № 2. – S. 51-58. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sdtit_2015_2_7

23. Persson T., Tabellini Dzh. Politichna ekonomika: poyasnennya ekonomichnoyi politiki. Kembriidzh, MA: MIT Press, 2000. 533 s.

24. Pivonchuk I. Viktoristannya prikladnogo modelyuvannya pid chas analizu mizhnarodnih politichnih procesiv [Elektronnij resurs] / I. Pivonchuk. – Rezhim dostupu: <http://nato.pu.if.ua/journal/2009/2009-24.pdf>

25. Rzhavska N. F. Strategichne prognozuvannya yak umova efektyvnosti zovnishnoyi politiki derzhavi / N. F. Rzhavska // Visnik Dnipropetrovskogo universitetu. Seriya : Filosofiya. Sociologiya. Politologiya. – 2015. – № 2. – S. 187-194. – Rezhim dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2015_2_25

26. Shepyelyev M.A. Metodologiya mizhnarodnih doslidzen / Shepyelyev M.A. – K., 2004. – S. 34-62.

27. Richardson L.F. Arms and Insecurity: A Mathematical Study of the Causes and Origins of War / L. F. Richardson // London, Stevens (Atlantic Books); Pittsburgh, Penn, The Boxwood Press; Chicago, Ill., Quadrangle Books, 1960, xlvii + 373 pp.

28. SIPRI Military Expenditure Database [Elektronnij resurs] // Stokgolmskij institut vivchennya problem miru (Stockholm International Peace Research Institute – SIPRI). – Rezhim dostupu: http://www.sipri.org/research/armaments/milex/milex_database/

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.96-114>

УДК: 329(4-6ЄС):355.48(470:477)“2022”

© Євгенія Юрійчук¹

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:

ЛЕГІТИМУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРОПАРТІЙ ПІД ЧАС АКТИВНОЇ ФАЗИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Російсько-українська війна стала певним тригером для перегляду системи міжнародних відносин і випробовуванням для усталених теорій їх осмислення та пояснення, міжнародної легітимності, зокрема. Вона спричинила миттєву легітимацію України як держави, що ставить європейські цінності як основу свого існування вище за людське життя та неймовірно пришвидшила процес прийняття до ЄС.

96

Співпраця двох найбільших груп у Європейському парламенті – європартій, а саме правоцентристської Європейської народної партії та лівоцентристської Партії європейських соціалістів, яка об'єднує соціалістів і демократів, забезпечує більшість голосувань. Тому, спираючись на підтримку електорату та партійних еліт, яка за час активної фази війни набула небачених розмірів, вони можуть сприяти забезпеченню голосування в ЄП питань щодо євроінтеграції України. Протягом 2022 р. ЄНП активно просувала їх вирішення на всіх рівнях; поступово відбувається трансформація євроінтеграційних поглядів європейських лівих; ПЄС, підтримуючи Україну загалом у боротьбі із російським загарбником, обережно відноситься до її остаточного вступу в ЄС із огляду на майбутні вибори ЄП у 2024 р. і суттєве погіршення економічної ситуації внаслідок війни й ускладнення забезпечення соціальних благ її електорату. Перепоною є вимога партій неухильного дотримання принципів справедливості через неприй-

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: y.u.yurichuk@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-5288-4827>.

няття корупції в органах влади; забезпечення функціонування незалежної судової системи в країнах-членах ЄС і кандидатах на вступ.

Фактично сьогодні легітимується не держава-уряд, не нація-держава самим фактом свого існування, а політичний режим України. Внутрішня легітимація – це факт, який визначає зовнішню легітимацію. Тому реальне, а не декларативне виконання урядом України вимог ЄС, його схвалення громадянами України є запорукою підтримки електоратом та керівництвом європартій прийняття рішення щодо її вступу до європейської сім'ї народів. Необхідна максимальна взаємодія українських урядових структур з європартіями.

Ключові слова: ЄС, Україна, євроінтеграція, загальноєвропейські партії, легітимація, корупція.

European Integration of Ukraine: Legitimizing Activities of European Parties During the Active Phase of the Russian-Ukrainian War

The Russian-Ukrainian war became a specific trigger for revising the system of international relations and a trial for established theories of their understanding and explanation, international legitimacy, in particular. Moreover, it caused an immediate legitimisation of Ukraine as a country that puts European values as the basis of its existence above human life and accelerated the process of joining the EU incredibly.

Cooperation of the two largest groups in the EU Parliament: the European parties, namely the centre-right European People's Party (EPP) and the centre-left Party of European Socialists (PES), which unites socialists and democrats, ensures the majority of votes. Therefore, relying on the support of the electorate and party elites, which gained unprecedented proportions during the active stage of the war, they can contribute to ensuring voting in the European Parliament on issues related to the European integration of Ukraine. During 2022, the EPP actively promoted their solution at all levels; the transformation of European integration views of the European left is gradually taking place, while the PES was supporting Ukraine in the fight against the Russian invader in general, being cautious about its eventual accession to the EU given the upcoming 2024 European Parliament election and the significant deterioration of the economic situation as a result of the war and the complication of providing social benefits to its electorate. The obstacle is the party's demand for strict adherence to the principles of justice due to zero-tolerance for corruption in the authorities, ensuring the functioning of an independent judicial system in EU member states and candidate

countries. In fact, today, it is not the government-state, not the nation-state being legitimized by the very fact of its existence, but the political regime of Ukraine itself. Internal legitimation is a point that determines external one. Respectively, the real and not declarative fulfilment of EU requirements by the government of Ukraine and its approval by Ukrainian citizens guarantees the electorate's support and the leadership of the European parties in deciding on its accession to the European family of nations. Therefore, maximum cooperation between Ukrainian government structures and European parties is necessary.

Keywords: EU, Ukraine, European integration, pan-European parties, legitimation, corruption.

Постановка наукової проблеми та її значення. Під час активної фази російсько-української війни, після початку рф 24 лютого 2022 р. «спеціальної військової операції» з «денацифікації» та «демілітаризації» українців, яка дестабілізувала політичну, економічну, енергетичну, безпекову ситуацію в усьому світі, спричинила міграцію мільйонів людей, підтримка України європейською спільнотою набула небачених темпів і масштабів у різних сферах. План дій у разі повномасштабного вторгнення росії в Україну, активно обговорюваний у Європарламенті (ЄП) наприкінці 2021 р., був неодноразово корельований щодо надання їй як матеріальної, військової, фінансової, так і політичної й інформаційної підтримки. Суттєву роль у цих процесах відіграють загальноєвропейські партії, частина яких є палкими лобістами України, а частина перебуває під впливом російської пропаганди та всіяко їх гальмує. Точка зору загальноєвропейських партій на можливості та перспективи євроінтеграції України надзвичайно важлива, оскільки вони є виразниками спільної позиції громадян та політичних інституцій ЄС, формують європейську політичну свідомість, що було зафіксовано ще в Маастрихтському договорі 1992 р. Тому постає необхідність проаналізувати позиції та інформаційний контент загальноєвропейських партій задля окреслення подальшої перспективи євроінтеграції України.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми та методологія дослідження. За останні десятиліття роки науковий дискурс щодо нового політичного інституту – європартій – значно активізувався, оскільки в разі успішних виборів, вони формують свої фракції у Європейському парламенті та суттєво впливають на обрання голови

Європейської комісії. Хоча європартії не представлені у виконавчих органах влади ЄС, проте низка вчених вважає їх усталеним партійним інститутом. Серед численних праць, які висвітлюють становлення та функціонування європартій в партійній системі ЄС значний інтерес становлять праці таких вчених як Г. Агафонова, П. Байковський, Б. Гуселетов, К. М. Йохансон, Н. Кавешніков, Е. Калоссі, Н. Марадик, М. Мюллер, Т. Рауніо, І. Семененко, Л. Удовика, Т. Шеховцова, Л. Чіккі, Ю. Чистякова, та ін. (Агафонова, 2013; Байковський, 2009; Гуселетов, 2020; Johansson, Raunio, 2019; Calossi, Cicchi, Müller, 2022; Кавешников, 2020; Марадик, 2010; Семененко, 2014; Удовика, Шеховцова 2020; Чистякова, 2016 та ін.). Концептуальне обґрунтування поступової інституціоналізації політичних партій через нормативне регулювання 2003, 2014 рр. і взаємодію європейської та національної правових систем щодо цього питання зустрічаємо у П. Смука (Smuk, 2016). та ін. (Сіденко, 2018). У євроінтеграційному контексті українська дослідниця Г. Вархов свого часу наголошувала: «При здійсненні політичного діалогу Україна – ЄС слід враховувати структуру загальноєвропейського політичного простору за ідеологічною ознакою» (Вархов Г.В. 2013, 46). Учасники наукового проекту щодо перспектив євроінтеграції України дійшли висновку, що європартії «настільки істотно модифікували систему ЄС, що можна з упевненістю говорити про повноцінне переформатування європейської інтеграції. Вочевидь, цей процес суттєво впливатиме на майбутнє не лише країн-членів, але й держав-партнерів ЄС, не кажучи вже про тих, хто пов'язує свою долю з інтеграцією до структур ЄС. Для України, яка належить саме до останньої групи, вкрай важливо усвідомити, що нинішні кардинальні зміни в системі європейської інтеграції є одночасно і новими можливостями, і новими викликами. Ключовим політичним завданням у цьому контексті є оптимальне використання нових можливостей та знаходження адекватних відповідей на виклики та ризики, що виникають» (Сіденко 2018, 103). Однак, з огляду на сучасні реалії бракує узагальненого аналізу вченими позиції європартій щодо України в нових умовах.

Методологічні засади дослідження проблеми побудовані на теоретичних підходах щодо визначення ролі, яку відіграють європартії в загальноєвропейській політичній системі на основі критерію взаємозалежності між загальноєвропейським і національним рівнями розробки і реалізації їх політичного курсу: 1) агрегувальників і виразни-

ків інтересів національних політичних еліт на європейському рівні; 2) самостійних політичних акторів на певному рівні в рамках політичної системи ЄС, за активної взаємодії з національними партіями; 3) провідних елементів європейської партійно-політичної системи на більш високому рівні управління по відношенню до національного (Гуселетов, 2020) та теорії міжнародних відносин: політичного реалізму, політичного ідеалізму та міжнародної легітимності. Політичний ідеалізм не допускає застосування сили як легітимного засобу досягнення зовнішньополітичних цілей, а політичний реалізм розглядає міжнародну арену як сферу боротьби націй за владу і вплив, боротьби, що допускає силу як законний засіб відстоювання національних інтересів.

Мета – з'ясувати стан та легітимувальні можливості інституту європартій щодо євроінтеграції України в умовах російсько-української війни.

Завдання: виявити рівень підтримки населення та європартіями євроінтеграційних прагнень України; з'ясувати можливості та перспективи співпраці з європартіями щодо подальшого просування євроінтеграції України.

Виклад основного матеріалу. У партійній системі ЄС до європартій відносять такі партії як: «Партія європейських соціалістів» (ПЕС); «Європейська народна партія» (ЕНП); «Альянс лібералів і демократів Європи» (АЛДЄ); «Європейський вільний альянс» (ЕВА); «Європейський християнський політичний рух» (ЄХПР); «Європейська партія зелених» (ЄПЗ); «Партія європейських лівих» (ПЄЛ); «Європейська демократична партія» (ЄДП); «Альянс консерваторів і реформістів Європи» (АКРЕ); «Ідентичність і демократія» (ІД). За ідеологічною спрямованістю вони представляють традиційні ідеологічні напрями: консерваторів, лібералів, християнських демократів, екологів, соціалістів, комуністів, націоналістів. У контексті євроінтеграції України виокремимо партії, які дотримуються єврооптимістичної позиції: ЕНП, ПЕС, АЛДЄ, ЄПЗ, ЄДП; та європесимістичної, які в свою чергу поділяються на помірних євроскептиків (АКРЕ, ПЄЛ, ЕВА, ЄХПР) та радикальних євроскептиків (ІД). Водночас зауважимо, що роль партій у політичній системі ЄС значно зросла з початку ХХІ ст., а партійні групи європейського рівня «Європартії» – політичні партії на європейському рівні – займають ключову позицію щодо формування законодавства ЄС через моделі голосування при ви-

значенні зовнішньополітичних пріоритетів зокрема. К. Йохансон і Т. Рауніо наголошують, що більшість голосувань у парламенті базується на співпраці між двома найбільшими групами, правоцентристською ЄНП і лівоцентристською ПЕС, а (Johansson, Raunio, 2019). М. Мюллер підкреслює, що саме європартії є акторами, які найкраще підходять для формування дискурсів відповідно до логіки транснаціональних ідеологічних розколів, а не національних відмінностей, і саме вони можуть запропонувати громадянам транснаціональну політичну ідентичність, уможливити наднаціональну представницьку демократію, забезпечити демократичну легітимність ЄС безпосередньо на наднаціональному рівні, але поки що їм бракує політичної згуртованості, наявності та дієвої позиції активістів і публічності (Müller, 2022). Саме тому вважаємо доцільним зосередитися на позиції щодо євроінтеграції України саме цих двох партій.

ЄНП

Дослідники міжнародної легітимності Д. Репкін та Д. Браатен переконані, що зовнішнє визнання надає міжнародного виміру й забезпечує необхідну основу державі для здійснення зовнішніх зв'язків (Rapkin, Braaten). Особливість зовнішньої легітимації полягає в тому, що визнання означає закріплення за тим чи іншим політичним режимом певної ніші в міжнародній спільноті та в системі міжнародних відносин. Державна могутність, спрямована назовні, носить експансіоністський характер, вона націлена на розширення зон впливу, розширення поля власної легітимації і звуження поля легітимації інших держав. Саме визнання рф «донецької та луганської народних республік» 22 лютого 2022 р. спонукало ЄНП ще до початку повномасштабного вторгнення, не тільки заявити в особі лідера партії Дональда Туска про необхідність підтримувати й захищати європейські цінності, які Україна визначила для себе як пріоритетні, а й закликати небайдужих до дієвої допомоги у вигляді пожертв благодійним організаціям, які допомагають Україні в боротьбі з тривалою анексією територій, надавши їх вичерпний перелік (EPP. 2022. Tweet on the situation in Ukraine. 22 February; EPP. 2022. Support Charities that help the victims in Ukraine. 26 February).

Уже за два тижні на саміті ЄНП у Парижі 10 березня 2022 р. її лідери ухвалили Декларацію на знак солідарності з Україною, яка захищає всю Європу, та захисту європейських цінностей, в якій наголошували: «Мир, примирення та співпраця є основними цінностями»

ми Європейського Союзу; вони є сенсом існування європейського проекту після смерті та руйнувань, зазнаних у двох світових війнах» і закликали інституції ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата відповідно до пропозиції Європейського парламенту TA-9-2022-0052 та ст. 49 Договору про Європейський Союз та на основі власних досягнень, водночас, продовжувати працювати над своєю інтеграцією в єдиний ринок ЄС відповідно до Угоди про асоціацію (EPP. 2022. United in Solidarity with Ukraine). Задля досягнення цієї мети було запропоновано проведення політики жорстких санкцій щодо ізоляції в. путіна в росії та о. лукашенка в білорусі та їх режимів; посилення оборонної спроможності ЄС і створення справжнього Оборонного Союзу, перетворення Європи з «м'якої сили» на стійку, жорстку в міжнародних відносинах, збільшення оборонних бюджетів і зміцнення партнерства в НАТО; стійкості ЄС проти гібридних і дезінформаційних атак, потенціалу його кіберзахисту задля безпеки громадян і критичної інфраструктури. Особливість зовнішньої легітимації пов'язана з визнанням сили або слабкості нації. Підтримуючи Україну, Європа визнала її силу, проте, на той час керівництво ЄНП усе ще перебувало в полоні ілюзії, що росія стане вільною й демократичною, поділятиме європейські цінності та разом з Європою «будуватиме майбутнє миру, стабільності та процвітання» (EPP. 2022. United in Solidarity with Ukraine).

Задля легітимації своїх подальших дій, ЄНП проводила відеокампанію на знак солідарності з Україною, коли лідери партій-членів демонстрували короткі відео, у яких висловлювали свою підтримку України (EPP. 2022. Solidarity with Ukraine Campaign) та докладали зусиль у боротьбі з дезінформацією Кремля в соціальних мережах, у стратегічній комунікації не тільки щодо України, а й у світі оскільки, на думку депутата Європарламенту Володимира Більчика: «Дезінформація може вбити людей так само, як вона може вбити демократію» (EPP. 2022. Fact-checking day: Fighting Disinformation). Саме достовірність інформації про факти, ситуацію та дії влади у відповідь на запити суспільства, можливість її якнайшвидшого отримання є основою довіри до владних інституцій та легітимності влади. Європартії діють у відповідності до вимог часу, хоча за даними опитування Flash Eurobarometer європейські громадяни більше довіряють традиційному телерадіомовленню (75%) і друкованим ЗМІ (39%) як джерелу новин, аніж новинним онлайн-платформам. Загалом, дер-

жавні теле- та радіостанції є джерелом новин, яким найбільше довіряють у ЄС (49%), за ними йдуть преса та приватні теле- та радіостанції (27%) (Media & News Survey 2022).

Незважаючи на подекуди перекручену інформацію про події в Україні, їх вплив несподівано виявився згуртовуючим фактором для населення ЄС навколо його цінностей, а демократія, за результатами – «опорною точкою під час кризи», як показують результати опитування Євробарометра Європейського парламенту навесні 2022 р. 65 % європейців сприймають членство в ЄС як щось хороше, а 52 % сприймають ЄС позитивно. Більшість громадян сприймають війну в Україні як фундаментальну зміну: 61 % європейців не впевнені, що їхнє життя залишиться без змін. Проте 59% європейців вважають пріоритетом захист спільних європейських цінностей, таких як свобода та демократія, навіть якщо це вплине на ціни та вартість життя (EP. Spring 2022. Survey). Європартії, спираючись на довіру громадян та майбутню електоральну підтримку, пропонували інституційним структурам ЄС рішення щодо підтримки України.

103

Особливого переосмислення позиції ЄС щодо України набуло після відзначення 8 травня 2022 р. закінчення Другої світової війни. Жозеп Боррель, віце-голова Європейського парламенту, підсумував: «Війна в Україні нагадує нам зараз у драматичний та вражаючий спосіб про незамінну цінність Європейського Союзу як мирного проекту для європейців, про його значення як потужного актора у підтриманні та у розвитку безпеки на нашому континенті та за його межами» (The Diplomatic Service of the European Union, 2022). Зокрема: 1) європейські країни продемонстрували потужну єдність перед фактом агресії; 2) ЄС вперше у власній історії використав фінансовий ресурс Європейського фонду миру для захисту країни, що піддається атаці; 3) ЄС довів здатність просуватися до завершення енергетичної залежності від росії, що було б важко зробити для кожної окремої країни-члена ЄС. 4) підтримуючи Україну, ЄС захищає територіальну цілісність та суверенітет усіх країн проти потенційних агресій у майбутньому та говорить «рішуче «ні» поверненню «закону джунглів» у міжнародні відносини» (The Diplomatic Service of the European Union, 2022).

Такі ідеї спиралися на відчуття, думки та довіру більшості європейців, які навесні 2022 р. вважали, що з початку війни ЄС проявив солідарність (79 %), був єдиним (63 %) і швидким (58 %) у своїй реак-

ції, що й надалі потрібно підтримувати Україну та її народ. Зокрема, більше дев'яти з десяти респондентів (93 %) схвалювали надання гуманітарної допомоги людям, які постраждали від війни; 88 % – ідею приймати в ЄС людей, які тікають від війни; 80 % – фінансову підтримку, яку надавали Україні; 66 % – погоджувалися, що «Україна має приєднатися до ЄС, коли буде готова», 71 % – вважали, що Україна є частиною європейської сім'ї, а 89 % – відчували симпатію до українців (Flash Eurobarometer, 2022), що й було основою легітимації наступних партійних рішень.

104 — Євроінтеграційну підтримку України ЄНП закріпила рішенням 27-о З'їзду в Роттердамі 1 червня 2022 р. про необхідність спонукати ЄС надати Україні статус кандидата в ЄС і почати переговори про вступ без затримки вже на Європейській раді в червні 2022 р. Йшлося також про необхідність підтримки й допомоги Україні з якнайшвидшим першим етапом інтеграції до єдиного ринку ЄС. Водночас особливо наголошувалося на її обов'язку «виконати всі необхідні політичні, судові та економічні передумови до приєднання до Європейського Союзу як повноправного члена», а Європейської комісії – внести пропозиції щодо проміжних кроків для її інтеграції (EPP. 2022. Highlights of the EPP Congress in Rotterdam). У середньостроковій перспективі ставилося завдання для ЄС керівництва та координації майбутнього відродження України, спочатку через Український солідарний трастовий фонд, започаткований 5 травня 2022 р. На довгострокову перспективу пропонувалося повністю припинити імпорт викопного палива та ліквідувати енергетичну залежність від росії, зміцнити відкриту стратегічну автономію ЄС, а для цього – продовжувати поглиблювати та розширювати інтеграційний процес; пересмислити інтеграційну політику та стратегічну відповідальність ЄС за стабільність і розвиток країн-сусідів (EPP. 2022. Highlights of the EPP Congress in Rotterdam).

Безпосередньо перед засіданням Європейської ради в Брюсселі, 23 червня 2022 р. лідери ЄНП на партійному саміті прийняли декларацію, в якій закликали надати Україні та Молдові статус кандидата, водночас забезпечити економічне відновлення та захист громадян, домогосподарств і підприємств від впливу стрімкого зростання цін на енергоносії та високої інфляції. Фактично, партійне керівництво ЄНП визнало, що українці борються за європейські цінності та наш європейський спосіб життя, і необхідно «прийняти їхнє європейське

майбутнє», що сприятиме трансформації як України, так і Молдови, Боснії та Герцеговини.

ЄНП закликала Європейську Раду також представити план економічного відновлення ЄС, враховуючи контекст війни та глобальну економічну перспективу, завершити створення Банківського союзу (EPP. 2022. EPP summit declaration on Ukraine, economic recovery and Turkish provocations). Ці дії було обговорено на саміті вже у жовтні поточного року. Під час обговорення енергетичної кризи в Європі та війни РФ проти України лідери ЄНП закликали ЄС якомога інтенсивніше працювати над створенням енергетичного союзу, як наступного важливого проекту в напрямку поглиблення європейської інтеграції. До того ж ці заклики спираються на результати опитувань європейських громадян, які масово підтримують спільну політику безпеки та оборони (81 %) й очікують, що ЄС поступово припинить свою залежність від російських джерел енергії (87 %) (Flash Eurobarometer, 2022). А найважливіший висновок цього зібрання наступний: «ЄНП буде підтримувати Україну стільки, скільки буде потрібно, і продовжуватиме надавати країні потужну політичну, військову та фінансову підтримку» (EPP. 2022. EPP Summit statement: more urgent steps needed to stop the rise of energy prices). Зауважимо, що підтримка партії загального процесу євроінтеграції виявилася і в підтримці вступу Хорватії, Болгарії та Румунії до Шенгенської зони.

Основні напрямки підтримки ЄНП євроінтеграційних прагнень України та її боротьби з російською агресією деталізували на засіданнях Ради закордонних справ (EPP. 2022. EPP Foreign ministerial meeting) та Міністрів сільського господарства ЄНП, на яких було оголошено, що стратегічна автономія блоку є ключовою для досягнення сталості безпеки (EPP. 2022. Agriculture Ministerial Meeting).

Важливе легітимаційне значення мало проведення 17-18 листопада 2022 р. у Лісабоні політичної асамблеї ЄНП з метою зміцнення зв'язків між партіями-членами напередодні виборів до Європейського парламенту в 2024 р. у нових умовах відкритості, прозорості та інклюзивності. У досить складних умовах партія визначилася із прийняттям непростих рішень щодо поточної ситуації, але незмінною для неї залишилася співпраця з політичними партнерами за умови дотримання ними таких «червоних ліній»: вони мають бути проєвропейськими, проукраїнськими та дотримувати верховенства права» (EPP. 2022. EPP Political Assembly).

ПЕС

У перший день російського вторгнення до України 24 лютого 2022 р. керівництво ПЕС виступило із заявою-засудженням неспровокованого військового нападу, вимогою негайного виведення російських військ з України, скасування незаконного визнання ЛНР і ДНР і повернення «на шлях дипломатії та мирних рішень». Важливою була обіцянка «підштовхувати ЄС до мобілізації його потенціалу та ресурсів для підтримки України в коротко- та довгостроковій перспективі», зокрема макрофінансової допомоги, жорстких санкцій тощо (PES. 2022. Presidency statement on Ukraine). Така позиція узгоджується із програмними засадами ПЕС – забезпечення можливостей для всіх, стійкої економіки, соціальної справедливості та сильної демократії – більш справедливої Європи (PES. Official site). Однак активної діяльності партії щодо прийняття України до сім'ї європейських народів ми не спостерігаємо, зважаючи на те, що зростання вартості життя наразі є найгострішою проблемою для 93 % європейців; далі слідують бідність і соціальна ізоляція (82 %) (EP. Autumn 2022 Survey: Parlemeter).

106

—

Ліві європартії здебільшого соціально орієнтовані, тому дещо помірковано відносяться до темпів євроінтеграції України, хоча всіляко підтримують українців під час військового вторгнення росії. Наприклад, позиція лівих партій Німеччини (СДПН, Die Linke) за час активної фази суттєво змінилася, однак залишається пацифістською та пасивною щодо підтримки постачання озброєння. Вони не вважають країни Центральної та Східної Європи перспективними щодо партнерства, проте росія все ще залишається в полі їх зору для співробітництва. Серед німецьких лівих найбільш проукраїнською є партія зелених. Польська партія лівих «Разом» активно виступає за списання зовнішнього боргу України (130 млрд. дол.) США перед західними фінансовими інституціями, тому що на його обслуговування вона витрачає 15 % свого бюджету, що суттєво скорочує видатки на оборону. Польські ліві прагнуть здійснення «перебудови України в соціальному дусі» як «держави без зовнішнього боргу, без олігархії, з розширеною робочою демократією, за підтримки профспілкового руху, але також із багатообіцяючим процесом трансформації у ключових галузях, таких як важка промисловість, транспорт та атомна енергетика» (Тиравський, 2022).

З огляду на останні корупційні скандали в ЄП та прийняту 15 грудня 2022 р. Декларацію президента ПЕС «Корупції немає місця в наших демократичних інститутах і в нашому суспільстві» перспектив активної підтримки ПЕС інтеграційних спроб України очікувати не доводиться, бо, на жаль, щодо останньої утвердився негативний імідж саме корупційної держави. ПЕС у черговий раз заявила про нульову терпимість до корупції як пріоритетний напрямок діяльності, необхідність боротьби з усіма видами шахрайства, хабарництва, незаконного впливу та лобізму в кожній державі-члені на всіх політичних рівнях (PES. Presidency Declaration, 2022). Так само європартії відносяться і до незалежності національних систем правосуддя. У 2022 році 52 % опитаних європейських компаній і 53 % громадян ЄС оцінили систему правосуддя своєї країни з точки зору незалежності судів і суддів як хорошу (Flash Eurobarometer, 2022). Тому сподіватися, що ліві європартії з огляду на запити європейців щодо справедливості судової системи, проігнорують невиконання Україною зобов'язань щодо реформування власної системи правосуддя не варто.

Висновки. Російсько-українська війна стала певним тригером для перегляду системи міжнародних відносин і випробовуванням для усталених теорій їх осмислення та пояснення, міжнародної легітимності, зокрема. Вона спричинила миттєву легітимацію України як держави, що ставить європейські цінності як основу свого існування вище за людське життя та неймовірно пришвидшила процес прийняття до ЄС.

Співпраця двох найбільших груп у Європейському парламенті – європартій, а саме правоцентристської Європейської народної партії та лівоцентристської Партії європейських соціалістів, яка об'єднує соціалістів і демократів, забезпечує більшість голосувань. Тому, спираючись на підтримку електорату та партійних еліт, яка за час активної фази війни набула небачених розмірів, вони можуть сприяти забезпеченню голосування в ЄП питань щодо євроінтеграції України. Протягом 2022 р. ЄНП активно просувала їх вирішення на всіх рівнях; поступово відбувається трансформація євроінтеграційних поглядів європейських лівих; ПЕС, підтримуючи Україну загалом у боротьбі із російським загарбником, обережно відноситься до її остаточного вступу з огляду на майбутні вибори ЄП у 2024 р. і суттєве погіршення економічної ситуації. А головне – дотримання принци-

пів справедливості через неприйняття корупції та незалежну судову систему в країнах-членах ЄС і кандидатах на вступ.

Фактично сьогодні легітимується не держава-уряд, не нація-держава самим фактом свого існування, а політичний режим України. Внутрішня легітимація – це факт, який визначає зовнішню легітимацію. Тому реальне, а не декларативне виконання урядом України вимог ЄС є запорукою підтримки електоратом та керівництвом європартиї прийняття рішення щодо її вступу до європейської сім'ї народів. Необхідна максимальна взаємодія українських урядових структур з європартиями.

Джерела та література:

1. Агафонова, Г. С. 2013. «Теоретичні засади дослідження європартиї». Політологічні записки. № 2: 87–95.

2. Байковський, П. 2009. «Загальноєвропейські партії в політичній системі Європейського Союзу». Історико-політичні проблеми сучасного світу: збірник наукових статей. Т. 19-20: 224-228.

108

3. Вархов, Г. В. 2013. «Сім'ї політичних партій Європарламенту: засади функціонування та ідеологічні особливості». Прикарпатський вісник наукового товариства ім. Шевченка. № 3: 41-48.

4. Гуселетов, Борис. 2020. «Становление института общеевропейских политических партий». Современная Европа. № 4: 133-143 DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope42020133143>.

5. Кавешников, Н. Ю. 2020. «Влияние трансформации партийно-политического пространства Евросоюза на организацию и функционирование Европарламента». Современная Европа. № 2: 163-175. DOI: dx.doi.org/10.15211/soveurope22020163175.

6. Марадик, Н. 2010. «Особенности партийной структуризации Европейского парламента». Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія, Соціологія, Філософія. Вип. 15: 88-92.

7. Семененко, И. С. 2014. «Потенциал европейской идентичности как ресурса политической интеграции (что показали выборы в Европарламент)». Человек. Сообщество. Управление. № 3: 7-21.

8. Сіденко, В. (керівник проекту), та ін. 2018. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС, Київ: Заповіт.

9. Тиравський, Володимир. 2022. Європейські ліві партії закликають списати зовнішні борги України. 4 липня. <https://>

foreignukraines.com/2022/07/04/european-left-wing-parties-call-for-the-restructuring-of-ukraines-foreign-debts/.

10. Удовика, Л. Г., та Шеховцова, Т. О. 2020. «Політичні партії як суб'єкт виборчого процесу до Європейського парламенту». Держава та регіони. Серія: Право. № 2 (68): 25-31.

11. Чистякова, Ю.В. 2016. «Правові основи функціонування наднаціональних партій в Європейському Союзі». Правова держава. № 22: 163-187.

12. Calossi, Enrico, and Cicchi, Lorenzo. 2020. European. Parliament Political Groups and European Political Parties: Development and relationship between two faces of the EU political system. <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/65862/European%20Parliament%20Political%20Groups%20and%20European%20Political%20Parties.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

13. EP. Autumn 2022. Survey: Parlemeter. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2932>.

14. EP. Spring 2022. Survey: Rallying around the European flag - Democracy as anchor point in times of crisis. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2792>.

15. EPP. 2022. Agriculture Ministerial Meeting. 21 November. <https://www.epp.eu/news/epp-agriculture-ministerial-meeting>.

16. EPP. 2022. EPP Foreign ministerial meeting – Monday November. 14 November. <https://www.epp.eu/news/epp-foreign-ministerial-meeting-monday-november-14-2022>.

17. EPP. 2022. EPP Political Assembly welcomes OLaNO as a new member and discusses Ukraine and energy. 18 November. <https://www.epp.eu/news/epp-political-assembly-welcomes-olano-as-a-new-member-and-discusses-ukraine-and-energy>.

18. EPP. 2022. EPP summit declaration on Ukraine, economic recovery and Turkish provocations. 23 June. <https://www.epp.eu/news/epp-summit-declaration-on-ukraine-economic-recovery-and-turkish-provocations>.

19. EPP. 2022. EPP Summit statement: more urgent steps needed to stop the rise of energy prices. 20 October. <https://www.epp.eu/news/epp-summit-statement-more-urgent-steps-needed-to-stop-the-rise-of-energy-prices>.

20. EPP. 2022. Fact-checking day: Fighting Disinformation. 02 April. <https://www.epp.eu/news/fact-checking-day-fighting-disinformation>.

21. EPP. 2022. Highlights of the EPP Congress in Rotterdam. 01 June. <https://www.epp.eu/news/highlights-of-the-epp-congress-in-rotterdam>.

22. EPP. 2022. Solidarity with Ukraine Campaign. 30 March. <https://www.epp.eu/news/solidarity-with-ukraine>.

23. EPP. 2022. Support Charities that help the victims in Ukraine. 26 February. <https://www.epp.eu/news/support-charities-that-help-the-victims-in-ukraine>

24. EPP. 2022. Tweet on the situation in Ukraine. 22 February. <https://www.epp.eu/news/epp-tweet-on-the-situation-in-ukraine>.

25. EPP. 2022. United in Solidarity with Ukraine: Defending European Values against Putin's War Supporting the Ukrainian People and isolating Putin. 10 March. <https://www.epp.eu/papers/united-in-solidarity-with-ukraine-defending-european-values-against-putins-war>.

26. Flash Eurobarometer. 2022. Key challenges of our times – the EU in 2022. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2694>.

110 — 27. Johansson, Karl Magnus, and Raunio, Tapio. 2019. «Political Parties in the European Union» in: Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford University Press, USA. <https://www.researchgate.net/signup.SignUp.html> May 2019.

28. Media & News Survey 2022. <https://euroefe.euractiv.es/wp-content/uploads/sites/10/2022/07/Eurobarometro-sobre-prensa-e-informacion-en-la-UE-12-7-2022.pdf>.

29. Müller, Manuel. 2022. Financial and Power Resources. FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bruessel/19289.pdf>.

30. PES. The Party of European Socialists. Official site. <https://pes.eu/PES>. 2022. Presidency Declaration. Corruption has no place in our democratic institutions and in our society. 15 December. <https://pes.eu/wp-content/uploads/2022/12/PES-Presidency-Declaration-Corruption-has-no-place-in-our-society-and-democratic-insitutions-adopted-15-December-2022.pdf>.

31. PES. 2022. Presidency statement on Ukraine. 24 February. <https://pes.eu/wp-content/uploads/2022/07/24-02-2022-PES-Presidency-FINAL-statement-Ukraine.pdf>.

32. PES. The Party of European Socialists. Official site. <https://pes.eu/>

33. Rapkin, David P., and Braaten, Dan. Conceptualizing International Legitimacy. www2.warwick.ac.uk/fac/soc/csgr/events/conferences/.rapkin.doc

34. Smuk, Peter. 2016. «The Concept of the European Political Party». In book: Hungarian Yearbook of International and European Law: 327-345. https://www.researchgate.net/publication/316602284_The_Concept_of_the_European_Political_Party/link/592c7bb40f7e9b9979b2c9d1/download.

35. The Diplomatic Service of the European Union. 2022. The value of Europe: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on Europe Day. 08.05. https://www.eeas.europa.eu/eeas/value-europe-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-europe-day_en.

References:

1. Ahafonova, H. S. 2013. «Teoretychni zasady doslidzhennya yevropartyi». Politolohichni zapysky. № 2: 87–95.

2. Baykovs'kyy, P. 2009. «Zahal'noyevropeys'ki partiyi v politychniy systemi Yevropeys'koho Soyuzu». Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: zbirnyk naukovykh statey. T. 19-20: 224-228.

3. Varkhov, H. V. 2013. «Sim'ya politychnykh partiy Yevroparlamentu: zasady funktsionuvannya ta ideolohichni osoblyvosti». Prykarpat's'kyy visnyk naukovoho tovarystva im. Shevchenka. № 3: 41-48.

4. Huseletov, Borys. 2020. «Stanovlennya instytutu zahal'noyevropeys'kykh politychnykh partiy». Sovremennaya Evropa. № 4: 133-143 DOI: <http://dx.doi.org/10.15211/soveurope42020133143>.

5. Kaveshnykov, N. yu. 2020. «Vplyv transformatsiyi partiynopolitychnoho prostoru Yevrosoyuzu na orhanizatsiyu ta funktsionuvannya Yevroparlamentu». Sovremennaya Evropa. № 2: 163-175. DOI: dx.doi.org/10.15211/soveurope22020163175.

6. Maradyk, N. 2010. «Osoblyvosti partiynoyi strukturizatsiyi Yevropeys'koho parlamentu». Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya : Politolohiya, Sotsiolohiya, Filosofiya. Vyp. 15: 88-92.

7. Semenenko, Y. S. 2014. «Potensial yevropeys'koyi identychnosti yak resurs politychnoyi intehtatsiyi (shcho pokazaly vybory v Yevroparlament)». Chelovek. Soobshchestvo. upravlinnya. № 3: 7-21.

8. Sidenko, V. (kerivnyk proektu), ta in. 2018. Pereformatuvannya yevropeys'koyi intehtatsiyi: mozhlyvosti i ryzyky dlya asotsiatsiyi Ukrayina-YES, Kyiv: Zapovit.

9. Tyravs'kyi, Volodymyr. 2022. Yevropeys'ki livi partiyi zaklykayut' spysaty zovnishni borhy Ukrainy. 4 lypnya. <https://foreignukraines.com/2022/07/04/european-left-wing-parties-call-for-the-restructuring-of-ukraines-foreign-debts/>.

10. Udovyka, L. H., ta Shekhovtsova, T. O. 2020. «Politychni partiyi yak sub'yeht vyborchoho protsesu do Yevropeys'koho parlamentu». Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo. № 2 (68): 25-31.

11. Chystyakova, YU.V. 2016. «Pravovi osnovy funktsionuvannya nadnatsional'nykh partiy v Yevropeys'komu Soyuzi». Pravova derzhava. № 22: 163-187.

12. Calossi, Enrico, and Cicchi, Lorenzo. 2020. European. Parliament Political Groups and European Political Parties: Development and relationship between two faces of the EU political system. <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/65862/European%20Parliament%20Political%20Groups%20and%20European%20Political%20Parties.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

112

13. EP. Autumn 2022. Survey: Parlemeter. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2932>.

14. EP. Spring 2022. Survey: Rallying around the European flag - Democracy as anchor point in times of crisis. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2792>.

15. EPP. 2022. Agriculture Ministerial Meeting. 21 November. <https://www.epp.eu/news/epp-agriculture-ministerial-meeting>.

16. EPP. 2022. EPP Foreign ministerial meeting – Monday November. 14 November. <https://www.epp.eu/news/epp-foreign-ministerial-meeting-monday-november-14-2022>.

17. EPP. 2022. EPP Political Assembly welcomes OLANO as a new member and discusses Ukraine and energy. 18 November. <https://www.epp.eu/news/epp-political-assembly-welcomes-olano-as-a-new-member-and-discusses-ukraine-and-energy>.

18. EPP. 2022. EPP summit declaration on Ukraine, economic recovery and Turkish provocations. 23 June. <https://www.epp.eu/news/epp-summit-declaration-on-ukraine-economic-recovery-and-turkish-provocations>.

19. EPP. 2022. EPP Summit statement: more urgent steps needed to stop the rise of energy prices. 20 October. <https://www.epp.eu/news/epp-summit-statement-more-urgent-steps-needed-to-stop-the-rise-of-energy-prices>.

20. EPP. 2022. Fact-checking day: Fighting Disinformation. 02 April. <https://www.epp.eu/news/fact-checking-day-fighting-disinformation>.

21. EPP. 2022. Highlights of the EPP Congress in Rotterdam. 01 June. <https://www.epp.eu/news/highlights-of-the-epp-congress-in-rotterdam>.

22. EPP. 2022. Solidarity with Ukraine Campaign. 30 March. <https://www.epp.eu/news/solidarity-with-ukraine>.

23. EPP. 2022. Support Charities that help the victims in Ukraine. 26 February. <https://www.epp.eu/news/support-charities-that-help-the-victims-in-ukraine>

24. EPP. 2022. Tweet on the situation in Ukraine. 22 February. <https://www.epp.eu/news/epp-tweet-on-the-situation-in-ukraine>.

25. EPP. 2022. United in Solidarity with Ukraine: Defending European Values against Putin's War Supporting the Ukrainian People and isolating Putin. 10 March. <https://www.epp.eu/papers/united-in-solidarity-with-ukraine-defending-european-values-against-putins-war>.

26. Flash Eurobarometer. 2022. Key challenges of our times – the EU in 2022. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2694>.

27. Johansson, Karl Magnus, and Raunio, Tapio. 2019. «Political Parties in the European Union» in: Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford University Press, USA. <https://www.researchgate.net/signup.SignUp.html> May 2019.

28. Media & News Survey 2022. <https://euroefe.euractiv.es/wp-content/uploads/sites/10/2022/07/Eurobarometro-sobre-prensa-e-informacion-en-la-UE-12-7-2022.pdf>.

29. Müller, Manuel. 2022. Financial and Power Resources. FRIEDRICH-EBERT-STIFTUNG. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bruessel/19289.pdf>.

30. PES. The Party of European Socialists. Official site. <https://pes.eu/PES>. 2022. Presidency Declaration. Corruption has no place in our democratic institutions and in our society. 15 December. <https://pes.eu/wp-content/uploads/2022/12/PES-Presidency-Declaration-Corruption-has-no-place-in-our-society-and-democratic-insitutions-adopted-15-December-2022.pdf>.

31. PES. 2022. Presidency statement on Ukraine. 24 February. <https://pes.eu/wp-content/uploads/2022/07/24-02-2022-PES-Presidency-FINAL-statement-Ukraine.pdf>.

32. PES. The Party of European Socialists. Official site. <https://pes.eu/>

33. Rapkin, David P., and Braaten, Dan. Conceptualizing International Legitimacy. www2.warwick.ac.uk/fac/soc/csgr/events/conferences/./rapkin.doc

34. Smuk, Peter. 2016. «The Concept of the European Political Party». In book: Hungarian Yearbook of International and European Law: 327-345. https://www.researchgate.net/publication/316602284_The_Concept_of_the_European_Political_Party/link/592c7bb40f7e9b9979b2c9d1/download.

35. The Diplomatic Service of the European Union. 2022. The value of Europe: Statement by High Representative/Vice-President Josep Borrell on Europe Day. 08.05. https://www.eeas.europa.eu/eeas/value-europe-statement-high-representativevice-president-josep-borrell-europe-day_enstatement-high-representativevice-president-josep-borrell-europe-day_en.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.115-130>

УДК: 327(498:4-6ЄС):341.76

© Любов Мельничук¹

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС

ЯК НЕВІД’ЄМНА СКЛАДОВА ІНТЕГРАЦІЇ РУМУНІЇ ДО ЄС

В статті аналізується перебіг переговорів Румунії щодо членства в ЄС, які розпочалися 15 лютого 2000 р. та розкриваються основні їх проблеми питання. На основі документів ЄС та Румунії простежено динаміку переговорного процесу і доведено, що основна мета переговорів – комплексне досягнення Румунією Копенгагенських критеріїв. Співробітництво ЄС та Румунії розвивалося на основі положень Європейської угоди в рамках заснованих нею інституцій. Безпосередній перебіг переговорів Румунії щодо вступу відбувався за встановленою процедурою і практично не відрізнявся від переговорів інших країн ЦСЄ. Обґрунтовано думку, що незважаючи на реальні реформи і нарощення темпів просування Румунії у процесі підготовки до членства у ЄС, а також реальну допомогу ЄС з активізації підготовки Румунії до членства у 2004 р., у жовтні 2002 р. інституції ЄС зійшлися на думці щодо вступу Румунії до ЄС після 2004 р. Встановлено, що активізація зусиль Румунії з реалізації критеріїв вступу і прийняття у лютому 2004 р. фінансового пакету для приєднання Румунії сприяло закриттю найважчих розділів переговорів у 2004 р.

Ключові слова: Румунія, Європейський Союз, переговори, інтеграція, копенгагенські критерії.

Negotiation Process as an Integral Part of Romania's Integration into the EU

The author of the article analyzes European Union-Romania's membership negotiations, that began on February 15, 2000 and exposes their basic problems. The author traced the dynamics of the negotiation process on the

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: l.melnychuk@chnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-6380-5610>

basis of EU and Romania documents and proved that the main purpose of negotiations was to comprehensively achieve Copenhagen criteria by Romania. The cooperation between EU and Romania developed on the basis of the provisions of the European Agreement within the framework of its institutions. The negotiation process of Romania's accession to the European Union took place under the established procedure and was practically indistinguishable from the negotiations of other CEE countries. It is substantiated that despite the real reforms, increasing Romania's promotion in the process of preparation for EU membership and real assistance to the EU to intensify Romania preparation for membership in 2004, but in October 2002 the EU institutions agreed on Romania's joining the EU after 2004. It was established that the intensification of Romania's efforts to implement the criteria for admission and the adoption in February 2004 of the financial package for its accession contributed to the closure of the most difficult issues of negotiations in 2004.

116

Keywords: Romania, European Union, negotiations, integration, Copenhagen criteria.

Постановка проблеми. Інтеграція Румунії до Європейського Союзу 1 січня 2007 року стала вирішальним кроком у подальшому розвитку держави та румунського суспільства, результатом послідовних зусиль, здійснених країною впродовж перехідного періоду від тоталітарно-диктаторського комуністичного режиму до сучасної демократичної держави на принципах верховенства права, ринкової економіки та вдосконаленої соціальної політики. Складними кроками на шляху до ЄС стали боротьба з проблемами у сфері функціонування судової системи та подолання корупції, які і стали пріоритетними напрямками діяльності румунського уряду, запорукою набуття її громадянами усіх прав громадян ЄС і отримання всіх переваг членства в ЄС. Україна чітко визначила та проголосила своєю головною стратегічною метою вступ до Європейського Союзу, що обумовлює актуальність вивчення досвіду процесу перемовин Румунії та ЄС на шляху інтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Джерельна база дослідження включає широкий спектр документів, головним чином ЄС та Румунії. Зважаючи на кількість та різноплановий характер офіційних документів, що зумовлювало відмінні підходи до їх аналізу та оцінок, ми проаналізували документи ЄС, зокрема Стратегії

та документи Європейської комісії щодо п'ятого розширення ЄС; дорожні карти та документи Партнерства приєднання Румунії; звіти та висновки Європейської Комісії про прогрес Румунії на шляху до членства в ЄС та підготовку до нього; механізм моніторингу прогресу, контролю і співробітництва Румунії та ЄС (2007-2012), висновки Голови щодо рішень самітів Європейської Ради та документи Румунії, а саме заява Румунії про вступ до ЄС, документи з викладенням позицій Румунії по розділах переговорів на Міжурядовій конференції для приєднання до ЄС, Стратегії і Плани дій Румунії з вступу до ЄС, регулярні звіти румунського уряду, переліки нормативних актів що відповідають законодавству Спільноти, які були прийняті та опубліковані в Румунії.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні основних проблем та аналізі перебігу переговорів щодо вступу Румунії до Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Рішення Європейської Ради в Гельсінках 10-11 грудня 1999 р. щодо початку переговорів з Румунією щодо вступу до ЄС та їх офіційне відкриття ознаменувало якісно новий етап зміцнення відносин між Румунією та ЄС. Переговори про вступ Румунії до ЄС, що офіційно розпочалися 15 лютого 2000 р., відбувалися у ході роботи міжурядової конференції, яка тривала до грудня 2004 р. При цьому співробітництво ЄС та Румунії і надалі розвивалося на основі і відповідно до положень Європейської Угоди, в рамках інституцій заснованих щодо реалізації її положень. Торгівельне співробітництво Румунії та ЄС під час переговорного періоду демонструвало стабільну тенденцію до зростання обсягів торгівлі та її асиметричну лібералізацію, за якої Румунія домоглася більших пільг для свого експорту порівняно з країнами ЄС, а також збереження негативного для Румунії сальдо [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 2000, с. 6-8; Regular Report on Romania's progress, 2004, с. 6-7].

Головною метою переговорів, згідно з регулярними звітами Європейської Комісії, у Румунії за 2000-2004 рр. [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 2000, с. 6-8; Regular Report on Romania's progress, 2001; Regular Report on Romania's progress, 2004; Report on the Results of the Negotiations, 2005], було комплексне досягнення країною копенгагенських критеріїв – у першу чергу, політичних та економічних, а також доведення спроможності держави-

кандидата прийняти на себе зобов'язання, що впливали із членства в ЄС, зокрема реалізацію цілей політичного, економічного та Валютного союзу. Останнє вимагало приведення Румунією свого внутрішнього законодавства у відповідність до обов'язкового мінімуму законодавства ЄС, згрупованого в 31 розділ *acquis communautaire*.

В цьому контексті стратегія і тактика дій румунського уряду на переговорах мала впливати з результатів другого Регулярного звіту Комісії про прогрес Румунії на шляху до членства у 1999 р. Висновки Звіту кожного з розділів констатували необхідність досягнення копенгагенських критеріїв у цілому та вказували 24 конкретні сфери здійснення реформ [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 1999, с. 18-19, 32, 59-60, 64-76].

118

Окреслені у доповіді проблеми потребували вирішення під час перебігу переговорів. Отже, темпи внутрішніх реформ у Румунії та їх результативність були запорукою успіху і безпосередньо впливали на терміни переговорів. Їх завданням – зміцнення країни-кандидата, з метою використання привілеїв та виконання обов'язків, що впливали із членства в ЄС. Важливими чинниками готовності Румунії до членства були також її прогрес в імplementації права ЄС у національне законодавство, можливості пристосування національних інституцій і структур до функціонування на єдиному європейському ринку [Європейська інтеграція на початку, 2010, с. 93].

Уряд Румунії, приступаючи до переговорів, керувався прийнятою у 1999 р. Національною програмою з адаптації *acquis* представленою Комісії 14 червня 1999 р. Програма забезпечувала докладний і детальний опис стану законодавства ЄС та його перенесення в різні сфери законодавства Румунії, а також дії, які необхідно було здійснити в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Однак, окремі частини Програми викликали критику з боку Європейської Комісії. Зокрема, Комісія з цього приводу зазначала: необхідність регулярного оновлення Програми; загальний характер визначених пріоритетів з окремих розділів *acquis* та відсутність деталей щодо досягнень конкретних цілей; відсутній чіткий графік інституційних реформ; недооцінка бюджетних засобів; зміцнення потенціалу Департаменту з питань європейської інтеграції для координації та контролю за виконанням процесу в різних галузевих міністерствах і відомствах тощо [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 1999, с. 81-82].

З огляду на ряд недоліків Національної програми з адаптації *acquis*, напередодні Гельсінського саміту (6 грудня 1999 р.) Рада ЄС прийняла Рішення щодо принципів, пріоритетів, проміжних цілей та умов, що містяться у Партнерстві приєднання (*Accession Partnership*) з Румунією, яке було визнано новим інструментом і головною особливістю стратегії підготовки до вступу. Дане рішення, а також текст Партнерства приєднання набували чинності на третій день після їх публікації в Офіційному журналі ЄС – 31 грудня 1999 р. [Council Decision of 6 December 1999].

Партнерство приєднання з Румунією визначало пріоритетні заходи Румунії на шляху до членства в ЄС, фінансові засоби для їх реалізації (гранти програми PHARE, ISPA і SAPARD), а також умови надання допомоги. Пріоритетні та проміжні цілі Партнерства були визначені на основі другої Доповіді ЄК по Румунії (за 1999 р.) і підпорядковувалися головній меті – досягненню Румунією відповідності копєнгагенським критеріям та доведенню нею їх виконання. З огляду на це, короткотермінові пріоритети (на 2000-й рік) включали 51 групу вимог [Romania: 1999 Accession Partnership, с.16, 17-19], а середньотермінові – 35 груп вимог з політичних, економічних критеріїв та критеріїв членства [Romania: 1999 Accession Partnership, с. 17-21].

Безпосередній перебіг переговорів Румунії щодо вступу відбувався за встановленою процедурою і у цьому плані практично нічим не відрізнявся від переговорів з іншими країнами ЦСЄ. Як засвідчив перебіг переговорів з країнами ЦСЄ у 1998-2004 рр., з боку ЄС переговори мали міжурядовий характер, де головну роль відіграла не Європейська Комісія, а країни-члени ЄС, оскільки країна-кандидат вела переговори про членство в ЄС з країнами-членами, а інституції ЄС виступали посередниками. Тому важливу роль відіграло лобювання, яке велося кандидатами в столицях. Комісія готувала та перекладала проекти переговорних позицій ЄС, що стосувалися конкретних сфер діяльності. Загальний проект спільної переговорної позиції передавався на розгляд Групі зі справ розширення в Раді ЄС, після чого розповсюджувався серед країн-членів. Після затвердження ними проекту, останній займав офіційну позицією ЄС під час переговорів [Kazimir R., 2003, с. 17-18].

Переговорний процес тривав на зустрічах спеціально скликаної Міжнародної конференції, учасниками якої були всі країни-члени (т.зв. колективний неогоціатор), делегація у складі представників по-

точного і наступного президентства, Ради ЄС, Європейської Комісії (т.зв. Трійка ЄС, яка відповідає за прийняття усіх рішень у ЄС) та країн-кандидатів. Зустрічі Міжнародної конференції відбувалися у визначений термін на рівні голів делегацій (міністрів закордонних справ) або на рівні заступників голів делегацій. Формальні переговори вела країна, що головувала в Раді ЄС у даному півріччі. Переговори, що відбувалися на рівні неогоціаторів та послів, формально затверджувалися міністрами закордонних справ [Yevropeys'ka intehratsiya na rochatku, 2010, с. 93-94].

120 — Відкриттю переговорів про вступ Румунії до ЄС передувала перевірка відповідності її законодавства правовому доробку ЄС – скринінг для кожного з 31 розділу *acquis*. Процес скринінгу розпочався для Румунії 3 квітня 1998 р. [Composite Paper, 1998, с. 26]. Скринінг не зараховувався до частини переговорів, зокрема, включення до нього країн, які ще не розпочали переговори, мало на меті прискорення їх підготовки до приєднання і сприяння кращому розумінню ними процесу та механізмів приєднання [Composite Paper, 1999, с. 10]. Багатосторонній скринінг за участі Румунії був тимчасово завершений до 1999 р. [Enlargement Strategy Paper, 2000, с. 14], однак з огляду на вдосконалення законодавства ЄС у 2000 р. він відновився і охопив 23 розділи *acquis*. В його перегляді у 2000-2002 рр., поряд з Румунією, брали участь Словаччина, Мальта, Литва, Латвія та Болгарія [Enlargement Strategy Paper, 2000, с. 28-30; 26, с. 71].

Після завершення багатостороннього скринінгу розпочинався етап двостороннього скринінгу. Його суть полягала у представленні міри відповідності національного права кандидатів праву ЄС. Під час цієї фази відбувся процес вивчення кандидатами доробку Спільноти у певному розділі *acquis*, представлення нормативних та інституційних правових рішень, що застосовувалися [Kazimir R., 2003, с.19-20; 39, с. 95-96]. Аналітична експертиза законодавства ЄС і Румунії завершилася наприкінці 1999 р., у тому числі у питаннях сільськогосподарства, юстиції та внутрішніх справ [Enlargement Strategy Paper, 2000, с.14]. Проте, у першій половині 2000 р. скринінг відновився і був поширений на 23 розділи, з метою врахування останніх досягнень Румунії та останніх змін в *acquis* [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 2000, с. 13]. Процес двостороннього скринінгу здійснювався практично до завершення переговорів Румунії щодо вступу до ЄС [Regular Report from the Commission

on Romania's progress, 2004, с. 54,56,61]. Результатом двостороннього скринінгу був перелік розбіжностей між *acquis* та національним правом Румунії, що став вихідним пунктом у напрацюванні румунським урядом переговорної позиції у вирішенні розбіжностей законодавства (*position paper*) і запропонованого календаря імплементації права ЄС.

Позиції румунського уряду щодо 1-29-го розділів *acquis* базувалися на робочій гіпотезі, яку офіційний Бухарест висунув у односторонньому порядку. 1 січня 2007 р. визначено як термін вступу Румунії до ЄС. Усі початкові Позиції були розроблені і прийняті румунським урядом до 9 травня 2002 р. Найперші Позиції передбачали прийняття Румунією усього *acquis* ЄС без вказаної дати його чинності (3 позиції), а згодом й прийняті пізніше або перероблені *acquis*, що чинне станом на: 31 грудня 1999 р. (12), 31 грудня 2000 р. (12), 31 грудня 2001 р. (1), 31 травня 2002 р. (1) [Document de poziție al României. Capitolul 1, с. 1,53; Document de poziție al României. Capitolul 2, с. 1,14; Document de poziție al României. Capitolul 3, с. 1,48; Document de poziție al României. Capitolul 7, с. 3, 339; Document de poziție revizuit al României. Capitolul 8, с. 1,7; Document de poziție revizuit al României. Capitolul 8, с. 1, 16].

Позиція Румунії передавалася Головуючому, після чого відповідальні за певну сферу інституції ЄС готували відповідь у формі спільної позиції. На підставі результатів експертизи та інших інструментів моніторингу, Європейська комісія формулювала думку щодо готовності Румунії до початку переговорів, а Рада ЄС, на основі цієї точки зору, ухвалювала рішення про проведення переговорів – як у цілому, так і з окремих розділів *acquis*.

Офіційна передача спільної позиції Румунії означала початок переговорів за окремим розділом *acquis*. Після початку переговорів Румунія представляла раніше підготовлене пояснення стосовно проблем, що згадувалися у спільній позиції ЄС, а також дії, які вона робить у напрямі адаптації внутрішнього законодавства до законодавства ЄС і створення інституційних рамок членства. У відповідь ЄС переглядала і представляла спільну позицію (*revised common position*), яку затверджувала Рада. Після цього з'являлася нова актуальна спільна позиція. Коли сторони досягали певної згоди щодо конкретної сфери, переговори тимчасово переривалися. Це означало, що позиції узгоджені, хоча могли бути змінені [Presidency Conclusions Helsinki

European Council, 1999; Kazimir R., 2003, 2003, с. 20-21; Yevropeys'ka intehratsiya na rochatku, 2010, с. 96,97]. Таким чином, закриття розділу переговорів означало досягнення і підтвердження країною-кандидатом реалізації певного копенгагенського критерію та адаптацію і привнесення у національне законодавство усіх відповідних норм і вимог *acquis*, або ж підтвердження зобов'язання здійснити це до моменту вступу.

У березні-червні 2000 р., під час головування в ЄС Португалії, Румунія відкрила і тимчасово закрила переговори з п'яти розділів *acquis*: 16 – Малі та середні підприємства; 17 – Наука і дослідження; 18 – Освіта і навчання; 26 – Зовнішні (закордонні) відносини; 27 – Спільна зовнішня політика і політика безпеки [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 2000, с. 13, 64-67, 79-82].

122 — На засіданні конференції про приєднання 14 червня 2000 р., під час головування Франції в ЄС, Румунія продемонструвала готовність розпочати переговори з восьми розділів *acquis*. Однак, Президія конференції, за пропозицією ЄК, запропонувала відкрити переговори з Румунією лише з чотирьох: 6 – Політика в галузі конкуренції; 12 – Статистика; 19 – Телекомунікації та інформаційні технології; 20 – Культура та аудіовізуальна політика [Regular Report from the Commission on Romania's progress, 2000, с. 13, 44-46, 56-58, 67-69]. До кінця року тимчасово закритий лише 12 розділ – Статистика [Evoluția negocierilor de aderare la UE]. Таким чином, у 2000 р. Румунія відкрила переговори з 9 розділів і тимчасово закрила переговори з 6.

Положення Загального звіту про прогрес країн-кандидатів та Звіту по Румунії за 2000 р. засвідчили обмежений прогрес Румунії у справі виконання копенгагенських критеріїв. Комісія констатувала, що хоча Румунія і вдалася до реалізації деяких середньострокових пріоритетів на шляху до приєднання, її значне відставання від інших країн-кандидатів вимагало активізації зусиль у справі внутрішніх реформ в цілому, а також на переговорах, при перекладі законодавства ЄС та скринінгу *acquis* [Enlargement Strategy Paper, 2000, с. 21, 24, 53-54; 2, с. 84-85, 87-89].

Новий уряд, який прийшов до влади в результаті «вільних та справедливих» [Enlargement Strategy Paper, 2000, с. 15] осінніх виборів 2000 р., вдався до інституційних реформ, що мали б прискорити й активізувати підготовку вступу до ЄС і спрямовувалися на створення національної системи координації європейської інтеграції. Як

результат, було утворено Міністерство з питань європейської інтеграції та Національна делегація на переговорах про вступ до ЄС.

Головне завдання Міністерства з питань європейської інтеграції, створеного відповідно до постанови уряду 4 січня 2001 р. – координація відносин міністерств та інших органів центрального управління з установами ЄС і державами-членами, підготовка і ведення переговорів про вступ та контроль за виконання зобов'язань, взятих на себе Румунією перед ЄС. Воно складалося з чотирьох відділів, які координувалися державними секретарями [Raport asupra progreselor, 2001, с. 9; National Plan for Accession].

Національна делегація, створена 22 лютого 2001 р., складалася з голови делегації та секторальних делегацій з кожного розділу переговорів, співголови і заступника голови національної делегації – державного секретаря, відповідального з питань інтеграції до ЄС. У свою чергу, секторальні делегації склалися з представників Міністерства з питань європейської інтеграції й Міністерства фінансів, а також міністерств і інших центральних органів державного управління, у тому числі, відповідних парламентських комітетів, відповідальних за реалізацію *acquis* у відповідній галузі [Hotarare nr. 273 din 22 februarie 2001, с. 1-2, 6-10; Regular Report on Romania's progress, 2001, с. 17-18].

Таким чином, після створення Міністерства з питань європейської інтеграції та Національної делегації переговори Румунії щодо вступу до ЄС включали в себе технічні консультації і тривалі переговори з Європейською Комісією, обмін думками на рівні головних переговорників і переговорних команд країн-кандидатів у члени ЄС, обмін думками і переговори з країнами-членами ЄС, а також внутрішні консультації (міністрів і парламентських груп за участі профспілок та роботодавців, політичних партій, громадських організацій тощо) [Raport asupra progreselor, 2002, с. 11; Raport asupra progreselor, 2001, с. 11].

В червні 2001 р. румунським урядом була прийнята Національна програма з вступу Румунії до ЄС. Вона визначала стратегію переговорів щодо вступу Румунії до ЄС на основі загального підходу до переговорного процесу й переносу акцентів від так званих «легких» розділів (закордонних справ, статистики, освіти та навчання, спільної зовнішньої політики і політики безпеки) до переговорів з найбільш «важких» розділів, зокрема, економічних питань та їх соці-

альних наслідків [Programul Național de aderare, 2001; Morari C., 2011, с. 75]. У липні 2001 р. Національна програма була представлена Європейській Комісії [Regular Report on Romania's progress, 2002, с. 12].

Національна програма зі вступу Румунії до ЄС, що охоплювала період 2001-2004 рр., базувалася на положеннях Партнерства приєднання Румунії від 1999 р. [Annex / Council Decision of 28 January 2002, с. 84], містила опис поточної ситуації, визначала короткострокові (2001-2002 рр.) та середньострокові (2003-2004 рр.) пріоритети і заходи, що Румунія мала здійснити у політичній, економічній та правовій сферах, визначала певні зобов'язання та провідні установи, що мали відповідати за розробку необхідних реформ, і, нарешті, наводила орієнтовні терміни, здебільшого реалістичні [Programul Național de aderare, 2001]. Недоліками Програми, на думку Європейської Комісії, були: незрозуміла методологія фінансових розрахунків; відсутність координації використання коштів програм PHARE, ISPA і SAPARD; відсутність в декількох секторах детальної інформації про структуру з реалізації законодавства; тенденція зосереджуватися на минулих досягненнях, а не в наданні додаткової інформації про плани на майбутнє [Regular Report on Romania's progress, 2001, с. 111].

124

У 2001 р., під час головування Швеції та Бельгії, Румунія зосередила переговори на важливих розділах, що стосувалися чотирьох свобод (вільний рух товарів і робітників, вільне переміщення послуг, вільний рух капіталу) та розділів, що не були розглянуті наприкінці 2000 року. Переговори стосувалися змін у функціональній структурі ринкової економіки, основних секторів економіки, а також економічної і соціальної згуртованості, проблем навколишнього середовища, сільського господарства, регіональної політики, фінансового контролю та фінансово-бюджетних асигнувань. Таким чином, у 2001 р. Румунія вступила в основну фазу переговорів. При цьому означився її кількісний підхід до цього процесу, орієнтований на аналіз всієї правової бази ЄС, а також орієнтація на розвиток внутрішніх міжвідомчих переговорів у національних делегаціях та консультації з політичними партіями і парламентськими комітетами [Raport asupra progreselor, 2001, с. 69-263; Addendum la Raportul, 2001, с. 31-101]. Паралельно відбувалися консультації з Європейською комісією, державами-членами ЄС та країнами-кандидатами переговорних груп [Morari C., 2011, с. 75].

Новий інституційний та стратегічний підхід до європейської інтеграції був позитивно сприйнятий інституціями ЄС, у тому числі й Європейським Парламентом [Official position of the European Parliament, 1999], і зумовив істотне просування Румунії в процесі підготовки та проведення переговорів. Впродовж листопада 2000 – жовтня 2001 р. [період, проаналізований у черговому Звіті Європейської Комісії] продовжувалася аналітична експертиза законодавства ЄС та Румунії (скринінг), що відбулася в рамках засідання комітету Асоціації та підкомітетів. З моменту відкриття переговорів щодо вступу в лютому 2000 р. і до вересня 2001 р. були відновлені переговори з 15 розділів *acquis*. Протягом листопада 2000 – жовтня 2001 р. тимчасово закриті три такі розділи: 8 – Рибальство; 16 – Малі та середні підприємства; 23 – Захист прав споживачів та охорони здоров'я [Regular Report on Romania's progress, 2001, с. 14].

Всього у календарному 2001 р. були відкриті і закриті три розділи переговорів (8, 23, 5) [Evoluția negocierilor de aderare]. Для реалізації норм *acquis* і виконання зобов'язань з цих та інших розділів переговорів, у 2001 р. в Румунії було прийнято 306 нормативних актів, що відповідали комунітарному праву (законів, постанов, надзвичайних постанов, розпоряджень уряду, рішень, циркулярів, протоколів тощо). З них 235 нормативних актів було перенесено безпосередньо з комунітарного права [Lista actelor normative, 2001].

Положення Загального звіту з прогресу країн-кандидатів та звіту з прогресу Румунії на шляху до членства у 2001 р., підготовлені Європейською комісією на основі відповідних червневого і вересневого Звітів Румунії, підтвердили певний прогрес Румунії у справі виконання копенгагенських критеріїв, переважно політичних. Водночас, Комісія констатувала ряд проблем з виконання румунським урядом економічних критеріїв та критеріїв спроможності членства [Making a success of enlargement, 2001, с. 16, 54-57; Regular Report on Romania's progress, 2001, с. 101-104]. Попри це, рішення засідання ЄР в місті Лакені, яке відбулося 14-15 грудня 2001 р., стало важливим імпульсом до активізації переговорів про приєднання Румунії у 2002 р. ЄР відзначила прогрес і високо оцінила зусилля Румунії з проведення переговорів та відповідних внутрішніх реформ. З огляду на це, вона закликала Румунію продовжувати взятий курс і розпочати у 2002 р. переговори з усіх розділів *acquis* [Presidency Conclusions European Council, 2001, с. 3].

Усунення ряду бар'єрів щодо вільного пересування громадян Румунії до країн Шенгенської зони на початку 2002 р. стало ще одним позитивним знаком, який вказав на те, що Румунія досягнула прогресу, особливо, в адаптації законодавства сумісного з європейським законодавством у галузі прикордонного контролю [Morari C., 2011, с. 75]. Разом з тим, значна диспропорція у кількості закритих розділів переговорів (6 у 2000 р. і 3 у 2001 р.) зумовила поглиблення уваги до Румунії з боку інституцій ЄС.

Результатом цього стала поява Рішення Ради ЄС від 28 січня 2002 р. про принципи, пріоритети, проміжні цілі та умови, що містяться у Партнерстві приєднання Румунії. Воно стало новим інструментом розширеної стратегії підготовки вступу Румунії до ЄС. Дане рішення, а також нова стратегія Партнерства приєднання Румунії, що базувалася на основі Доповіді ЄК по Румунії за 2001 р., набували чинності на третій день після їх публікації в Офіційному журналі ЄС – 17 лютого 2002 р. [Council Decision of 28 January 2002].

126

Висновки. Таким чином, новий підхід Бухареста, зокрема інституційні реформи, створення національної системи координації європейської інтеграції та розробки Національних програм і Планів пріоритетних дій підготовки вступу до ЄС, зумовив прискорення процесу підготовки до інтеграції та проведення переговорів. Водночас, органи ЄС намагалися сприяти інтеграції Румунії шляхом модернізації Партнерства приєднання у 2002 і 2003 рр. та оновлення Дорожньої карти у 2000 і 2002 рр., а також надання і збільшення обсягів фінансової допомоги. З огляду напевне відставання Румунії та Болгарії, ЄК і ЄР закликали їх активізувати зусилля, чим підтвердили схильність ЄС до надання їм повної підтримки. Проте, інституції ЄС прийняли рішення, що Румунія може вступити до ЄС пізніше 2004 р. В наступних звітах Комісії та самітах Ради висловлювалися сподівання щодо успішного просування реформ у Румунії та завершення переговорів у 2004 р. і підписанням договору про вступ у 2005 р., однак вступ справді відбувся в 2007 р., тобто аж через два роки від очікуваного терміну.

References:

1. Regular Report from the Commission on Romania's progress towards accession. 13/10/99 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/romania_en.pdf. 94 p.

2. Regular Report from the Commission on Romania's progress towards accession. 8 November 2000 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/ro_en.pdf. 103 p.

3. Regular Report on Romania's progress towards accession / Commission of the European Communities. Brussels, 13.11.2001 SEC (2001) 1753 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/ro_en.pdf. – 121 p.

4. Regular Report on Romania's progress towards accession {COM (2002) 700 final} / Commission of the European Communities. Brussels, 9.10.2002 SEC(2002) 1409 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2002/ro_en.pdf. 155 p.

5. Regular Report on Romania's progress towards accession // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_ro_final_en.pdf. 133 p.

6. Regular Report on Romania's progress towards accession {COM (2004) 657 final} / Commission of the European Communities. Brussels, 6.10.2004 SEC(2004) 1200 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_ro_2004_en.pdf. 103 p.

7. Addendum (iulie – august 2001) la Raportul 2001 asupra progreselor inregistrate in pregatirea pentru aderarea la Uniunea Europeana. – Septembrie 2001 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/ADDENDUM%20Raport%202001.pdf. 112 p.

8. Annex / Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European Communities. 14.2.2002. L 44/83-91.

9. Composite Paper. Reports on progress towards accession by each of the candidate countries / October 13, 1999 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/composite_en.pdf. 48 p.

10. Composite Paper. Reports on progress towards accession by each of the candidate countries / November 4, 1998 // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/composite_en.pdf. 29 p.

11. Council Decision of 28 January 2002 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (2002/92/EC) // Official Journal of the European

Communities. 14.2.2002. L 44/82.

12. Council Decision of 6 December 1999 on the principles, priorities, intermediate objectives and conditions contained in the Accession Partnership with Romania (1999/852/EC) // Official Journal of the European Communities. 28.12.1999. L 335/15.

13. Document de poziție al României. Capitolul 1 - Libera circulație a mărfurilor / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP01.pdf. 105 p.

14. Document de poziție al României. Capitolul 2 - Libera circulație a persoanelor / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP02.pdf. 17 p.

15. Document de poziție al României. Capitolul 3 - Libera circulație a serviciilor / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP03.pdf. 50 p.

128

—

16. Document de poziție al României. Capitolul 7 – Agricultură / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP07.pdf. 139 p.

17. Document de poziție revizuit al României. Capitolul 8 – Pescuitul / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP08.pdf. 3 p.

18. Document de poziție revizuit II al României. Capitolul 28 – Controlul financiar / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. – România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP28.pdf. 17 p.

19. Document de poziție. Capitolul 27: Politica externă și de securitate comună / Conferința interguvernamentală pentru aderarea la Uniunea Europeană. România // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – Режим доступа: http://www.mie.ro/_documente/negocieri/capitole/CAP27.pdf. 2 p.

20. Enlargement Strategy Paper. Report on progress towards accession by each of the candidate countries [8.10. 2000] // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2000/strat_en.pdf. 62 p.

21. European Council meeting on 9 and 10 december 1994 in Essen. Presidency conclusions // European Parliament. http://www.europarl.europa.eu/summits/ess1_en.htm.

22. Evoluția negocierilor de aderare la UE // Reprezentanța Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană. <http://ue.mae.ro/node/376>.

23. Hotarare nr. 273 din 22 februarie 2001 privind coordonarea, pregatirea si organizarea negocierilor pentru aderarea Romaniei la Uniunea Europeana / Publicat in Monitorul Oficial al Romaniei nr. 120 din 9 martie 2001 // Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. http://www.mie.ro/_documente/negocieri/Delegatie_nationala.pdf. 10 p.

24. Lista actelor normative cu relevanță comunitară, adoptate în anul 2001/ M. Of. nr. 8-698 // Ministerul Dezvoltarii Regionale si Turismului. http://www.mie.ro/_documente/armonizare/lista_acte2001.pdf. 21 p.

25. Madrid European Council 15 and 16 december 1995. Presidency conclusions. Annex 6: Enlargement // European Parliament. http://www.europarl.europa.eu/summits/mad3_en.htm#annex6.

26. Making a success of enlargement. Strategy Paper and Report of the European Commission on the progress towards accession by each of the candidate countries [13.11. 2001] // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/strategy_en.pdf. 76 p.

27. Morari C. (2011) Experience of Romania in the elaboration and implementation of the domestic policies of European Integration: Lessons for the Republic of Moldova / Cristina Morari // Centre for European Studies. Working Papers Series. Vol. 3, № 1. P. 72–80.

28. National Plan for Accession of Romania Excerpts // The Centre for European Constitutional Law – Themistokles and Dimitris Tsatsos Foundation. <http://www.cecl.gr/RigasNetwork/databank/REPORTS/r25/Tanasescu%201-Annex%203.htm>

29. Official position of the European Parliament. European Parliament resolution on the Helsinki European Council / B5-0327, 0353, 0354 and 0357/1999 – 16.12.1999 // European Parliament. http://www.europarl.europa.eu/enlargement/positionep/resolutions/b50327_en.htm.

30. Presidency Conclusions Brussels European Council 17 and 18 june 2004 / 10679/2/04 REV 2 // Council of the European Union. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/81742.pdf>. 25 p.

31. Presidency Conclusions Helsinki European Council 10-11

December 1999 // Council of the European Union. http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/ACFA4C.htm.

32. Presidency Conclusions European Council meeting in Laeken 14 and 15 december 2001 / SN 300/1/01 REV 1 // European Commission. http://ec.europa.eu/governance/impact/background/docs/laeken_concl_en.pdf. 34 p.

33. Programul Național de aderare la Uniunea Europeană. Volumul I. – Iunie 2001. 318 p.; Volumul II: Anexe. – Iunie 2001. 287 p. // Guvernul României. http://www.gov.ro/programul-national-de-aderare-la-uniunea-europeana__11a100009.html

34. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2001 - mai 2002. – Iunie 2002 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raport%20Anual%202002.pdf. 318 p.

130 — 35. Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada septembrie 2000 – iunie 2001. – Iunie 2001 / Guvernul României // Ministerul Dezvoltării Regionale și Turismului. – http://www.mdrl.ro/_documente/dialog_Ro_UE/Raportul%20anual%202001.pdf. 276 p.

36. Report on the Results of the Negotiations on the Accession of Bulgaria and Romania to the European Union {5859/05} / Prepared by the Commission's Departments, February 2005// European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/result_of_neg_final_council_version_st05859_0405_en.pdf. 26 p.

37. Romania. May 2006 Monitoring Report {COM (2006) 214 final}/ Commission of the European Communities. Brussels, 16/05/2006 {SEC (2006) 596} // European Commission. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/monitoring_report_ro_en.pdf. 40 p.

38. Romania: 1999 Accession Partnership // Official Journal of the European Communities. – 28.12.1999. – L 335/16-21.

39. Yevropeys'ka intehratsiya na pochatku novoho tysyacholittya: dovidnyk. CH. (2010) / uklad.: A. M. Kruhlov, I. Ozymok, T. S. Astapenko, V. V. Russu. Chernivtsi, 212 s.

40. Kazimir R. (2003). Istoriya Yevropeys'koyi Intehratsiyi. Vid deklaratsiyi Shumana do rozshyrennya na Skhid / Robert Kazimir; per.: I. Andreyko, A. Maksymuk. Peremyshl' : Parlament Molodi, 23 s. <http://www.lib.dp.ua/misc/elbibl.htm>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.131-140>

УДК: 327:355.48(470:477)”2022”

© Сергій Федуняк¹

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОВІДНИХ ІНСТИТУТІВ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МОДЕЛІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

У статті проведено дослідження впливу російсько-української війни на діяльність провідних міжнародних інституцій безпеки в контексті формування нової моделі системи міжнародних відносин. Констатовано, що хід і наслідки російсько-українського збройного конфлікту матимуть переважаючий вплив на її формування та діяльність. Розглянуто роль і місце міжнародних інститутів, зокрема, НАТО і ОБСЄ у контексті надання Україні безпекових гарантій і визначення місця Російської Федерації в новій архітектурі міжнародної безпеки. Доведено, що обидві інституції знаходяться у процесі осмислення без пекової ситуації, викликаної російською загрозою міжнародному миру і безпеці. Надання гарантій безпеки Україні і вироблення запобіжних механізмів для уникнення нео-імперського ревізіонізму Російської Федерації на стратегічну перспективу стануть надійною підвалиною безпекових механізмів та інструментів стабільної системи міжнародних відносин. При цьому НАТО і ОБСЄ зможуть зайняти чільне місце у європейській системі безпеки.

131

Ключові слова: система міжнародних відносин, європейська система безпеки; російсько-українська війна, НАТО, ОБСЄ.

¹ Доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: s.fedunyak@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-7021-7641>

Influence of the Russian-Ukrainian War on the Activity of the Leading Security Institutions in the Context of New Model of International Relations

The article deals with the influence of Russian-Ukrainian war on the activity of leading international security institutions in the context of new model of international system formation. It is stated that the development and results of the war will have a dominant influence on the formation of international system. The role and place of NATO and OSCE has been considered taking into account the obtaining security guarantees for Ukraine as well as defining place of the Russian Federation in the new international security architecture. It is proved that both institutions are still in process of consideration security situations caused by Russian threat for international peace security. Submission of security guarantees to Ukraine through full NATO membership or security agreement with the United States and other countries as well as creation of safety mechanisms for avoiding Russia's neo-imperialist revisionism by "denuclearization" and formation of demilitarized zone on Ukraine-Russia border will build reliable foundation for stable international system.

— NATO and OSCE will occupy significant place in European security system.

132

Keywords: international system, European security system, Russian-Ukrainian war, NATO, OSCE.

Постановка проблеми. Широкомасштабне вторгнення військ РФ в Україну наприкінці лютого 2022 року стало не лише найбільшим військовим конфліктом на європейському континенті після Другої світової війни, але й пришвидшило процеси пошуку моделі системи міжнародних відносин, яка б відзначалася довготривалою стабільністю на основі балансу сил основних гравців та ефективною діяльністю провідних міжнародних інститутів. Зважаючи на те, що основою такої системи можуть стати дієві інструменти та механізми безпеки, хід і наслідки російсько-українського збройного конфлікту матимуть переважаючий вплив на її формування та діяльність. Зважаючи на суттєву різницю економічного і військового потенціалів ворогуючих сторін, а також зростаючу готовність Західного світу до радикального вирішення російської загрози, у довготривалій перспективі поразка Росії має високу ймовірність. Тому постає питання стосовно можливої конфігурації системи міжнародних відносин, а особливо системи європейської безпеки, після завершення російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень з проблематики. З часу початку російської агресії в Україну з'явилося чимало публікацій з цієї тематики, але вони, в основному обмежувалися аналізом політико-ідеологічних передумов російсько-українського конфлікту та і розвитком його військової фази (Перепелиця, 2015; Горбулін, 2017; Горбулін і Бадрак, 2022), а також окремими аспектами протікання війни (Шевченко, Зозуля і Храпач, 2022). При цьому варто зауважити, що вже робляться перші спроби концептуалізації і теоретичних узагальнень пов'язаних з війною процесів (Поліщук, 2022; Тишкун і Троцько, 2022). Зважаючи на незавершеність процесу і непередбачуваність розвитку подій, дослідники поки що не дають прогнозів стосовно структури та майбутнього розвитку системи міжнародних відносин і їх бачення повоєнного миру не передбачає радикальних змін, однак переважна більшість виходять з того, що статус і місце Російської Федерації у міжнародній системі все ж зміняться (Поліщук, 2022; Пшел, 2022). Інтерес становить також зміна позиції відомого політика і політолога Г.Кіссінджера: від поступок Росії за рахунок України до визнання міжнародної суб'єктності нашої держави, хоча при цьому він наголошує на збереженні за Російською Федерацією статусу світової держави (Kissinger, 2022). Загалом, західні експерти та політики побоюються радикальних змін потенціалу РФ, що може стати наслідком переходу внутріполітичної боротьби різних кланів у форму громадянської війни, що може дестабілізувати ситуацію на цілому Євразійському континенті, оскільки буде порушено баланс сил на користь Китаю і буде втрачено контроль над російською ядерною зброєю (Kissinger, 2022; Войтовський і Резнікова, 2022).

133

Мета і завдання. Хоча війна ще не завершена, однак певні тенденції вже проглядаються і, на нашу думку, дають можливість окреслити принаймні загальні риси реалістичної моделі системи міжнародної безпеки, виходячи із можливої трансформації інститутів. З цією метою, насамперед розглянемо роль і місце міжнародних інститутів, зокрема, НАТО і ОБСЄ у контексті надання Україні безпекових гарантій і визначення місця Російської Федерації в новій архітектурі міжнародної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, система міжнародних відносин зазнавала суттєвих змін лише після світових війн, оскільки потрібний був глобальний зсув балансу сил і консенсус провідних гравців через нормативно-правове закріплення їх нового стату-

су. Виникає питання: чи може сучасна міжнародна система зазнати базових змін без світової війни? Можна зробити припущення, що російсько-український конфлікт за своєю різноплановістю і залученням ресурсів може справити вплив на міжнародну систему, співставний з глобальною війною, запустивши ланцюжок процесів пересмислення стратегічних інтересів провідними акторами системи та їх практичної реалізації через механізми геополітичного контролю, а звідси – й пошуки інструментів та механізмів регіонального та глобального узгодження інтересів.

Слід зазначити, що конфігурація системи регіональної безпеки залежатиме від характеру і тривалості війни: чи це буде обмежений у часі і просторі регіональний військовий конфлікт, чи ж вона стане спусковим механізмом глобальної війни. Можна з повною впевненістю стверджувати, що зараз війна балансує на межі переростання локального конфлікту у щось більш серйозне.

134 — Каркасом системи міжнародних відносин є провідні інститути та держави, які зацікавлені у наявності дієвих інструментів і механізмів підтримання стабільності. На початку XXI століття продовжує зберігати свій вплив Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Незважаючи на маневри турецького керівництва, чисельність організації найближчим часом збільшиться за рахунок вступу Фінляндії і Швеції, що, без сумніву, зміцнить її безпекову спроможність на європейському континенті в контексті геополітичних зазіхань Москви на північні і полярні території. При цьому суттєво нарощуються військові ресурси на східному фланзі Альянсу, зокрема, створюються нові військові об'єкти у Польщі і балтійських державах з розрахунком не лише на протидію Росії, але у віддаленій перспективі й Китаю. Загалом, керівництво НАТО досить адекватно розуміє загрози, що виходять від Росії, а також які можна задіяти інструменти і механізми, зважаючи на наявні ресурси і розвиток ситуації (Пшел, 2022).

Цілком ймовірно наступним важливим кроком у розвитку безпекової спроможності Альянсу може стати включення України у стратегічні плани Альянсу, яка де-факто стане членом організації без формального вступу до неї. Це допоможе подолати страх частини держав-членів перед можливою ескалацією відносин з РФ і безпосереднім збройним зіткненням у випадку членства України. На порядок денний постане надання безпекових гарантій Києву у будь-якому

прийнятному насамперед для Альянсу вигляді. Звідси впливає й головна проблема – ці гарантії будуть вибудовуватися не виходячи із реальних і потенційних загроз Україні, а базуватимуться на ресурсних спроможностях країн Заходу, а саме головне – на сприйнятті західною елітою безпекової ситуації на момент надання таких гарантії. Подібна ситуація виникла на початку 90-х рр., коли США і їх союзники вирішили, що «холодна війна» закінчилася і Росія не зможе становити загрози у майбутньому, тому відібрали в Україні військовий потенціал стратегічного характеру і нав'язали їй юридично і фактично нікчемний Будапештський меморандум.

Гарантії безпеки Україні матимуть вигляд або як повне членство в НАТО, що у контексті вищезазначеного виглядає менш ймовірно, або ж як безпекова угода з окремими державами-членами (Горбулін і Бадрак, 2022:247). Окремо Сполучені Штати, або разом з провідними європейськими (і не лише) державами можуть стати безпековими гарантами України і взяти на себе зобов'язання у випадку зовнішнього збройного нападу. Найбільш ефективними інструментами таких гарантії можуть стати стаціонарні військові бази США та інших держав. При цьому для більшої ефективності територія України повинна бути включена до об'єднаної протиповітряної і протиракетної оборони Альянсу.

135

Ще одним варіантом вирішення проблем України, але у більш широкому безпековому контексті, може стати багатостороння всеєвропейська угода, в якій буде виписано новий баланс сил і інтересів, що спирається на відповідні інститути. Історичний досвід засвідчує, що багатосторонні угоди є менш ефективними, ніж за участю невеликої кількості учасників (Горбулін і Бадрак, 2022:247), і досить швидко «розмиваються», зважаючи на неможливість вибудування ефективних засобів реалізації в умовах великого членства та консенсусного механізму прийняття і реалізації рішень. Важливе значення також має довготривалий інтерес до реалізації таких угод та наявність відповідних ресурсів, що за умови великої кількості учасників добитися досить проблематично.

Яке місце може займати Російська Федерація у повоєнній системі міжнародних відносин? Це залежатиме від результатів війни, а точніше, глибини поразки, яку вона зазнає. У найсприятливішій для себе ситуації Москва може обійтися «малою кров'ю», що виллється у зміну політичного режиму і виплату репарацій Україні, і при цьому отри-

мати гарантії безпеки у вигляді, наприклад, фактичної заморозки розширення НАТО після прийняття Фінляндії і Швеції та договірної фіксації кордонів Російської Федерації станом на 1991 рік. За менш сприятливих обставин Росія може стати безпековою проблемою континенту на тривалий період внаслідок внутрішньої дестабілізації ситуації в країні (Войтовський і Резнікова, 2022) .

Важливий вплив на силову конфігурацію міжнародної системи матиме те, чи збереже Москва свій ядерний статус. Це питання може стати предметом узгодження між Сполученими Штатами і Китаєм. Попри радикальну риторику, спрямовану насамперед на власне населення російське керівництво досить стримано поводить себе стосовно можливого застосування ядерної зброї., але ситуація може змінитися у випадку військової поразки та загострення боротьби за владу. На думку автора, у стратегічній перспективі позбавлення Російської Федерації ядерної зброї матиме позитивний вплив на безпеку європейського континенту і світу загалом, оскільки забере у Росії один із найважливіших інструментів нео-імперської реваншистської політики у вигляді шантажу західних еліт і можливості нанесення обмежених ядерних ударів по державах Центрально-Східної Європи.

136

«Денуклеаризація» РФ може відбуватися у добровільній та примусовій формах. Вона, мабуть, матиме вигляд демонтажу російських потужностей виробництва збройного плутонію, вивіз ядерних матеріалів, ліквідації засобів доставки ядерних зарядів тощо. При цьому, російське керівництво може обміняти відмову від ядерної зброї на вступ до західних політико-економічних і військово-безпекових структур (Євросоюзу і НАТО). На нашу думку, подібна ідея може зацікавити західні еліти: це надасть їм, по-перше, контроль над внутрішніми процесам в Російській Федерації і, по-друге, позбавить частину американського та європейського істеблішмента «комплексу вини» за нібито ігнорування законних російських інтересів на початку 90-х рр. і, тим самим, підштовхування її до авторитарної моделі розвитку. Проте, ця опція виглядатиме реально лише у випадку зміни режиму і приходу до влади прозахідної еліти.

Реалізація примусової «денуклеаризації» можлива лише на багаторонній основі за узгодженням всіх провідних держав світу. Однак технічно уявити це досить важко, оскільки вона може відбуватися лише за умов іноземної військової окупації російської території.

Більш практичним вбачається створення зон безпеки на українсько-російському кордоні. Мова йде про демілітаризацію певної частини російської території на глибину мінімум 50 км від лінії кордону і розміщення міжнародних контингентів під егідою авторитетних міжнародних безпекових інститутів. Мандат подібних сил повинен передбачати негайне застосування всіх наявних сил і засобів у випадку порушення припинення вогню і спроб військових формувань Російської Федерації зайти у демілітаризовану зону.

Складним питанням побудови нової моделі міжнародних відносин та її безпекових інструментів і механізмів постає нова структура міжнародних організацій. Мова йде про те, які з існуючих інститутів залишаться, а які з них потребують суттєвої трансформації чи навіть розпуску. Насамперед, слід зазначити, що провідні світові держави навряд чи погодяться на радикальні зміни у вигляді ліквідації слабо ефективних інституцій, оскільки спрацьовує принцип, що мати хоча б щось краще, ніж нічого. Наприклад, за роки холодної війни і опісля Організація Об'єднаних Націй не стала справді універсальною і впливовою організацією у тому сенсі, який у неї вкладався у 1945 році, тобто, не перетворилася на основний інструмент узгодження інтересів провідних світових держав і підтримання глобального балансу сил на основі консенсусу постійних членів Ради Безпеки. Проте Організація мала обмежені успіхи у безпековій сфері за рахунок впровадження і розвитку миротворчої діяльності. При цьому зберігалося значення Ради Безпеки як провідного глобального органу легітимації застосування сили у системі міжнародних відносин.

137

Нинішній розвиток міжнародної системи, а саме – російська агресія в Україні засвідчила неадекватність діяльності ООН існуючим загрозам і викликам. Гірше те, що діючий статут і практика прийняття і реалізації рішень не можуть бути зміненими у принципі через постійне членство РФ у Раді Безпеки. До того ж, постійні члени РБ не можуть наважитись на виключення одного із партнерів, оскільки це може створити прецедент, який в кінцевому підсумку зруйнує Організацію.

Іншою важливою безпековою інституцією на європейському континенті залишається Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Хоча її безпекові функції впродовж кількох десятиліть після холодної війни суттєво звузилися, організація продовжує бути широкою платформою для обговорення проблем європейської

безпеки і навіть, до деякої міри, інструментом зниження конфліктності. Про це, зокрема, свідчить діяльність Спеціальної моніторингової місії (СММ) на лінії розмежування на Донбасі, що виявилася досить дієвим інструментом моніторингу за дотриманням перемир'я і загального стабілізуючого впливу. Після початку нової фази війни у лютому 2022 року місія припинила свою діяльність. Незважаючи на досить скромні можливості у контексті бойових дій, на думку автора, ОБСЄ поряд з ООН у майбутньому може стати частиною механізму розмежування і підтримання миру у буферній зоні на кордоні України і РФ, оскільки вона має відповідні ресурси та експертизу. У більш глобальному сенсі не відкидається й можливість «перезапуску» організації як політичного інструменту забезпечення безпеки в Європі і на євроатлантичному просторі – у цьому контексті її перевагою є членство практично всіх європейських держав, а також США і Канади. Тут ОБСЄ може виступати як доповнення до НАТО і Євросоюзу. Для реалізації цього необхідно буде переглянути, посилюючи інструменти і механізми реалізації рішень.

— Слід зазначити, що неспроможність вищезазначених інституцій виконати свої статутні зобов'язання захистити міжнародних мир і безпеку посилюють скепсис стосовно їхньої ваги у новостворюваній міжнародній системі. На думку українських дослідників В.Горбуліна і В.Бадрака, майбутнє буде за мережею «невеликих субрегіональних союзів і відпрацьовану систему санкцій щодо замаху на глобальну безпеку» (Горбулін і Бадрак, 2022:247).

Висновки. Російсько-українська війна стала наслідком відсутності надійних засобів підтримання міжнародного миру і стабільності після завершення «холодної війни». Водночас, її наслідки створять фундамент для формування нової системи міжнародних відносин з відповідними безпековими інструментами і механізмами, які створять гарантії безпеки для України і запобіжники розповсюдження нео-імперського агресивного ревізійнізму з боку Російської Федерації. Зміни, викликані війною, створюють нові можливості для діючих безпекових організацій (НАТО і ОБСЄ), які знаходяться у процесі пошуку власного місця у міжнародній системі.

Джерела та література:

1. Войтовський К., Резнікова О. Геополітичні аспекти впливу на хід війни РФ проти України. 23.08 2022. Національний інститут стра-

тегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny>

2. Горбулін В., Бадрак В.(2022) Над прірвою: 200 днів російської війни. К.:Брайт Букс. 275 с.

3. Колишній Держсекретар США Кіссінджер підтримав членство України в НАТО. Радіо Свобода, 17 січня 2023 року. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kissinger-ukrajina-nato/32227795.html>

4. Перепелиця Г.М. (2015). Україна-Росія: війна в умовах співіснування. К.: Видавничий дім «Стилос», 880 с.

5. Поліщук І. Геополітичні ознаки нового світового порядку. Політичне життя, №2, 2022. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12180>

6. Пшел Р. Наслідки російського вторгнення в Україну для міжнародної безпеки – НАТО і не тільки. NATO Review. 17 липня 2022 року. <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/07/07/nasldki-rosjs-kogo-vtorgnennya-v-ukranu-dlya-myonarodno-bezpeki-nato-ne-tlki/index.html>

7. Світова гібридна війна: український фронт: монографія (2017). За заг.ред. В.П.Горбуліна. Харків: Фоліо, 496 с. 139

8. Тишкун Ю., Троцько Д. Російсько-українська війна в призмі критичних теорій міжнародних відносин. Політичне життя, 2022, №2. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12183>.

9. Шевченко М, Зозуля О., Храпач Г. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. Воєнна стратегія, № 2(75), 2022. <http://znp-cvds.nuou.org.ua/article/view/266598>

10. Kissinger H. How to avoid another world war. Spectator. December 17, 2022. <https://www.spectator.co.uk/article/the-push-for-peace/>

References:

1. Voytovs'ky K, Reznikiva O. Geopolitychni aspekty vplyvu na Khid viiny RF proty Ukrainy. 23.08 2022. Natsional'nyi Instytut strategichnykh doslidzhen'. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/heopolitychni-aspekty-vplyvu-na-khid-viyny-rf-proty-ukrayiny>

2. Horbulin V., Badrak V. (2022) Nad prirvoiu: 200 dnev rosiiskoi viiny. K.: Brait Books, 275 s.

3. Kolyshniy Derzhsecretar SSHA Kissinger pidtrymav chlenstvo Ukrainyv NATO. Radio Svoboda, 17 sichnia 2023 roku. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kissinger-ukrajina-nato/32227795.html>

4. Perepelytsia H. (2015). Ukraina-Rosia-viina v umovakh spivvisnuvannia. K.: Vydavnychi dim "Stylos", 880 s.

5. Polishchuk I. Geopolitychni oznaky novoho svitivoho poriadku. Politychne zhyttia №2, 2022. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12180>.

6. Pszczel R. Naslidky rosiis'koho vtorgnennia v Ukrainu dlia mizhnarodnoi bezpeky – NATO i ne til'ky. NATO Review. 17 lypnia 2022roku. <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2022/07/07/nasldki-rosjs-kogo-vtorgnennya-v-ukranu-dlya-myonarodno-bezpeki-nato-ne-tl-ki/index.html>

7. Svitova hibrydna viina: ukrains'kui front: monohrafia (2017). Zazah.red. V.P.Horbulina. Harkiv: Folio, 496 s.

8. Tyshkun Yu., Trots'ko D. Rosiis'ko-Ukrains'ka viina v pryzmi suchasnykh krytychnykh teorii mizhnarodnykh vidnosyn. Politychne zhyttia, 2022, №2. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12183>.

9. Shevchenko M., Zozulia O., Khrapach H. Rosiis'ko-ukrains'ka viina jsj,lyvosti realizatsii zahroz derzhavnonu suverenitetu Ukrainy ta perspektyvy vykhodu z viiny. Voienna stratehia, № 2(75), 2022. <http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/266598>.

10. Kissinger H. How to avoid another world war. Spectator. December 17, 2022. <https://www.spectator.co.uk/article/the-push-for-peace//>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.141-161>

УДК: 327:911](4-11-191.2)

© Наталія Нечаєва-Юрійчук¹

БЕЗПЕКОВІ ВИМІРИ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНІЦІАТИВ У РЕГІОНІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

3 2014 року по сьогоднішній день можна спостерігати процес перестройки існуючої системи міжнародних відносин, трансформацію підходів до вирішення військово-політичних конфліктів як окремих держав, так і міжнародних організацій, формування нових військово-політичних союзів і блоків. Метою цієї роботи є аналіз потенціалу безпеки деяких останніх геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема Центральноєвропейської ініціативи, Ініціативи трьох морів та Люблінського трикутника.

141

Центральноєвропейська ініціатива була заснована в 1989 році в Будапешті. Вона започаткована з метою розвитку співробітництва держав-членів у сфері політики, економіки та культури. Основною метою є їх включення в євроінтеграційні процеси. На даний момент членами ЄС є 9 держав-членів ЦЄІ, що дає змогу налагодити ефективну взаємодію та партнерські відносини між ними та державами, які заявили про своє бажання приєднатися до ЄС. Ініціатива трьох морів (або Тримор'я, також відома як Балтійсько-Адріатично-Чорноморська ініціатива) з'явилася на геополітичній карті Центрально-Східної Європи в серпні 2016 року в Хорватії, Дубровник. Основна мета Тримор'я – розвиток економіки та посилення тіснішої співпраці між регіонами Центральної та Східної Європи.

Люблінський трикутник був створений 28 липня 2020 року «з метою зміцнення політичного діалогу, довіри та стратегічного партнерства між Литвою, Польщею та Україною у сфері безпеки та оборони, підтримки розвитку економічного співробітництва та культурного обміну».

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: n.nechayeva-yuriyчук@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0001-5882-7121>

Усі зазначені ініціативи підтримують Україну в її геостратегічному протиборстві з Росією. Їх учасники засудили російське вторгнення та співпрацюють у захисті міжнародного порядку та права. У той час як ЦЕІ та Тримор'я є більш економічними ініціативами, Люблінський трикутник має сильний компонент безпеки. Останнє є важливим в умовах відкритої війни в Європі. У сучасних умовах зростає роль таких регіональних ініціатив, які поступово створюють нову архітектуру міжнародного порядку.

Ключові слова: Центральна та Східна Європа, Центральноєвропейська ініціатива, Тримор'я, Люблінський трикутник.

Security Dimensions of Geopolitical Initiatives in the Central and Eastern Europe Region

142

—

From 2014 till today one can observe the process of reshaping of the existing system of international relations, the transformation of approaches to the resolution of military and political conflicts of both individual states and international organizations, the formation of new military-political alliances and blocs. The purpose of this paper is to analyse the security potential of some recent geopolitical initiatives in the region of Central-Eastern Europe, in particular, the Central European Initiative, the Three Seas Initiative and the Lublin Triangle.

Central European Initiative was founded in 1989 in Budapest. It was created in order to develop the cooperation of the member states in the sphere of politics, economy and culture. The main purpose is their inclusion in the European integration processes. Currently, there are 9 EU member states from CEI member states, which makes possible establishing of the effective interaction and partnership relations between them and the states that have declared their will to join the EU. The Three Seas Initiative (or Trymorja (Three Seas), also known as the Baltic-Adriatic-Black Sea Initiative) appeared on the geopolitical map of Central and Eastern Europe in August, 2016 in Croatia, Dubrovnik. The main goal of Trymorja is to develop the economy and enhance closer cooperation between the regions of Central and Eastern Europe. The Lublin Triangle was created on July 28, 2020 “with the aim of strengthening political dialogue, trust and strategic partnership between Lithuania, Poland and Ukraine in the field of security and defence, supporting the development of economic cooperation and cultural exchange”.

All before mentioned initiatives support Ukraine in its struggle against Russia. Their participants condemned the Russian invasion and cooperate

for protection of the international order and law. While CEI and Trymorja are more economic initiatives, Lublin Triangle has a strong security component. The last one is important under conditions of the open war in Europe. In contemporary conditions the role of such regional initiatives is growing and they are creating the new architecture of international order.

Keywords: security, Central and Eastern Europe, Central European Initiative, Trymorja, Lublin Triangle.

Постановка проблеми. Останні роки стали жорстким випробуванням для Європейського союзу щодо єдності та узгодженості внутрішніх й зовнішніх політик його держав-членів. Пандемія Covid-19 виявила слабкі сторони систем охорони здоров'я та соціального страхування європейських держав, водночас поставивши під сумнів окремі євроінтеграційні досягнення, зокрема відсутність внутрішніх кордонів у ЄС. Безпека як базова потреба індивіда та суспільства набула особливої актуальності, а взаємозв'язки та відносини між людьми, суспільствами, державами почали оцінюватися у т. ч., в контексті епідеміологічної [не]безпеки. Трансформація підходів до міждержавної взаємодії, де глобальні виклики та загрози (викликані насамперед пандемією Covid-19, на думку авторки) породили спокусу перегляду вже існуючого світопорядку в інтересах одного міжнародного актора – Російської Федерації. Підготовка до війни з Україною була розпочата задовго до подій 24 лютого 2022 року. Однак її інформаційний вимір став тим лакмусовим папірцем, який повинен був нагадати людству події більш ніж сторічної давнини, які також розпочалися з інформаційної підготовки населення до необхідності наступних геополітичних змін і призвели до перезавантаження системи міжнародних відносин на початку минулого сторіччя.

2014-1914: дати, які знаменують початок світових війн. На початку XXI сторіччя, як і на початку минулого, військово-політичний конфлікт визначив осердям нової архітектури світопорядку проблему безпеки. Велика війна 1914-1918 років розпочалася із, здавалося б, незначного регіонального конфлікту. Однак її політичним підсумком став розпад чотирьох імперій, радикальні зміни на політичній карті світу та формування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, покликаної забезпечити світ від повтору жажіть Першої світової війни. Проте невирішені політичні суперечки, різновекторність національних інтересів великих європейських держав,

що втілилися в конфліктуючі ідеологічні доктрини та політичні системи, привели до Другої світової війни. В її результаті сформувалася біполярна система міжнародних відносин, основою якої став «баланс сил» двох найбільш потужних політичних акторів – США та СРСР.

Наступні десятиліття продемонстрували позитиви та вади цієї системи стримування та противаг. Розпад СРСР та соціалістичної системи, здавалося б, утвердив перемогу США у Холодній війні; однак агресивна політика Росії після 1991 року, особливо починаючи з 2000 року, засвідчила реваншистські настрої політичної еліти даної держави. Анексія АР Крим, вторгнення та тимчасова окупація окремих територій Донецької та Луганської областей незалежної України дають підстави стверджувати про початок *de facto* Третьої світової війни, розв'язаної Російською Федерацією.

144

Від 2014 року і надалі спостерігаємо переформатування існуючої системи міжнародних відносин, трансформацію основних підходів до розв'язання військових і політичних конфліктів як окремих держав, так і міжнародних організацій, фактичне формування нових військово-політичних альянсів та блоків. У цих умовах взаємодія держав на регіональному рівні набуває особливої ваги. Саме регіон Центрально-Східної Європи став першою жертвою руйнівної політики Кремля: від фізичного знищення населення та інфраструктури (Україна) до соціальних, економічних та суспільно-політичних та потенційно системних наслідків (інші держави регіону, насамперед, Польща, країни Балтії тощо).

Метою даної розвідки є порівняльний аналіз безпекового потенціалу геополітичних ініціатив у регіоні Центрально-Східної Європи, зокрема, Центральноевропейської ініціативи, ініціативи Трьох морів та Люблінського трикутника. Дані ініціативи – сучасна відповідь регіональних політичних акторів на глобальні виклики і загрози. В умовах відкритої війни Росії проти України питання щодо основних напрямків діяльності, характеру взаємодії як у рамках названих об'єднань так і між ними залишається відкритим та потребує більш предметного вивчення, зокрема, у контексті перспектив формування «поясу безпеки» та наступної й неминучої, на думку авторки, зміни системи міжнародних відносин в цілому.

Аналіз концептуальних підходів. Осмислення сутності «безпеки» та формування відповідних теоретичних конструктів і науково-практичних рекомендацій щодо її гарантування є постійним

процесом. Від розуміння безпеки як відсутності небезпеки життя людини та суспільства до сучасних концепцій наступального реалізму, Копенгагенської школи, кооперативної безпеки тощо триває пошук, наскільки це можливо у сучасних реаліях, ідеальної моделі міжнародних відносин, здатної гарантувати безпеку на глобальному та регіональному рівнях. Визначальними для минулого століття теоретичними підходами у безпекових студіях стали реалізм та лібералізм, в рамках яких сформувалися сучасні теорії та концепції безпеки як основи міжнародного світопорядку.

І якщо реалістичний підхід в цілому ґрунтується на [с]прийнятті світу таким, яким він є, то ліберальний – на тому, яким він мав би бути. Аналіз безпекових викликів крізь призму «балансу сил» і дилеми безпеки, з одного боку, дає розуміння специфіки міжнародних відносин (Столяренко та Теміров, 2020, 132-137), а з іншого – сприяє виробленню актуальних алгоритмів політичної поведінки окремих міжнародних акторів. Серед авторів, чії роботи значно вплинули на розвиток світової політичної думки, відзначимо таких як Б.Бузан (B.Buzan), К.Уолтс (K.Waltz), Дж.Міршаймер (J.Mirshaimer) та інші.

Натомість лібералізм «виходить із гіпотези, що люди – розумні істоти» (Лютий, 2016). Відповідним чином формується картина світу, де міжнародні відносини розглядаються з позиції ідеалізованої концепції Homo Sapiens: з можливістю мирного врегулювання конфліктів та їх наступного попередження «на основі моральних та правових норм» (Примуш та Осмоловська, 2021). Спроби реалізації даного підходу мали неодноразове місце в історії, зокрема, у ХХ столітті через створення Ліги Націй та, на думку авторки, ООН як міжнародних структур, покликаних гарантувати мир та безпеку у світі. Серед сучасних авторів, які здійснюють аналіз геополітичних змін, викликаних війною Росії проти України, заслуговує на окрему згадку Ф.Фукуяма з його працею «Лібералізм та його суперечності». У ній автор наголошує на важливості ідеї національної держави для ліберальних суспільств, оскільки національну ідентичність «можна викувати так, що вона відбиватиме ліберальні прагнення й прищеплюватиме широким суспільним масам відчуття єдності та спільної мети» (Власна країна, 2022). Свою тезу Ф.Фукуяма ілюструє активним спротивом України російській агресії, що дозволяє переоцінити роль і місце національної держави у сучасному ліберальному концепті світоустрою.

У політичній теорії та практиці російський фактор відіграв важливу роль, передусім у побудові моделей міжнародних відносин як у світлі підходів реалізму, так і лібералізму. Причому навіть у добу існування СРСР останній часто асоціювався як Росія у безпекових студіях, що пояснюється тяглістю й спадковістю зовнішньої політики Російської імперії – СРСР – сучасної Росії, де політична еліта, проповідуючи зовні ідеалістичні цілі, базувала свою політику на основі концепту сили, але аж ніяк не ідеалізму чи, тим більше, лібералізму. І хоча ідеалізм та лібералізм аж ніяк не є тотожними поняттями, у даному конкретному випадку мова йде про політичну мімікрію пострадянської Росії, в якій авторитаризм як політична практика маскувався псевдоліберальними реформами та ідеалістичними гаслами, а політичний образ Росії формувався історичним концептом панславізму та «визволителя уярмлених народів». На нашу думку, таке гібридне поєднання так званої *real politics* та «ідеалістичної» риторики сформувало деструктивний й необ'єктивний підхід значної частини міжнародних акторів щодо оцінки російської загрози міжнародній і регіональній безпеці та її наслідків для світового співтовариства. Розв'язана Росією війна проти України змушує світовий політикум та наукову спільноту насамперед до переосмислення ролі та місця Росії як в історії, так і в сучасних міжнародних відносинах (Прінс, 2023).

146

—

Виклад основного матеріалу. Сучасна російська зовнішня політика, осердям якої є війна проти України, побудована на концепції сили та породжена невдоволенням кремлівської еліти та російського суспільства в цілому політичним становищем держави на міжнародній арені, що повністю вписується в теорію наступального реалізму американського політолога Дж.Міршаймера (Нечаєва-Юрійчук, Троян, 2022). Водночас, відповідь на дії агресора з боку регіональних гравців насамперед (до прикладу, держав-членів ЄС) є поєднанням ідеалістично-нормативного та реалістичного підходів до подолання міжнародних конфліктів. Геополітичні ініціативи країн Центрально-Східної Європи спрямовані на формування «острівців безпеки», поєднаних спільними наднаціональними інтересами та цінностями. Серед них – названі вище Центральноєвропейська ініціатива, Тримор'я (або Ініціатива Трьох мирів) та Люблінський трикутник. Усі названі міжнародні утворення об'єднують окремі держави Центрально-Східної Європи, а їхнє створення було

зумовлене прагненням до спільного вирішення ряду політичних, економічних та інших питань регіональної міждержавної взаємодії. І однією з перших на геополітичній мапі постбіполярного світу постала Центральноєвропейська ініціатива.

Кінець 1980-х – початок 1990-х років став періодом пошуку нового геополітичного балансу, зруйнованого після падіння біполярної системи. Розпад СРСР як ядра соціалістичного табору став початком формування нової системи міжнародних відносин, який, на нашу думку, триває донині. Нові формати міжнародних відносин (монополярність, до прикладу) не задовольнили ні політичні амбіції великих політичних гравців, ані безпекові устремління нових демократій. В цих умовах формування нових міжнародних організацій у Центрально-Східній Європі стало природною відповіддю на політичну невизначеність та побоювання щодо можливостей європейського майбутнього країн цього регіону.

У 1989 році було започатковано Центральноєвропейську ініціативу (ЦЕІ). Тоді, у м. Будапешт, Італія, Австрія, Угорщина та Югославія створили «Квадрогonale», метою якого стала підготовка двох останніх держав до їхнього майбутнього членства у ЄС (Центральноєвропейська ініціатива). Зміна назви організації відбулася у 1992 році, у зв'язку із розширенням її складу. Сьогодні до ЦЕІ входять 17 держав (CEI Mission & Goals), серед яких і Україна. Членство Республіки Білорусь у ЦЕІ призупинено (Member States).

Подальше розширення Центральноєвропейської ініціативи відбувалося поступово. Україна розпочала свою взаємодію з державами-членами ЦЕІ у 1992 році. Тоді вона увійшла до складу кількох робочих груп Ініціативи. Вже у березні 1994 року Україна отримала статус асоційованого члена ЦЕІ; а з травня 1996 року вона стала повноправним членом цієї організації (Центральноєвропейська ініціатива як інструмент євроінтеграції, 2004).

Зважаючи на той факт, що Центральноєвропейська ініціатива була створена задля розвитку співпраці держав-членів у сфері політики, економіки та культури, її головна мета полягає у їхньому повноцінному входженні до загальноєвропейських інтеграційних процесів. Нині з держав-членів ЦЕІ – 9 є членами ЄС, що дозволяє їм налагодити ефективну взаємодію та партнерські відносини між собою та тими державами, що висловили своє прагнення увійти до складу ЄС.

Місія організації – спільна праця на шляху до європейської інтеграції та сталого розвитку через регіональну взаємодію (кооперацію) (About us. CEI). Варто наголосити, що за своєю суттю, ЦЕІ – це регіональний міжурядовий форум, діяльність якого спрямована на підтримку об'єднаної Європи через спільні цінності та зміцнення потенціалу своїх держав-членів щодо належного управління, верховенства права, стійкої економіки тощо. ЦЕІ – своєрідний майданчик для політичного діалогу, який здійснюється через урядову, парламентську, економічну й локальну взаємодію та стратегічне партнерство.

Одним із найважливіших стовпів ЦЕІ є міжурядова взаємодія (урядовий вимір). Вона відбувається через: 1) саміти голів урядів, які традиційно відбуваються восени кожного року у державі, що головує у ЦЕІ. Тут розглядаються питання політичної взаємодії, принципи та цілі діяльності ЦЕІ, питання членства тощо. 2) засідання міністрів закордонних справ, які скликаються щорічно навесні. Очолює його міністр держави, що головує в ЦЕІ. Одним із підсумків даних засідань є прийняття щорічного бюджету та Щорічної Доповіді Генерального Секретаря ЦЕІ (CEI-ES Secretary General). 3) комітет національних координаторів, де обговорюється та координується співпраця у рамках різних структур ЦЕІ так само, як і відносини з іншими міжнародними та регіональними організаціями. 5) головування в ЦЕІ (президентство у ЦЕІ), яке відбувається через систему щорічної ротації. У 2022 році у ЦЕІ головувала Болгарія (Governmental Dimension. CEI).

Парламентський вимір взаємодії в рамках ЦЕІ реалізується через Парламентську Асамблею, Парламентський Комітет та три Генеральних Комітети (Політичних та внутрішніх справ; Економічних справ; Культурних справ). Головує держава, що виконує функції Президента ЦЕІ, відповідно до щорічної ротації (Parliamentary Dimension. CEI).

Що стосується економічного виміру, то він здійснюється в контексті міжурядового та міжпарламентського та здійснюється переважно через зустрічі Торгово-промислових палат держав-членів ЦЕІ та щорічний Економічний Форум (Economic Dimension. CEI). Локальний вимір спрямований на підтримку місцевих та регіональних організацій в державах-членах ЦЕІ та їхніх спільних дій щодо вирішення місцевих проблем сталого розвитку (Local Dimension. CEI).

Важливим інструментом поглиблення співпраці між державами в рамках ЦЕІ є проектна діяльність. Щороку в рамках Ініціативи ого-

лошуються різноманітні конкурси на реалізацію проєктів в рамках імплементації цілей та завдань ЦЄІ та Плану дій на поточний період (Open Calls. CEI).

Варто відзначити, що після розгортання широкомасштабного військового вторгнення Росії в Україну Центральноевропейська ініціатива підтримала Україну у її боротьбі за незалежність та суверенітет. У своїй Декларації «Ми з Україною!» («We Stand with Ukraine») лідери Ініціативи наголосили на неприйнятності війни як способу розв'язання конфліктів і висловили віру в ефективність політичного діалогу. Водночас було підкреслено, що Секретаріатом ЦЄІ «вживаються невідкладні заходи для підтримки громадян України, що демонструє здобутки регіональної співпраці та солідарності». На завершення документу було чітко зазначено, що Центральноевропейська ініціатива у цій борні – з Україною (We stand with Ukraine!, 2022).

25 березня 2022 року було прийнято ще одне важливе політичне рішення – призупинення членства Білорусі у ЦЄІ у зв'язку з її «підтримкою агресії проти України» (Statement by the Bulgarian CEI Presidency, 2022). Упродовж наступних місяців російсько-української війни було започатковано низку ініціатив та здійснено ряд кроків у напрямку підтримки України в освітній, гуманітарній, політичній сферах (News. CEI, 2022).

У листопаді того ж року відбувся дводенний саміт ЦЄІ у Софії, основною темою якого стала війна Росії проти України. Господар заходу, міністр закордонних справ Болгарії Ніколай Мілков підкреслив прагнення держав-членів Ініціативи до спільної й скоординованої праці для подолання наслідків війни для всього регіону. З 1 січня 2023 року ротаційне президентство в ЦЄІ переходить до Республіки Молдова, яка, за словами державного секретаря Республіки Володимира Кука, «спрямує зусилля на європейську інтеграцію регіону» (Центральноевропейская инициатива поддерживает расширение ЕС, 2022).

Звернемося тут до іншого виміру сучасної регіональної безпекової політики. Ініціатива трьох морів (або Тримор'я, відоме ще як Балто-Адріато-Чорноморська ініціатива) з'явилася на геополітичній мапі Центрально-Східної Європи у серпні 2016 року у хорватському місті Дубровник (Книш, 2022). Основною метою Тримор'я є розвиток економіки та посилення співпраці між країнами та регіонами Центральної та Східної Європи. Ведучи мову про місію організації,

варто процитувати Президента Польща Анджея Дуди, який охарактеризував ідею Тримор'я як «нову концепцію для просування єдності та згуртованості Європи» (Книш, 2022). До складу цієї ініціативи входить 12 держав Європейського Союзу, серед яких переважають нові члени ЄС, зокрема Болгарія, Угорщина, всі три держави Балтії, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія, Хорватія, Чехія і Австрія.

Основні напрямки співпраці: транспортна, енергетична та цифрова (digital) сфери, які були визначені й затверджені у 2018 році, під час саміту у Бухаресті. Від самого початку створення Тримор'я держави-члени активно співпрацюють у названих сферах, регулярно проводячи саміти та бізнес-форуми, спрямовані на посилення міждержавної взаємодії. У рамках організації реалізуються різноманітні інфраструктурні та інші проекти, спрямовані на посилення зв'язків між державами-членами Тримор'я (зокрема, Балтико-Адріатичний залізничний коридор, інфраструктура для транспортування зрідженого природного газу, у т. ч., морські термінали у Польщі та Хорватії тощо). Зауважимо, що енергетична сфера є одним із пріоритетів Тримор'я, особливо в умовах російсько-української війни та посилення санкційного тиску на РФ.

150

—

Україна досі не є членом Тримор'я, однак Президент В. Зеленський висловив бажання нашої держави долучитися до даної ініціативи. Під час свого виступу на саміті Ініціативи В. Зеленський заявив: «Україна має стати учасницею Ініціативи трьох морів. Це неправильно, що наша держава опинилася за межами цієї чудової ініціативи». І, пропонуючи посилення розуміння співпраці у рамках Тримор'я він додав: «Саме держави «Тримор'я» - це наш зв'язок з вільним світом. Постачання зброї для України, постачання палива, транспортні потоки, зелені коридори для експорту українського продовольства, міграція людей – все це працює через територію держав-учасниць цієї ініціативи» (Григор'єв, 2022). На саміті 20 червня 2022 року, Україна отримала статус партнера-учасника об'єднання. Особливістю даної Ініціативи є те, що вона сприяє поглибленню партнерства як між її членами, так і з сусідніми державами, які не є членами ЄС. Для України повноправна участь у даній Ініціативи є важливою з погляду насамперед євроінтеграційних устремлінь нашої держави. Як наголосив глава Українського аналітичного центру Олександр Охріменко, «членство України у Тримор'ї – це частина шляху нашої держави до членства у Європейському Союзі» (Книш, 2022).

В умовах війни в діяльності Тримор'я почали набувати особливо-го безпекові виміри діяльності, адже потенційна загроза з боку Росії будь-якій із країн-членів Ініціативи досить значна. Очевидно, що в даних умовах економічне партнерство хоч і посідає чільне місце у міждержавній взаємодії країн-членів, однак все ж, на нашу думку, є однією із складових безпекової взаємодії в умовах війни. Нині без актуалізації та вирішення нагальних завдань військово-політичного характеру ефективність взаємодії в інших сферах, на нашу думку, викликає сумніви.

Починаючи із зустрічі у Варшаві (Міжнародна нарада у Варшаві, 2019), неписаним правилом Тримор'я стало входження до Ініціативи лише держав-членів ЄС (Щербатих, 2022), що перешкоджає українському поступу до повноправного членства в цій організації. З іншого боку, статус партнера для Україна з 2022 має певні переваги, які дозволяють не тільки сприяти розвитку економічної співпраці в рамках проекту, зокрема в енергетичній та діджитал-сфері, але й забезпечує формування інноваційної системи колективної регіональної безпеки через поширення військово-політичного досвіду, здобутого у польових умовах. На сучасному етапі дискусія щодо розширення сфер діяльності Тримор'я лише розпочинається. Однак сучасна російська загроза робить ідею безпекового альянсу в рамках даної Ініціативи перспективною та політично обумовленою. Недаремно ще Юзеф Пілсудський на початку минулого століття вів мову про доцільність об'єднання країн між Балтійським і Чорним морями заради безпеки (Кузьмінчук, 2020). Відомий український громадський діяч, філософ, публіцист Юрій Липа також долучався до важливих концептуальних розробок у цій сфері. І хоча нині Тримор'я – економічна (радше, інфраструктурна ініціатива), а Міжмор'я (за Пілсудським) – геополітична, в сучасних умовах Україна має можливість не лише спостерігати, але й брати безпосередню участь у розширенні формату діяльності Ініціативи трьох морів. Останнє обумовлено об'єктивною реальністю й має, на нашу думку, геополітичні перспективи в умовах трансформації міжнародних відносин, що триває.

Географічна близькість, історичний досвід і спільність політичних інтересів є основою ряду регіональних ініціатив, серед яких – Люблінський трикутник. Заснований 28 липня 2020 року «з метою посилення політичного діалогу, довіри та стратегічного партнерства між Литвою, Польщею та Україною у сфері безпеки та оборони,

підтримки розвитку економічної співпраці та культурного обміну» (Герасимчук, 2021). Серед обраних для нашого аналізу ініціатив – це єдина, створена саме з метою ефективної протидії спільним загрозам та координації дій «задня захисту міжнародного права в контексті російської агресії проти України» (Україна, Литва та Польща оголосили про створення «Люблінського трикутника», 2020).

Даний формат взаємодії був запропонований на зустрічі міністрів закордонних справ України, Польщі та Литви Дмитром Кулебою, Яцеком Чапутовичем та Лінасом Лінкявічюсем у Любліні. Наступний розвиток подій у регіоні підтвердив важливість саме такого формату взаємодії в умовах російської агресії не лише проти України, але й проти всього демократичного світу.

Учасники Люблінського трикутника – Україна, Польща, Литва, за короткий період створили платформу взаємодії й взаємодопомоги, яка вже довела свою дієвість. У липні 2021 року, під час чергової зустрічі міністрів закордонних справ трьох держав у Вільнюсі, було підписано дорожню карту подальшої взаємодії та декларацію про європейську спадщину та спільні цінності, а також ухвалено план спільних дій із протидії [російській, насамперед] дезінформації (Сидоржевський, 2021). Підписані документи засвідчили готовність держав-учасниць ініціативи не лише до спільного подолання сучасних викликів та загроз, як-от, російської пропаганди, гібридних загроз того, але й стереотипів минулого. Знаковим, на думку авторки, стало також визнання Конституції Пилипа Орлика невід'ємною частиною спільної культурно-правової спадщини України, Литви та Польщі, яка «значною мірою сформувала європейську ідентичність українців, литовців та поляків» (Голови МЗС Люблінського трикутника підписали декларацію, 2021).

Серед основних пріоритетів Люблінського трикутника визначені такі: протидія агресивній політиці РФ, військова та оборонна взаємодія з використанням потенціалу НАТО та ЄС, кібербезпека та боротьба з дезінформацією, співпраця безпекових інституцій, економічна співпраця, координація у сфері трудової міграції, енергетична взаємодія, протидія реалізації Північного потоку-2, культурна, наукова та освітня співпраця, молодіжні обміни, координація участі в інших регіональних форматах і міжнародних організаціях, питаннях перетину кордону, боротьба з порушенням митних правил, норм фітосанітарної сертифікації та боротьба з наслідками пандемії Covid-19

(яка розпочалася на початку 2020 року) (Герасимчук, 2021). Безпекове співробітництво у рамках Люблінського трикутника здійснюється у декількох напрямках чи радше – вимірах. Протидія агресивній російській політиці охоплює боротьбу з російською дезінформацією та фейками, підтримку розвитку Литовсько-Польсько-Української військової бригади імені Костянтина Острозького, а також співпрацю в енергетичній сфері (насамперед координації спільної протидії запуску Північного потоку-2).

Перевагою Люблінського трикутника стала активна взаємодія держав-членів не лише в рамках даної Ініціативи, але й в інших об'єднаннях, зокрема, активна підтримка євроінтеграційних прагнень України, а також її майбутнього членства у Північноатлантичному альянсі («Люблінський трикутник» підтримав членство України в ЄС і НАТО, 2021). Більше того, ще до відкритого військового вторгнення Російської Федерації в Україну у грудні 2021 року лідери держав-членів Люблінського трикутника – президенти України, Литовської Республіки та Республіки Польща, підписали спільну декларацію, в якій було зафіксована підтримка членства України в ЄС та НАТО (Результати Люблінського трикутника, 2021).

153

Упродовж усього періоду після початку війни Росії з 2014 року проти України держави — учасниці Люблінського трикутника як одноосібно, так і у форматі міжнародної організації висловлюють підтримку Україні та надають їй максимальну допомогу не лише в гуманітарній, але й насамперед у політичній та військовій сферах. 14 березня 2022 року держави-учасниці Люблінського трикутника прийняли спільну декларацію, яка засуджує «безпрецедентне, жорстоке, неспровоковане військове вторгнення Росії в Україну» (СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ, 2022). У Декларації висловлена вимога до РФ «негайно припинити всі свої військові дії та беззастережно вивести всі свої сили та військову техніку з усієї території України в межах її міжнародно визнаних кордонів» (СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ, 2022).

Упродовж 2022 року взаємодія держав-членів Люблінського трикутника була спрямована насамперед на захист спільних інтересів у безпековій площині, насамперед в забезпеченні відсічі російській військовій агресії та гуманітарної підтримки населення, що постраждало в її результаті. У вересні 2022 року відбулася двостороння зустріч президентів України та Польщі – Володимира Зеленського та Анджея Дуди, в результаті якої співрозмовники дійшли згоди, що не-

законні дії РФ повинні отримати чітку і недвозначну оцінку з боку світового співтовариства, що було визначено як один із майбутніх напрямків спільної діяльності. В умовах цинічного порушення норм міжнародного права РФ фіксація злочинів та підготовка наступних дій щодо засудження та покарання РФ за її злочини проти людства є необхідною умовою у збереженні демократії та верховенства права як основи світопорядку.

У зв'язку з російсько-українською війною гуманітарна складова взаємодії у рамках Люблінського трикутника набула особливої ваги. Біженці та ВПО, основна частина з яких – жінки та діти, потребують особливої уваги та підтримки з боку державних та наддержавних інституцій та організацій. На нашу думку, започаткування нового формату співпраці у рамках Люблінського трикутника – співпраці перших леді (Зеленський і Дуда обговорили реакцію світу, 2022), є важливим інструментом для поглиблення взаємодії не лише трьох держав-учасниць Ініціативи, але й долучення до цього формату й інших європейських держав, що у майбутньому дозволить сформуувати більш дієву систему регіональної безпеки.

154

В контексті проблематики нашої розвідки, варто нагадати, що Україна офіційно закріпила курс на повноправне членство у НАТО та ЄС. Однак деякі внутрішні та зовнішні чинники перешкоджають втіленню амбітних цілей України. Попри це, 2022 рік став досить успішним у напрямку євроінтеграційного поступу нашої держави. Проте, зважаючи на війну Росії проти України, важливість партнерства заради безпеки є пріоритетним завданням української зовнішньої політики. Створення так званих малих альянсів стало частиною проактивної політики України. За словами міністра закордонних справ України Дмитра Кулеби, Україна таким чином створює «пояс безпеки» й посилює «Балто-Чорноморську вісь» (Катриченко, 2022). Саме Люблінський трикутник став однією з ініціатив нашої держави у регіоні Центрально-Східної Європи, яка сприяє не лише формуванню поясу безпеки, але й наступному входженню нашої держави до Північноатлантичного альянсу.

Названі ініціативи є важливим інструментом партнерства у регіоні Центрально-Східної Європи, адже географічно вони охоплюють практично увесь регіон. Більше того, основою взаємодії між державами регіону є взаємні політичні, економічні та соціальні інтереси. В умовах динамічних змін, що охопили людство від кінця 1980-х ро-

ків безпека як осердя системи міжнародних відносин залежить від характеру та формату взаємодії у різних сферах: від політичної до екологічної.

Серед учасників даних ініціатив – Польща та Литва, беруть участь у всіх трьох, що, на нашу думку, є позитивним фактором у контексті перспективи формування спільного безпекового простору у регіоні Центрально-Східної Європи. Обидві держави чітко кларифікують загрози національній та регіональній безпеці з боку Росії та активно взаємодіють як між собою, так і з іншими державами регіону у форматах названих організацій та поза ними.

Перевагою Центральноєвропейської ініціативи є участь у ній держав-членів ЄС, що позитивно сприяє євроінтеграційному поступу її інших учасників. Водночас всі держави-члени Тримор'я є державами-членами ЄС, тож надання Україні статусу партнера-учасника у 2022 році дещо розширює формати взаємодії, відкриваючи з одного боку нові перспективи та горизонти співпраці в рамках євроінтеграції України, а з іншого, – додаючи до основних напрямків діяльності військово-безпековий напрям, що відповідає не лише вимогам часу, але й національним інтересам усіх держав-учасниць.

155

З огляду на сучасні події вважаємо, що зосередженість у переважній мірі на економічних / інфраструктурних тощо питаннях ЦЄІ та Тримор'я дозволяє вирішувати питання добробуту населення держав-учасниць, однак не задовольняє їхню потребу у безпеці. На наше переконання, увага до військово-політичних питань, мультиплікація з подальшим розвитком досвіду Люблінського трикутника у партнерських відносинах у сфері безпеки є лише питанням часу.

Висновки. Світове співтовариство поступово, в тому числі через карколомні події сучасної російсько-української війни, підходить до необхідності перегляду основ міждержавної взаємодії, які повинні ґрунтуватися на тому, що лише за умови її побудови в контексті ідей та підходів неолібералізму та ідеалізму можливо відійти від деструктивних військово-політичних практик минулого століття та зберегти людську цивілізацію в цілому. Розпад останньої світової імперії – Росії, на нашу думку, стане точкою неповернення світу до колоніальної політики минулого, дозволивши вибудувати нову систему міжнародних відносин, заснованої на паритетності та взаємоповазі її учасників. Регіональні геополітичні ініціативи, на кшталт ЦЄІ, Тримор'я, Люблінського трикутника формують новий досвід спів-

праці в умовах сучасної війни та усвідомлення імовірності знищення людської цивілізації. Останнє накладає особливу відповідальність на міжнародних акторів, чиє основне політичне завдання сьогодні – формування ефективної системи міжнародного партнерства заради миру та безпеки. Існуючі на сьогодні міжнародні організації, зокрема, ООН, можуть стати тим майданчиком, які дозволять реалізувати безпековий потенціал міждержавної взаємодії без домінування окремих міжнародних акторів максимально ефективно й безболісно.

Джерела та література:

1. Власна країна: лібералізм потребує нації. Фрагмент з майбутньої книжки Френсіса Фукуями. <https://texty.org.ua/articles/106655/liberalizm-potrebuye-natsiyi-frahment-majbutnoyi-knyhy-frensisafukujamy/>

156

2. Герасимчук, Сергій. 2021. Люблінський трикутник. Як уникнути «бермудизації»? <http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Lublin3.pdf>

3. Голови МЗС Люблінського трикутника підписали декларацію про спільну європейську спадщину. 2021. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-liublinksyi-trykutnyk-deklaratsiia/31345061.html>

4. Григор'єв, Владислав. 2022. Україна має стати учасницею ініціативи «Тримор'я» - Зеленський. <https://meta.ua/uk/news/politics/48916-ukrayina-mae-stati-uchasnitseyu-initsiatiivi-trimorya-zelenskii/>

5. Зеленський і Дуда обговорили реакцію світу на дії росії. 2022. <https://v-variant.com.ua/zelenskyu-i-duda-obhovoryly-reaktsiiu-svitu-na-dii-rossii/>

6. Катриченко, Тетяна. 2022. Замість НАТО. Україна ініціює створення малих альянсів безпеки проти Росії. <https://focus.ua/uk/politics/505989-vmesto-nato-ukraina-iniciiruet-sozdanie-malyh-alyansov-bezopasnosti-protiv-rossii>

7. Книш, Олександр. 2022. Що таке Тримор'я і чим це об'єднання корисне для України. <https://meta.ua/uk/news/politics/49043-scho-take-trimorya-i-chim-tse-obednannya-korisne-dlya-ukrayini/>

8. Кузьмінчук, Тетяна. 2020. Чи можливий проєкт «Міжмор'я»? <https://localhistory.org.ua/texts/statti/chi-mozhlyvii-proekt-mizhmoria/>

9. «Люблінський трикутник» підтримав членство України в ЄС і НАТО. 2021. https://galinfo.com.ua/news/lyublinskyu_trykutnyk_pidtrymav_chlens tvo_ukrainy_v_yes_i_nato_367409.html

10. Лютий, Тарас. 2016. «Лібералізм: свобода як ідеологія чи постійний вибір». Український тиждень. 5 серпня. <https://tyzhden.ua/liberalizm-svoboda-ia-ideolohiia-chy-postijnyj-vybir/>

11. Міжнародна нарада у Варшаві, присвячена розвитку ініціативи Тримор'я. 2019. <https://www.monitor-press.info/uk/news/7978-mizhnarodna-narada-u-varshavi-prysviachena-rozvytku-initsiatyvy-trymoria>

12. Нечаева-Юрийчук, Наталья, Троян, Сергей. 2022. «Современные проблемы международной безопасности: взгляд сквозь призму структурной теории наступательного реализма Дж.Миршаймера». STUDII NAȚIONALE DE SECURITATE. Revistă științifico-practică. 1(5). <https://inis.sis.md/sites/default/files/reviste/STUDII%20NA%C8%9AIONALE%20DE%20SECURITATE%20Revist%C4%83%20%C8%99tiintifico-pract%20ic%C4%83%20Nr.5%202022.pdf>

13. Примуш, М., Осмоловська, А. 2021. «Політико-правові аспекти міжнародних конфліктів крізь призму системності в міжнародних відносинах». Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. 3: 109-114. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/11109>

14. Принс, Тодд. 2023. До західних славів починає «доходити». Є шанс, що історію Росії почнуть вивчати через призму колоніалізму. <https://texty.org.ua/articles/108628/rosiyi-prydylyaly-zabahato-uvahy-yak-vijna-zminuye-pidhody-naukovciv-do-shidnoyevropejskyh-tayevrazijsk-uh-studij/>

15. Результати Люблінського трикутника: Литва і Польща стають лобістами України на міжнародній арені. 2021. <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=97497>

16. Сидоржевський, Максим. 2021. «Люблінський трикутник»: підписано дорожню карту. <https://www.dw.com/uk/liublinskyi-trykutnyk-hlavy-mzs-trokh-krain-pidpysaly-dorozhniu-kartu/a-58184928>

17. СПІЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ Прем'єр-міністрів України, Республіки Польща та Литовської Республіки. 2022. <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-premyer-ministriv-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki>

18. Столяренко, Д., Теміров, Ю. 2020. «Класичний реалізм та нео-реалізм в теорії міжнародних відносин: порівняльна характеристика». Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса 2(12): 132-137. <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9250>

19. Україна, Литва та Польща оголосили про створення «Люблінського трикутника». 2020. <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/28/povyna/polityka/ukrayina-lytva-ta-polshha-oholosyly-pro-stvorennya-lyublinskoho-trykutnyka>

20. Центральноевропейская инициатива поддерживает расширение ЕС. 2022. <https://bnr.bg/ru/post/101732726/centralnoevropeiska-iniciativa-podderjivaet-rasshirenie-es>

21. Центральноевропейська ініціатива (ЦЄІ). <https://mtu.gov.ua/content/centralnoevropeyska-iniciativa-cei.html>

22. «Центральноевропейська ініціатива як інструмент євроінтеграції». 2004. Голос України. 2 квітня. <http://www.golos.com.ua/article/235579>

23. Щербатих, Олександр. 2022. Тримор'я не альтернатива, але можливість. <http://podolyanin.com.ua/suspilstvo/59824/>

24. About us. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/about-us>

158

25. CEI Mission & Goals. <https://www.cei.int/>

—

26. Economic Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/EconomicDimension>

27. Governmental Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/GovernmentalDimension>

28. Local Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/LocalDimension>

29. Member States. <https://www.cei.int/member-states>

30. News. CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news?keys=war+in+Ukraine&category=All&from=&to=>

31. Open Calls. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/open-calls>; CEI Plan of Action 2021-2023. <https://www.cei.int/publications-and-key-documents>

32. Parliamentary Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/ParliamentaryDimension>

33. Statement by the Bulgarian CEI Presidency and the CEI-Executive Secretariat on the suspension of the Republic of Belarus from the Central European Initiative. CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news/9261/statement-by-the-bulgarian-cei-presidency-and-the-cei-executive-secretariat-on-the-suspension-of-the>

34. We stand with Ukraine! CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news/9232/we-stand-with-ukraine>

References:

1. Vlasna krayina: liberalizm potrebuye nacyi. Fragment z majbutnoyi knyzhky Frensisa Fukuyamy. <https://texty.org.ua/articles/106655/liberalizm-potrebuye-natsiyi-frahment-majbutnoyi-knyhy-frensisa-fukujamy/>
2. Gerasy`mchuk, Sergij. 2021. Lyublins`kyj trykutnyk. Yak unyknuty «bermudyzaciyi»? http://prismua.org/wp-content/uploads/2022/01/Lublin_3.pdf
3. Golovy MZS Lyublins`kogo trykutnyka pidpysaly deklaraciyu pro spilnu yevropejsku spadshhynu. 2021. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-liublinksyi-trykutnyk-deklaratsiia/31345061.html>
4. Grygor`yev, Vladyslav 2022. Ukrayina maye staty uchasnyceyu iniciatyvy «Trymor`ya» - Zelenskyj. <https://meta.ua/uk/news/politics/48916-ukrayina-mae-stati-uchasnitseyu-initsiatiivi-trimorya-zelenskii/>
5. Zelenskyj i Duda obgovoryly reakciyu svitu na diyi rosiyi. 2022. <https://v-variant.com.ua/zelenskyi-i-duda-obhovoryly-reaktsiiu-svitu-na-dii-rossii/>
6. Katrychenko, Tetyana. 2022. Zamist` NATO. Ukrayina iniciuyue stvorennya malykh alyansiv bezpeky proty Rosiyi. <https://focus.ua/uk/politics/505989-vmesto-nato-ukraina-iniciiruet-sozдание-malyh-alyansov-bezopasnosti-protiv-rossii>
7. Knysh, Oleksandr. 2022. Shho take Trymor`ya i chym ce ob`yednannya korysne dlya Ukrayiny. <https://meta.ua/uk/news/politics/49043-scho-take-trimorya-i-chim-tse-obednannya-korisne-dlya-ukrayini/>
8. Kuz`minchuk, Tetyana. 2020. Chy mozhlyvyj proekt «Mizhmo`rya»? <https://localhistory.org.ua/texts/statti/chi-mozhlyvii-proekt-mizhmoria/>
9. «Lyublins`kyj try`kutnyk» pidtrymav chlenstvo Ukrayiny v YeS i NATO. 2021. https://galinfo.com.ua/news/lyublinskyy_trykutnyk_pidtrymav_chlenstvo_ukrainy_v_yes_i_nato_367409.html
10. Lyutyj, Taras. 2016. «Liberalizm: svoboda yak ideologiya chy postijnyj vybir». Ukrayins`kyj tyzhden`. 5 August. <https://tyzhden.ua/liberalizm-svoboda-ia-ideolohiia-chy-postijnyj-vybir/>
11. Mizhnarodna narada u Varshavi, prysvyachena rozvytku iniciatyvy Trymorya. 2019. <https://www.monitor-press.info/uk/news/7978-mizhna-rodna-narada-u-varshavi-prysviachena-rozvytku-initsiatiivy-trymoria>
12. Nechaieva-Yuriichuk, Nataliia, Troyan, Sergey. 2022. «Sovremennye problemy mezhdunarodnoj bezopasnosti: vzglyad skvoz`

pryzmu struktornoj teorii nastupatel'nogo realizma Dzh.Myrshajmera». STUDII NAȚIONALE DE SECURITATE. Revistă științifico-practică. 1(5). <https://inis.sis.md/sites/default/files/reviste/STUDII%20NA%C8%9AIONALE%20DE%20SECURITATE%20Revist%C4%83%20%C8%99tiințifico-practic%C4%83%20Nr.5%202022.pdf>

13. Prymush, M., Osmolovska, A. 2021. «Polityko-pravovi aspekty mizhnarodnykh konfliktiv kriz pryzmu systemnosti v mizhnarodnykh vidnosynax». Politychni problemy mizhnarodnykh system ta globalnogo rozvytku. 3: 109-114. <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/11109>

14. Prince, Todd. Do zakhidnykh slavistiv pochynaje “dokhodyty”. Ye shans, shcho istoriju Rosii pochnut' vyvchaty cherez priyzmy kolonializmu. <https://texty.org.ua/articles/108628/rosiyi-prydylyaly-zabahato-uvahy-yak-vijna-zminyuye-pidhody-naukovciv-do-shidnoyevropejskyh-ta-yevrazijskyh-studij/>

15. Rezul'taty Lyublins'kogo trykutnyka: Lytva i Polshha stayut' lobistamy Ukrayiny na mizhnarodnij areni. 2021. <http://www.ncru.gov.ua/news.html?newsID=97497>

160

—

16. Sydorzhevs'kyj, Maksym. 2021. «Lyublins'kyj trykutnyk»: pidypsano dorozhnyu kartu. <https://www.dw.com/uk/liublinskyi-trykutnyk-hlavy-mzs-trokh-krain-pidpysaly-dorozhniu-kartu/a-58184928>

17. SPILNA DEKLARACIA Premyer-ministriv Ukrayiny, Respubliky Pol'shha ta Lytovs'koyi Respubliky. 2022. <https://www.kmu.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-premyer-ministriv-ukrayini-respubliki-polshcha-ta-litovskoyi-respubliki>

18. Stolyarenko, D., Temirov, Yu.2020. «Klasychny'j realizm ta neorealizm v teorii mizhnarodnykh vidnosyn: porivnyal'na kharakterystyka». Visnyk students'kogo naukovogo tovarystva DonNU imeni Vasylya Stusa. 2(12): 132-137. <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9250>

19. Ukrayina, Lytva ta Pol'shha ogolosyly pro stvorennya «Lyublins'kogo trykutny'ka». 2020. <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/28/novyna/polityka/ukrayina-lytva-ta-polshha-oholosyly-pro-stvorennya-lyublinskoho-trykutnyka>

20. Central'noevropejskaya inyciativa podderzhyvaet rasshyrenye ES. 2022. <https://bnr.bg/ru/post/101732726/centralnoevropejskaa-iniciativa-podderji-vaet-rasshirenie-es>

21. Central'noevropejs'ka inicyatyva (CEI). <https://mtu.gov.ua/content/centralnoevropejska-iniciativa-cei.html>

22. «Central`noyevropejs`ka iniciatyva yak instrument yevrointe-gracyi». 2004. Golos Ukrayiny. 2 April. <http://www.golos.com.ua/article/235579>
23. Shcherbatykh, Oleksandr. 2022. Trymor`ya ne al`ternatyva, ale mozhlyvist'. <http://podolyanin.com.ua/suspilstvo/59824/>
24. About us. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/about-us>
25. CEI Mission & Goals. <https://www.cei.int/>
26. Economic Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/EconomicDimension>
27. Governmental Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/GovernmentalDimension>
28. Local Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/LocalDimension>
29. Member States. <https://www.cei.int/member-states>
30. News. CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news?keys=war+in+Ukraine&category=All&from=&to=>
31. Open Calls. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/open-calls>; CEI Plan of Action 2021-2023. <https://www.cei.int/publications-and-key-documents>
32. Parliamentary Dimension. CEI. Central European Initiative. <https://www.cei.int/ParliamentaryDimension>
33. Statement by the Bulgarian CEI Presidency and the CEI-Executive Secretariat on the suspension of the Republic of Belarus from the Central European Initiative. CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news/9261/statement-by-the-bulgarian-cei-presidency-and-the-cei-executive-secretariat-on-the-suspension-of-the>
34. We stand with Ukraine! CEI. Central European Initiative. 2022. <https://www.cei.int/news/9232/we-stand-with-ukraine>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.162-179>

УДК: 314.151.3-054.73(477):342.721-054.7(4-6ЄС) © Андрій Гачкевич¹

«ПОДВІЙНІ СТАНДАРТИ» ТИМЧАСОВОГО ЗАХИСТУ ВТІКАЧІВ ВІД ВІЙНИ В УКРАЇНІ У МІГРАЦІЙНІЙ ПОЛІТИЦІ ЄС

162

У статті розглядається міграційна політика ЄС після повномасштабного вторгнення РФ в Україну з огляду на обвинувачення в застосуванні подвійних стандартів. Показано відмінності у можливостях для втікачів з України та інших держав, зокрема Африки та Близького Сходу. Крім правового статусу біженця (чи шукача притулку), який можуть отримувати особи, що виїхали з будь-якої країни до ЄС через небезпеку для життя, здійснено аналіз тимчасового захисту переміщених осіб, запровадженого для українців Імплементативним рішенням Ради 2022/382. Автор пояснює суть явища подвійних стандартів як суб'єктивної категорії та конкретизує передумови для скарг на їх застосування у міжнародних відносинах. Обґрунтовано, що такі скарги можуть бути наслідком або недостатньої правової обізнаності, або применшення ролі національних інтересів держав, або констатуванням фактів порушень прав людини. Результати дослідження дозволять протистояти маніпулятивним впливам через кліше «подвійний стандарт» ефективніше, а також здійснювати більш зважену міграційну політику з врахуванням принципу недискримінації.

Ключові слова: міграційна політика ЄС, подвійні стандарти, переміщені особи, тимчасовий захист, міжнародний захист.

¹ Кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародної інформації Національного університету «Львівська політехніка». E-mail: andrii.o.hachkevych@lpnu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8494-1937>

“Double Standards” in EU Migration Policy: Manipulative Influence or Appeal to Legality

The article examines the migration policy of the EU after Russia's full-scale invasion of Ukraine in connection with the allegations of double standards applying. The author describes the differences in the opportunities provided to refugees from Ukraine and outside Europe, in particular Africa and the Middle East. The temporary protection introduced for Ukrainians by Council Implementing Decision 2022/382 of 4 March 2022 is analyzed in addition to the explanation of the legal status of a refugee (or asylum seeker), which might be obtained by any person who has left own country to ensure the safety of life. The article investigates the essence of the phenomenon of double standards as a subjective category and specifies the prerequisites for complaints about their applying in international relations. It is substantiated that such complaints might be the consequences of insufficient legal awareness, or underestimation of the role of national interests in the EU states, or findings of human rights violations. The results of the research will be useful to resist manipulative influence of the cliché “double standard” more effectively and to implement a well-balanced migration policy, taking into account the principle of non-discrimination.

163

Keywords: EU migration policy, double standards, displaced persons, temporary protection, international protection.

Постановка проблеми. Запропонована стаття присвячена проблемі ефективної міграційної політики ЄС, розглянутої в контексті повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Якщо б європейська міграційна криза, як і подальші рухи мігрантів з Африки та Близького Сходу до країн ЄС не передували масовій втечі українців до тих самих країн, то питання застосування подвійних стандартів, які відображають ймовірне дискримінаційне відношення до окремих народів на рівні загальної політики або конкретного акту поведінки, швидше за все не піднімалося б. Обвинувачення такого роду якоюсь мірою виступають лакмусовим папірцем міграційної політики ЄС, від ефективності якої залежить безпека Європи та світу. Подвійні стандарти – це про апелювання до приниження не просто окремих людей, а цілих народів, яке здатне в сучасних умовах великого впливу ЗМІ на суспільство посилити конфліктогенний потенціал радикальних антизахідних настроїв. Таким чином, суб'єктивна оцінка журналістами, експертами та правозахисниками рішень найвищого

керівництва ЄС, яка в багатьох випадках ним ігнорується, варта особливої уваги, тим паче з огляду на те, що претензії в обмеженнях прав сирійських, нігерійських, афганських чи інших шукачів притулку часто пред'являються в порівнянні з перевагами для українців.

Актуальність теми. В матеріалах медіа, оприлюднених після 24 лютого 2022 р., можемо зустріти вказівки на прояви подвійних стандартів або навіть реалізацію відповідної політики з боку ЄС по відношенню до шукачів притулку з Африки та Близького Сходу. Зауважимо, що «подвійні стандарти», крім публіцистики, згадуються навіть у заявах офіційних осіб, які представляють держави та міжнародні організації, а також наукових публікаціях. Враховуючи це, дослідження Директиви Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. та прийнятого після початку вторгнення Імплементативного рішення Ради 2022/382 від 4 березня 2022 р. на предмет дотримання принципу справедливості та відповідності стану міжнародної законності, необхідне для розуміння нетипової реакції ЄС на події в Україні.

164

Оцінку обвинувачень в подвійних стандартах на адресу ЄС через політику щодо притулку, біженців та переміщених осіб, в основі яких знаходиться порівняння відношень до втікачів з різних держав, було обрано **метою** цієї статті. Для досягнення цієї визначено **наступні завдання**: охарактеризувати Директиву Ради 2001/55/ЄС через призму міграційної політики ЄС; порівняти можливості, які надаються втікачам з України та держав Африки та Близького Сходу на території держав ЄС; проаналізувати подвійні стандарти у міграційній політиці ЄС по відношенню до втікачів від війни як алгоритм сприйняття. Результати дослідження дозволять зробити висновки щодо того, яку сутність мають обвинувачення в застосуванні подвійних стандартів та можуть стати цінними при розробці рекомендацій для представників органів влади з приводу визначення подальших напрямів та заходів, а також пояснення політико-правових рішень в міграційній сфері, здатного протистояти можливим маніпулятивним впливам та формуванню негативного іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській політичній науці до проблем міграційної політики ЄС останнім часом спостерігається великий інтерес серед вчених (С. Була, О. Заставна, О. Лаба, О. Малиновська, Н. Тульба, Х. Фогел, О. Чернега та ін.). Значне поживлення у 2022 р. пов'язане з рішенням ЄС надати втікачам з України можливість скористатись тимчасовим захистом як

переміщеним особам, що було відображеним у дослідженнях К. Димова, Т. Дракохруст, К. Левандовські та ін. Разом з тим, міграційна політика ЄС поки майже не вивчалась в контексті обвинувачень у застосуванні різних підходів у залежності від держави походження шукача притулку або переміщеної особи (І. Лапшина). Окремі аспекти цієї тематики порушуються у наукових працях іноземних вчених, таких як Г. Валодскайте, Ф. Дювелл, М. Інелі-Сігер, А.-Х. Найдхардт, М. Сааїда, М. Сомер, Ф. Траунер тощо. Крім того, слід згадати про велику кількість публіцистичних статей, в тому числі від впливових аналітичних центрів та авторитетних ЗМІ, в яких автори порівнюють відношення ЄС до українців та неукраїнців. У деяких з них термін «подвійні стандарти» внесений у заголовок: «Україна виставляє напоказ подвійні стандарти Європи щодо біженців» (Королівський інститут міжнародних відносин) (Venturi and Vallianatou, 2022), «Африканці, які втікають з України, обвинувачують Німеччину у подвійних стандартах» (Ouvogie, 2022), «Війна, опір і притулок: расизм та подвійні стандарти у висвітленні України західними ЗМІ» (Лондонська школа економіки та суспільних наук) (Połowska-Kimunguyi, 2022), «Чому подвійні стандарти США щодо російсько-української війни мають значення» (Zeeschan, 2022) та ін.

165

Виклад основного матеріалу. В українській науковій думці розрізняють два підходи до розуміння міграційної політики: вузький як «система заходів, спрямованих на досягнення бажаної інтенсивності та складу міграційних потоків» (Малиновська 2022, 66-67), та широкий – «державна доктрина чи концепція регулювання міграційних процесів, спрямована на майбутнє, на забезпечення поступального розвитку» (Малиновська 2022, 68). Сфера міграції, охоплюючи внутрішньо- та зовнішньодержавні явища, зазнає швидкого розвитку та потребує ефективного адміністративного і правового контролю. Зважаючи на це, стає зрозумілим, наскільки важливим та складним стало питання розробки міграційної політики для ЄС.

Хоча на початках інтеграційних процесів предметом домовленостей міграційна сфера не була, в останній чверті ХХ століття ситуація докорінно змінилась, насамперед завдяки реалізації концепції відмови від державних кордонів для подальшого зближення. Разом з тим, лише у 1990-их держави досягли згоди з приводу необхідності формування спільної міграційної політики. «Переломним моментом на шляху гармонізації політики європейських держав у сфері мігра-

ції» вважають Амстердамський договір 1997 р. (Лаба 2014, 47). Серед іншого, він встановлює необхідність приведення до єдиного стандарту щодо притулку, біженців та переміщених осіб (ст. 63). Для міграційної політики ЄС характерний дуалізм. З одного боку, сьогодні вона є більш-менш уніфікованою, тобто приведеною до єдиного стандарту. З іншого боку, держави ЄС зберігають за собою право приймати політико-правові рішення, які відповідають національним інтересам та вписуються в концепцію внутрішньої безпеки та охорони правопорядку, хоча й базуються на інших підходах, ніж загальноприйнята позиція більшості, що наголошується ст. 64 Амстердамського договору.

166

Процеси на міжнародній арені останнього десятиріччя показали, наскільки незручними для високих ідеалів європейської інтеграції, але й такими, що роблять ЄС більш гнучким та сильнішим одночасно, стали виклики, спричинені гуманітарною катастрофою в колишній Югославії та європейською міграційною кризою. Так, незважаючи на принцип вільного руху осіб ряд держав відновлював контроль на національних кордонах, наприклад, Франція, Австрія та Німеччина у 2017 р. (Дорош та Івасечко, 2017, 21). Польща та Угорщина у період 2015-2022 рр. побудували на кордонах з Білоруссю та Сербією стіни, в чому правозахисники вбачали порушення права на притулок для осіб, що покинули свої держави через загрози переслідувань (Rigby and Crisp, 2022). Коли розпочалось повномасштабне вторгнення РФ в Україну, держави ЄС постали перед новим викликом – загрозою перевантаження системи надання притулку, тобто високою ймовірністю того, що сотні тисяч громадян України звертатимуться з проханнями про отримання статусу біженця. Відповідно до встановленої процедури такі звернення повинні бути подані до держави ЄС, на територію якої шукач притулку потрапив в першу чергу. Однак, було знайдено безпрецедентний вихід – імплементувати Директиву Ради 2001/55/ЄС щодо тимчасового захисту.

Ініціатива запровадити для осіб, які постраждали внаслідок гуманітарної катастрофи у колишній Югославії, особливий режим – режим тимчасового захисту – належить Управлінню Верховного комісара ООН у справах біженців (1992). Водночас тоді надання притулку боснійцям, які втікали від війни, здійснювалось державами в різних форматах – не було узгоджено на загальному рівні ані квот, ані строку, ані прав. У наступні роки тривали переговори щодо того,

як реагувати на можливі масові напливи переміщених осіб. Серед питань, на які потрібно було знайти відповіді консенсусом насамперед, був розподіл тягаря між державами по прийняттю втікачів. Важливими віхами на шляху до Директиви стали вищезгаданий Амстердамський договір, на основі якого від Ради очікували схвалення мінімальних стандартів надання тимчасового захисту переміщеним особам та забезпечення балансу зусиль держав щодо їх прийняття, а також конфлікт у Косово, що змусив втікати від військових дій понад півмільйона осіб (Genç and Şirin, 2019, 4-6).

Перед тим, як охарактеризувати право на тимчасовий захист згідно з Директивою 2001/55/ЄС, відзначимо, що міграційні потоки з України до ЄС до початку повномасштабного вторгнення склалися з трьох груп: (1) громадяни України, які на підставі біометричних паспортів володіли правом на безвізовий в'їзд та могли вправі перебувати у Шенгенській зоні 90 днів впродовж 180-денного строку; (2) громадяни України або інших держав, що проживали або перебували на території України, які отримали візи (для більш тривалого перебування, наприклад, в цілях навчання, ніж 90 днів або через відсутність біометричних паспортів) або дозвіл на проживання; (3) по-третє, громадяни України або інших держав, що проживали на території України, які покинули територію України та претендують на статус біженців відповідно до міжнародно-правових норм. Обсяг прав, якими володіють особи, що належать до третьої категорії, охоплює крім права на проживання широкий перелік прав, що нагадує той, яким користуються громадяни держави, в якій отримано статус біженця. Проте, наявність громадянства, як правило, необхідна для виникнення виборчих прав, зайняття ряду посад, можливості купувати землю та ін. Відзначимо, що, порівнюючи цей перелік з запропонованим Дар'єю Ганзієнко, яка назвала «три способи легального перебування українців на території держав ЄС: (1) в статусі туриста; (2) шляхом отримання тимчасового захисту; (3) шляхом отримання статусу біженця» у 2022 р. (Ганзієнко, 2022), ми виокремили ще одну категорію, до якої входять особи, які отримали візи чи дозволи на проживання в ЄС (другу). Їх статус відрізняється від того, який мають туристи, та залежить від рішень консульств і місцевих органів влади.

Впровадження Директиви 2001/55/ЄС надало можливість скористатись низкою соціально-економічних прав тим особам, на які

поширюється дія Рішення 2022/382. По-перше, громадянам України, які проживали в Україні до 24 лютого 2022 р., а також членам їх сімей. По-друге, особам без громадянства та громадянам інших держав, крім України, які користувалися міжнародним захистом або рівнозначним йому національним захистом в Україні до 24 лютого 2022 р., а також членам їх сімей. Які права гарантовані на підставі положень Директиви? Розділ 3 вказує на мінімальні стандарти, які можуть бути значно розширені державами: дозвіл на проживання (ст. 8), дозвіл на працю як найманий працівник або самозайнята особа (ст. 12), надання соціального забезпечення, медичної допомоги, доступ до житла, забезпечення засобами до існування (ст. 13), доступ до системи освіти (ст. 14). Процедура отримання тимчасового захисту полягає в написанні заяви до уповноважених місцевих органів влади, компетентних приймати такі звернення у державах ЄС, та пред'явленні документа, який посвідчує особу. Строк дії цього режиму становить один рік (до 4 березня 2023 р.) з можливістю продовження.

168

В цілях дослідження варто розглянути і правовий статус біженця, який може надаватись шукачам притулку і з України, і з країн Африки та Близького Сходу. На основі ряду критеріїв ми порівнюємо біженців та осіб, яким надано тимчасовий захист. Зауважимо, що, на відміну від категорії тимчасового захисту, що характерна суто для права ЄС та жодної практики застосування якої до 2022 р. не існувало, явище притулку та інститут біженців давно відомі. Термін «біженець» був вжитий вперше на міжнародно-правовому рівні у міжвоєнний період для позначення осіб, які більше не користуються захистом своєї держави та поки не отримали жодне інше громадянство у домовленостях про посвідчення особи для російських і вірменських біженців у 1920-их (League of Nations, 1929). Традиційне розуміння біженця як особи, що перебуває за межами держави громадянства через побоювання стати жертвою переслідувань за будь-якою з ознак (раса, віросповідання, переконання та ін.), на сучасному етапі істотно розширилось. Біженцями вважають з юридичними наслідками тих людей, які в пошуках притулку покинули свою державу на підставі потенційно або реальної небезпеки для їхнього життя (війни, стихійні лиха, акти тероризму) (Див. Таблиця 1).

Слід зауважити, що існує дві особливості статусу біженця, які не показані у таблиці, однак, через них шукачі притулку перебувають у гіршому становищі, ніж переміщені особи. Під час процедури роз-

гляду заявки особа не вправі користуватись правами, характерними для правового статусу біженця, в тому числі на працевлаштування, натомість її можуть помістити у спеціальні центри прийому біженців. Факт подання заявки зовсім не гарантує позитивного рішення. Держави ЄС можуть значно обмежувати прийом біженців та робити національну політику щодо надання притулку більш жорсткою.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика тимчасового захисту
та статусу біженця**

Критерій	Тимчасовий захист	Статус біженця
Суб'єкт надання	переміщена особа	шукач притулку
Строк дії	рік з можливістю продовження автоматично, якщо підстави не зникнуть (двічі по шість місяців, а далі – на ще один рік)	безстроково
Складність отримання	процедура дуже спрощена: відбувається на підставі подання заяви особою, яку ідентифіковано	процедура передбачає розгляд кожної справи індивідуально та може тривати до шести місяців і значно довше
Обсяг прав	близький до національного режиму (розділи 2-5 Конвенції)	близький до національного режиму (розділ 3 Директиви)
Гарант статусу	будь-яка держава ЄС (хоча для Данії Директива 2001/55/ЄС не вступила в дію, було прийнято Спеціальний акт від 16 березня 2022 р., який надає аналогічний статус)	держава, до якої шукач притулку потрапив в першу чергу
Нормативна основа	Директива Ради 2001/55/ЄС	Женевська конвенція про статус біженців 1951 р.

169

Складено автором з використанням матеріалів: Ганзієнко, 2022, Димов, 2022, Bendixen, 2022, Fribergh and Kjaerum, 2016.

Слід зауважити, що існує дві особливості статусу біженця, які не показані у таблиці, однак, через них шукачі притулку перебувають у гіршому становищі, ніж переміщені особи. Під час процедури розгляду заявки особа не вправі користуватись правами, характерними для правового статусу біженця, в тому числі на працевлаштування, натомість її можуть помістити у спеціальні центри прийому біжен-

ців. Факт подання заявки зовсім не гарантує позитивного рішення. Держави ЄС можуть значно обмежувати прийом біженців та робити національну політику щодо надання притулку більш жорсткою.

Чому міграційна політика ЄС стосовно біженців стала предметом обговорення з натяками на її упередженість або навіть претензіями щодо застосування подвійних стандартів? Відповідь на це питання стає більш очевидною після осмислення цього поняття. В основі подвійних стандартів знаходиться використання різних підходів, залежно від того, хто причетний до конкретної ситуації. Як правило, обвинувачення стосуються підміни об'єктивних критеріїв суб'єктивним відношенням – більша лояльність до одних, але жорсткі вимоги для інших. Поняття подвійних стандартів може використовуватись в значенні політики або акту поведінки. Політика подвійних стандартів відображає певну лінію поведінки та ставлення до інших, яке проявляється систематично. Вчений з Нідерландів Я. Сап назвав три ознаки політики подвійних стандартів: різний набір принципів для подібних ситуацій, нерівноправне відношення до її учасників та негативний контекст (Сап, 2000, 199). «Подвійний стандарт» як акт поведінки – це прояв тих самих ознак у конкретній ситуації, який не має систематичності.

170

—

Під час дослідження було проведено пошук англомовних джерел інформації, оприлюднених після 24 лютого 2022 р., в яких вживався термін «подвійні стандарти», пов'язаних з війною в Україні 2022 р. та Європейським Союзом (пошуковий запит вимагав наявності слів 'Ukraine', 'EU', а також точної фрази 'double standards'). Знайдено понад 37 тис. результатів, які мають різне походження, включаючи офіційні веб-сайти всесвітньо відомих корпорацій BBC, DW, Reuters, авторитетних аналітичних центрів (Королівський інститут міжнародних відносин, Лондонська школа економіки та політичних наук) та прогресивних громадських організацій, наприклад, Global Detention Project, яка оприлюднила звіт під назвою «Подвійні стандарти української кризи: чи реакція Європи на біженців таки стала іншою» (Reilly and Flynn, 2022). Окремо варто згадати про матеріали, в яких представлено заяви та виступи офіційних осіб. Крім Ф. Рокки, чільника Міжнародної федерації товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця (Infomigrants, 2022), а також Ф. Моралеса, Спеціального доповідача ООН з питань прав людини мігрантів (UN News, 2022), цитуються слова Ж. Борреля: «Нас часто

критикують за подвійні стандарти. Але міжнародна політика сильно залежить від застосування подвійних стандартів. Ми не використовуємо одні і ті самі критерії для усіх проблем» (Xinhua, 2022).

На нашу думку, оціночне судження «подвійні стандарти» є наслідком визначеного алгоритму сприйняття ситуації (або ряду ситуацій, якщо мова йде про «політику подвійних стандартів») оцінником. Розуміння цього алгоритму дозволяє не тільки реагувати на обвинувачення належним чином, а й відрізнити маніпулятивні впливи в апелюванні до різних підходів від закликів поважати прав людини та забезпечувати законність, а також від недостатньої обізнаності в сфері міжнародного та європейського права. Першою складовою є переконання щодо рівності прав суб'єктів, одним з яких часто виступає особа чи група, з якою пов'язаний оцінник, відповідно їхні права та можливості повинні бути тотожними. Другою складовою є те, що оцінник вбачає аналогічність ситуації за участю рівноправних суб'єктів. Подекуди аналогічність полягає у врахуванні одного-двох факторів, але інші, які свідчать про несхожість, ігноруються. Нарешті відзначається зовсім різне відношення до кожної з ситуацій в об'єктивній формі, хоча мало б бути таким самим. Оцінник вважає, що сказані слова, прийняті рішення та виконані дії демонструють дискримінацію щодо когось.

В більшості публікацій, знайдених за нашим пошуковим запитом, вказується на те, що втікачі з України та країн Африки чи Близького Сходу є рівноправними. Правовим підґрунтям для цього є ст. 1 Загальної декларації прав людини («всі люди є рівними»), а також гарантування її положеннями окремих прав для всіх без винятку людей, зокрема права на притулок. Разом з тим, відзначаємо, що порівнювати шукачів притулку слід з врахуванням інформації, викладеній в попередніх частинах цієї статті. Так, М. Монті помічає значні відмінності між ставленням до «попередніх» шукачів притулку та до українських, а «подвійні стандарти» ототожнюються з «болісним контрастом» (Monti, 2022). Разом з тим, коли ми говоримо про українських шукачів притулку, то ми маємо на увазі тільки тих людей, які хочуть отримати статус біженця та міжнародний захист, а не тих, кому надається тимчасовий захист. Це твердження наштовхує на питання, як можна порівнювати шукача притулку, який не володіє тимчасовим захистом, та того, хто володіє. Або, інакшими словами, як вдалось проаналізувати становище шукачів притулку з України,

які не скористались тимчасовим захистом. Потребують уточнення і слова про співставлення біженців з України та інших країн хоча б через те, що статус біженця українці, які втікали від війни, змогли отримати набагато пізніше, ніж 18 березня 2022 р.: «Багато хто постійно називає українських біженців «справжніми біженцями», захожуючи м'який і толерантний наратив в порівнянні з ймовірно «фальшивими» біженцями від інших конфліктів, таких як в Афганістані чи Сирії» (Mend, 2022).

172

Аналогічність ситуацій, до яких мають відношення обвинувачення в подвійних стандартах, об'єднує небезпека для життя втікачів. Ф. Рокка сказав: «Так, ми бачимо подвійний стандарт... Не існує жодної різниці між тими, хто втікає з Донбасу на сході України, та тими, хто втікає від екстремістів з Боко Харам у Нігерії... Слід ставитись однаково до тих, хто тікає від насильства, та до тих, хто шукає захисту» (Infomigrants, 2022). У даному випадку можна пригадати про підстави для отримання притулку та набуття статусу біженця, визначені в Конвенції 1951 р., а згодом доповнені війною, стихійними лихами та іншими небезпеками. Водночас, має значення і місцезнаходження території, де відбуваються загрозливі події. Безперечно, аналогічність ситуацій ставиться під сумнів, якщо одна з них відбувається в безпосередній близькості від якоїсь держави, а інша – дуже далеко. Виходячи з цього, обвинувачення в різному відношенні до втікачів з України виглядають досить обґрунтованими, адже, як з'ясувалось раніше, однаковий тимчасовий захист надається в ЄС і громадянам України, і громадянам інших держав, які постійно проживали в Україні до 24 лютого. «Навіть серед тих, хто втікав від тієї самої війни та кому дозволили в'їзд у Польщу та надали там допомогу, громадяни третіх держав не захищені тією самою правовою базою» (UN News, 2022).

Відмінності у відношеннях до схожих чи аналогічних ситуацій, зважаючи на те, хто виступає суб'єктами, в ряді досліджених матеріалів розглядаються в контексті таких явищ, як расизм, ксенофобія, ісламофобія, нетерпимість та ін. Для прикладу, зв'язок між расизмом та пошуком притулку в ЄС є одним з лейтмотивів публікації «The New Humanitarian»: «Лише за декілька кілометрів на північ від того місця, де українські біженці вільно рухаються через кордон, Польща будує стіну вартістю 400 млн. дол. вздовж кордону з Білоруссю, де політики створили гуманітарну кризу минулого року для шукачів

притулку та мігрантів» (O'Brien, 2022). Отож, різне ставлення помічають там, де когось обмежують у правах, завдають неприємностей, а когось, навпаки, ставлять у привілейоване становище – «безпрецедентне преференційне відношення» до українців, яке проявляється в гуманітарних заходах і підтримці, інші частини світу не отримали» (Monti, 2022).

Розглянувши більшість обвинувачень в застосуванні подвійних стандартів або навіть політики подвійних стандартів з боку ЄС, маємо відзначити те, що їхня обґрунтованість залежить від стану дотримання прав людини, як і важливих засадничих принципів не-дискримінації, гуманності та справедливості, а також рівня реалізації норм міжнародного права та права ЄС. Разом з тим, спільна міграційна політика ЄС розробляється та здійснюється на основі національних інтересів держав-членів, забезпечення яких спонукає до прийняття уніфікованих правил, наприклад, Директиви Ради 2001/55/ЄС, та пошуку ефективних способів реагування на виклики, які трапляються дедалі частіше зі зростанням ролі ЄС у світовій політиці та міжнародних відносинах. Національні інтереси мають найвищий пріоритет і в національній політиці кожної держави у складі ЄС, що показав приклад Данії, яка не підтримала Директиву, хоча й також надала тимчасовий захист втікачам з України. Це обумовлене правом регулювати відносини на власній території, тобто правом на внутрішній суверенітет, названим вченими одним з найважливіших для держав ще перед укладенням Римських договорів (Гачкевич, 2011, 60). Завдяки «подвійним стандартам», своєрідним лакмусовим папірцям, напрями та методи збалансованості міграційної політики підлягають визначенню, а самі обвинувачення завдяки більш глибокому аналізу стають цінним інструментом боротьби за права людини. Відзначимо, що конфлікт між очікуваннями та реальністю, політикою «на папері» та «на практиці» не є чимось екстраординарним. Він свідчить про закономірне існування тенденцій, які конфліктують між собою та характерні не тільки для ЄС як міжнародної організації чи держав ЄС (див. Гачкевич, 2009, Nachkevych, 2020).

Висновки. Обвинувачення в застосуванні подвійних стандартів з боку ЄС після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну пов'язані з наданням українцям преференційного режиму, що контрастує з міграційною політикою по відношенню до втікачів з Африки та Близького Сходу. Очевидно, що очікування від ЄС в цілому

та від держав-членів поодинці в сфері дотримання та захисту прав людини були і залишаються дуже високими в порівнянні з тими державами, які не позиціонують себе захисниками демократичних цінностей. Дослідження обвинувачень через міграційну політику щодо притулку, біженців та переміщених осіб показало, що журналісти, експерти та правозахисники схильні використовувати оціночні судження, які виставляють ЄС в поганому світлі та інкримінують йому расизм, ксенофобію та інші дискримінаційні прояви. Водночас, аргументація часто базується на досить поверхневих поясненнях, які свідчать про недостатній рівень обізнаності з політико-правовими реаліями або спроби чинити маніпулятивний вплив на певну аудиторію. Інколи апелювання до необхідності слідувати єдиному стандарту допомагають побачити кричущі порушення прав людини, наприклад, коли втікачі з України, які отримали тимчасовий захист відповідно до Директиви Ради 2001/55/ЄС, зазнають обмежень через відсутність громадянства України. Можливо, скарги на політику подвійних стандартів було б більш доцільно формулювати в той спосіб, що шукачам притулку з Африки та Близького Сходу не надають режиму тимчасового захисту. Щоправда, оскільки Директива була розроблена на перспективу, враховуючи досвід гуманітарної катастрофи в колишній Югославії та збройного конфлікту в Косово, подій регіонального значення, які створювали загрозу життю мирного населення сусідніх країн, станом на сьогодні підстави для масового напливу осіб з інших країн, крім України, не спостерігається. Найвищий пріоритет при розробці та реалізації міграційної політики залишається за національними інтересами, турботою європейських держав про національну і регіональну безпеку, що вимагає шукати компроміси з ідеалами всезагальної рівності та гарантування кожній людині абсолютно усіх прав, передбачених Загальною декларацією прав людини.

174

Джерела та література:

1. Venturi, Emily, and Vallianatou, Anna Iasmi. 2022. "Ukraine Exposes Europe's Double Standards for Refugees." <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraine-exposes-europes-double-standards-refugees>.
2. Ovuorie, Tobore. 2022. "Africans Fleeing Ukraine Accuse Germany of Double Standards." <https://www.dw.com/en/africans-fleeing-ukraine-accuse-germany-of-double-standards/a-61879479>.

3. Połńska-Kimunguyi, Eva. 2022. "War, Resistance and Refuge: Racism and Double Standards in Western Media Coverage of Ukraine". <https://blogs.lse.ac.uk/mediase/2022/05/10/war-resistance-and-refuge-racism-and-double-standards-in-western-media-coverage-of-ukraine>.

4. Aleem, Zeeshan. 2022. "Why the U.S.'s Double Standards on the Russia-Ukraine War Matter." <https://www.msnbc.com/opinion/msnbc-opinion/why-u-s-s-double-standards-russia-ukraine-war-matter-n1293171>.

5. Малиновська, Олена. 2018. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД.

6. Лаба, Оксана. 2014. "Напрями співпраці України та Європейського Союзу." Історико-правовий часопис 1(7): 46-53.

7. Дорош, Леся, Івасечко, Ольга. 2017. "Особливості функціонування та виклики розвитку Євросоюзу в близькій перспективі (2017–2018 рр.)." *Humanitarian vision* 1(3): 19-24. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_6.

8. Rigby, Jennifer, and Crisp, James. 2022. "Fortress Europe: How 1,800km of Walls and Fences Are Keeping Desperate Migrants Out." <https://www.telegraph.co.uk/global-health/fortress-europe-borders-wall-fence-controls-eu-countries-migrants-crisis>.

9. Genç, H. Deniz, and Şirin Öner, N. Ash. 2019. "Why Not Activated? The Temporary Protection Directive and the Mystery of Temporary Protection in the European Union." *International Journal of Political Science & Urban Studies* 1(7): 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669445>.

10. Ганзієнко, Дар'я. 2022. "Тимчасовий захист чи статус біженця: в чому принципова різниця?" https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_timchasoviy-zakhist-chi-status-bzhentsya-v-chomu-printsipovazrnitsya.

11. League of Nations. 1929. Arrangement relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees, supplementing and amending the previous Arrangements dated July 5, 1922, and May 31, 1924. May 12.

12. Димов, Кирило. 2022. "«Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах Європейського Союзу." Матеріали міжнароднонауково-практичної конференції "Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття." Одеса, Червень 17

13. Bendixen, Michala Clante. 2022. “New Danish Law for Those Fleeing Ukraine Mirrors EU Temporary Protection Directive.” https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/new-danish-law-those-fleeing-ukraine-mirrors-eu-temporary-protection-directive_en.

14. Fribergh, Erik, and Kjaerum, Morten, eds. 2016. Handbook on European Law Relating to Asylum, Borders and Immigration. Luxembourg: Publications Office.

15. Sap, Jan Willem. 2000. “Double Standards. The political character of international human rights.” NTKR, Tijdschrift voor Recht en Religie 2: 197-214.

16. Reilly, Rachael, and Flynn, Michael. 2022. “The Ukraine Crisis Double Standards: Has Europe’s Response to Refugees Changed?” <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-crisis-double-standards-has-europe-sresponse-refugees-changed>.

17. Xinhua. 2022. “EU admits to «double standards» on Ukraine, Palestine.” <https://www.chinadailyhk.com/article/286052>.

176

— 18. UN News. 2022. “Top rights expert questions ‘double standard’ on Ukraine’s war displaced.” <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123502>.

19. Infomigrants. 2022. “Europe criticized over ‘double standards’ on migrants.” <https://www.infomigrants.net/en/post/40569/europe-criticized-over-double-standards-on-migrants>.

20. Monti, Martina. 2022. “Did Ukraine refugee crisis expose EU to double standards?” <https://www.ecepa.eu/did-ukraine-refugee-crisis-expose-eu-double-standards>.

21. Mend. 2022. “So Suddenly Refugees are Welcome Here? – the Double Standards Concerning the Ukrainian Crisis.” <https://www.mend.org.uk/so-suddenly-refugees-are-welcome-here-the-double-standards-concerning-the-ukrainian-crisis>.

22. O’Brien, Louise. 2022. “EU double standards, Ukraine’s trapped civilians, and abuses in Papua: The Cheat Sheet.” <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2022/03/04/EU-double-standards-Ukraine-civilians-abuses-Papua-Cheat-Sheet>.

23. Гачкевич, Андрій. 2011. “Основні права та обов’язки держав: концепція Л. Ейрліха.” Проблеми міжнародних відносин: 2, 54-66.

24. Гачкевич, Андрій. 2009. “Теорія «протилежних течій» у міжнародному праві.” Актуальні проблеми політики: 38, 392-401.

25. Hachkevych, Andrii. 2020. “What Do “Cross-Currents” Mean in International Law: From Albert Venn Dicey to Ludwik Ehrlich. Some Re-

marks on Fragmentation.” *Polish Yearbook of International Law*: 40, 131-149.

26. European Union. 2001. Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. July 20.

27. European Union. 2022. Council Implementing Decision 2022/382 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. March 4.

References:

1. Venturi, Emily, and Vallianatou, Anna Iasmi. 2022. “Ukraine Exposes Europe’s Double Standards for Refugees.” <https://www.chathamhouse.org/2022/03/ukraine-exposes-europes-double-standards-refugees>.

2. Ovuorie, Tobore. 2022. “Africans Fleeing Ukraine Accuse Germany of Double Standards.” <https://www.dw.com/en/africans-fleeing-ukraine-accuse-germany-of-double-standards/a-61879479>.

3. Połńska-Kimunguyi, Eva. 2022. “War, Resistance and Refuge: Racism and Double Standards in Western Media Coverage of Ukraine.” <https://blogs.lse.ac.uk/mediase/2022/05/10/war-resistance-and-refuge-racism-and-double-standards-in-western-media-coverage-of-ukraine>.

4. Aleem, Zeeshan. 2022. “Why the U.S.’s Double Standards on the Russia-Ukraine War Matter.” <https://www.msnbc.com/opinion/msnbc-opinion/why-u-s-s-double-standards-russia-ukraine-war-matter-n1293171>.

5. Malynovska, Olena. 2018. *Mihratsiina polityka: hlobalnyi kontekst ta ukraïnski realii: monohrafiia*. Kyiv: NISD.

6. Laba, Oksana. 2014. “Napriamy spivpratsi Ukrainy ta Yevropeiskoho Soiuzu.” *Istoryko-pravovyi chasopys* 1(7): 46-53.

7. Dorosh, Lesia, Ivasechko, Olha. 2017. “Osoblyvosti funktsionuvannya ta vyklyky rozvytku Yevrosoiuzu v blyzkii perspektyvi (2017–2018 rr.)” *Humanitarian vision* 1(3): 19-24. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2017_3_1_6.

8. Rigby, Jennifer, and Crisp, James. 2022. “Fortress Europe: How 1,800km of Walls and Fences Are Keeping Desperate Migrants Out.” <https://www.telegraph.co.uk/global-health/fortress-europe-borders-wall-fence-controls-eu-countries-migrants-crisis>.

9. Genç, H. Deniz, and Şirin Öner, N. Ash. 2019. "Why Not Activated? The Temporary Protection Directive and the Mystery of Temporary Protection in the European Union." *International Journal of Political Science & Urban Studies* 1(7): 1-18. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669445>.

10. Hanziienko, Daria. 2022. "Tymchasovyi zakhyst chy status bizhentsia: v chomu pryntsypova riznytsia?" https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/210033_timchasoviy-zakhist-chi-status-bzhentsya-v-chomu-printsipova-rznitsya.

11. League of Nations. 1929. Arrangement relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees, supplementing and amending the previous Arrangements dated July 5, 1922, and May 31, 1924. May 12.

178 — 12. Dymov, Kyrylo. 2022. "«Tymchasovyi zakhyst» yak alternatyva statusu bizhentsia u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu." *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia."* Odesa, Cherven 17.

13. Bendixen, Michala Clante. 2022. "New Danish Law for Those Fleeing Ukraine Mirrors EU Temporary Protection Directive." https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/new-danish-law-those-fleeing-ukraine-mirrors-eu-temporary-protection-directive_en.

14. Fribergh, Erik, and Kjaerum, Morten, eds. 2016. *Handbook on European Law Relating to Asylum, Borders and Immigration*. Luxembourg: Publications Office.

15. Sap, Jan Willem. 2000. "Double Standards. The political character of international human rights." *NTKR, Tijdschrift voor Recht en Religie* 2: 197-214.

16. Reilly, Rachael, and Flynn, Michael. 2022. "The Ukraine Crisis Double Standards: Has Europe's Response to Refugees Changed?" <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-crisis-double-standards-has-europe-sresponse-refugees-changed>.

17. Xinhua. 2022. "EU admits to «double standards» on Ukraine, Palestine." <https://www.chinadailyhk.com/article/286052>.

18. UN News. 2022. "Top rights expert questions 'double standard' on Ukraine's war displaced." <https://news.un.org/en/story/2022/07/1123502>.

19. Infomigrants. 2022. "Europe criticized over 'double standards' on migrants." <https://www.infomigrants.net/en/post/40569/europe-criticized-over-double-standards-on-migrants>.

20. Monti, Martina. 2022. "Did Ukraine refugee crisis expose EU to double standards?" <https://www.ecepa.eu/did-ukraine-refugee-crisis-expose-eu-double-standards>.

21. Mend. 2022. "So Suddenly Refugees are Welcome Here? – the Double Standards Concerning the Ukrainian Crisis." <https://www.mend.org.uk/so-suddenly-refugees-are-welcome-here-the-double-standards-concerning-the-ukrainian-crisis>.

22. O'Brien, Louise. 2022. "EU double standards, Ukraine's trapped civilians, and abuses in Papua: The Cheat Sheet." <https://www.thenewhumanitarian.org/news/2022/03/04/EU-double-standards-Ukraine-civilians-abuses-Papua-Cheat-Sheet>.

23. Hachkevych, Andrii. 2011. "Osnovni prava ta oboviazky derzhav: kontseptsiiia L. Eirlikha." *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn*: 2, 54-66.

24. Hachkevych, Andrii. 2009. "Teoriia «protylezhnykh techii» u mizhnarodnomu pravi." *Aktualni problemy polityky*: 38, 392-401.

25. Hachkevych, Andrii. 2020. "What Do "Cross-Currents" Mean in International Law: From Albert Venn Dicey to Ludwik Ehrlich. Some Remarks on Fragmentation." *Polish Yearbook of International Law*: 40, 131-149.

26. European Union. 2001. Council Directive 2001/55/EC on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. July 20.

27. European Union. 2022. Council Implementing Decision 2022/382 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. March 4.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.180-196>

УДК: 316.752:2

© Михайло Юрій¹

РЕЛІГІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СИСТЕМІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ

180 У статті дається визначення релігійної ідентичності. Ззначається, що це форма колективної та індивідуальної самосвідомості, побудованої на усвідомленні своєї приналежності до певної релігії і формує уявлення про себе і в світі за допомогою відповідних релігійних догм. Вона – фіксування тотожності суб'єкта в сенсі придбання за допомогою релігії власного екзистенціального досвіду при суб'єктивному усвідомленні своєї приналежності до того чи іншого релігійного співтовариства.

Ззначається, що історично релігійна ідентичність була однією з перших форм ідентичностей. Обряди, релігійні ритуали, практики в давніх і традиційних спільнотах є важливими структурними елементами функціонування соціальних систем. Водночас сьогодні на перше місце вийшли інші види етнокультурних ідентифікацій. Акцентується увага на чотирьох типах православної ідентичності, які проявляють себе у публічному просторі і поза інституціональній, груповій, індивідуально-особистісній і соціально-особистісній. Не оминається в статті й антропологічна сутність релігійної ідентичності. Сучасне православне вчення про людину, базуючись на традиції Святого Письма, має три основних складових, інакше три лінії розвитку проблеми людини: склад (структура) людини, образ і подібність Бога в людині, призначення людини. наголошується також на тому, що релігійна ідентичність пов'язана з системою цивілізаційних цінностей. Будь-яка цивілізація виникає на

¹ Доктор історичних наук, професор кафедри історії України факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: m.yuriy@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0965-6236>

підставі культури, а її ядром виступають цінності, в першу чергу релігійні.

Ключові слова: ідентичність, релігія, цивілізація, конфесія, антропологія, культура.

Religious Identity in the System of Civilizational Values

The article defines religious identity. It is noted that this is a form of collective and individual self-awareness, built on the awareness of one's belonging to a certain religion and forms an image of oneself and in the world with the help of relevant religious dogmas. It is the fixation of the subject's identity in the sense of acquiring one's own existential experience with the help of religion, with the subjective awareness of one's belonging to one or another religious community.

It is noted that historically religious identity was one of the first forms of identities. Rites, religious rituals, practices in ancient and traditional communities are important structural elements of the functioning of social systems. At the same time, other types of ethno-cultural identifications have come to the fore today. Attention is focused on four types of Orthodox identity, which manifest themselves in the public space and outside the institutional space, group, individual-personal and social-personal. The article also mentions the anthropological essence of religious identity. Modern Orthodox teaching about man, based on tradition of the Holy Scriptures, has three main components, in other words, three lines of development of the problem of man: the composition (structure) of man, the image and likeness of God in man, the purpose of man. it is also emphasized that religious identity is connected with the system of civilizational values. Any civilization arises on the basis of culture, and its core is values, primarily religious.

Keywords: identity, religion, civilization, confession, anthropology, culture.

Постановка проблеми. Розглядаються основні підходи до концептуалізації поняття релігійної ідентичності, які автор намагається синтезувати в типологічну модель. Конститутивну її частину складає усвідомлення індивідом приналежності до віросповідання і релігійної спільноти. процес усвідомлення зачіпає кілька рівнів: переконання і представлення, норми і цінності, рівень релігійних практик, участь у житті спільноти, а також вплив релігії на мотивацію поведінкових актів і вибір соціальних практик. Зміст релігійної

ідентичності формується за рахунок аскриптивних факторів і самостійно конструйованих особистістю прошарків ідентичності. В методологічному плані доцільний поділ ідентичності на індивідуальну і колективну форми за умови їх нерозривного взаємозв'язку. Релігійна ідентифікація включає інтеріоризацію моральних і культурних норм релігії, їх засвоєння, що призводить до формування базових основ цивілізації.

Аналіз останніх досліджень. За останні роки з'явилися численні дослідження окремих аспектів релігійної ідентифікації, до яких вдаються такі українські вчені, як В. Бондаренко, О. Вишняк, Н. Дудар, В. Єленський, А. Колодний, А. Ніколаєвська, О. Панков, М. Парашевін, В. Піча, Л. Ручка, Л. Рязанова, О. Севекіна. В їх працях розглядається роль релігії в суспільстві, досліджується релігійна ідентичність та конфесійна структура населення України.

Мета статті полягає у висвітленні релігійної ідентичності у системі цивілізаційних цінностей.

182

Виклад основного матеріалу. Під час Першої світової війни Артур Ренсом, англійський журналіст, дитячий письменник з окулярами і вусами в стилі Р. Кіплінга, а також зв'язками з МІ 5, подорожуючи Галіцією поруч з лінією Східного фронту, веде репортажі і ділиться своїми враженнями з європейською публікою. Серед відомих фактів, зафіксованих цим справжнім Дон Кіхотом літератури і розвідки для читачів Daily News, варто нагадати одну екзистенційно-гносеологічну рекогносцировку безмежних просторів ментальної топографії нестійких кордонів Східної Європи. Так, зустрічаючи селян, котрі працювали на полях, допитливий слуга Його Величності задавав просте, на його думку, запитання про приналежність до однієї з націй, які воюють. На подив джентльмена, сільські жителі відмовлялися себе ідентифікувати у таких категоріях, а коли А. Ренсом знову і знову запитував, хто вони, росіяни, малороси чи поляки, то чув у відповідь: «Православні». І тільки після довгого настирливого допитування, до якої сучасної, «дійсної» національності вони належать, англійцю з упевненістю сповіщали: «Тутешні» (Devastation, 2013).

Неготовність освіченого англійця розуміти такі відповіді цілком пояснювана: ідентичність заснована на факторі релігійної приналежності, майже була відсутня у європейській картині світу, підпорядкованій ідеї нації. Релігійна зміна ідентичності європейського інтелектуала залишилася в далекому, традиційному минулому. Адже

не випадково лорд Е. Крамер, будучи фактичним правителем Єгипту впродовж тривалого часу, у статті, присвяченій світу ісламу, писав, що кілька століть жодна з європейських націй у своїй зовнішній політиці не керується релігійними цінностями або конфесійною приналежністю (Бойчук С., 2018).

Згодом, через декілька років після описаної вище зустрічі ідея нації, народжена на Заході і доведена до логічного завершення в чотирнадцяти пунктах В. Вільсона, зіткнулася з реальністю Східної Європи, що не відповідає їй. Незважаючи на те, що кабінетні картографи з Лондона, покликані визначити нові кордони на Версальській мирній конференції, незабаром побачили принципову невідповідність теорії історико-культурній дійсності (Бойчук С., 2018).

У минулому християнська ойкумена перетворилася на політичну спільноту. Відбиттям такої зміни світоглядних моделей стала поява картини історії, головним предметом дослідження якої є нація. Однак у середині минулого століття в історичній свідомості Заходу відбувся якісний переворот, пов'язаний з відмовою інтерпретувати глобальні історичні проблеми з допомогою методології, сфокусованій на понятті нації. Згідно з оцінкою одного з засновників наукової концепції цивілізації, німецького філософа О. Андерле, на початку 60-х ХХ ст. «мислення в національних термінах змінилося мисленням в цивілізаційних термінах» (The Intent of Toynbee's History, 1961). Однак період панування цивілізаційного підходу виявився досить коротким, постмодерністська стриманість у судженнях відмінила глобальні картини і запропонувала зосередитися на деталях повсякденності.

Всупереч смерті великих наративів, цивілізаційна модель бачення світу повернулася завдяки відомому бестселеру «Зіткнення цивілізацій». Самуель Хантингтон серед «об'єктивних елементів», що відрізняють представників однієї цивілізації від іншої, згадує кров, мову, релігію, спосіб життя (Хантингтон С., 2003). Водночас він уточнює, що зазвичай основна роль у цивілізаційній ідентифікації належить релігії, тому що «більшою мірою головні цивілізації в історії людства були тотожні світовим великим релігіям» (Хантингтон С., 2003).

Релігія – це джерело базових положень нормативних моделей суспільств, які згодом набувають автономне щодо релігії існування і незалежно від неї впливають на різні сфери життєдіяльності суспільства. З часом взаємодія соціальних феноменів ускладнюється,

змінюються системи контролю, і вже релігія відчуває на собі вплив нормативних і ціннісних установок, що набувають поширення на рівні спільнот, соціуму в цілому (Папаяні І., 2010).

Саме поняття релігійної ідентичності трактується різними авторами досить широко. Різноманітність підходів визначає складність розгляду даної теми. Однак можна виділити кілька основних значень, що конституюють розглядуваний концепт. Під релігійною ідентичністю ми трактуємо усвідомлення власної віросповідальної приналежності, пов'язаної зі співвіднесенням з релігійними уявленнями, системою цінностей, норм, принципів, заборон, моделей поведінкових актів, з традиціями про сім'ю, суспільство, владу. Друга складова цього процесу – усвідомлення приналежності до релігійної спільноти, що реалізується двосторонньо: як готовність прийняти встановлення, цінності даної спільноти і як бажання відчувати себе її частиною, тобто бути співучасником її історії, культурно-історичних цінностей. Необхідно розрізнити процес усвідомлення – ідентифікацію і саму релігійну ідентичність як результат даного процесу.

— Релігійна ідентифікація включає інтеріоризацію моральних і культурних норм релігії, їх засвоєння і присвоєння.

184

Першопочатковий процес релігійної самоідентифікації відбувається на рівні засвоєння побутових традицій, звичаїв, моделей поведінки, норм, ціннісних орієнтацій в сім'ї. Здійснюється це в процесі самої присутності у відповідному середовищі, спільного спостереження під час проведення релігійних свят, здійснення обрядів, ритуалів, пов'язаних з найбільш важливими подіями сімейного життя, що отримали релігійне освячення в традиції. У більшості випадків ці події, пов'язані ж життєвим циклом, які набули сакрального статусу в усіх релігійних культурах: народження, шлюб, смерть близьких, прийом їжі, ті чи інші форми освячення праці, життєвих занять тощо. До сказаного варто додати засвоєння релігійних уявлень, норм і принципів під час виховних, навчальних процедур і маніпуляцій.

Пізніше відбувається усвідомлене визначення власної релігійної приналежності. Найчастіше релігійна ідентичність як психологічний конструкт оформляється у підлітковому віці. Саме в цей період активно відбуваються процеси самосвідомості, пошуки власного Я і його підстав (Процюк Р., 2004).

Семіологічний аналіз терміна «ідентичність» звертає нас до значення ототожнення себе з деяким образом. На думку психоаналітиків, ототожнення індивідом себе з певним зразком є глибинною потребою. Ідентифікація пов'язана з персоніфікацією, з усвідомленням власного Я, наповнення його певним змістом, запозиченим у «зразків», засвоєнням певних значущих для індивіда рис, їх переробленням і трансформацією у власні риси і переваги. Наслідуванням зразкам складає необхідну частину процесу особистісного формування і процесу ідентифікації.

У випадку з релігійною ідентичністю таке розуміння проявляється особливо чітко. У релігії завжди присутній зразок або зразки, що мають спектр позитивних характеристик, що визначають життєвий ідеал, норми поведінки, цінності. Це передбачає, що конфесійні приписи, норми, заборони, регламентації повсякденного життя впливають на формування уявлень і переконань, мотивацію поведінкових актів, вибір соціальних практик.

Ідентичність завжди становить «проект», відкритий для нових інтерацій, крім того ще й тому, що між прототипом і його образом немає кінцевої подібності. У релігійній сфері це положення реалізується особливо наочно, оскільки зразок найчастіше має статус ідеалу. Суб'єктивність, що представляє цей ідеал, володіє сутнісною унікальністю, одиничністю. І цілковите ототожнення з нею неможливе. Крім того, у формуванні індивідуальної ідентичності завжди присутня множина ідентифікаційних зразків: людина наслідує батькам, національним героям, літературним і кінематографічним зразкам та іншим образним конструкціям (Більченко Є., 2009).

І в релігійній ідентичності неможлива абсолютна монолітність. Тут ми віднаходимо серед ідентифікаційних факторів різні ідеї, норми, характеристики, вплив авторитету різних наставників, учителів, переваги у виборі морального і духовного ідеалу. І все це відбувається в межах однієї (наприклад, православної) ідентичності.

Історично релігійна ідентичність була однією з перших форм ідентичностей. Обряди, релігійні ритуали, практики в давніх і традиційних спільнотах є важливими структурними елементами функціонування соціальних систем. Водночас сьогодні на перше місце вийшли інші види етнокультурних ідентифікацій. У сучасному суспільстві відбувається трансформація релігійності, яка зачіпає і релігійну свідомість, і поведінку. Відбувається заміщення одних елементів у

структурі соціальної ідентичності іншими. Наприклад, релігійна ідентичність може заміщуватися іншими видами ідентичностей, а її окремі складові – новими субідентичностями.

Більшість дослідників розрізняють індивідуальну і колективну ідентичність, вказуючи на їх взаємопов'язаний характер. В індивідуальній формі процес ідентифікації становить своєрідну інтроспекцію комплексу уявлень, норм на внутріособистий рівень. Він пов'язаний з визнанням певних норм, уявлень, поведінкових типів «своїми», як зразків, якими «я» готовий керуватися у своєму житті, що не обов'язково пов'язано з усвідомленням приналежності до певної конфесії.

186

Однак очевидно, що релігійна ідентичність формується і на підставі виявлення подібності з представниками спільноти, до якої людина зараховує себе, і відмінностей з представниками інших подібних спільнот. Цей бік процесу самоідентифікації наводить індивіда до колективної ідентичності, що виражається в упізнанні «своїх» і асоціації з ними в «Ми». У релігійній сфері предметом усвідомлення є приналежність до релігійної спільноти. Індивід усвідомлює себе частиною спільноти, представники якої сповідують звичну для них систему уявлень, цінностей, традицій.

У концептуалізації феномена ідентичності необхідно враховувати відмінність, запропоновану З. Фрейдом: психологія людини суттєво відрізняється від психології маси і людини в масі (Фрейд З., 2014). Таким чином, формування індивідуальної і колективної ідентичності відбувається по-різному, під впливом різних факторів. Наприклад, культурні норми, традиції, що конституюють ідентичність спільноти, можуть не стосуватись до числа значущих факторів при конструюванні індивідуальної ідентичності.

Колективні релігійна ідентичність зачіпає таке коло питань, як соціокультурний, політичний статус релігійної спільноти, її вплив на соціум. У даному випадку задовольняється не тільки потреба у спільноті «своїх», тих, хто поділяє подібні погляди, дотримується таких норм, прагне реалізувати близькі інтереси, але й потреба у долученні до культурних цінностей, які транслуються конфесією, її історичного авторитету. В цьому сегменті релігійна ідентичність пересікається з загальнокультурною ідентичністю. Після проведеного загального аналізу щодо релігійної ідентичності, хотілось би звернути увагу на типи і мотиви православної ідентичності.

Аналіз мотивів релігійної ідентичності дозволяє вибудувати соціологічний ракурс дослідження релігійності, розглянути механізми взаємного впливу суспільної і релігійної свідомості. Сьогодні можна говорити про чотири типи православної ідентичності, які проявляють себе в публічному просторі: поза інституціональну, групову, індивідуально-особистісну і соціально-особистісну. Ідентичність першого типу формується поза церквою, інші три – всередині інституціонального церковного простору. При збереженні спільного, єдиного для всіх віруючих кола вищих потреб кожен тип православної ідентичності характеризується переважанням тих чи інших мотивацій. Мотиви в приналежності і безпечності переважають у груповій православній ідентичності; когнітивні мотиви відмінності духовних, моральних понять сильніше представлені в індивідуально-особистій православній ідентичності; мотиви поваги, самоповаги. Особистої само актуалізації – в соціально-особистісній. Розглянемо їх детальніше.

Позаінституціональна православна ідентичність утворюється в тому випадку, коли людина співвідносить себе з православ'ям, але в жодній формі не долучилася до церкви. Будучи хрещеною і вважаючи себе православною, вона не бере участі в таїнствах церкви. У підставі неприйняття інституалізації можуть бути різні причини, які не дозволяють людині подолати «інституціональний бар'єр».

Другий тип – групова за формою православна ідентичність формується під впливом соціалізації (яка може розпочатися в будь-якому віці) шляхом доручення до норм віросповідання і поведінки, способу життя. Вона яскраво проявляється у деяких неофітів, які тільки розпочали свій шлях у церкві. Переживання віри не є основним змістом цієї ідентичності, хоча і передбачається нею. Завдяки «захисту церковних стін» і груповій підтримці така ідентичність формує у людини відчуття безпеки, допомагає реалізуватися багатьом соціальним і екзистенціальним потребам (Юрій М., 2006). У підставі групової православної ідентичності лежать мотиви безпеки і співучасті, приналежності до спільноти, сформованої на основі спільних цінностей, участь в обрядовій стороні обрядової культури. Вона широко проявляється в публічному просторі. Всередині групи, як реальної, так і сформованої на підставі загальнорозділюваної ідентичності «ми – православні» включається соціально-психологічний механізм посилення присутнім членам групи поглядів і установок. Цей ефект може

мати як позитивні наслідки, так і негативні, у вигляді формування упереджень стосовно «інших», ускладнення міжгрупових бар'єрів. Внутрішня солідарність, що формується, схильна підштовхувати людей до відмови від непорозумінь, що проявляються в процесі обговорення або осмислення спірних або актуальних проблем. Як наслідок – група виробляє більш радикальну думку порівняно з індивідуальними посередніми думками її членів (Юрій М., 2006).

188
— Третій тип – індивідуально-особистісна православна ідентичність складається внаслідок особистого досвіду богоспількування і втягує віруючого в простір містичного християнства. Така ідентичність містить зернята індивідуального досвіду, що представлений у релігійній літературі і формується власними спробами наслідувати християнському шляху. В її підставі лежить легітимне й освячене Святим Письмом самообмеження і переживання віри як досвіду Божої присутності. «Неважливо, що світ думає про релігійний досвід; для того, хто ним володіє – це важливий скарб, джерело життя, сенсу і краси, що надає новий блиск світу і людству» (Юнг К., 2014). Особливість індивідуально-особистісної ідентичності в тому, що вона продукує мотиви, опосередковані духовно-містичною оцінкою – як особистого стану людини (оцінкою її душі), так і стану сучасного світу в цілому й України – його невід'ємної частини. У носіїв цієї ідентичності домінують вищі мотиви когнітивної властивості у розрізненні духовних, моральних категорій (добра і зла, завдань і засобів). Дана мотивація націлена на внутрішню роботу, тому переважно інтровертна.

Четвертий тип – соціально-особистісна православна ідентичність. Її особливість у тому, що вона націлена на діяльність перетворення світу. У підставі її лежить примирення зі світом, прийняття його у всій різноманітності, прагнення до духовного впливу на світ відповідно до християнських ідеалів. Така ідентичність відкрита будь-якій соціальній взаємодії, вона формується, коли людина (православний християнин) знайшла для себе соціальний вимір духовного життя, особистий шлях діяльнісної участі, що можна назвати ідентичністю соціального персоналізму. На відміну від індивідуально-особистісної ідентичності, що бере сили в етиці чернечого служіння, соціально-особистісна ідентичність потребує мирської соціальної етики, в богословській розробці якої присутній наявний дефіцит.

Ця ідентичність, передбачаючи глибоку духовно-містичну оцінку внутрішнього і зовнішнього життя, націлена на соціальну і суспіль-

ну самореалізацію, переважно екстравертна. Її ідентифікаційні мотиви витікають з соціальних і екзистенціальних потреб особистості, глибинно залученої до християнських цінностей, для неї актуальні вищі мотиви любові, поваги, самоповаги і самоактуалізації. Завдяки автономності, інтелектуальній розвину тості і миролюбній спрямованості, підкріплена духовно-містиною компетентністю ця ідентичність значною мірою вільна від ризиків групоцентричного мислення (Юрій М., 2006).

Представлені типи православної ідентичності взаємно доповнюють, а не виключають одна іншу. Віруюча людина може плавно переходити від позаінституціональної ідентичності до групової, від аскетичної – до ідентичності соціального персоналізму, що включає в себе і групову розмірність як субпідрядну частину.

Говорячи про релігійну ідентичність, не можна оминати антропологічну сутність цієї ідентичності. Конституційованою цінністю в особистісній ідентифікації вважається цінність Єдності і Цілісності, при цьому сама людина є тією моделлю, тим методом, де синтезується суб'єкт і об'єкт пізнання. (Lorgus A.) Пізнавальна активність має спрямовуватися не на світ, а в себе; найглибші знання, якими людина може володіти – це пізнання самої себе.

Сучасне православне вчення про людину, базуючись на традиції Святого Письма, має три основних складових, інакше три лінії розвитку проблеми людини: склад (структура) людини, образ і подібність Бога в людині, призначення людини. Сама структура знання про людину вказує на практичну значущість, що закладена богословами, і в цілому це відповідає прикладному характеру антропологічній, обґрунтованому ще з часів батьків Церкви.

Предметом розгляду православної антропології є не стільки реальна людина, скільки людина містичного і богоподібного досвіду – богословські антропологічні інтенції відкривають божественний задум про людину, розкривають сутність її майбутнього стану. В цьому зв'язку всі констатації гріховності стану людини в історії, а також опис проявів викривлень Задуму на сьогодні – це привід звернення до підстав християнського світорозуміння.

Аналізуючи структуру свідомості людини, богослови оперують категоріями «індивід», «людська природа», «особистість». Ствердження особистого характеру Бога, трактування характеристик особистісної природи як відносин спільності й інакшості закладені в

підставу розробки категорій опису людської природи. Апофатична лінія Сходу виводить божественне, а потім і людину за простір уявності, охороняючи буттєву таємницю людини і світу. Для богословської думки людська особистість – це, в першу чергу, розумно-вільна сутність, що розкриває і знаходить себе. Зазвичай ця характеристика розглядається через концепт образ і подібність, де до перерахованих особистісних властивостей людської сутності додається ще одна: здатність до морального судження. Тут отримує розвиток проблема відносин «природи», «сутності» й «особистості» саме у сфері людського виміру. Однак поняття «природи» стосовно людини використовується у кількох значеннях: 1) те, що має бути подолано (від фізичної реальності до об'єктивних властивостей ознак природи – індивідуальне, приватна природа); 2) те, що було створено творчим подихом, прискорена благодать (загальна природа). В цьому випадку особистість не є першопочаткова даність, але як проект – те, що вирощується і формується внаслідок духовного зростання (Різдякє послання Митрополита Єпіфанія, 2020).

190

— Поняття «особистість» у богослов'ї розглядається як подолання приватної природи, відмова від свого утримання, від існування для себе самої, що становить прагнення виразити себе в єдиній природі всіх і здійснюється через екстатування до способу існування загальної природи. Людська природа реалізується у багатьох індивідів, тому індивідуальна природа є частиною цілого, але одночасно в кожному присутня і особистісна основа, що включає в собі все.

Реалізація особистості людини здійснюється через екзистенціальний кенотичний досвід – досвід спілкування. Православна антропология тлумачить перетворену людину як таку, що знаходиться у спілкуванні, при цьому онтологічні аспекти виявляються тісно пов'язаними з гносеологічною проблематикою. Божественне «спільна природа» – екзистенціальна реальність, і пізнання даної реальності відбувається завдяки особистому наближенню – спілкуванню.

Східнохристиянська традиція розглядає існування особистісного за кількома осями: 1) «Я» – «Абсолютна особистість»; 2) «Я» – «соціум»; 3) «Я» – «світ, що оточує мене». Особистість, її унікальність – абсолютні; це мета, до реалізації якої варто зарахувати перетворення себе і воз'єднання з Іншим; служіння, спрямоване на безкінечне розгортання буття (як Суцього) і перевага абсолютного на противагу відносному (на всіх рівнях буття) (Хоменко С., Червоненко В., 2019).

Ще один підхід до дослідження релігійності – через призму поняття етноконфесійної ідентичності. Етноконфесійна ідентичність сформувалася як частина етнічної ідентичності, як результат отождолення людини зі «своєю» релігією, етнічною культурою, як тісний зв'язок релігійної і етнічної самосвідомості. В її підставі зазвичай лежить потреба у приналежності до стійкої ціннісно-завбарвленої макроспільноти («мій народ»). Найбільше значення при цьому має обрядово-культурна сфера релігійної течії. Саме вона справляє найбільший вплив на етнос, зазнаючи, водночас, найсильнішого зворотного впливу. Основний елемент релігії – культ поступово піддається онаціонавленню під впливом притаманних лише даному народові факторів: особливостей психології народу, його етнопсиху; особливостей світосприймання; своєрідності мистецтва, національних культурних традицій, обрядів і звичаїв; характерних дій представників етносу і їх життєвих потреб, соціальних інтересів етносу в цілому; національної мови; внутрішньоетнічних і міжнаціональних відносин (Саган О., 1999).

Крім названих чинників, зупинимося тільки на конфесійному. Усвідомлення релігійного «Ми» може гармонійно вливатися в усвідомлення національного «Ми», збільшувати його динаміку, адже у них є багато спільних рис (емоційність, відчуття незалежності до спільноти, що однаково мислить, й т.ін.). Тому часто в процесі формування народності, нації національна і релігійна належність у свідомості людей тією чи іншою мірою зливались, позитивно впливаючи на психіку представників майбутнього народу. Релігія підміняла за тих умов недостатньо розвинуту національну свідомість і, в такий спосіб, допомагала великим групам людей усвідомити свою національну ідентичність. З іншого боку, в міру формування і становлення національної свідомості відбувається процес збільшення національних елементів у релігійному культурі цієї конфесії. При протиставленні свідомості релігійного «Ми» свідомості національного «Ми» може послаблювати єдність їх колективної етнопсихології. Це яскраво видно на прикладі України, де в лоні однієї нації існує декілька конкуруючих конфесій. Одним із важливих факторів у процесі онаціональнення православного культу є також фактор особливостей світосприймання українського народу. Адже питання світотворення, його першопричин, місця і ролі людини у Всесвіті тощо, турбували людину з моменту усвідомлення нею себе як людини. У кожного

народу відповіді на ці питання різні і кожен народ ретельно прагне зберегти свої духовні корені. Стародавня українська віра давала нашим предкам усю реальну філософію життя, повне розуміння буття усіх явищ природи. І це формувалось віками. Тому християнство, нав'язуючи своє бачення світу, не змогло повністю знищити архідавні українські уявлення про довкілля, які у найрізноманітніших формах продовжують жити в народі.

Християнство в Україні всіляко пристосовувалось і до язичницької (поганської) моделі світу, в якій панувала ідея кола. Сталість і розміреність життя хлібороба і скотаря, повторювання кожного року певних дій у певний час, створили особливий обрядово-святковий цикл, який був тісно пов'язаний з господарським життям язичника і став невід'ємним атрибутом його побуту. Християнські свята і обряди почали виконувати для нього ту ж інформаційно-календарну роль, яку виконували до цього язичницькі.

192

— Своєрідність мистецтва українського народу (особливо музики, архітектури, живопису тощо) також позначилася на православному культурі. Саме у сфері мистецтва найбільш чітко прослідковується взаємовплив православного релігійного культу й українських народних традицій, звичаїв, обрядів. Українське народне мистецтво, стаючи на шлях задоволення потреб православної Церкви, вносило національний колорит до її обрядово-культурної сфери. З плином часу уже це оконфесійнене мистецтво набуло в свідомості народу рис істинно народного. Так, приблизно з початку XII ст. народні елементи починають проникати на Русі-Україні у церковний живопис. Механічне наслідування візантійської традиції (витягнуті обличчя, коричнево-оливкові кольори тіла, клиноподібні борідки святих тощо) поступово замінюються самостійним, оригінальним стилем. Тут починають з'являтися ікони, на яких святі малювались з українськими обличчями, у місцевому одязі тощо. Православний культ онаціоналізувався також і під впливом характерних дій представників українського етносу і їх життєвих потреб (обробіток землі, догляд за домашніми тваринами, побудова нового житла тощо), їх спільних соціальних інтересів. Не внесення змін до свого релігійного культу у зв'язку з цим неминуче привело б до появи цілої сфери діяльності представників етносу, не регламентованої православ'ям. Але саме це для будь-якої конфесії приховує небезпеку збереження іншої, часто ворожого системи релігійних ідей (Саган О., 1999).

Говорячи про релігійну ідентичність, не можна оминати таке явище, як маргінальність релігійної ідентичності, що проявляється у присутності на території України російської православної церкви.

Аксіоматично відомо, що релігійна ідентичність українства є християнською у вимірі православної конфесії. Проте православна ідентичність взагалі є щільно залежною від тієї ідентичності, що пропонує російська православна церква з її непорушними ідеями «державництва» та «візантизму». Дані ідеологічні позиції, розвиваючись, втілюються в образи «російської ідеї», проекту реставрації «великої держави», ядро якої утворюють «братські слов'янські народи». Так православна церква протиставляє слов'янську ідентичність європейській ідентичності, що в цілому є парадоксальним. Ці ідейні побудови спрямовані заповнити свідомісний вакуум, що виник внаслідок знесення радянської ідеології.

Так виявляється схована фундаменталістська складова, котра може бути використана як рушійна політична технологія і є загрозою національним інтересам і безпеці незалежної Української держави.

193

Фундаменталізм є швидше не причиною, а наслідком залучення релігії у політику, перетворення її на політичну технологію, засіб вирішення політичних завдань та досягнення політичної мети. В цьому аспекті будь-яка конфесія спроможна породити фундаменталістський сценарій. У випадку російської православної церкви відмінним і визначальним є те, що це послідовно і цілеспрямовано реалізується стосовно України (Ємельяненко Є., 2016), що своєю чергою призводить до маргіналізації двадцяти відсотків українців. Які є вірянами цієї ворожої для України конфесії.

І насамкінець: наскільки релігійна ідентичність пов'язана з системою цивілізаційних цінностей? Для нас цивілізація – це складна багаторівнева соціокультурна організація, що базується на підставі спільних цінностей і займає значну територію. Говорячи про генезу даного феномена, варто враховувати, що будь-яка цивілізація виникає на підставі культури. Саме культура закладає в основу цивілізації систему цінностей, символів віри. Тому цивілізація без культури є ніщо, а культура і без цивілізації є дещо. Таким чином культура первинна щодо цивілізації, з чим ніхто, можливо, сперечатися не буде. Дискусійним є питання про ядро культури. Перша відповідь говорить, що ядром культури є знання. Зараз це знання зазвичай має науковий або ідеологічний характер. Однак яким було знання на пер-

шому етапі його формування? Саме релігійним, яке і задавало систему уявлень, образів, цінностей, міфів, навколо яких гуртувалося суспільство. Щоправда, цінності можуть змінюватися. Сучасна Європа вже не є християнською, а базується переважно на ліберально-соціалістичних ідеалах. Можна також сказати і про Україну, де не все населення є православним. Хтось охарактеризує Китай як атеїстичну країну, але навіть релігія виявиться частковою витісненою на задвірки суспільної свідомості, все одно залишаються архетипи поведінки, менталітет, закладені нею. Друга відповідь стосується ядра культури – це цінності. Але й тут виникає питання про генезу аксіологічного компоненту. Перші цінності також були релігійними. Аналіз аксіологічної складової західного, східного (православного) ісламського та інших суспільств свідчить, що саме релігійні цінності в основному стають ядром цивілізації, визначають поведінку людей, їх взаємовідносини з представниками інших країн і народів. Неможливо ісламську чи індійську цивілізації представити без релігії. На першому етапі історії різних цивілізацій вона відіграла суттєву роль, а потім відходила на другий план, наприклад, у тій самій Європі. Однак і тут, якщо брати ціннісне ядро західного суспільства, ми побачимо, що ліберальні ідеали фактично витікають з лібералізму.

194

Таким чином, ядром культури виступає у будь-якому випадку культура, а цивілізація, як зазначалося, є похідною від культури. Тим самим, визнаючи важливість інших факторів, що впливають на цивілізацію, ми на перше місце ставимо релігію як таку. Заміна останньої на даному етапі ідеологією, нерелігійними цінностями зовсім не ставить під сумнів значення релігійного фактору, оскільки зберігаються архетипи, ідеї, витоки яких лежать саме в релігійних уявленнях.

І ще один важливий висновок: від збереженості релігії (як і інших елементів духовної сфери, а також і історичної пам'яті) як ядра цивілізації залежить доля не тільки держави, але й будь-якої геоцивілізації.

Джерела та література:

1. Більченко Є. 2009. Монокультурна, полікультурна і транскультурна ідентичність: компаративний дискурс // <http://ikt.at.ua/load/12-1-0-199>
2. Бойчук С. 2018. Религия и цивилизация: понимание религии в философии истории А. Дж. Тойнби в контексте цивилизационно-

го подходу. // <https://cyberleninka.ru/article/n/religiya-i-tsvivilizatsiya-ponimanie-religii-v-filosofii-istorii-a-dzh-toynbi-v-kontekste-tsvivilizatsionnogo-podhoda>

3. Devastation.2013: Vol. I: The European Rimlands 1912-1938. Oxford. 576 s. // <https://books.google.com.ua/books>

4. Ємельяненко Є. 2016. Релігійна ідентичність та маргінальність як інтегративне ядро національного самовизначення в Україні // Гілея: Науковий вісник. С. 185.

5. Lorgus A. Pravoslavnaia antropologija. Kurs lekcij [Orthodox anthropology. A course of lectures] // <http://azbyka.ru/pravoslavnaia-antropologiya.html>

6. Папаяні І. 2010. Феномен релігійної ідентичності в контексті філософсько-релігієзнавчого дискурсу // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук. К.: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. 16 с.

7. Процюк Р. 2004. Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства // Вісник Львівського університету. Філософські науки. Вип.6. С. 122-130.

195

8. Різдявне послання Митрополита Київського і всієї України Єпіфанія преосвященим архіпастирям, боголюбивим пастирям, чесному чернецтву та всім православним вірним України. 2020 // Слово Просвіти. Січень. №1-2.

9. Саган О. 1999. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні // Українське релігієзнавство. №12. С. 96-97, 98-101.

10. The Intent of Toynbee's History. 1961. Chicago: Loyola University Press. 224 p.

11. Фрейд З. 2014. Массовая психология и анализ человеческого Я. М.: Академический проект.

12. Хоменко С., Червоненко В. 2019. Предстоятель ПЦУ митрополит Єпіфаній: «Бог там, де «любов і правда». Повний текст інтерв'ю // Українська служба Бі-бі-сі. 01.03.

13. Юнг К. 2014. Психология и религия. СПб.: Издательство РХГА.

14. Юрій М. 2006. Релігієзнавство. К.: Дакор. С. 146-171.

References:

1. Bilchenko E. 2009. Monocultural, multicultural and transcultural identity: comparative discourse // <http://ikt.at.ua/load/12-1-0-199>

2. Boychuk S. 2018. Religion and civilization: the understanding of religion in the philosophy of history of A. J. Toynbee in the context of the civilizational approach // <https://cyberleninka.ru/article/n/religiya-i-tsvilizatsiya-ponimanie-religii-v-filosofii-istorii-a-dzh-toynbi-v-kontekste-tsvilizatsionnogo-podhoda>

3. Devastation. 2013: Vol. I: The European Rimlands 1912-1938. Oxford. 576 s. // <https://books.google.com.ua/books>

4. Yemelyanenko E. 2016. Religious identity and marginality as an integrative core of national self-determination in Ukraine // Gilea: Scientific Bulletin. P. 185.

5. Lorgus A. Pravoslavnaja antropologija. Kurs lekcij [Orthodox anthropology. A course of lectures] // <http://azbyka.ru/pravoslavnaya-antropologiya.html>

6. Papayani I. 2010. The phenomenon of religious identity in the context of philosophical and religious discourse // Author's abstract of the dissertation for obtaining the scientific degree of Candidate of Philosophical Sciences. K.: H. S. Skovoroda Institute of Philosophy. 16 p.

196

—

7. Protsyuk R. 2004. Religious identity of the nation as a factor in the formation of civil society // Bulletin of Lviv University. Philosophical Sciences. Issue 6. P. 122-130.

8. Christmas message of the Metropolitan of Kyiv and All Ukraine Epiphany to His Holiness the archpastors, God-loving shepherds, honest monasticism and all the Orthodox faithful of Ukraine. 2020 // Word of Enlightenment. January. 1-2.

9. Sagan O. 1999. Ethnoconfessional specificity of religiosity in Ukraine // Ukrainian religious studies. No. 12. PP. 96-97, 98-101.

10. The Intent of Toynbee's History. 1961. Chicago: Loyola University Press. 224 p.

11. Freud Z. 2014. Mass Psychology and Analysis of Human Self. M.: Academic Project.

12. Khomenko S., Chervonenko V. 2019. Patriarch of the OCU Metropolitan Epiphany: «God is where there is love and truth.» The full text of the interview // Ukrainian service of the BBC. 01.03.

13. Jung K. 2014. Psychology and religion. St. Petersburg: Izdatelstvo RHGA.

14. Yuriy M. 2006. Religious Studies. K.: Dakor, 2006. P. 146-171.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.197-218>

УДК: 303:321.7(477-3)

© Степан Рішко¹

РАМКИ ТА ПІДБІР ПАРАМЕТРІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛОКАЛЬНИХ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

У статті окреслено рамки та сформовано перелік ключових параметрів аналізу локальних політичних режимів, проаналізовано методики, які використовували українські вчені, вивчаючи локальні політичні режими в Україні, означено параметри задля порівняння локальних політичних режимів в українському контексті на підставі максималістського підходу. За результатами дослідження запропоновано періодизацію наявних розвідок локальних політичних режимів в Україні, зокрема з урахуванням наявних досліджень у форматі кейс-стаді та регіональних порівнянь. На їх основі визначено рамки та означено ключові параметри формування авторської методики порівняння локальних політичних режимів, яка має включати індекси й індикатори для аналізу демократичності і рівня децентралізації влади у рамках локального режиму, а також означувати вплив локальної влади, бізнесу та громадянського суспільства на процеси формування порядку денного і визначення стратегічних напрямів соціально-економічного зростання.

197

Ключові слова: локальний політичний режим, регіональна еліта, локальна влада, органи місцевого самоврядування, локальний бізнес, громадянське суспільство.

Framework and Selection of Parameters for the Research of Local Political Regimes in Ukraine

The relevance of the study of local political regimes in Ukraine has been growing since the 2010s. This is due to the need to predict the behavior of local political actors after the transfer of a large number of authorities to

¹ Аспірант кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка; E-mail: stepan.rishko@lnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1825-0097>.

them due to the reform of decentralization of power in Ukraine. In addition, practical studies of local political regimes make it possible to highlight the main features of formal and informal relationships between local political actors and central government, covering the essence and effects of the process of decentralization of power in Ukraine. In this sense, the purpose of the article is to: determine the key parameters of local political regimes; analyze the methods used by Ukrainian scientists when studying local political regimes in Ukraine; define the parameters for comparing local political regimes in the Ukrainian context based on a maximalist approach. Given the results of the study, a periodization of the existing studies of local political regimes in Ukraine is proposed, particularly taking into account the existing studies in the format of case studies and regional comparisons. Based on them, the key parameters for the formation of a methodology for comparing local political regimes were identified, which should include indices and indicators for analyzing democracy and the level of decentralization of power within a particular local regime, as well as identifying the influence of local authorities, business and civil society on the processes of forming the agenda and determining strategic directions of socio-economic growth.

Keywords: local political regime, regional elite, local authorities, local government bodies, local business, civil society, agenda.

Постановка наукової проблеми. За останнє десятиліття в українській політичній науці суттєво зросла кількість досліджень локальних політичних режимів. Це зумовлено процесом децентралізації влади і впливом загальносвітових тенденцій щодо зменшення «класичних ролей» держави. Доцільність виокремлення локальних політичних режимів полягає у можливості аналізувати вертикальні взаємовідносини у державі та мотиви акторів, що беруть у них участь, а також у порівняльному аналізі впливу політичних факторів на відмінності в економічному розвитку міст чи міських агломерацій, а відтак в детальнішому вивченні гібридних політичних режимів.

Концептуальні основи дослідження локальних політичних режимів почали закладати ще у перших емпіричних розвідках влади у міських спільнотах (з 20-х рр. ХХ ст.). Згодом вони отримали розвиток у порівняльному аналізі влади, а також у марксистських та багатовимірних концепціях влади в міських спільнотах. Серед дослідників передусім необхідно виділити праці Ф. Хантера (елітистська школа, репутаційний метод), Р. Даля (школа плюралізму, метод аналізу

прийняття рішень) та Р. Престуса (синтезування методів). Сучасний ж етап досліджень локальних політичних режимів став можливим завдяки появі концептів «машин росту» (Х. Молотч) і «міських режимів» (К. Стоун), а також завдяки концепту «субнаціонального політичного режиму».

Однак попри зростання кількості досліджень локальних політичних режимів в Україні досі не сформовано цілісної методики для їх порівняння з врахуванням якомога більшої частини кількісних та якісних індексів/індикаторів аналізу. На розв'язання важливих аспектів проблеми власне й націлена запропонована наукова стаття.

Виклад основного матеріалу. В історіографічному розрізі доцільно відзначити, що у перше десятиріччя ХХІ ст. практично не існувало комплексних досліджень, метою яких було б цілеспрямоване вивчення локальних, регіональних чи субнаціональних рівнів політичного режиму в Україні. Винятками є дисертація В. Романової, де окреслено доцільність виокремлення і дослідження політичних режимів на регіональному рівні, особливості їхньої трансформації в Україні (Романова, 2008), а також наукові статті Я. Балановського, де проаналізовано концепти міських політичних коаліцій (Балановський, 2009) та М. Лендъел – проаналізовано чинники зростання кількості досліджень локальних режимів і розглянуто концепцію міських режимів (Лендъел, 2009). У цей час українські дослідники активно досліджували політичні режими у загальнонаціональному контексті, регіональні, культурні й етнополітичні вияви української ідентичності.

Початок 2010-х рр. також не ознаменувався активізацією досліджень локальних політичних режимів. Натомість практичні дослідження регіональної ідентичності отримали продовження на рівні конкретних міст й областей, зокрема крізь призму електоральних переваг, це стосувалось Одеси (Т. Бевз), Дніпропетровщини (О. Висоцький), Чернігова (В. Яремчук), Полтави (О. Зорич), Луганська (А. Зуйковська), Донбасу (Т. Бевз), Чернівецької області (А. Круглашов, О. Щербатюк, Н. Ротар). Разом з цим, тривав процес дослідження концептів локальних та регіональних політичних режимів і їхньої методології на основі іноземних доробків, що помічаємо в працях таких українських дослідників, як: М. Лендъел (огляд формального та фактичного підходів до дослідження) (Лендъел, 2011), О. Мазур (концепт локальних політичних режимів), П. Левчук (теоретичний

аналіз типу локального режиму «коаліції зростання») (Левчук, 2013), С. Рибалка (визначення поняття «регіональний політичний режим» та моделі взаємодії регіональних режимів й еліт, методів досліджень локальних політичних режимів) (Рибалка, 2014), В. Пащенко (аналіз підходів до дослідження влади у локальних спільнотах) (Пащенко, 2015), М. Шабанов (аналіз особливостей локальних режимів, виділення муніципальної влади, міського бізнесу й активних інститутів громадянського суспільства, які у взаємодії між собою формують порядок денний, а також означення зовнішніх і внутрішніх чинників локальних режимів) (Шабанов, 2015). Врешті-решт, у 2014 р. вийшов навчальний посібник В. Литвина «Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу» (Литвин, 2014), а в 2015 р. захищена дисертація О. Мазур на тему «Концептуалізація політичного режиму в умовах демократичної трансформації в Україні» (Мазур, 2015). У цих працях фактично підсумовано дослідження політичних режимів та чітко означено термінологію, типологію та методологію їхнього дослідження. Крім того, у розвідці В. Литвина було проаналізовано методологічні особливості дослідження субнаціональних політичних режимів.

200

Лише з 2016 р. починаються активні прикладні дослідження локальних та регіональних політичних режимів в Україні, зокрема авторства таких вчених, як: Т. Бевз (Бевз, 2016а; Бевз, 2016b; Бевз, 2017а; Кармазіна, Бевз та Ротар, 2018), О. Зорич (Зорич, 2016; Зорич, 2019), Н. Ротар (Ротар, 2016; Ротар, 2017b; Ротар, 2017а; Ротар, 2018; Ротар, 2019; Ротар, 2021), В. Яремчук (Яремчук, 2016; Яремчук, 2018), А. Круглашов та А. Кучуран (Круглашов та Кучуран, 2017), А. Ясінська (Ясінська, 2018; Ясінська, 2021), В. Гнатюк (Гнатюк, 2021), М. Горбатюк (Горбатюк, 2019). Окрім цього, зростає й кількість наукових доробків у теоретичному аспекті вивчення локальних і регіональних політичних режимів. Якщо порівнювати кількість теоретичних і практичних публікацій вивчення локальних і регіональних політичних режимів, то у період 2016-2021 рр., за нашими підрахунками, опубліковано 15 наукових матеріалів винятково теоретичного вмісту і 39 публікацій, що також містили практичну частину дослідження (хоч значна їхня частина була зосереджена на аналізі саме локальної/регіональної еліти). Крім цього, з 2016 р. на базі кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка було започатковано проведення щорічних міжнародних наукових конференцій «Політичні

партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Ю. Шведа), проблематика якої визначена, зокрема, практичними локальними та регіональними дослідженнями, що дотичні до вивчення локальних політичних режимів або напряму їх стосуються. Загалом, на підставі розгляду історіографії досліджуваної тематики можемо констатувати, що на базі Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України та завдяки проведенню щорічних міжнародних наукових конференцій «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» в українській політичній науці сформувався новий напрям локальних та регіональних досліджень, який має значні теоретичні й практичні перспективи, зацікавлення зі сторони різних акторів та інститутів громадянського суспільства. При цьому, практично орієнтовані дослідження локальних і регіональних (субнаціональних) політичних режимів в Україні досить схожі.

Незважаючи на концептуалізацію локальних політичних режимів на основі доробків зарубіжних вчених, їхні практичні дослідження в Україні мають свої методологічні особливості. По суті, досі триває процес формування методології і методик вивчення локальних політичних режимів, які би мали універсальний характер задля здійснення порівняльних досліджень. Методологічні особливості досліджень локальних і регіональних (субнаціональних) політичних режимів Т. Бевз, Н. Ротар, В. Яремчука, О. Зорич, А. Ясінської, М. Горбатюка, А. Круглашова та А. Кучурана, М. Кармазіної досить схожі за своєю логікою і структурою. У таблиці 1 ми коротко наведемо основні аспекти досліджень кожного з перелічених авторів.

Т. Бевз зазначала, що від характеру кооперації акторів режиму залежить: 1) його утворення чи блокування; 2) широта режиму (кількість і різноманітність учасників); 3) ефективність режиму (Бевз, 2016b). Н. Ротар виокремила чотири варіанти діалогу між інститутами влади та зацікавленими сторонами: 1) традиційна стратегія «згори-вниз» (фактично монолог влади); 2) взаємодія, обмежена згори (влада приймає пропозиції знизу, але не реагує на них); 3) відкритий до дискусії діалог (але остаточний вибір все одно за владою); 4) демократія участі (відкритий доступ до інформації, пропозиції знизу рівнозначні пропозиціям влади) (Ротар, 2021). На думку В. Яремчука, конфігурація локального режиму визначається взаємодією чотирьох акторів: міська спільнота у цілому, міська рада, обласна рада та обласна державна адміністрація (Яремчук, 2016).

Таблиця 1

Методологічні особливості дослідження локальних політичних режимів в українській політичній науці

Автор	Напрямки досліджень
Т. Бєз	1) аналіз виборчого процесу до ОМС; 2) конфігурація політичних сил на локальному рівні, параметри взаємодії з центральною владою; 3) особливості локальної еліти, аналіз груп впливу, які отримали найбільше представництво в ОМС; 4) політичне позиціонування голови міста; 5) економічні параметри режиму, вплив фінансово-промислових груп; 6) історія формування режиму, вплив регіональної ідентичності та електоральних симпатій жителів на території режиму; 7) дослідження ключових рішень органів місцевого самоврядування та обласної державної адміністрації; 8) особливості комунікаційної складової.
Н. Ротар	1) політична ідентичність на локальному рівні; 2) вплив інституту глави держави на локальний режим; 3) вплив інституту законодавчої влади на локальний режим; 4) вплив інституту центральної виконавчої влади на локальний режим; 5) параметри й вплив виборчої системи на представництво в ОМС; 6) особливості формування на функціонування інститутів ОДА, політичних партій, громадських організацій тощо на локальному рівні; 7) аналіз економічних, освітніх і наукових ресурсів міста й регіону; 8) вивчення інформаційного поля міста; 9) урахування рейтингів, які ілюструють соціально-економічні показники регіону, успішність проведення реформ тощо (дані Кабінету Міністрів України) та рейтинги некомерційних організацій (Рейтинг легкості ведення бізнесу «Regional Doing Business», Рейтинг прозорості міст України, Громадський моніторинг енергоефективності); 10) дослідження процесів протікання діалогу/комунікації у локальному просторі.
В. Яремчук	1) особливості взаємовідносин локального режиму з центром; 2) партійна приналежність голів міст та ОДА; 3) представницький склад органів місцевого самоврядування; 4) кадрові призначення; 5) стан соціально-економічного розвитку; 6) параметри функціонування і впливу фінансово-промислових груп; 7) пріоритетні напрями роботи політичних партій у межах режиму; 8) конкуренція під час виборчого процесу; 9) означення найвпливовіших людей завдяки різним публічним рейтингам; 10) суспільно-політичні настрої жителів міста; 11) політична культура й історико-культурні традиції.
О. Зорич	1) географічне позиціонування регіону; 2) історичне позиціонування та сучасний імідж; 3) трансформація суспільно-політичних настроїв та електоральних симпатій жителів; 4) позиціонування голів міст та ОДА; 5) соціально-економічні показники; 6) доступ до ресурсів фінансово-промислових груп; 7) політична приналежність керівників підприємств; 8) особливості і ціннісні орієнтації регіональної еліти (політичної, економічної, культурної, «тіньової»); 9) аспекти функціонування регіональних ЗМІ.

А. Ясіньська	1) історичні передумови формування режиму; 2) особливості регіональної еліти; 3) результати місцевих виборів; 4) взаємовідносини із центральною владою; 5) значення ключових підприємств у формуванні порядку денного; 6) вплив «Революції Гідності» на суспільно-політичні настрої жителів локальної спільноти; 7) вплив міського голови та голови ОДА на вироблення й ухвалення рішень.
М. Горбатюк	1) аналіз мотивів, на основі яких діють локальні та регіональні еліти, сприяючи або блокуючи процеси утворення територіальних громад
А. Кучуран	1) загальний контекст функціонування режиму (географічне розташування, ресурсозабезпеченість, соціально-економічні показники, повноваження ОМС та тип виборчої системи); 2) виявлення учасників правлячої коаліції (на основі позиційного, репутаційного, проблемного та інших методів); 3) опис наявних ресурсів учасників правлячої коаліції; 4) визначення на основі перелічених ресурсів інтересів учасників правлячої коаліції; 5) порядок денний функціонування правлячої коаліції.
М. Кармазіна	1) географічні, геополітичні, історико-політичні, етнонаціональні, соціально-економічні і культурні умови функціонування спільнот у регіоні; 2) правові підстави для розвитку чи деградації регіонального режиму; 3) ресурсна база регіону; 4) особливості встановлення та реалізації правил гри у регіоні; 5) специфіка взаємодії формальних і неформальних політичних акторів регіонального рівня; 6) механізми доступу до влади і прийняття рішень; 7) способи розподілення ресурсів поміж регіональними акторами, а також між ними і центральною владою; 8) специфіка стратегії взаємодії політико-економічних акторів по горизонталі і вертикалі влади та з масами.

Відповідно, можна констатувати, що всі з зазначених досліджень локальних чи регіональних політичних режимів в Україні – це випадки одинарних порівнянь (або кейс-стаді). У них вивчаються особливості взаємовідносин ключових акторів, а розвиток самих режимів певним чином розділяють на періоди. Попри надмірну описовість у таких дослідженнях все-таки можна певним чином узагальнити особливості дослідження локального режиму. Але такий підхід, на нашу думку, не до кінця чи не повністю дає змогу порівнювати локальні чи регіональні політичні режими через відсутність універсального підходу та значні відмінності у джерельній базі досліджень тощо.

Натомість чи не перше порівняльне дослідження регіональних політичних режимів в Україні провів В. Гнатюк у дисертаційній роботі «Особливості функціонування політичних процесів на регіонально-

му рівні (на прикладі Закарпатської, Львівської і Чернівецької областей у 2010-2015 рр.)». Основною проблемою попередніх досліджень локальних і регіональних політичних режимів В. Гнатюк означив те, що в українському контексті не було створено та апробовано класичної для західної науки методики із використанням об'єктивної (інституційної) та суб'єктивної (експертної) складових. Задля здійснення порівняння субнаціональних (регіональних) політичних режимів Закарпатської, Львівської і Чернівецької областей В. Гнатюк (Гнатюк, 2021) запропонував власну методику, яка включила як інституційну, так і експертну складову й провів її апробацію (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Методика дослідження субнаціональних (регіональних) політичних режимів В. Гнатюка

204

Індекси інституційної складової	Індекси експертної складової
1) індекс змагальності електорального поля; 2) індекс виборчої явки на виборах; 3) індекс прозорості виборчого процесу; 4) індекс розвитку громадянського суспільства; 5) індекс контролю правонаступництва; 6) індекс часового обмеження; 7) індекс ефективної кількості партій; 8) індекс ідеологічної диверсифікації; 9) індекс конфронтаційної сили	1) владний; 2) суспільний; 3) виборчий; 4) корупція і професіоналізм; 5) економіка; 6) проблемний; 7) позиція експерта

Тим не менше, на нашу думку, робота В. Гнатюка містить кілька неточностей або непорозумінь, але це зрозуміло саме тоді, якщо про них говорити у контексті локальних, а не регіональних політичних режимів, чим займався цей дослідник. По-перше, це більш класичне дослідження політичного режиму, яке з національного рівня перенесено на регіональний й не дає відповіді на класичне запитання у дослідженні локальних політичних режимів про те, а «хто править», адже відносно слабо розглянута модель формування коаліції щодо досягнення спільного порядку денного. По-друге, дослідження по суті обмежується початком електоральних циклів і не розглядає особливостей зміни взаємодії між акторами у період між виборами. По-третє, у роботі цього автора відсутній аналіз кейсів вироблення, ухвалення та реалізації публічних політик, які є стратегічно важливими для розвитку локального чи регіонального політичного режи-

му. По-четверте, аналіз економічної складової (вплив бізнесу) у цій методиці обмежений. Тобто, на нашу думку, обмежено можливість оцінити ресурси бізнесу та визначити бізнес-акторів чи бізнес-спільнот, фінансово-промислових груп тощо, які суттєво впливають на прийняття рішення. По-п'яте, аспекти громадянського суспільства аналізуються також недостатньо. По-шосте, відсутній аспект, який дав би можливість аналізувати стратегію розвитку локального політичного режиму, тобто означення ключових напрямків зростання, стосовно яких є консенсус.

Отож, якщо методика В. Гнатюка є прийнятною та апробованою стосовно дослідження регіональних політичних режимів, а особливо у визначенні їхнього автократичного/демократичного відхилення від національного політичного режиму, то для порівняльних досліджень локальних політичних режимів в українському контексті доречно продовжувати пошук методики, яка синтезує оцінку демократичності/автократичності режиму, а також особливості взаємовідносин між ключовими акторами щодо формування порядку денного та стратегії розвитку локального режиму як такого. Ми, своєю чергою та враховуючи наявні наукові доробки, концептуалізуємо локальний політичний режим як сукупність стійких інституційних і поведінкових особливостей, які визначають «правила гри» і стратегію компактно обмеженої в просторі території зі значною густотою населення (місто, місто з приміськими територіями, міська агломерація) у процесі взаємодії між акторами й інститутами цього простору в трикутнику «влада – бізнес – громадянське суспільство» і по лінії «органи місцевого самоврядування – державна влада центрального рівня з її похідними» (Рішко, 2022). При цьому ми виходимо з того, що локальний політичний режим треба аналізувати як обмежений у просторі рівень національного режиму, для якого притаманні такі основні ознаки, як: 1) інституційні особливості локальних інститутів зі сформованими формальними та неформальними «правилами гри», а також нормами та санкціями за їхнє порушення; 2) наявність локальних акторів зі своїми специфічними ресурсами і стратегіями поведінки, методами досягнення влади та реалізації власних інтересів; 3) існування формальних і неформальних «правил поведінки» акторів між собою на локальному рівні (горизонтальні відносини) та типів зв'язків із центром (вертикальні відносини по лінії «вверх») й локальною спільнотою (вертикальні відносини по лінії «вниз»).

Порівняно з державою локальні політичні режими більш обмежені у просторі. Це дозволяє залучати до їхнього дослідження більше аналітичних індексів й індикаторів. Крім того, на кількість параметрів порівняльного аналізу впливає адміністративно-територіальний устрій тієї чи іншої держави, а також тип національного політичного режиму. Чим більше повноважень і демократичних ознак/ресурсів мають адміністративно-територіальні одиниці, тим сприятливіші умови для формування у них територіальних, специфічних локальних і регіональних політичних режимів. Слід також розрізняти поняття «локальні» і «регіональні» політичні режими. Перші характеризуються розміщенням на компактній території із високою густотою населення (місто або міська агломерація), а другі охоплюють значно більшу територію (області, провінції, суб'єкти федерації тощо).

206

На наш погляд, при розробці методики дослідження локальних політичних режимів важливе значення мають дві групи підходів у межах передусім неоінституціоналізму, зокрема мінімалістський і максималістський. Мінімалістський підхід достатньо використовувати для визначення типу локального політичного режиму та проведення крос-регіонального порівняння з використанням лише кількох індексів/індикаторів. Максималістський підхід необхідно застосовувати для ґрунтовнішого порівняння, з використанням якомога більшої кількості індексів/індикаторів, щоб деталізувати особливості процесу вироблення порядку денного у локальних політичних режимах. Саме на максималістському підході ґрунтуватиметься наша методика, адже необхідно дослідити взаємовідносини у трикутнику «публічна влада – бізнес – громадянське суспільство» та по лінії «центральна влада – регіональна влада – локальна влада». Для цього потрібно підібрати досить велику кількість якісних і кількісних індексів/індикаторів із трьох сфер суспільного життя у локальній спільноті – публічної політики, економіки та громадянського суспільства. Таким чином, при формуванні методології та методики дослідження локальних політичних режимів доречно «включати» існуючі індекси/індикатори національного рівня аналізу політичних режимів і політичної системи у цілому. Однак з їх подальшим коригуванням і деталізацією, зважаючи на обмеження локальних режимів у просторі. Крім того, важлива агрегація та підбір індексів/індикаторів не тільки з політичної науки, але й інших суспільних наук.

Ми вважаємо, що набір індексів/індикаторів дослідження локальних політичних режимів в Україні потрібно формувати таким чином, щоби при узагальненні результатів можна було дати оцінку наступним процесам/параметрам у місті/міській агломерації, серед яких: рівень демократизації, децентралізації та забезпечення принципу субсидіарності; означення ключових політичних акторів й інституцій у прийнятті стратегічних й операційних рішень розвитку режиму; ступінь економічної привабливості, прозорості ведення бізнесу, впливу бізнес-спільнот і корпорацій на режим; наявність й ефективність механізмів представлення інтересів, рівень включення зацікавлених груп громадського середовища у процес формування порядку денного; інституційні особливості формування порядку денного, ухвалення і стратегічних напрямів розвитку режиму й означення інституційної стійкості режиму тощо.

Рівень демократичності локального режиму доречно означати через накладання й адаптування наявних методик означення політичних режимів у національних масштабах. Найбільше значення у цьому контексті має визначення рівня відкритості, змагальності і представництва у процесі формування органів місцевого самоврядування, а також прозорості, пропорційності врахування різноманітних інтересів та політичної відповідальності під час означеної каденції ОМС. Своєю чергою, рівень децентралізації влади можна означати як умовний показник співвідношення між ресурсами, які із локального рівня переходять на інші рівні, та ресурсами, що у кінцевому результаті опиняються в розпорядженні органів місцевого самоврядування локального політичного режиму.

Означення ключових політичних інституцій й акторів прийняття рішень на рівні локального режиму можливе завдяки поєднанню репутаційного методу і методу аналізу прийняття рішень. Найперше доречним є використання індексів вимірювання сили голів органів місцевого самоврядування й інших суттєвих політичних акторів та інституцій. Окрім того, від характеристики ключових акторів і механізмів функціонування політичних інститутів локального режиму залежить здатність до генерування та реалізації креативних, інноваційних ідей та рішень, які загалом «перетікають» у сталі позитивні практики на місцях.

Ступінь економічної привабливості можна визначати на основі індексів та індикаторів, які використовують для аналізу відкрито-

сті країн до ведення бізнесу, різноманітних індексів інвестиційної привабливості, цифрової трансформації тощо. Знову-таки, їх треба адаптувати до локального рівня. Цей кластер показників має демонструвати рівень ресурсозабезпеченості, інвестиційної привабливості, можливості впливу локальних й іншого рівнів бізнес-еліт тощо на формування порядку денного локального режиму.

Наявність й ефективність механізмів для представництва і реалізації інтересів різних груп на локальному рівні теж мають свої специфічні особливості. У цьому контексті теорія «принципала – агента» (агентська теорія) має здебільшого тільки матеріальний вияв, оскільки зміна ціннісних орієнтацій та прийняття відповідних політичних рішень можливі лише на національному рівні. Відтак для аналізу рівня реалізації матеріальних інтересів знайдеться набагато більший інструментарій, найперше на основі емпіричних даних, ніж для аналізу реалізації постматеріалістичних цінностей.

208 — Врешті, характеристика інституційних особливостей формування порядку денного у локальному політичному режимі визначає його тяглість, стабільність й ефективність. Маються на увазі сталі практики, завдяки яким локальний режим: 1) сприймає інтерес, що виник; 2) випрацьовує набір потенційних альтернатив; 3) обирає кінцевий варіант рішення; 4) реалізує це рішення; 5) моніторить перебіг і результати виконання цього рішення. У цьому аспекті важливо проаналізувати різноманітність цих практик, їхню відкритість і рівень залученості. Крім того, стабільність локального режиму виявляється через тяглість і збереження стратегічних напрямів соціально-економічного зростання міста/міської агломерації.

Враховуючи все вищесказане, в таблиці 3 наведено перелік базових параметрів чи рамок дослідження локальних політичних режимів, який може бути доволі релевантним у випадку України. Параметри ґрунтуються на максималістському підході. Це забезпечує змогу детально аналізувати та порівнювати локальні політичні режими, включаючи контекст взаємовідносин у середині локальних режимів (трикутник «публічна влада – бізнес – громадянське суспільство») та зовнішніх взаємодій режиму (по лінії «центральна влада – регіональна влада – локальна влада»). Означені параметри є набором індексів/індикаторів для аналізу і порівняння локальних політичних режимів, однак вони не формують кінцевої методики дослідження.

Перелік параметрів і рамок дослідження локальних політичних режимів (конструювання для українського випадку)

Сфера аналізу локального режиму	Індекси/індикатори
Публічна політика	<p>1) особливості виборчого процесу і виборчої системи місцевих представницьких інститутів (змагальність виборів; явка на виборах; електоральні вподобання; активне та пасивне виборче право; індекс пропорційності виборчої системи тощо); 2) формальні (інституційні) і неформальні (поведінкові) повноваження (включаючи делеговані) інститутів місцевого самоврядування (мер, місцеві ради, регіональні ради тощо); 3) розподіл повноважень між законодавчою і виконавчою владою (вотум недовіри меру чи керівнику ОДА, затвердження членів регіонального керівництва, подолання вето голови ОДА на прийняті акти, створення та діяльність контрольно-рахункової палати тощо); 4) представлення і легітимність політичних сил на локальній території (локальна партійна система; ідеологічні особливості представлених партій; наявність регіональних політичних партій; партійна фрагментація; парламентська мінливість; індекс ефективної кількості партій); 5) особливості взаємовідносин «центр – регіональна влада – локальна влада» (через повноваження органів виконавчої гілки влади, силу повноважень керівника територіальної адміністрації (термін, партійна приналежність, територіальне походження, неформальні зв'язки з центром та локальною владою тощо); рівень контролю локальних процесів з боку регіону та центру; рівень регіоналізації та залежності регіону від центральної влади; інституційні обмеження у площині діяльності локальних та/або регіональних органів самоврядування; партійна приналежність/дотичність керівників органів контролю; вираження та лобіювання локальних і регіональних інтересів у центральних органах влади); 6) інституційні та фактичні обмеження влади з боку опозиції (здатність оспорювати законодавчі та виконавчі рішення; контроль правонаступництва; шанси опозиції перемогти на наступних виборах тощо); 7) особливості локальної та регіональної політичної еліти (рівень влади й контроль певних ресурсів, способи рекрутування; соціальний статут, престиж та володіння фінансовими ресурсами, рівень освіти і політичної культури); 8) спосіб здійснення влади (відносна самостійність, ініціативність локальної влади чи значна залежність від центру та намагання щодо збереження існуючого стану); 9) повноваження, функції і підконтрольність силових структур; 10) наявність соціо-політичних поділів у суспільстві та окремих регіонах; 11) відповідність інститутів місцевого самоврядування територіальним звичаям і традиціям (муніципальні органи мають можливість самостійно визначати модель місцевого самоврядування із урахуванням місцевих традицій, соціального складу населення, економічного розвитку тощо); 12) ефективність недержавних політичних інститутів; 13) наявність/відсутність локальної коаліції для отримання певного стратегічного результату.</p>

Економіка	1) рівень економічного розвитку локальної території, розмір бюджету й інвестицій; 2) ресурсозабезпеченість міста/агломерації; 3) вплив локальних, регіональних, загальнодержавних і світових бізнес-еліт; 4) господарська структура локальної території та регіону, розвиток інфраструктури (наявність або відсутність однієї чи декількох домінуючих корпорацій/підприємств); 5) рівень підтримки з боку регіональних, федеративних, державних фінансово-промислових груп тощо; 6) представництво бізнес-еліти у владних локальних або регіональних інститутах (чиновники домінують у регіонах із не сильно розвинутою економікою і де є багато державних підприємств, а представники бізнесу переважають у економічно розвинених регіонах; також стиль економічного лідерства жорсткіший, ніж стиль політичного лідерства, а тому діяльність органів місцевого самоврядування відрізняється від загальнодержавних інститутів через входження до їхнього складу великої кількості депутатів-підприємців); 7) рівень локальної корупції.
Громадянське суспільство	1) рівень політичної культури та політичної участі; 2) рівень свободи формування громадських організацій; 3) вільний доступ до альтернативних ЗМІ та інформації про локальну владу; 4) свобода опозиційної діяльності; 5) наявність каналів зв'язку із недержавними структурами і рівень їхнього включення у процес вироблення, ухвалення та впровадження політичних рішень; 6) наявність каналів зв'язку і результатів взаємодії локальної влади із науковим середовищем, а також науко-дослідницьким центром тощо; 7) показник кількості недержавних спеціалістів, які працюють у локальних інститутах влади (наявність автономних профспілок і бізнес-структур; різні неприбуткові організації, зокрема церковні, релігійні, політичні, неурядові і захисту прав людини).

Це радше рамки/межі, які окреслюють дослідження локальних політичних режимів. Зважаючи на це, при формуванні повноцінної методики порівняння локальних політичних режимів необхідно опрацювати кожен параметр і визначити наступні його складові: 1) джерело інформації; 2) спосіб чи метод отримання інформації/показника; 3) спосіб вимірювання показника (кількісний/якісний); 4) віднесення показника до певної категорії; 5) зіставлення показника з іншими у категорії; 6) спосіб визначення ваги або коефіцієнта показника у категорії; 7) спосіб визначення взаємодії категорій та їх ваги для загального окреслення і порівняння локальних політичних режимів.

З огляду на особливості максималістського підходу та велику кількість запропонованих параметрів задля окреслення рамок дослідження локальних політичних режимів, на наш погляд, можна формувати та комбінувати різні методики порівняння локальних політичних режимів в українському контексті. У наступних наукових працях ми запропонуємо власну методику порівняння локальних політичних режимів в Україні.

Висновки. Доцільно констатувати, що розвиток досліджень локальних і регіональних політичних режимів в Україні можна поділити на три етапи: 1) 1991-2008 рр. – вивчення аспектів політичних режимів національного рівня, української ідентичності, політичної еліти та інших національних політичних процесів й інститутів, формування фундаменту для дослідження локальних і регіональних, а загалом субнаціональних політичних режимів; 2) 2009-2015 рр. – поява перших теоретичних доробків, які стосувалися вивчення локальних та регіональних (субнаціональних) політичних режимів, дослідження регіональних ідентичностей, узагальнення досліджень політичного режиму на національному рівні; 3) від 2016 р. – до тепер – практичні дослідження, а найперше кейс-стаді, пошук методики порівняльного аналізу локальних режимів.

Перші практичні дослідження локальних і регіональних політичних режимів заклали Т. Бевз, Н. Ротар, В. Яремчук, О. Зорич, А. Ясінська та М. Горбатюк, які використовували кейс-стаді. Перше ж порівняльне дослідження регіональних політичних режимів в Україні провів В. Гнатюк, розробивши та апробувавши власну методику, яка у дослідженні локальних політичних режимів все-ж має ряд недоліків. Тому, на наш погляд, розробка нової методики порівняння локальних політичних режимів має ґрунтуватись на максималістському підході й неодмінно містити наступні показники: 1) шкала демократичності та рівня децентралізації режиму; 2) шкала у формі трикутника, що визначає силу локальної влади, бізнесу та громадянського суспільства на процес формування порядку денного й означення стратегічних напрямів соціально-економічного зростання. Ці показники повинні демонструвати так звану привабливість останніх для реалізації власних і корпоративних інтересів, ведення бізнесу, забезпечення власного благоустрою. Крім того, доречно проводити заміри у часі для аналізу динаміки зміни локальних політичних режимів, опису найкращих практик і їхніх результатів у окремих режимах. Індекси, індикатори та інші методики аналізу з національного рівня доречно використовувати на локальному рівні з їхньою відповідною адаптацією. Більше того, на локальному рівні вони отримують ґрунтовніше емпіричне навантаження, їх значно дешевше апробувати і виявляти їх недоліки. Очікуємо, що в цьому контексті результати досліджень локальних режимів дадуть змогу значно краще оцінювати, модернізувати та прогнозувати суспільно-політичні процеси на на-

ціональному рівні. Однак це потребує деталізації означеного наміру генерування нової методики аналізу та порівняння локальних режимів та чітко виражені, зрозумілі і зважені шкали самого аналізу, що повинно бути предметом окремого дослідження. Лише після цього таку методику можна буде операціоналізувати та верифікувати на прикладі України.

Джерела та література:

1. Балановський, Я. 2009. «Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій». Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Філософія. Соціологія. Політологія 19: 268–274.

2. Бевз, Т. 2016а. «Місцеві вибори як засіб легітимації локального політичного режиму (на прикладі місцевих виборів 2010 та 2015 рр. у Дніпропетровську)». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 1: 126–149.

212

3. Бевз, Т. 2016б. «Підстави формування, специфіка функціонування та особливості трансформації регіонального політичного режиму Дніпропетровська (1991-2016 рр.)». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 1: 55–77.

4. Бевз, Т. 2017а. «Регіональні політичні режими Дніпропетровщини: етапи формування, специфіка функціонування та особливості трансформації». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 2: 77–111.

5. Бевз, Т. 2017б. «Теоретико-методологічні підходи та алгоритм дослідження політичних ідентичностей у міській громаді». <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13345>.

6. Бевз, Т. 2020. «Регіональні особливості функціонування політичної системи України в контексті глобалізаційного виклику пандемії COVID-19», Society. Document. Communication 9/2: 11–32.

7. Гнатюк, В. 2021. «Особливості функціонування політичних процесів на регіональному рівні в Україні (на прикладі Закарпатської, Львівської і Чернівецької областей у 2010-2015 рр.)». Дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії, ЛНУ ім. І. Франка.

8. Горбатюк, М. 2019. «Децентралізація і регіональні політичні еліти (на прикладі Вінницької області)». Народна творчість та етнологія 3 (379): 76–88.

9. Зорич, О. 2016. «Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.)». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 1 (81): 77–88.

10. Зорич, О. 2019. «Особливості трансформації регіональної політичної еліти в умовах президентських та парламентських виборів – 2019 (на прикладі Полтавської області)». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 1 (91): 69–81.

11. Кармазіна, М., Бевз, Т., Горбатюк, М., Зорич, О. (2020). «Регіональні політичні еліти в Україні: особливості формування, цінності та ідентичності (кінець 1991-2019 рр.)», Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

12. Кармазіна, М., Бевз, Т., Ротар, Н. 2018. «Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації». Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

13. Круглашов, А., Кучуран, А. 2017. «Арени міської політики: теорія і практичний приклад Чернівців». Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.: збірник наукових праць до ювілею доктора політичних наук, професора В. П. Горбатенка: 111–118.

14. Левчук, П. 2013. «Соціетальні сенси гармонізації локального простору». Філософія і політологія в контексті сучасної культури 6 (4): 126–129.

15. Лендъел, М. 2009. «Локальні політичні студії як комплементарний підхід до дослідження політики». Наукові записки НаУКМА: 27–32.

16. Лендъел, М. 2011. «Сучасні методологічні підходи до дослідження локальних політичних процесів (на прикладі Центрально-Східної Європи)». Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії 1: 168–176.

17. Литвин, В. 2014. Політичні режими сучасності: інституційні та процесуальні виміри аналізу: навчальний посібник». Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

18. Мазур, О. 2015. «Концептуалізація політичного режиму в умовах демократичної трансформації в Україні». Дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук. Северодонецьк: Східноукраїнський Національний університет імені Володимира Даля.

19. Пащенко, В. 2015. «Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 2: 241–252.

20. Рибалка, С. 2014. «Регіональний політичний режим та регіональна політична еліта: способи взаємодії у транзитивних суспільствах». Гілея : науковий вісник 83: 374–377.

21. Рибалка, С. 2015. «Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні». Актуальні проблеми політики 55: 106–115.

22. Рішко, С. 2022. «Індекси й індикатори для аналізу локальних режимів та їхньої кореляції з національними режимами: теоретико-методологічний контекст», Політичні партії і вибори : українські та світові практики : зб. ст. і тез за результатами міжнар. наук. конф. «Політичні партії і вибори : українські та світові практики». Львів : ЛНУ ім. Івана Франка 6: 257–261.

214 — 23. Романова, В. 2008. «Політичний режим у національному та регіональному форматі». ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 38: 257–265.

24. Ротар, Н. 2016. «Символічні ресурси чернівецького регіонального політичного режиму», Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 81 (1): 110–126.

25. Ротар, Н. 2017а. «Динаміка структурних ресурсів регіонального політичного режиму у Чернівецькій області». Історико-політичні проблеми сучасного світу: зб. наук. статей. Чернівці: ЧНУ 35-36: 357–371.

26. Ротар, Н. 2017б. «Інституційний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 88 (2): 44–77.

27. Ротар, Н. 2018. «Вибори як механізм формування і динаміки регіонального політичного режиму у Чернівецькій області», Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 93 (1): 205–227.

28. Ротар, Н. 2019. «Застосування інструментів рейтингового оцінювання функціональності регіональних політичних еліт (на прикладі Чернівецької області)». Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України 1 (97): 123–148.

29. Ротар, Н. 2021. «Концептуалізація політичного діалогу в просторі локальної політики України». Влада та управління: зб. наук. Праць 8. Чернівці: Букрек: 25–33.

30. Шабанов, М. 2015. «Міський політичний режим у контексті сучасних цивілізаційних змін». *Перспективи* 2 (64): 150–157.
31. Яремчук, В. 2016. «Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції». *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України* 1: 88–109.
32. Яремчук, В. 2018. *Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990-2017 рр.)*. Київ.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
33. Яремчук, В. 2019. «Політична еліта Івано-Франківської області: джерельна база дослідження». *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України* 1 (91): 184–227.
34. Ясінська, А. 2018. «Підстави формування регіональних політичних режимів у Харківській області (1991-2017 рр.)». *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України* 1 (93): 176–204.
35. Ясінська, А. 2021. «Регіональна політична еліта Львівщини: особливості становлення (1990-2019 рр.)». *Society. Document. Communication* 13: 257–290.

References:

1. Balanovskiy, Ya. 2009. «Teoretyko-metodolohichniy potentsial kontseptsii miskykh politychnykh koalitsii». *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Ser.: Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia* 19: 268–274.
2. Bevz, T. 2016a. «Mistsevi vybory yak zasib lehytymatsii lokalnoho politychnoho rezhymu (na prykladi mistsevykh vyboriv 2010 ta 2015 rr. u Dnipropetrovsku)». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1: 126–149.
3. Bevz, T. 2016b/ «Pidstavy formuvannia, spetsyfika funktsionuvannia ta osoblyvosti transformatsii rehionalnoho politychnoho rezhymu Dnipropetrovska (1991-2016 rr.)». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1: 55–77.
4. Bevz, T. 2017a. «Rehionalni politychni rezhymy Dnipropetrovshchyny: etapy formuvannia, spetsyfika funktsionuvannia ta osoblyvosti transformatsii». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 2: 77–111.
5. Bevz, T. 2017b. «Teoretyko-metodolohichni pidkhody ta alhorytm doslidzhennia politychnykh identychnosti u miskii hromadi». <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/13345>.

6. Bevz, T. 2020. «Rehionalni osoblyvosti funktsionuvannia politychnoi systemy Ukrainy v konteksti hlobalizatsiinoho vyklyku pandemii COVID-19». Society. Document. Communication 9/2: 11–32.

7. Hnatiuk, V. 2021. «Osoblyvosti funktsionuvannia politychnykh protsesiv na rehionalnomu rivni v Ukraini (na prykladi Zakarpatskoi, Lvivskoi i Chernivetskoi oblasti u 2010-2015 rr.)». Dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii. Lviv: LNU im. I. Franka.

8. Horbatiuk, M. 2019. «Detsentralizatsiia i rehionalni politychni elity (na prykladi Vinnytskoi oblasti)». Narodna tvorchist ta etnologiiia 3 (379): 76–88.

9. Karmazina, M., Bevz, T., Horbatiuk, M., Zorych, O. 2020. «Rehionalni politychni elity v Ukraini: osoblyvosti formuvannia, tsinnosti ta identychnosti (kinets 1991-2019 rr.)». Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

10. Karmazina, M., Bevz, T., Rotar, N. 2018. «Rehionalni politychni rezhymy v Ukraini: pidstavy formuvannia, spetsyfika funktsionuvannia, osoblyvosti transformatsii». Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.

216

—

11. Kruhlashov, A., Kuchuran, A. 2017. «Areny miskoi polityky: teoriia i praktychnyi pryklad Chernivtsiv». Politolohichni ta pravnychi studii suspilno-politychnykh protsesiv KhX-pochatku XXI st.: zbirnyk naukovykh prats do yuvileiu doktora politychnykh nauk, profesora V. P. Horbatenka: 111–118.

12. Lendel, M. 2009. «Lokalni politychni studii yak komplementarnyi pidkhid do doslidzhennia polityky». Naukovi zapysky NaUKMA: 27–32.

13. Lendel, M. 2011. «Suchasni metodolohichni pidkhody do doslidzhennia lokalnykh politychnykh protsesiv (na prykladi Tsentralno-Skhidnoi Yevropy)». Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii 1: 168–176.

14. Levchuk, P. 2013. «Sotsiietalni sensory harmonizatsii lokalnoho prostoru». Filosofiiia i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury №6 (4): 126–129.

15. Lytvyn, V. 2014. «Politychni rezhymy suchasnosti: instytutsiini ta protsesualni vymiry analizu: navchalnyi posibnyk». Lviv : LNU imeni Ivana Franka.

16. Mazur, O. 2015. «Kontseptualizatsiia politychnoho rezhymu v umovakh demokratychnoi transformatsii v Ukraini». Dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. polit. nauk. Sievierodonetsk: Skhidnoukrainskyi Natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia.

17. Pashchenko, V. 2015. «Osoblyvosti doslidzhennia struktury vlady v miskykh spilnotakh v Ukraini». Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 2: 241–252.

18. Rishko, S. 2022. «Indeksy y indykatory dlia analizu lokalnykh rezhymiv ta yikhnoi koreliatsii z natsionalnymy rezhymamy: teoretyko-metodolohichniy kontekst». Politychni partii i vybory : ukrainski ta svitovi praktyky : zb. st. i tez za rezultatamy mizhnar. nauk. konf. «Politychni partii i vybory : ukrainski ta svitovi praktyky». Lviv : LNU im. Ivana Franka 6: 257–261.

19. Romanova, V. 2008. «Politychni rezhym u natsionalnomu ta rehionalnomu formati». IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 38: 257–265.

20. Rotar, N. 2016. «Symvolichni resursy chernivetskoho rehionalnoho politychnoho rezhymu». Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 81 (1): 110–126.

21. Rotar, N. 2017a. «Dynamika strukturnykh resursiv rehionalnoho politychnoho rezhymu u Chernivetskii oblasti». Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu: zb. nauk. statei. Chernivtsi : ChNU 35-36: 357–371.

22. Rotar, N. 2017b. «Instytutsiinyi dyzain rehionalnoho politychnoho rezhymu u Chernivetskii oblasti». Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 88 (2): 44–77.

23. Rotar, N. 2018. «Vybory yak mekhanizm formuvannia i dynamiky rehionalnoho politychnoho rezhymu u Chernivetskii oblasti». Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 93 (1): 205–227.

24. Rotar, N. 2019. «Zastosuvannia instrumentiv reitynhovoho otsiniuvannia funktsionalnosti rehionalnykh politychnykh elit (na prykladi Chernivetskoi oblasti)». Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy 1 (97): 123–148.

25. Rotar, N. 2021. «Kontseptualizatsiia politychnoho dialohu v prostori lokalnoi polityky Ukrainy». Vlada ta upravlinnia: zb. nauk. prats №8. Chernivtsi: Bukrek: 25–33.

26. Rybalka, S. 2014. «Rehionalnyi politychni rezhym ta rehionalna politychna elita: sposoby vzaiemodii u tranzytivnykh suspilstvakh». Hileia : naukovi visnyk 83: 374–377.

27. Rybalka, S. 2015. «Osoblyvosti doslidzhennia struktury vlady v miskykh spilnotakh v Ukraini». Aktualni problemy polityky 55: 106–115.

28. Shabanov, M. 2015. «Miskyi politychnyi rezhym u konteksti suchasnykh tsyvilizatsiinykh zmin». *Perspektyvy* 2 (64): 150–157.

29. Yaremchuk, V. 2016. «Miskyi politychnyi rezhym u Lvovi: vnutrishni i zovnishni chynnyky formuvannia ta evoliutsii». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1: 88–109.

30. Yaremchuk, V. 2018. «Rehionalni politychni rezhymy v Ukraini: Lvivshchyna (1990-2017 rr.)». *Kyiv : IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy*.

31. Yaremchuk, V. 2019. «Politychna elita Ivano-Frankivskoi oblasti: dzherelna baza doslidzhennia». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1 (91): 184–227.

32. Yasynska, A. 2018. «Pidstavy formuvannia rehionalnykh politychnykh rezhymiv u Kharkivskii oblasti (1991-2017 rr.)». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1 (93): 176–204.

33. Yasynska, A. 2021. «Rehionalna politychna elita Lvivshchyny: osoblyvosti stanovlennia (1990-2019 rr.)». *Society. Document. Communication* 13: 257–290.

218

— 34. Zorych, O. 2016. «Rehionalnyi politychnyi rezhym u Poltavi ta oblasti: istorychni peredumovy stanovlennia ta kliuchovi aktory (persha polovyna 1990-kh rr.)». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1 (81): 77–88.

35. Zorych, O. 2019. «Osoblyvosti transformatsii rehionalnoi politychnoi elity v umovakh prezydentskykh ta parlamentskykh vyboriv – 2019 (na prykladi Poltavskoi oblasti)». *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy* 1 (91): 69–81.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.219-234>

УДК: 316.722-027.37(73):327.8

© Світлана Константинюк¹

АМЕРИКАНСЬКА МАСОВА КУЛЬТУРА ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ

У статті підкреслено, що сучасне лідерство у поширенні інформаційно-комунікаційних технологій і насамперед розвитку аудіовізуальних розваг дозволяє США диктувати своє бачення розвитку глобального інформаційного і культурного середовища і позбавляє таких привілеїв інші держави. Іронічно можна стверджувати, що винахід масової культури став одним з наймасштабніших та найвдаліших американських проєктів у конструюванні вигідного однорідного глобального середовища.

219

Констатовано, що гегемонія США у творенні та розповсюдженні культурних благ є причиною неприборканого процесу уніфікації глобального культурного простору, в якому американська масова культура намагається активно взаємодіяти з національними культурами світу. В статті проаналізовано сутність масової культури США, її основні характерні риси та особливості поширення. Особливої уваги приділяється сучасним тенденціям американізації глобального середовища, таким як апропріація, стандартизація та макдональдизація культури, їх характерним рисам та ефектам. Автор надає оцінку статусу масової культури США, як консолідуючого інструменту в глобальному інформаційному просторі в умовах стрімких глобалізаційних процесів та розвитку постіндустріальної епохи. Разом з цим, масова культура розглядається в даному дослідженні як невід’ємний чинник “м’якої сили” США.

Ключові слова: культурний імперіалізм, масова культура, макдональдизація, культурна стандартизація, “м’яка сила”, американізація, глобалізаційні процеси.

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: vetakonstanta@ukr.net

American Mass Culture as a Global Instrument of Influence

220 — The author emphasizes that the dissemination of information and communication technologies and, above all, the development of audiovisual entertainment allows the United States to dictate its vision of the development of the global information and cultural environment and deprives others states of such privileges. Ironically, it can be argued that the invention of mass culture has become one of the most ambitious and successful American projects in constructing a profitable homogeneous global environment. It should be considered that the hegemony of the United States in the creation and dissemination of cultural goods is the cause of unification of the global cultural space, in which the American mass culture is trying to actively interact with the national cultures of the world. The article analyzes the essence of US mass culture, its main characteristics and features of distribution. Special attention is paid to modern trends in the Americanization processes of the global environment, such as appropriation, standardization and McDonalidization of culture, their characteristic features and effects. In the context of rapid globalization processes and the development of the post-industrial era, the author assesses the status of US mass culture as a consolidating tool in the global information space. At the same time, in this study mass culture is considered as an integral factor in the “soft power” of the United States.

Keywords: cultural imperialism, mass culture, McDonalidization, cultural standardization, “soft power”, americanization, westernization, globalization processes.

Постановка проблеми. Історичний досвід ХХ сторіччя продемонстрував, що США вдалось перебрати на себе роль культурного гегемона задля досягнення своїх геополітичних цілей. Свідченням цього є поширення універсальної для будь-якого середовища масової культури. Унікальність американізованої масової культури полягає в тому, що вона виступає не тільки чинником привабливості країни на світовій арені та фундаментом “м’якої сили” США, а й своєрідним стратегічним інструментом впливу на глобальні культурні процеси. Американський культурний імперіалізм є феноменальним явищем в історії людства, адже це своєрідний конструкт з матеріалістичних, індивідуалістських, споживацьких, мультикультурних цінностей та ідей, який якісно змінив підходи до самого поняття сили в геополітичному вимірі. Без перебільшення можна стверджувати, що масова культура, як стратегічний інструмент, в руках США перетворилась

на основну зброю в часи “холодної війни”, стала універсальним засобом культурної дипломатії та витончених пропагандистських впливів. Відтак, сьогодні американізація культурних просторів в світі часто густо ототожнюється з процесом глобалізації та модернізації. Таким чином, проблематика питання зумовлює необхідність дослідження статусу та ролі американської масової культури, як основного інструменту “культурного імперіалізму” США, в умовах сучасного, вкрай суперечливого геокультурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З огляду на те, що питання масової культури можна розглядати в рамках культурологічного, соціологічного та філософського дискурсів, а сам феномен масової культури не є статичним поняттям та пропонує нам для розгляду нові тенденції та особливості його артикуляції, то не дивно, що дослідження та аналіз даного питання є завжди неабияк актуальним. Проте, парадоксальним чином, дослідження, які присвячені масовій культурі як невід’ємному інструменту світової політики в час строкатого та бурхливого розвитку інформаційного суспільства та глобалізаційних процесів, на жаль, не привертає достатньої уваги зарубіжних та вітчизняних науковців. Разом з тим, найбільшого інтересу до себе приковує питання впливу масової культури США на національні культури та специфіку їх подальшої взаємодії [Retner, 2014; Schildt, 2002; Flew 2016; Oussayfi, 2018]. В даному контексті важливим є також дослідження специфіки використання поп-культури США у політичній площині [Aaltola Mika, 2014; Retner, 2014]. Особливу увагу привертають дослідження, присвячені визнаному провіднику американської популярної культури – Голлівуду [Wanwarang Maisuwong, 2012; Taieb Oussayfi 2018].

Метою наукової розвідки є аналіз змісту та тенденцій масової культури як невід’ємної складової глобальної політики США у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Досвід XX та XXI століть демонструє нові підходи до осмислення практики культурного імперіалізму. Так, з розвитком інформаційно-комунікаційної революції даний процес набуває нових форм та характеру впливу. Значне переважання артикуляції ціннісної парадигми США, представленої у глобальному просторі у вигляді зважливого “культурного товару”, свідчить про те, що культурний імперіалізм у сучасних умовах зазнає трансформації, переходячи від традиційних методів впливу

та контролю на нові “м’які” підходи, які базуються на добровільності приймачої сторони щодо насадження чужої культури.

Виходячи з досвіду ХХ століття, можна констатувати, що тоді, як і зараз, застосовувалися політичні практики використання позитивного іміджу держави, як одного з важливих ресурсів завоювання симпатій та досягнення своїх політичних амбіцій. Сьогодні, у добу інформаційних технологій використання культури та потоків образів, що зумовлюють створення розмаїтої картини уявлень про державу, є одним з вагомих факторів привабливості на міжнародній арені. Відтак, культура є універсальним засобом позиціонування та презентації себе в світі, що не тільки здатний підвищити пізнаваність держави, а й серйозним чином впливає на світову спільноту. В умовах ХХІ століття саме культура та цінності, як несилові методи впливу, грають першу скрипку в розумінні та сприйнятті світом тієї чи іншої держави.

222

Поняття “м’якої сили” яке було введене відомим американським політологом Дж. Найєм ще в 80-х роках минулого сторіччя, стає постулатом західної політичної та культурної практики, що являє собою вміння держав за допомогою культури та цінностей привертати світову увагу та визнання (Soft power, 2005). Слід зауважити, що дане поняття в силу використання нематеріальних ресурсів у пошуку влади, інформаційної присутності та визнання має різні інтерпретації та постійно корегується. Безумовно, поява такого терміну змушує по-іншому поглянути на поняття сили та впливу в контексті світової політики. М’яка сила, як інструмент культурної дипломатії за Дж. Наєм, здатна не тільки зайняти провідні позиції на політичній та культурній мапі світу, а й “формує вподобання інших” (Flew, 2016). Ця теза чітко характеризує практику США, як світового культурного гегемона, адже навряд хтось сьогодні зможе конкурувати з американською послідовною та продуманими механізмами культурного впливу. Міжнаціональне світосприйняття та культура, що є запорукою “м’якої сили”, потребує чіткої та структурної стратегії тривалого поширення, в якій саме США можна вважати неперевершеним гравцем. Подібне твердження не є безпідставним, зважаючи на столітній розвиток унікального американського винаходу – масової культури, як однієї з основ м’якої сили США. Так, найвдаліше сутність американського м’якої сили змогла охарактеризувати колишня прем’єр-міністерка Канади Кім Кемпбелл: “Відображення Америки

настільки помітні в цьому глобальному селі, що майже ніби замість того, щоб світ іммігрував в Америку, Америка емігрувала у світ, дозволяючи людям прагнути бути американцями навіть в далеких країнах” (A Conversation, 2020). Та чим спричинена така популярність зображення тих чи інших атрибутів Америки? Причиною світового тяжіння до Заходу є багатогранний, довготривалий та комплексний підхід США до конструювання іміджу держави. Безумовно, одним з основних ресурсів, що підживлює цей імідж, є саме масова культура, яка сьогодні претендує на те, щоб вважатись важливою складовою глобальної культури.

Масова культура – це той універсальний провідник американських цінностей, який вже понад століття є психологічним та інформаційним фундаментом американського суспільства. Даний культурний феномен міг виникнути тільки в ліберальній демократичній державі, де наявний динамічний розвиток суспільства, максимальна відкритість, особиста свобода та рівність прав у самовираженні та розвитку. Така суспільна картина, безумовно, транслює універсальні, дещо ідеалізовані ціннісні орієнтири, які є апіорі привабливими для світового споживача. Саме США, скориставшись повоєнною кризою в ХХ ст. в Європі, стали культурним донором ліберальних цінностей, які вдало поширюються через низку культурних товарів. Крім того, безумовним підтвердженням значної ролі масової культури США є перемога в “холодній війні”. Такий м’який інструмент зумів перетворити особисте в політичне за допомогою західної візуальної продукції, моди, брендів, які пропонували приналежність до західної успішної системи цінностей. Крім того, популярну культуру можна з впевненістю назвати промоутером західних впливів для народів Східної Європи в кінці ХХ сторіччя. Слід також підкреслити здатність масової культури встановлювати тісний емоційний зв’язок зі своїм реципієнтом, адже її розважливий зміст орієнтується на різні групи суспільства. Цей когнітивний аспект разом з наявною американською стратегією масового розповсюдження культурних кодів та їх імплементації у різних локальностях не в межах “Західного світу” підтверджує унікальну властивість масової культури – резистентність до “незахідних” умов. Тому, можна з впевненістю стверджувати, що поп-культура і є тим чинником формування вподобання інших і має право вважатись основним інструментом “м’якої сили” США. Тому, термін, який ввів у науковий обіг Дж. Най, зважаючи

вже на наявний довготривалий, хоча і експериментальний досвід поп-культури, як інструменту впливу, вряд чи можна вважати поодиноким феноменом у міжнародній політиці.

Беручи до уваги концептуальні засади масової культури, можна дійти висновків, що вона є настільки всеохоплюючим явищем, що може бути універсальним засобом задоволення культурних потреб усіх верств суспільства і не залежати від рівня освіченості, моральних ідеалів, естетичних вподобань та класової приналежності. Деніс Брoган, автор статті “Проблеми високої та масової культури”, в якій намагався сформулювати та порівняти характерні ознаки американської та європейської культур, зауважує, що США були вимушені створити поп-культуру, для того щоб консолідувати національно строкате суспільство, яке не могло піддаватись впливу інших культур, а основною характеристикою нового типу культури була її комерційна успішність (Brogan, 1954).

224

Отже, саме “маскульт” стає уособленням мрій та поведінкових установок американського суспільства, але чому вони тоді не можуть бути актуальними для інших національностей та вірувань? Феномен масової культури полягає в її гнучкості та можливості пристосування в суспільстві з будь-якими культурними патернами, традиціями та історичним бекграундом. Такі фактори, як прагнення до індивідуалізму та свободи вибору, розвиток засобів масової комунікації та можливість поширення культурного продукту по всій земній кулі в ХХ столітті зумовили становлення масової культури глобального масштабу. Привабливість американського досягнення – моделі пошуку “великого щастя сучасної людини”, універсальної та практичної культури споживання поширювалась швидкими темпами, що в добу інформаційного суспільства призвело до так званої глобальної американізації культури.

Сьогодні, зрозуміло, важко заперечувати той факт, що становлення нової соціокультурної реальності в Європі не обійшлись без геополітичних амбіцій США, які позиціонували і позиціонують себе й донині “рятівником” старої Європи та лобістом демократичних цінностей, свободи та гуманізму. Такі амбіції є цілком природними на думку американського соціолога та політолога Семюеля Хантінгтона: “...наскільки американці ототожнюють себе не з територією, а з політичними ідеями та інститутами” (Хантінгтон, 2004). Наднаціональна культура, яка транслює та пропагує всім переваги американського

способу життя – культуру достатку, самовираження та розваг стає культурою сучасного світу. Відомий французький соціолог та дослідник медіа Фредерік Мартель в своєму інтерв'ю журналу “Cicera” дає таку оцінку поширення американізованої культури: “Молодь Франції не цікавиться тим, що виробляє Німеччина, і навпаки. Єдина культура, як об'єднує всіх європейців, – це американська. Те саме можна спостерігати в країнах Латинської Америки, хоча майже всі вони спілкуються однією мовою” (Mainstream, 2021). Перевага такої культури в її фокусі на ірраціональне – розваги, перформанси, видовище та бажання їх споживати. Таким чином, ми можемо спостерігати постійне зростання попиту на яскраву візуалізацію, як універсальний спосіб комунікації, споживанню якої не завадять ні мовні кордони, ані традиційний устрій. Американський погляд на життя через засоби масової комунікації та популярне мистецтво тією чи іншою мірою прорвався в країни, які недавно були соціалістичними, а в країнах третього світу похід у заклад швидкого харчування McDonalds стає розкішшю. Бажання споживання продуктів маскульту для більшості економічно нерозвинутих країн з впевненістю можна охарактеризувати, як “комплекс наздоганяючої сучасності” (Амеліна, 2013, с.169-187).

225

Для того, щоби краще зрозуміти тенденції експансії популярної культури США, доречно проаналізувати становлення “масового суспільства” після 1945-го року в ФРН. Культурний досвід експортування американського культурного продукту масового зразка у фрустровану, розм'яклу та покалічену війною свідомість німецького суспільства є доволі показовим. Із всіх західних європейців саме західні німці з найбільшим задоволенням прийняли диктат попкультури – після поразки німецької націоналістичної ідеї їй на зміну прийшов світ поп-зірок, “бізнесу”, моди, надмірного споживання та фаст-фудів. Цікаво, що поняття “американізації” в західному німецькому суспільстві не цілком сприймався, як насадження чужорідної культури на свою власну, а скоріше як передача певних культурних надбань із суспільства, яке більш цивілізаційно та технологічно розвинуте, але у той же час опирається на той самий фундамент (Schildt, 2002). Мало того, існувало позитивне розуміння американізації, яка в очах Західної Німеччини слугувала визволителем від традиційних ієрархій та гарантом свободи. Тільки з 60-70-х років плани США по завоюванню західнонімецького споживача починають втілюватись у

реальність – експорт джинсів, рок-н-ролу та пов'язаних з ним субкультур, голівудських фільмів з новим віянням пафосу, романтики та харизматичного всюдисущого Елвіса Преслі знайшов відклик у нового покоління, яке жадало культурної самоідентифікації. Саме в очах молоді Америка була безапеляційним символом ліберальних ідей та віянням свободи. “Молодіжна культура” стає рупором американського впливу на ФРН.

На сьогоднішній момент, в американському науковому дискурсі не виникає питання щодо ролі “американської мрії”, тобто міфу про досягнення багатства, успіху та визнання у становленні глобальної гегемоністської культури в постійно мінливий світовій дійсності, адже США позиціонує себе наразі, як єдина універсальна культура, яка проштовхує західні цінності через торгівлю, друковані та електронні ЗМІ, кінематограф, культурні обміни, тощо. Агенти американського способу життя та культурної глобалізації (Hollywood, MTV, McDonald's, Apple, Google тощо), а також домінування американських багатонаціональних медіакорпорацій не тільки зумовлюють становлення глобалізованого, плоского світу, а й, безумовно, приносять серйозні економічні дивіденди США (Kasiyaruo, 2014). Цікаво, що без імміграції амбітних людей в США через віру в можливість та свободу творчості й прогресу, американські претензії на роль глобального лідера в економічній сфері не були би такими чіткими. Американська мрія поки що продовжує бути магнітом для талановитих представників “людського капіталу” зі всього світу.

В цьому контексті, хотілось би детальніше розглянути особливості діяльності найпотужнішого світового агента поп-культури – Голлівуду, адже, безумовно, кіноіндустрія завжди займала одну з провідних позицій у світовій системі медіа, а фільми завжди стирали кордони між реальним та фантазійним. Неможливо не погодитись також з тим фактом, що за всю історію існування Голлівуду та поширення його фільмів усією землею актуалізувалося питання, чи слід боятися процесу американізації, чи все ж віддати перевагу американській кіноіндустрії. В дослідженні International Journal of Engineering Research and Technology “Популяризація американської культури через голлівудські фільми у всьому світі” (Maisuwong, 2012) 2012-го року, в якому було проаналізовано 100 фільмів різних жанрів з 2000 по 2012 рр., розкривається цікава тенденція реагування на ширші суспільні актуальні питання, що знаходять відклик у доволі

різношерстого глобального суспільства. Так, більш актуальними стають питання прав людини, насилля щодо жінок та дітей, прагнення до свободи та індивідуалізму. Цікаво, що у дослідженні голлівудський фільм розглядається, як основний засіб масової комунікації США, передусім, через простоту, зрозумілість та актуальність сюжетів, меседжів та образів. Крім того, зазначається, що процес глобалізації перетворює фільм на космополітичний продукт, який має на меті пропагування американського стилю споживання, реклами компаній та бізнес-організацій. Що стосується основних мотивів США, які знаходять відображення у відповідній кінопродукції, то основними є: пропагування доброї волі Америки та націоналізму американців, як аспекту виправдування втручання США в світову політику, лібералізація та демократизація світу, поширення типового для американців способу життя та цінностей (Maisuwong, 2012). Аби досягнути вплив найпотужнішого світового агента США – Голлівуда, слід звернутись до чисельних показників: кількість випущених фільмів США за 1980 р. становила 110 фільм, натомість станом на 2016 р. йшлося про 736 фільмів., загальний дохід від яких становить 125,9 млн. євро (Oussayfi, 2018).

227

Не дивно, що таке стрімке та масштабне поширення споживацької культури породжує ряд викликів в світовому науковому товаристві. Так, однією з фундаментальних ознак американської масової культури слід вважати процес апропріації, а саме присвоєння та комерціалізацію об'єктів чужих культур. Питання тенденції переймання домінуючими культурами тих чи інших культурних надбань полягає не тільки в їх перейманні задля фінансової вигоди, яка не дістається справжнім "авторам", а й підтримці ідеї мультикультуралізму, який є одним зі стовпів масової культури у добу глобалізаційних процесів. Пошук креативних ідей серед представників американського культурного істеблїшменту в культурних традиціях та способі життя різних народів та етносів зумовив неспроможність тих самих народів та етносів демонструвати свої культурні претензії на авторство, поки американський продукт позиціонує себе екзотичним та унікальним. Таким чином, американська масова культура є своєрідним мультикультурним плацдармом, в якому нема особливих критеріїв відбору культурного продукту. З проблеми процесу апропріації, яка надає комерційного масового обрамлення культурному пласту різних регіонів, логічно випливає й проблема стандартизації культури.

Цей процес отримав ширше розкодування відомим американським соціологом Дж. Рітцером та отримав назву “макдональдизація”. Даний соціокультурний феномен тримається на 4-х стовпах – вирахованості, ефективності, передбачуваності та контролі (Рітцер, 2011). Так, макдональдизація масової глобальної культури є базисом соціальних зв’язків та можливості задовольняти свої культурні потреби та інтереси, що, у свою чергу, призводить до появи стандартизованих моделей поведінки та можливості самовираження. Іншими словами, ці два процеси зумовлюють появу уніфікованої моделі соціальних взаємозв’язків, комунікацій та поведінки, а отже і запитів суспільства на певні культурні продукти. Отже, споживання масової культури, яка фокусується на ірраціональному, набуває певних форм раціоналізації та структурованості.

228 — Не дивлячись на те, що сучасна масова культура володіє величезним арсеналом інструментів та агентів поширення та впливу, все ж є такі стовпи, без яких сучасна поп-культура не могла б існувати в теперішньому вигляді. Так, нині можна спостерігати все більший взаємозв’язок політики та знаменитостей, адже загальний імідж США і є уособлення тих чи інших відомих діячів в сфері культури. Індустрія слави для США є ідеальним помічником поряд зі спробами реалізації ідеї глобальної стабільності та миру, тому все частіше можна спостерігати тенденцію залучення американських зірок у вирішенні глобальних проблем та в культурній дипломатії, що в свою чергу змушує сприймати світовою спільнотою такі країни, як КНР, або РФ культурно пасивними, а США натомість спонтанними та вільними. Безумовно, ні одна інша країна не могла досягти такого результату з таким високим рівнем інтенсивності (Aaltota, 2014).

Було би беззмістовно розкривати поняття маскульту, як одного з найефективніших інструментів м’якої сили США, не приділивши уваги його впливу на політичні процеси США та, навіть, інших країн. Сьогодні будь-які політичні дебати та суперечки легко перетворити у вірусне безумство та гіперболізоване видовище, особливо за умов появи Інтернету, а отже і нових медіаформатів та соціальних мереж, що у свою чергу може негативно вплинути на імідж держави загалом. Сьогодні саме популярна культура США має здатність нейтралізувати шкідливу динаміку сприйняття масовою свідомістю певних політичних питань, перетворюючи їх в статус очікуваних та розважливих. Тренд до інсценування, поляризації та драматизації – це

реальність американської політичної традиції, яка транслюється, та, навіть, продається на весь світ. Успішність “політичної драми” США зумовлена передусім тим, що формати подачі політичної інформації та її сценарії легко прочитуються світовою аудиторією, а картинка “американської політичної драми” доволі упізнана, що тільки підкріплює зацікавленість світової спільноти до політичних процесів США (Ratner, 2014). Так, сучасна американська кіноіндустрія, наприклад, пропонує фільми на політичну тематику, в яких діяльність політичних акторів США зображена цинічно та різко, а сам сюжет містить досить реалістичний зміст (“Картковий будинок”, “Хороша дружина”, “Скандал”) (Ratner, 2014). Така гострота подачі американської політичної дійсності сприймається кінцевим споживачем контенту як прозоре та чесне відображення політичного життя, а тому реальний політичний дискурс викликає інтерес та заохочення, адже він очікуваний й бажаний, тобто приносить той спектр емоцій, який може запропонувати тільки розважливий контент. В даному прикладі ми можемо тільки підтвердити підступність американізації, адже, навіть, за допомогою самокритичних меседжів та гострих піднятих тем, інформаційне політичне поле пропонує нам розважливу зацікавленість, а сучасні можливості кіберпростору тільки розпорошують владу домінуючих держав. Яскравим прикладом такої розважливості можна також назвати період адміністрації Д. Трампа, з яким сучасна поп-культура намагалась всесторонньо взаємодіяти. Саме Трамп став головним супергероєм популярного коміксу “Невідомий Трамп”, який створений за американською традицією написання коміксів і містить знакові неоднозначні цитати колишнього президента. Не дивно, що головний герой коміксу перебрав на себе роль потужного антагоніста, а сам політичний діяч з його неоднозначними лозунгами, за словами автора коміксу Роберта Сікоряка, ідеально поповнив ряд супергероїв (Saundres, 2017).

Не можна проігнорувати і той факт, що американські продукти суспільної культури за допомогою інтернет-технологій користуються широкою доступністю по всьому світу по законним та незаконним каналам. Не дивлячись на те, що сучасна масова культура володіє величезним арсеналом інструментів та агентів поширення та впливу, все ж є такі стовпи, без яких поп-культура не могла б існувати в теперішньому вигляді. Так, нині можна спостерігати все більший взаємозв'язок політики та знаменитостей, адже загальний імідж

США і є уособлення тих чи інших відомих діячів в сфері культури. Індустрія слави для США є ідеальним помічником поряд зі спробами реалізації ідеї глобальної стабільності та миру, тому усе частіше можна спостерігати тенденцію використання американських зірок у вирішенні глобальних проблем та в культурній дипломатії, що в свою чергу змушує сприймати світовою спільнотою такі країни, як КНР або ж РФ культурно пасивними, а США, натомість, спонтанними та вільними. Безумовно, жодна інша країна не могла досягти такого вражаючого результату у сучасному глобалізованому соціумі.

Висновки. Отже, виготовлення найбільшої кількості “культурних благ” на глобальному рівні поки що надає США можливість встановлювати свої культурні імперативи, впливаючи тим самим на світовий когнітивний простір. Масова культура США була і залишається гнучкою системою, яка піддається розкодуванню та інтерпретуванню того чи іншого суспільства. Таким чином, вона є резистентною до соціокультурних умов, в якій вона артикулює певні смисли і практики. Можна вважати, що іноземні периферійні культури та їх суспільства за цих обставин не є пасивними акторами у взаємодії з американськими культурними наративами, адже добровільно інтегруються в них. Слід також констатувати, що, разом з тим, в умовах культурної гегемонії, яку досить часто ототожнюють з процесом американізації, США вдається провадити комфортну для себе та, що найважливіше, ефективну політику “м’якої сили”. Опираючись на здійснений аналіз, важливо підкреслити, що масову культуру США помилково розглядати тільки через призму філософського та культурного дискурсу, адже вона має значний вплив на формування геокультурної карти світу, а отже і на характер міжнародної політичної комунікації. Такий ключовий фактор як пізнаваність продуктів масової культури США став потужним інструментом глобального взаєморозуміння й інформаційних впливів.

Наслідки артикуляції масової культури на глобальному рівні продемонстрували, що постійна взаємодія з нею, призводить до проблеми гомогенізації, гібридизації, стандартизації та макдональдизації національних культур, що призводить до зростаючої тенденції їх космополітизації. Таким чином, масова культура США не тільки здатна поширювати певний пласт культурного продукту з закодованими в них ціннісними орієнтирами, а також стає своєрідною площадкою для інших культур, в якій вони здобувають нове обрамлення та коно-

тацію. Водночас, цінності та ідеї, які пропонує масова культура США резистентна до чужорідної культурної дійсності, що є серйозними викликом для інших держав у формуванні якісної та ефективної національної культурної політики.

Відповідно, успішність артикуляції масової культури США водночас є безумовно основою позитивного іміджу держави. Американська політична, соціальна та культурна дійсність за допомогою високого рівня артикуляції в ЗМК та доступності інформаційного продукту стала надзвичайно упізнаваною та бажаною для споживання та інтерпретації в інших соціокультурних просторах. Таким чином, процеси американізації глобального суспільства є однією зі складових культурної глобалізації, а масова культура й сьогодні відіграє ключову роль у поширенні західної ціннісної парадигми в світі.

Джерела та література:

1. Амеліна С. Масова культура в контексті глобалізаційних тенденцій сучасної епохи. Амеліна Світлана, Вісник Львівського національного університету. Серія філософські науки. Вип.16, 2013. С.169-176. http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2013/ukr/21.pdf
2. Ритцер Дж. Макдональдизация Общества. Праксис, Москва, 2011. С.20-21. https://socioline.ru/files/5/316/ritcer_dzhordzh_makdonaldizaciya_obshchestva_5_2011.pdf
3. Хантингтон С. 2004. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Транзиткнига". http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-who_are_we-ru-a.htm
4. Aaltota Mika. 2014. Drama Power On The Rise? FIIA Working Paper. February. <https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2017/01/wp80.pdf>
5. A conversation with Kim Campbell. 2020. The Florentine. <https://www.theflorentine.net/2020/11/02/kim-campbell-canada-Conversation>
6. Brogan D.W. 1954. The Problem of High Culture and Mass Culture Literary taste, culture and mass communication. Culture and mass culture. Vol.1. Cambridge. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/039219215400200501?journalCode=dioa>
7. Flew T. 2016. Entertainment media, cultural power, and post-globalization: The case of China's international media expansion and the discourse of soft power. SAGE journals. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2059436416662037>

8. Kasiyarno K. 2014. American Dream: The American Hegemonic Culture And Its Implications To The World. Humanoria, Vol. 26, No. 1 Feb. P. 13-19. <https://media.neliti.com/media/publications/11573-ID-american-dream-the-american-hegemonic-culture-and-its-implications-to-the-world.pdf>

9. Mainstream nährt auch die Gegenkultur. Magazin für politische Kultur Cicero. <https://www.cicero.de/kultur/mainstream-naehrt-auch-die-gegenkultur/31471>

10. Maisuwong W. 2012.. The Promotion of American Culture through Hollywood Movies to the World. International Journal of Engineering Research & Technology, Vol.1 Issue 4, June. <https://www.ijert.org/research/the-promotion-of-american-culture-through-hollywood-movies-to-the-world-IJERTV1IS4194.pdf>

11. Oussayfi Taieb. 2018. The global reach of US Populae Culture. <https://medium.com/@taieboussayfi/the-global-reach-of-us-popular-culture-d31be4aeb4b>

232

— 12. Ratner A. 2014. The House of Cards Hypothesis: Why London Understands Washington Better than Hollywood. The Atlantic. February 5. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/02/the-em-house-of-cards-em-hypothesis-why-the-british-get-washington-better-than-hollywood-does/283600/>

13. Saundres A.R. 2017. Pop-Culture & Trump: Interviewing R. Sikoryak, Creator of the Unquotable Trump. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2017/10/01/pop-culture-trump-interviewing-r-sikoryak-creator-of-the-unquotable-trump/>

14. Schildt A. 2002. Sind die Westdeutschen amerikanisiert worden? Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/apuz/25289/sind-die-westdeutschen-amerikanisiert-worden?p=1>

15. Soft power: The Means to Success the World Politics. Diplo, 2005. <https://www.diplomacy.edu/resource/soft-power-the-means-to-success-in-world-politics/>

References:

1. Amelina S. 2013. Masova kultura v konteksti hlobalisaziynih tendenzij suchasnoi epochy. Amelina Svitlana, Visnyk Lvivskoho Nazional'noho universytetu, Seria filosofski nauky. Vol.16. C. 169-176. http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/16_2013/ukr/21.pdf

2. Ritzer J. 2011. McDonaldizazuya obshestwa. Praksis, Moskva, S. 20-21. https://socioline.ru/files/5/316/ritcer_dzhordzh__makdonaldizaciya__obshchestva_5_2011.pdf

3. Hantington S. 2004. Kto my? Vysovy amerikansoi nazyonalnoi identychnosti. M.: OOO «Izdatelstvo AST». http://yanko.lib.ru/books/politologiya/huntington-who_are_we-ru-a.htm

4. Aaltota Mika. 2014. Drama Power On The Rise? FIIA Working Paper. February. <https://www.fiaa.fi/wp-content/uploads/2017/01/wp80.pdf>

5. A conversation with Kim Campbell. The Florentine. 2020. <https://www.theflorentine.net/2020/11/02/kim-campbell-canada-Conversation>

6. Brogan D.W. 1954. The Problem of High Culture and Mass Culture Literary taste, culture and mass communication. Culture and mass culture. Vol.1. Cambridge. <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/039219215400200501?journalCode=dioa>

7. Flew T. 2016. Entertainment media, cultural power, and post-globalization: The case of China's international media expansion and the dicourse of soft power. SAGE journals. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2059436416662037> 233

8. Kasiyarno K. 2014. T American Dream: The American Hegemonic Culture And Its Implications To the World. Humanoria, Vol. 26, No. 1 Feb. P. 13-19. <https://media.neliti.com/media/publications/11573-ID-american-dream-the-american-hegemonic-culture-and-its-implications-to-the-world.pdf>

9. Mainstream nährt auch die Gegenkultur. Magazin für politische Kultur Cicero. <https://www.cicero.de/kultur/mainstream-naehrt-auch-die-gegenkultur/31471>

10. Maisuwong W. 2012. The Promotion of American Culture through Hollywood Movies to the World. International Journal of Engineering Research & Technology, Vol.1. Issue 4. June. <https://www.ijert.org/research/the-promotion-of-american-culture-through-hollywood-movies-to-the-world-IJER-TV-11S4194.pdf>

11. Oussayfi Taieb. 2018. The global reach of US Populae Culture. <https://medium.com/@taieboussayfi/the-global-reach-of-us-popular-culture-d31be4aaeb4b>

12. Ratner A. 2014. The House of Cards Hypothesis: Why London Understands Washington Better than Hollywood. The Atlantic. February 5. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2014/02/the-em-house-of-cards-em-hypothesis-why-the-british-get-washington-better-than-hollywood-does/283600/>
13. Saundres A.R. 2017. Pop-Culture & Trump: Interviewing R. Sikoryak, Creator of the Unquotable Trump. E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2017/10/01/pop-culture-trump-interviewing-r-sikoryak-creator-of-the-unquotable-trump/>
14. Schildt A. 2002. Sind die Westdeutschen amerikanisiert worden? Bundeszentrale für politische Bildung. <https://www.bpb.de/apuz/25289/sind-die-westdeutschen-amerikanisiert-worden?p=1>
15. Soft power: The Means to Success the World Politics. Diplo, 2005. <https://www.diplomacy.edu/resource/soft-power-the-means-to-success-in-world-politics/>

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ І СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. –
Том 11. – С. 235-249

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2022. –
Vol. 11. – pp. 235-249

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.235-249>

УДК: 316.324.8:004

© Олександр Соснін¹

© Аліса Кононець²

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Комплексне охоплення кола питань, що існують навколо проблем комунікації в сучасному світі, крім обговорення норм дотримання сучасною людиною правил поведінки відносно сенсу інформаційних повідомлень, які розповсюджуються у соціумі, особливо прискіпливо розглядаються технологічні аспекти організації інформаційно-комунікаційної діяльності, яка включає три компоненти: Internet, який став планетарним явищем; надійність і безпека апаратних та програмних комплексів, які забезпечують виконання державою інформаційно-комунікаційної функції; засоби взаємодії інформаційно-комунікаційних систем, які забезпечують інформаційно-комунікаційну функцію і її безпеку в суспільстві.

235

За таких умов стає актуальним вивчення проблем інформаційно-комунікаційної діяльності в суспільстві і визначається вже не тільки сенсом переданої інформації, а й простором, у якому вона поширюється. З огляду на суспільно значимі інтереси формування сучасного національного інформаційно-комунікаційного простору, в якому пересічному громадянину можна отримати потрібну інформацію.

Підкреслено, що з точки зору існуючих політико-правових норм, мають бути враховані: досвід роботи глобальних мереж, як то

¹ Заслужений діяч науки і техніки України, доктор політичних наук, професор, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України, м. Київ, Україна. E-mail: alvas.sosnin@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4188-0887>.

² Студентка НТУ України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна. E-mail: kononets.alisa@gmail.com

Internet, який багато в чому відповідає цим вимогам; наявність універсальних протоколів, які дозволяють передавати будь-яку інформацію таким чином, щоб її міг отримати будь-який реципієнт; можливість використовувати засоби комунікації і суспільно-значимої інформації в особистому спілкуванні, зокрема актуальної інформації, з метою професійного зростання; освіти або наукової діяльності з можливістю організації складної комунікації: окремих індивідів, індивіда із групою, груп із групами з метою продуктивного інформаційного обміну та поширення інформації в електронних публікаціях, базах даних, спільної роботи.

236 — *Констатовано, що при неможливості отримати, зрозуміти, усвідомити або засвоїти інформацію, що передається, комунікація неможлива, так само, як і організація розвитку роботи на відстані, переведення реальних науково-освітніх або виробничих процесів обслуговування в online. Щоби розуміти та ефективно використовувати інформацію, яку постачає навколишнє інформаційно-комунікаційне середовище, потрібно мати відповідні знання. Сьогодні величезна кількість населення сучасних країн, насамперед, квазіінтелектуальна молодь, не маючи ґрунтовної освіти, під впливом розвитку новітніх ІКТ, невідомо захоплюючись комп'ютерізацією, електронними іграми тощо, мислить фрагментарно і поверхнево, і, на жаль, досить часто перетворюються в аватарів, безглуздо пересуваючись у віртуальному просторі.*

Ключові слова: *інформація, комунікація, інформаційно-комунікаційна діяльність, інформаційно-комунікаційна функція, інформаційно-комунікаційні технології.*

Contours of the Contemporary Information Society Development

Comprehensive coverage of the issues surrounding the problems of communication in the modern world, in addition to discussing the rules of modern human behavior regarding the meaning of information messages disseminated in society, especially meticulously considers technological aspects of information and communication activities, which includes three components: Internet, which became a planetary phenomenon; reliability and security of hardware and software systems that ensure the implementation of the state information and communication function; means of interaction of information and communication systems that provide information and communication function and its security in society.

Under such conditions, the study of information and communication activities in society becomes relevant and is determined not only by the meaning of the transmitted information, but also the space in which it is disseminated. Given the socially significant interests of the formation of a modern national information and communication space in which the average citizen can get the necessary information. It is emphasized that in terms of existing political and legal norms, the following should be taken into account: the experience of global networks, such as the Internet, which largely meets these requirements; availability of universal protocols that allow the transfer of any information so that it can be received by any recipient; opportunity to use means of communication and socially significant information in personal communication, in particular relevant information, for the purpose of professional growth; education or research activities with the possibility of organizing complex communication: individuals, individuals with a group, groups with groups for the purpose of productive information exchange and dissemination of information in electronic publications, databases, collaboration.

It is stated that when it is impossible to obtain, understand, comprehend ²³⁷ or assimilate the transmitted information, communication is impossible, as well as the organization of advanced work at a distance, the transfer of real scientific, educational or production processes online. To understand and effectively use the information provided by the information and communication environment, you need to have the appropriate knowledge. Today, a huge number of people in modern countries, especially quasi-intellectual youth, without a thorough education, under the influence of the ICT, unconsciously fond of computerization, electronic games, etc., thinks fragmentarily and superficially, and, unfortunately, often turn into avatars, meaningless moving in cyberspace.

Keywords: *information, communication, information and communication activity, information and communication function, information and communication technologies.*

Інформаційно-комунікаційна діяльність в суспільстві завжди забезпечує функціонування будь-яких соціально-економічних або політичних структур, роботу всіх громадських і правових інститутів, владних органів управління, науково-освітніх установ тощо. Вона має значний вплив на розвиток суспільства, а тому постійно стимулює розвиток і вдосконалення технологій передачі та розповсюдження інформації. Для сучасного суспільства її роль взагалі зосе-

реджується в назві інформаційно-комунікаційного, підкреслюючи особливості нашого сучасного устрою. Сьогодні головною тенденцією його розвитку стає персоналізація комунікації людини в розгалужених мережах, які розбудовують ся на основі новітніх засобів інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Вони, як відомо, підпорядковані вимогам дій алгоритмів роботи систем штучного інтелекту, цифровим формам позначення/наймення, збереження і відображення інформації.

238 — Отже, на порядку денному перебуває питання правильної організації процесів взаємодії громадян у мережевому віртуальному світі. Очікується, що саме вони принесуть найістотніші зміни в світоустрої та їх головною ознакою буде виведення нас за межі регульованого сучасними законами простору. «Масові комунікації» брендів та споживачів перейдуть у нову якість, а мільйони суб'єктів права сучасного соціуму спілкуватимуться одночасно, знаючи один одного персонально і звертаючись особисто. Можливість вести постійний діалог кожного з кожним призведе до появи «крафтового контенту», який виникне внаслідок застосування професійної техніки, із залученням унікальних моделей комунікаційного реквізиту, що буде мотивувати споживачів вигідно підкреслювати, скажімо, унікальні торгівельні пропозиції. На жаль, в цьому контексті відомий сьогодні фреймінг* стане узагальненим інструментом формування семантичного поля свідомості громадян в межах, визначених якістю накопичених людиною знань. Взагалі усі процеси сучасної диджиталізації, QR-зації... – все, що спонукає до насичення суспільства новітніми засобами інформаційно-комунікаційної техніки та технологіями, вже сьогодні вимагає революційного оновлення інформаційно-комунікаційної нормативно-правової бази заради розвитку суспільства і це стає більш зрозумілими з огляду на вирішення питань національної безпеки.

Значення ефективної інформаційно-комунікаційної політики у сучасному суспільстві визначається багатьма аспектами, оскільки вона відіграє надзвичайно високу роль при вирішенні всіх суспільно-політичних, фінансово-економічних, будь-яких конфліктів, при

* Ефект фреймінгу (framing effect, від англ. frame рамка, обрамлення) – це когнітивне спотворення, у якому форма подачі інформації впливає її сприйняття людиною. Так, одне й те саме твердження, залежно від формулювання та смислових акцентів, може бути представлено як у негативному, так і в позитивному світлі, як вигода або втрата.

формуванні глобального світогляду громадян і суспільства. Взагалі комунікація і технології передачі інформації сучасними технічними засобами визначають її провідне місце в житті сучасного суспільства. Зокрема культурний і освітній рівень та етику взаємовідносин громадян обумовлює саме вона. Величезною є роль комунікації для підвищення рівня громадянської відповідальності та свідомості громадян в суспільстві при реалізації бізнесових і політичних проєктів. Тут важливим є все – і зміна принципів соціальної відповідальності, і формування нових форм спілкування та моделей поведінки суспільно значущих суб'єктів комунікації (політиків, громадських діячів, органів влади та організацій).

Питаннями розвитку і безпеки технологій і засобів в системі масової комунікації людини, яка живе і діє в сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі обіймаються фахівці різних професій – інженери і технологи приладобудівних підприємств, які виготовляють технічні засоби комунікації, кібернетики, які створюють моделі і алгоритми управління, соціологи, психологи, але повного розуміння всіх параметрів інформаційно-комунікаційних процесів ми поки що не досягли. Існує безліч теорій, які сформовано сучасними дослідниками проблем комунікації, зокрема і у віртуальному просторі із застосуванням складних систем інформаційно-комунікаційних мереж, проаналізована навіть соціокультурна динаміка процесів комп'ютеризації в сучасному суспільстві. Всі вони свідчать про постійне зростання інформаційного тиску віртуального мережевого простору на свідомість, фізичний стан і, як наслідок, та поведінку людини. Через різноманітні гаджети і технологічні процедури доступу до інформаційних послуг тиск у функціональному взаємозв'язку когнітивної мережі соціуму зростає і носить системний характер, проявляючись через ментальну активність суб'єкта. Як наслідок, наприклад, масова комунікація або сприйняття інформації людиною дедалі більше розглядається як узагальнений багато в чому віртуальний процес, який змушує нас швидко робити вибір у семантичному просторі (Луман Н., 2005).

Багато фахівців, кожен по своєму, намагається «опанувати» цей процес з огляду на власні амбіції, або задовольняючи потреби маркетингових фірм/структур і різних центрів управління: державними справами, військовою технікою, життям суспільства, сферою науки та освіти, однак, слід визнати, що в суспільстві формується нова

інформаційна так звана е-культура, постійно прогноуються зміни, які пов'язано із ускладненням та зростанням обсягів інформації, що передається і обробляється людино-машинними системами. Зростання темпів та збільшення обсягів інформації вимагає постійного вдосконалення технічних засобів і методів транслявання заради забезпечення потреб масового споживання.

Слід зазначити, що підвищення технологічного рівня і ускладнення конструкцій засобів комунікації почалося вже давно. До середини ХХ століття ІКТ значною мірою були сервісними і треба постійно пам'ятати, що всі сучасні тренди розвитку наших комунікативних здібностей століттями встановлювались на досвіді першої інформаційної революції. Вона була пов'язана з появою пи-семності і обумовлювала досвід всіх попередніх технологій комунікативної діяльності – через фіксацію інформації на матеріальних носіях в знаках і малюнках, руйнуючи монополію вузького кола людей на знання. Друга (в ХV столітті) обумовила поширення інформації через книгодрукування. Третя (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), яку пов'язують з винаходом телеграфу, телефону, радіо, телебачення тощо, суттєво змінила багато попередніх уявлень про комунікацію, і з тих часів її технологічне і технічне вдосконалення відбувається постійно і зростає, насамперед, в напрямку реалізації потреб щодо надійності процесів передачі інформації. Вимоги диктують, по-перше, військові і управлінці, постійно продукуючи, насамперед, потребу в більш малогабаритних технічних засобах і багатофункціональних технологіях зв'язку. Їх створення, в свою чергу, обумовлює постійний розвиток промислових технологій електроніки і нових ідей щодо використання відомих фізичних явищ. Наприклад, наприкінці 40-х років минулого століття лише поява гібридної мікроелектроніки дозволила реалізувати можливість зробити атомну бомбу мобільною. Сьогодні вже інтегральні технології (або нанотехнології), оперуючи розмірами елементів в мікронах і нанометрах, дозволяють створювати електронні схеми для потреб різноманітних систем управління зброєю в об'ємі кристалу напівпровідникового матеріалу, що дозволяє проектувати й виготовляти і бомби, керовані артилерійські снаряди, і мобільні протитанкові ракетні комплекси.

Без розвитку в ХХ столітті мікроелектроніки та мікропроцесорної техніки неможливим був би і стрімкий прогрес при створенні персональних комп'ютерів (ПК) і систем штучного інтелекту на їх

основі. Дивним чином, наприклад, в 60-х роках минулого століття склалася ситуація, коли успіхи СРСР по створенню великих ЕОМ збіглися в часі із появою в США ідей щодо створення і експлуатації ПК. Завдяки своїм перевагам в технологіях мікроелектроніки вони навіть згорнули програми створення у себе великих ЕОМ. Причина полягала в тому, що усвідомивши безперспективність змагання, США скористалися колективним розумом фахівців міжнародного науково-технічного середовища та великою свободою маневру своєї науково-промислової бази, змогли запросити їх до роботи і взятися за реалізацію глобальних проектів фінансово-економічної перебудови світу, забезпечивши собі технологічне домінування в світі, зокрема і в створенні нового інформаційно-комунікаційного середовища. На новому технологічному рівні виробництва обчислювальної техніки вони організували виробництва нових засобів інформаційно-комунікаційної техніки і кардинально змінили всю систему людської комунікації, створивши на своїй території загальносвітовий комунікатор із відповідною інфраструктурою контролю за його використанням. В процесі розвитку вони революційно змінили принципи і методи сприйняття, фіксації, зберігання та обробки інформації, технологічно реалізували ідеї створення нових мобільних систем глобального зв'язку із застосуванням різноманітних гаджетів. Як наслідок, саме вони змінили стиль життя і взагалі всю світоглядну систему цінностей сучасної людини, змінили за стандартами транснаціональних корпорацій, штаб-квартири яких здебільше розташовано в США, всі фундаментальні засади управлінської, фінансово-економічної, культурно-просвітницької роботи.

241

Отже, поява комп'ютерної техніки і нових бездротових систем зв'язку обумовили виникнення глобальних інформаційно-комунікаційних мереж на кшталт Internet і, як наслідок, четверту інформаційну революцію. Маємо постійно пам'ятати, що Україна перебувала у її витоків і була тут серед перших країн світу, 25 грудня 1951 року в Києві в лабораторії Інституту електротехніки АН УРСР, під керівництвом академіка Сергія Олексійовича Лебедева* було введено в

* Сергій Олексійович Лебедев (02.11.1902 – 03.07.1974) вчений, академік, творець першого в континентальній Європі комп'ютера. Доповідь С. О. Лебедева 1956 року в Дармштадті про успіхи київських вчених виявила, що українські ЕОМ відповідають світовому рівню і є найшвидкодійчими в Європі.

експлуатацію першу обчислювальну машину МЕОМ в континентальній Європі – комп'ютер з автоматичним виконанням програми. Розробку було розпочато з метою змоделювати функціонування більш потужної обчислювальної машини ВЕОМ, але вже після перших успіхів, враховуючи гостроту потреби (як в УРСР, так і в СРСР в цілому) в обчислювальних потужностях, макет вирішили перетворити на машину для обчислення реальних завдань. Тобто, перша спроба стала основою «обчислювальних потужностей» України (не беручи до уваги спеціалізовану ЕОМ «СЕОМ»).

Інформаційно-комунікаційні системи, в яких генерувався інформаційно-комунікаційний ресурс наукових установ і підприємств, обумовлювали можливості створення структурованих ергатичних (людино-машинної) систем – ергасистем*, здатних опрацьовувати, зберігати і захищати інформаційно-комунікаційний ресурс як стратегічний ресурс держави.

242

У ті часи гігантське протистояння двох систем – капіталістичної, в якій превальювали ринкові відносини, і соціалістичної – з пануванням планової економіки, набуло максимального загострення. Перші досягнення соціалістичної системи у підкоренні космосу, вдала реалізація можливостей ядерних технологій в сфері енергетики, стимулювали зокрема і появу проектів академіка В. М. Глушкова щодо реформування системи державного управління господарством великої країни.

Створення в Україні першої ЕОМ стимулювало в Україні зокрема вибуховий інтерес до розвитку кібернетики як науки та промисловості. Він, в свою чергу, обумовив появу у нас нових потреб в прогресивних науково-технічних технологіях, наприклад, в мікроелектроніці, що стимулювало бурхливий розвиток фундаментальних досліджень в галузі фізики, хімії, матеріалознавства, розвиток в Україні оптики, фотоелектроніки як науки і виробництва. В Україні було створено низку підприємств оптико-електронного профілю, зокрема в Києві найпотужніше в світі ВО «Завод «Арсенал» із могутнім ЦКБ, в якому було створено неперевершені системи прицілювання ракет всіх видів базування, трохи пізніше, в 1970-х роках, Чернівці стали одним з

* Складні системи управління об'єктами технічних, технологічних, організаційних, економічних, екологічних тощо комплексів, в яких керуюча підсистема включає людей-операторів і вони, безумовно, є її головною компонентою.

центрів світової фотоелектроніки, об'єднавши кадрові і промислові потужності тоді ще Чернівецького державного університету (нині Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича) в кресленнях новобудови заводу «Кварц» та ЦКБ «Ритм».

Успіхи кібернетики розширили можливості передачі технічним пристроям розумових операцій, по-перше тих, що піддаються формалізації, яка раніше поглинала значні інтелектуальні зусилля фахівців. Не випадково широке вивчення концептуальної наукової організації інформаційно-комунікаційної сфери для фахівців почалося одночасно з тріумфом кібернетики.

Ускладнення змісту і форм інформації, збільшення обсягів даних, що передаються постійно, обумовлюють зростання її цінності та вимоги до її захисту. Саме в секторі інформаційно-комунікаційної безпеки віддзеркалюється сьогодні значимість інновацій та нових технологій, оскільки сучасні ІКТ визначають можливості для реалізації найбільш важливих проєктів, вимагаючи адекватних систем безпеки в процесі обробки інформації. Без них ми не здатні сприймати і використовувати енергію інформаційного цунамі сьогодні. Навіть освіченій людині вже неможливо розглядати/засвоювати такий широкий спектр знань в різних областях науки, бути одночасно професійно компетентним інженером, економістом, фінансистом, бухгалтером, медиком тощо неможливо. і з цим всі погоджуються. Наприклад, відомості про характеристики нафтової свердловини мало про що скажуть не геологам – фахівцям багатьох інших професій. Сьогодні для розуміння будь-яких подій і явищ потрібен певний рівень спеціальних знань.

243

Комп'ютеризація, навіть із використанням систем штучного інтелекту AI/ML (Artificial Intelligence / Machine Learning – штучний інтелект / машинне навчання), мало що до цього додасть. Багато хто із сучасних експертів відзначає, що машина, наділена штучним інтелектом значно менш ефективна аніж «людино-комп'ютерний симбіоз», тобто віднайдення «шляхів оптимізації співробітництва між людиною та машиною» у межах сучасного розвитку ІКТ (Айзексон В., 2017, 430).

Взагалі масштабування інформаційно-комунікаційних систем для фахівців в сучасному світі стрімко зростає, перетворюючи постачання інформації для них у більш складні функціонально визначені структури і комплекси з майже безмежними можливостями збері-

гання накопиченої людством інформації. Звичайно, що тут постійно підвищуються вимоги до її якості та достовірності. Когнітивною, і чи не головною, метою діяльності центрів, які займаються цим, дедалі більше стає посилення відповідальності за поширювану в мережі інформацію і в цьому контексті можна сказати, що головною тенденцією досліджень проблем формування сучасного інформаційно-комунікаційного простору стає безпека або зниження ризиків вводити в оману громадян, соціальні групи або суспільство взагалі.

Нові принципи структурування малих і великих груп наукових колективів заради вивчення різноманітних явищ і нових технологій обумовлюють і виникнення нових типів взаємодії всередині цих груп і між ними, що змушує постійно, навіть концептуально, переглядати їх організацію. Постійне зростання кількості дослідників різного рівня компетенцій перетворює науково роботу із інформацією в одну з масових професій і це ставить проблеми не тільки фаховості, а й морально-вольових якостей в професійному відборі.

244

В умовах застосування цифрових методів обробки інформації все це вимагає по новому відтворювати сам сенс необхідності і існування багатьох наукових напрямів і технологій, а, головне, динамічних змін. Так, цифровізація всіх сфер життя людини і її включення не тільки в процеси споживання, а й у виробництво інформації, сприяє формуванню особливого психофізіологічного типу людини, яка існує в специфічному середовищі інформаційно-комунікаційної сфери.

Етимологія поняття інформаційна сфера передбачає визначення «сфери» (від грец. σφαῖρα – куля, а також «коло дії») як область дій, межі поширення чого-небудь; суспільне довкілля, середа, обстановка. У широкому сенсі інфосфера сьогодні – це складна сукупність постійно оновлюваних знань, ідей, уявлень, що реалізуються як в реальному, так і в віртуальному світі. З розвитком цифрових і нано-технологій в структуру інфосфери додаються технологічні нововведення, які суттєво підвищують рівень насиченості новою інформацією інформаційно-аналітичних центрів в суспільстві. Що ж до поширення в суспільстві гуманітарних знань, то ситуація є значно складнішою. Удосконалюючи методики управління фінансово-економічними або суспільно-політичними процесами, впливаючи інформаційно на думку і поведінкові характеристики людини, суспільство і державні інституції дедалі більше розкривають для себе проблему впливу інфосфери на особистість в інформаційно-комунікаційному суспільстві.

Сучасну людину оточує інформаційно-комунікаційне середовище досить часто агресивних джерел інформації, впливу яких людина піддається майже добровільно, перебуваючи в цифровому соціумі. Вплив відбувається через чотири основні канали сприйняття – перцептивний (аналог фізичного контакту, через відчуття); когнітивний (канал впливу через смислові структури, пакети знання фрейми); рефлексивний (канал сприйняття інформації, пов'язаний з ціннісними установками і усвідомленням обмежень, або з межами розуміння). Від цього неможливо абстрагуватися, інфосферна інфраструктура поступово трансформує свідомість і, як наслідок, в процесі взаємодії з новим середовищем, людство створює нову інформаційно-комунікаційну модель світу.

Усвідомлюючи, що природні для людини дії напівсвідомо спираються, структурують процес творення особистості символічними за своєю формою культурними механізмами – мовою, міфом, мистецтвом, релігією, наукою, філософією, які унаслідок сенсу основних подій життя, здоровий глузд і досвід особистого життя в культурному контексті і традицій свого народу, людина тією мірою, якою вона самотвориться засобами, яких немає в природі (Мамардашвили М., 1996).

245

Сьогодні, коли людство перебуває в четвертій фазі промислової революції, яка характеризується злиттям і конвергенцією технологій, вони стають реальним пріоритетом в програмах розвитку країн, а не формальною риторикою політиків. На сьогодні технології стали вкрай важливими для розвитку суспільств, а їх ядром дедалі стають інформація та ІКТ, вимагаючи нових правових норм збереження і використання, оскільки вони стимулюють інноваційний розвиток країни. В свою чергу, проблеми формування інноваційно спрямованого суспільства, оцінка різних його компонентів стає однією з найбільш обговорюваних тем.

Комунікативна стратегія у цьому випадку визначається неявними принципами розуміння, які фіксують вимоги щодо зв'язності сенсу подій, автономності, актуальності та адекватності дій людини при сприйнятті інформації. Ця матриця давно організує природний контекст орієнтації особистості в інформаційно-комунікаційному середовищі, спрямовуючи її ментальну активність життя у суспільстві, даючи можливість віртуально розуміти і оцінювати людей, події та самого себе протягом всього життя. Можна навіть сказати, що життя –

це процес формування в людині віртуального бачення реальності і його початок треба, безумовно, шукати в роботах вчених кінця XIX – початку XX століття, коли намічаються спроби перетворити вивчення особистості вченого і процесів його творчості в предмет спеціальних досліджень. Це обумовило відчутні потрясіння фундаментальних теорій природознавства, прагнення осмислити історичний досвід науки, її шляхи і перспективи. Пошуки нових рішень і підходів зумовили потребу в аналізі процесів наукової творчості, розбудили бажання вчених проникнути у власну творчу лабораторію і виявити ті якості, володіння якими робить людину науки здатною на рішуче перетворення усталених уявлень і принципів, на творення нового. Розпочинається пошук засобів раннього розпізнавання людей з творчими задатками, щоб культивувати їх розвиток, а також розроблення, виходячи з аналізу характерологічних особливостей вчених, стилю їхнього мислення і праці, такої типології, яку можна було б використовувати для вирішення проблем професійної орієнтації.

246

— Для сучасного суспільства важливо використати ці знання і суперечні у позитивному ключі, оскільки об'єктивні протиріччя між груповими інтересами постійно існують в складній структурі нашого суспільства. У цьому плані будь-яке зіткнення інтересів, ставши конфліктом, має бути вирішено конструктивним чином через комунікацію. Таким чином, питання раціонально організованої комунікації в суспільстві стає предметом активного обговорення існуючої нормативно-правової бази з відмовою від ухилення щодо обговорення існуючих проблем.

Ідеї цифровізації суспільства, реалізацію яких ми спостерігаємо сьогодні, які почали реалізовувати в проектах багатозарової і широко розгалуженої системи унааявлення інформації в сучасних людино-машинних системах і приладах, які підпорядковано меті глобального фінансово-економічного управління і тотального контролю за людиною за лекалами іноземних фірм, багато в чому вимагають цього.

Сподіваючись на надширокі можливості тандему цифрових технологій і людини в організації спілкування один з одним і роботи за допомогою засобів обчислювальної техніки і новітніх ІКТ, в які вже вбудовано системи штучного інтелекту, ми бачимо, що вся інфосфера комунікації наповнена контекстним знанням освічених людей різних країн. Вони активізується в індивідуальній свідомості по різному, навіть при розпізнаванні сенсу звичних знаків та при співстав-

ленні нової інформації із загально визнаними універсальними схемами. При цьому семантична матриця знань щодо подій, ситуацій, фактів, які транслюється нам різними засобами, якщо не прямо, то побічно, впливає по різному на індивідуальну та масову свідомість.

Розвиваючись, вже сьогодні цифрові ІКТ активно впливають на свідомість людини і дедалі більше стають виключно ефективним інструментом вдосконалення всіх управлінських, промислових і науково-освітніх технологій, стимулюючи їх розвиток та вдосконалення, навіть фундаментальних змін, основою яких є міждисциплінарні дослідження в усіх сферах людських знань. Модифікуючи їх технологічно, вони дедалі більше змушують нас працювати у тривимірному віртуальному просторі, використовуючи все нові можливості комп'ютерної техніки. Новітні ІКТ, зокрема, надають нам можливість свідомо і цілеспрямовано комунікувати, передавати один одному знання, насолоджуватися штучно згенерованою тривимірною графікою, звуком тощо. Часто у нас докорінно змінюється навіть сенс багатьох загально відомих понять, і взагалі вся філософсько-психологічна ідеологія інформаційно-комунікаційної діяльності людини – від античної «як любов до мудрості» до сучасної «як любов до інформації» (Філософія інформаційно-комунікативного суспільства, 2016). На жаль, при цьому, підсилюючи хаос життя, однак, з появою доступу до все нових глобальних інформаційно-комунікаційних сервісів і мереж, Internet зокрема, у нас постійно формується нова економічна реальність на ринку праці.

247

Немає сумніву в тому, що проекти впровадження новітніх цифрових технологій, які пропонують нам розвинені країни світу, – це не тільки нова реальність логічного розвитку нашої техносфери, політичної і соціально-економічної реальності, але й неминуча/невід'ємна зміна характеристик безпекових параметрів життя. Пов'язавши забезпечення норм професії із правилами електронної взаємодії, ми маємо це усвідомлювати, а визначаючи курс на споживацтво як на нову філософію сучасного суспільства, ми, безумовно, багато в чому позбавляємо наше життя звичних пріоритетів. Сенс багатьох явищ цифрової трансформації вже вражає всі клітини суспільства, поширюючи свій вплив навіть на ті його прошарки, які дотепер вважалися інтелектуально зрілими.

З цієї точки зору, контекстні моделі відповідають когнітивній структурі суб'єктивних оцінок поточних умов, часу, місця та со-

ціальної реальності, що спрямовує смислову орієнтацію суб'єкта в середовищі. Існуючі контекстні моделі учасників комунікації орієнтують кожного на прагматичне вживання термінів в кожній реальній ситуації і є підставою для конструювання загального контексту, що визначає семантичні межі інтеракції і створює, так би мовити, «інформаційний організм», який поєднує у своїй діяльності потоки перцептивного, когнітивного та свідомого рівнів сприйняття та генерування інформації.

248 — Дійсно ми начебто і перетворюємо при спілкуванні все, чого торкаємось, на абстракцію і за рахунок цього змінюємо фундаментальні погляди і нашу свідомість щодо значення норм і поведінки громадян в інформаційному суспільстві, які мають перетворитися на масову свідомість. Абстрагуючись від проблем їх масового усвідомлення, як і будь-яких явищ, буденністю і повсякденністю ми лише формуємо в слухачах хибну ілюзію ідей індивідуальної свободи, форматуємо штучно в координатах «інформаційного поля», яке нам нав'язується, віртуальне. На жаль, віртуальна свідомість дедалі більше пропугується новітніми засобами ЗМІ і стає дедалі більше поширеною серед молоді, відтворюючись неконтрольовано і масово. Можна навіть стверджувати, що масовим стало розуміння сутності інформаційного суспільства як абстракції, яка відволікає людину від багатств сенсу реального життя – новою формою відчуження людини. Певним чином, сама тенденція до абстрагування у мисленні і дії взагалі стала сучасною формою деградації нашої культури, а в континуумі сенсу взагалі стала загрозою, і тому нам на новому світоглядному рівні розуміння нам слід терміново почати вивчати природу виникнення нескінчених криз сьогодення і глибинного сенсу комп'ютерної та інформаційно-комунікаційної революції для України.

За сучасних карколомних умов саме формування світогляду молоді, її життєвого шляху, залежність від взаємин з іншими людьми через аналіз причин успіху, конфліктів помилок, принципів створення малих груп і управління ними та багато чого іншого, вимагає поглибленого розуміння на тлі досліджень безпекового і більш загального гуманітарного характеру.

Джерела та література:

1. Айзексон В. Інноватори. Як група хакерів, геніїв та гиків здійснила цифрову революцію. Київ: Наш формат, 2017. 488 с.
2. Луман Н. Реальность массмедиа / Пер. с нем. А. Ю. Антоновского. М.: Праксис, 2005. 256 с.
3. Мамардашвили М. К. Введение в философию. // Мамардашвили М. К. Необходимость себя. Лекции, статьи, философские заметки. М.: Лабиринт, 1996. С. 7-154.
4. Філософія інформаційно-комунікативного суспільства: теоретико-методологічний контекст: монографія / В. Г. Воронкова, О. В. Соснін, В. О. Нікітенко, М. Ю. Максименюк, за ред. д. філософ. наук, проф. В. Г. Воронкової; Запорізька державна інженерна академія. Запоріжжя: ЗДІА, 2016. 276 с.

References:

1. Ayzekson V. Innovatory. Yak hrupa khakeriv, heniyyiv ta gikiv zdiysnyla tsyfrovu revolyutsiyu. Kyiv: Nash format, 2017. 488 s. 249
2. Luman N. Real'nost' massmedya / Per. s nem. A. YU. Antonovskoho. M.: Praksys, 2005. 256 s. —
3. Mamardashvily M. K. Vvedeniye v fylosofyyu. Mamardashvily M. K. Neobkhodymost' sebya. Lektsyy, sta'y, fylosofskye zametky. M.: Labyrynt, 1996. S. 7-154.
4. Filosofiya informatsiyno-komunikatyvnoho suspil'stva: teoretyko-metodolohichnyy kontekst: monohrafiya / V. H. Voronkova, O. V. Sosnin, V. O. Nikitenko, M. YU. Maksymenyuk, za red. d. filosof. nauk, prof. V. H. Voronkovoyi; Zaporiz'ka derzhavna inzhenerna akademiya. Zaporizhzhya: ZD1A, 2016. 276 s.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.250-278>

УДК: 329.3:28]:[323.23:654.19+004.7

© Оксана Звоздецька¹

© Степан Кувик²

МЕДІАКОНТЕНТ «ІСЛАМСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»: ХАРАКТЕР, ВИДИ, ФОРМИ

Стаття присвячена аналізу медіаконтенту однієї з найбільших міжнародних терористичних організацій – Ісламської держави (ІД) в умовах посилення медіатероризму в сучасному глобалізованому світі.

Дослідники констатують, що ІД використовує соціальні медіа на рівні із зброєю, які виступають одним з головних засобів, що їх терористична організація використовує у своїй діяльності. Основними цілями використання соціальних медіа є розповсюдження терористичної пропаганди, самореклама, фінансування, вербування та навчання прибічників ТО з усього світу. Відзначається високоякісний та професійний медіаконтент ІД, що охоплює широке коло інструментів при переважанні візуальних форм спілкування: відеотрансляція з місця події, аудіо- та відеозаписи промов лідерів, навчальні програми та посібники, різноманітні інструкції, віртуальні ігри тощо. Медіадіяльність ІД спрямована на охоплення широкої аудиторії, переважно молодого віку.

Ключові слова: соціальні медіа, терористичні організації, медіатероризм, медіаконтент, Ісламська держава.

The Islamic State's Media Content: Nature, Types, Formats

Recent theoretical developments have revealed that IS' social media strategies and practices of filling the social network content rise deep awareness of

¹ Кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: o.zvozdecka@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2623-7615>

² Магістр кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій, факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: kuvik.stepan@chnu.edu.ua

social media to become a push-pull factor of the certain groups' mindset radicalization and the terrorist discourse legitimation. Furthermore, the authors' focus revolves around the problem that articulates the fact that social media fast spread and its accessibility facilitated IS and other terrorist, extremist and radical movements expand their reach to a wide range of audiences around the world. Together, the present findings confirm that the Islamic State militant groups' widespread activity on social media is being powerfully weaponized and, consequently, the IS' impact throughout the world and its successful self-marketing as a global brand is being witnessed. A further novel finding is that the Islamic State militant group's use of social media, while presenting radical Muslim voices and exposing the atrocities of the Islamic State, targets the spread of terrorist propaganda, self-promoting, financial funding, recruiting and training TO advocates from around the world. The body of the article goes on to discuss the problem of social media use in cutting-edge technologies and novel ways to advance its full-spectrum propaganda. It is worth emphasizing that tech-savvy IS media content covers a wide range of tools with a predominance of visual forms of communication: making live broadcasts, audio and video recordings of leaders' speeches, running educational propaganda campaigns and various instructing films, designing virtual games, etc. Noteworthy, the Islamic State group has been using social media to promote their terrorist agenda and attract a wide audience, mainly young ardent followers.

The research results cast a new light on the embracement of the IS skyrocketing technological advancement in both online and social media to develop their sophisticated media strategy has led to informational and technological outreach and evolution of IS itself. In short with concluding remarks, it has been reported that the unprecedented use of social media (innovative use of advanced and easily accessed technologies, their own production quality media content, wide use of online platforms, a number of social networks and messengers, etc.), until its recent demise (in 2015 and 2017), has made Islamic State militant group at the forefront of technological advancement among contemporary terrorist groups. The crux of the problem is its media content, its nature, types and formats remain one of the most effective and efficient weapons for IS. The Terrorist Organization has developed an innovative digital communication strategy (with its hierarchy elements), which enhanced its goals-achieving in terms of radicalization, violence and the Caliphate establishment.

Keywords: *social media, terrorist organizations, media terrorism, media content, the Islamic State.*

Постановка проблеми. Сплеск терористичних актів на початку ХХІ століття засвідчив, що саме тероризм став основною загрозою миру та безпеки у світі. Глобальний масштаб, постійне нарощування терористичного потенціалу, активне використання терористами інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) і, як результат, демократизація («використання таких досягнень ІКТ як Інтернет та смартфон. За їх допомогою сьогодні можна виготовити зброю та організувати терористичний акт; вони суттєво знизили бар'єри для участі у терористичній діяльності (Clarke, 2022) – ось основні характеристики сучасного тероризму та екстремізму.

Особливого значення у контексті діяльності терористичних організацій набувають соціальні медіа як інформаційна зброя. У порівнянні з традиційними засобами масової інформації (далі – ЗМІ), які терористи використовували, головним чином, для інформування про власну діяльність, соціальні медіа мають низку переваг: зручність у використанні (найменші фінансові та фізичні затрати), доступність (не обмежені ні в часі, ні в просторі), значне охоплення цільової та вікової аудиторії (широка доступність до Інтернет-мережі різних вікових груп), наявність комунікативного зв'язку (взаємне спілкування) тощо. А отже, як бачимо, є доволі багато причин, що сприяють широкому використанню терористами соціальних медіа як інструментів впливу у своїй діяльності як засобів для досягнення власних цілей та намірів.

Поширення соціальних медіа та дешевих цифрових технологій сприяли зміні напрямку та механізмів взаємодії терористичних організацій (далі – ТО) із ЗМІ. Сьогодні терористи активно використовують соціальні медіа (соціальні мережі, Інтернет, онлайн-платформи, месенджери тощо) не тільки як засіб інформування та комунікації, але й як інструмент для розповсюдження насильницької пропаганди та екстремістських настроїв (і як результат – поширення серед населення відчуття страху та паніки), привернення максимальної уваги світу, як джерело вербування та навчання прибічників, фінансування власних організацій. Причому доволі значні фінанси витрачаються не тільки на підготовку та здійснення терористичних актів, але й на створення та підтримку медійної складової ТО, самореклами тощо.

Як бачимо, активне використання ТО соціальних медіа забезпечило активізацію та поширення насильницької пропаганди, просування екстремістських поглядів та ідей при найменших витратах та ризиках.

У зазначеному контексті слід звернути увагу на площину взаємовідносин ТО – МЕДІА: терористи, головним чином, зацікавлені в соціальних медіа для забезпечення висвітлення власної діяльності, поширенні страху і паніки серед людей, розповсюдженні власного впливу, а представники медіа – в оперативному та сенсаційному оприлюдненні інформації, що, у свою чергу, створює нову дилему – гонитва за такими сенсаційними матеріалами та, відповідно, рейтингами може переважити над поданням об'єктивної інформації або над етичними аспектами, що полягають у дотриманні принципів приватності та захисту особистого життя. Як влучно зауважили у своїй публікації експерти міжнародної некомерційної організації «Міжнародна підтримка ЗМІ» (International Media Support (IMS) Гульнара Ахундова (Gulnara Akhundova) та Емма Лігнеруд Боберг (Emma Lygnerud Boberg), «журналістам потрібне співчуття, щоб повідомляти про акти тероризму інформативно, також з повагою до жертв події» (Akhundova, Gulnara, and Emma Lygnerud Boberg, 2021). У той же час, в законодавчих документах міжнародних організацій ООН та Ради Безпеки чітко прописана пріоритетність приватності та поваги до особистого життя жертв тероризму.

Сьогодні терористи, усвідомивши значення та силу сучасних соціальних медіа, посилили маніпулювання ними для досягнення власних цілей. Зокрема, найбільш потужні терористичні організації «Ісламська Держава» (Islamic State) та Аль-Каїда (Al-Qaida), взявши на озброєння соціальні медіа, доклали максимум зусиль для зміцнення своїх позицій у ніші глобальної світової уваги, розширення з їх допомогою власної бази шляхом вербування та навчання прихильників, активізації заклику до здійснення терористичних атак тощо. Про що засвідчив Глобальний індекс тероризму 2020 та 2022 рр. Зокрема, констатовано, що шляхом висвітлення в соціальних медіа терористичної активності ТО посилюють власний вплив (Global Internet Forum to Counter Terrorism (GIFCT), 2022., с. 77), а також сприяють радикалізації колишніх та нинішніх членів ТО, їхніх прихильників (Global Terrorism Index, 2020, с. 67). У зазначеному контексті слід вести мову про таке явище як медіатероризм.

Отже, в умовах активного розвитку ІКТ та всеохоплюючих процесів діджиталізації питання використання терористами соціальних мереж та онлайн-платформ набуває значної актуальності та потребує поглибленого дослідження, а особливо – для визначення ролі соціальних медіа в діяльності терористичних організацій з метою розробки механізмів та засобів протидії медіатероризму. Водночас, у зазначеному контексті важливим є той фактор, що соціальні медіа також можна використовувати як інструмент для боротьби з самим тероризмом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідно відзначити значну кількість досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців з проблематики соціальних медіа як інструменту діяльності ТО. Водночас, наукові розробки носять фрагментарний характер та спрямовані на дослідження окремих аспектів зазначеного питання. Серед публікацій вітчизняних науковців немає фундаментального дослідження, яке б охоплювало теоретично-концептуальний аспект медіатероризму, висвітлення практичних механізмів використання ТО соціальних медіа, аналіз напрямків та механізмів протидії медіатероризму, дослідження нормативно-правової бази щодо упередження використання ТО соціальних медіа у власних цілях тощо.

254

— Серед вітчизняних дослідників, коло наукових інтересів яких окреслено проблемами медіатероризму як різновиду інформаційно-психологічного тероризму, механізмами його протидії слід виокремити праці Р. Банка (Банк, 2016), Т.В. Єрохіної (Єрохіна, 2013; Єрохіна, 2012), Д. В. Кіслова (Кіслов, 2011), Б. Д. Леонова (Леонов, 2014.), О. В. Саган (Саган, 2019.), І. В. Царьової (Царьова, 2016). Зокрема, науковці акцентують увагу на тому, що сьогодні медіатероризм представляє собою найбільш розповсюджену форму міжнародного тероризму, а також є способом ведення інформаційної війни. Цінність наукових розробок дослідників полягає у тому, що вони розглядають проблематику медіатероризму у контексті нинішньої ситуації в Україні в умовах загрози національній безпеці.

Аналіз питання використання соціальних медіа як інформаційної зброї ТО на прикладі ІД, створення нею власних медіаресурсів та медіаконтенту, розгляд механізмів боротьби із поширенням терористичного контенту в соціальних мережах, питання міграції медіаресурсів ТО проаналізовані у роботах та публікаціях вітчизняних дослідників О.О. Коренькова (Кореньков, 2017; Кореньков, 2020),

П. Мазура (Мазур, і Нетреба, 2020), І. М. Парфенюк (Парфенюк, 2020). Науковці обґрунтовують взаємозв'язок між ідеологією та цілями ТО із методами використання медіаресурсів у терористичній діяльності.

Науковий інтерес при дослідженні проблеми комунікативної взаємодії ТО із ЗМІ представляє також монографія американського дослідника тероризму Брайан Дженкінса (Brian Jenkins) «Нескорена нація: пізнавати ворога, зміцнювати себе» (Brian, 2006), підготовлена за результатами багаторічної діяльності експерта у корпорації RAND – американського аналітичного центру. Зокрема, проаналізовано психологічний вплив тероризму через ЗМІ, акцентуючи увагу на тому, що терористичні акти відрежисовані терористами ще й з метою привернення уваги ЗМІ: доволі часто терористи для досягнення власних цілей вимагали надати їм можливість виступити перед представниками ЗМІ. Належну увагу експерт відводить висвітленню питання використання терористами нових технологій, що сприяло формуванню більш «витонченого маркетингу» терористів (Brian, 2006).

255

Мета дослідження – на підставі аналізу стану використання у власній діяльності терористичною організацією «Ісламська держава» соціальних медіа охарактеризувати характер, форми та види медіа-контенту цієї організації.

Виклад основного матеріалу. Серед наукової спільноти відсутнє загальноприйняте та уніфіковане трактування термінів «соціальні медіа» та «медіатероризм». Межі вживання зазначених понять розмиті та трактуються дослідниками різних наукових напрямків з власних позицій. А отже необхідність чіткого визначення основних понять у царині запропонованого дослідження не позбавлена актуальності й сьогодні. Дослідники та експерти медійної сфери розглядають соціальні медіа переважно для позначення нових форм медіа, які безпосередньо стосуються сфери інтерактивної участі. У контексті дискусій щодо соціальних медіа доволі часто науковці та експерти вживають такі терміни як електронні ЗМІ, цифрові або онлайн-медіа тощо, що пояснюється наявністю широкого переліку каналів передачі інформації. З метою чіткого визначення сутності соціальних медіа необхідно визначити головні ознаки, за якими вони вирізняються з-поміж цілого масиву визначень. На нашу думку, головною такою ознакою є активна участь користувачів у формуванні та обігу контенту, яка полягає у його створенні, подальшому редагуванні, комен-

туванні, оновленні, можливому вилученні або поширенні. У цьому випадку користувач соціальних медіа виступає не тільки споживачем інформації, а створює її, корегує тощо. А отже, соціальні медіа є не тільки джерелом інформування, але й виступають інструментом процесу комунікування.

Інтернет-ресурси подають наступні трактування поняття «соціальних медіа»:

- як «групи Інтернет-додатків, що базуються на ідеологічних та технологічних засадах Web 2.0 і дозволяють створювати та обмінюватися контентом» (Що таке соціальні медіа?, 2019.) (на наш погляд, у зазначеному трактуванні акцент зроблено переважно на технічному аспекті);

- як «вид Інтернет-масмедіа, завдяки яким споживачі контенту одночасно виступають і його співавторами (через свої дописи), одночасно взаємодіючи, співпрацюючи та спілкуючись із іншими користувачами певного сервісу» (Що таке PR? Словник термінів).

256

Вітчизняні дослідники соціальні медіа розглядають з наступних позицій:

- як «засіб комунікації, за допомогою якого користувачі спілкуються, створюють та розповсюджують, а також споживають інформацію» (зокрема, Ю. О. Алексеєнко (Алексеєнко, 2021), Н. О. Піпченко (Піпченко, 2017);

- як сукупність технологій: зокрема, під соціальними медіа розуміють «сукупність сервісів та онлайн-платформ, які надають можливість користувачам спілкуватись, створювати та поширювати інформацію тощо» (Покровська та ін., 2021); акцент зроблено саме на каналах поширення інформації (зокрема, З.В. Григорова (Григорова, 2017), Г.Г. Почепцов (Почепцов, 2017.), Н.В. Покровська, М.М. Федорович та М. О. Щербина (Покровська та ін., 2021)).

Зарубіжні науковці, експерти та дослідники у своїх дослідженнях аналогічно акцентують увагу на факті інтерактивної участі. Так, зокрема, під час медіаконференції «Від традиційних до онлайн-медіа: найкращі практики та перспективи», що відбулась у 2012 р. у Тбілісі (Грузія) експерт офісу представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Крістіан Меллер (Khristian Möller) зауважив, що термін «соціальні медіа» відноситься до «використання мобільних та Інтернет-технологій для перетворення комунікації в інтерактивний діалог» (From traditional to online media, 2013, 21).

Узагальнюючи все вищезазначене, констатуємо, що соціальні медіа – це насамперед цифрові інструменти, які дозволяють створювати та поширювати, оновлювати та корегувати інформацію, документи, зображення та відео, при одночасному активному використанні ІКТ та соціальної взаємодії. До соціальних медіа належать вебсайти, онлайн-платформи, соціальні мережі, блоги, підкасти тощо. Отже, на відміну від звичайних ЗМІ, соціальні медіа поєднують цифрові платформи та Інтернет-комунікацію, забезпечують онлайн-зв'язок автора контенту з його споживачем.

На початковому етапі взаємодії ТО та ЗМІ головна увага акцентувалась саме на донесенні інформації про акти насильства до більш ширшої аудиторії з метою посилення їх ефекту. Як влучно підкреслила таку особливість взаємовідносин тероризму і ЗМІ експерт Центру аналізу та міждисциплінарних досліджень медіа (CARISM) Паризького університету (Centre d'Analyse et de Recherche Interdisciplinaires sur les Médias (CARISM) Université Paris) Маргеріт Бореллі (Marguerite Borelli), охарактеризувавши це як «пропаганду вчинку» (Borelli, 2021).

257

Вже наприкінці ХХ століття терористичні акти опинились у центрі уваги світової глядацької аудиторії, отримали можливість онлайн-трансляції в реальному часі з подальшим її повторенням. ІД активно перейняла модель, яка використовує соціальні медіа як «шлях до краудсорсингу тероризму» (Jenkins, 2006, 24).

Поняття «медіатероризму» розглядається дослідниками як вид інформаційно-психологічного тероризму, спрямованого на цільову аудиторію, який покликаний поширити в інформаційному просторі дезінформацію, що спровокує у глядача або слухача відчуття страху та тривоги, небезпеки, невдоволення щодо забезпечення державними та правовими органами захисту населення. Українські дослідники розглядають поняття «медіатероризму» як інформаційно-психологічного тероризму: «важливий інструмент негативного психологічного впливу на громадську думку завдяки активному використанню можливостей сучасних соціальних медіа» (Банк, 2016., Ілляшенко, Кияшко, 2016, Кіслов, 2011., Леонов, і Лихова, 2021., Леонов, 2014., Царьова, 2016. тощо). Водночас при дослідженні цього явища науковці роблять різні акценти. Науковець О. В. Саган розглядає «медіа-інформаційний тероризм» як суцільне поняття, у якому «ресурс масмедіа тісно пов'язується з контентом інформаційно-комуніка-

тивної сфери людини» (Саган, 2019, 16). На нашу думку, найбільш повноцінно зміст поняття «медіатероризму» обґрунтовує професор Києво-Могилянської академії М.А. Ожеван, який акцентує увагу саме на «зловживаннях медіакомунікативними процесами з метою підриву знаково-символьної системи держави чи суспільства» (Детектор медіа, 2002).

258 — Ми розглядатимемо медіатероризм як особливий вид інформаційно-психологічного терору з використанням соціальних медіа як інструменту для створення та поширення негативного/терористичного/екстремістського контенту з метою забезпечення психологічного тиску на свідомість людей, що провокує поширення відчуття небезпеки, страху та паніки, нестабільності, невдоволення мас щодо діяльності державних та правоохоронних органів. Медіатероризм представляє собою «особливий вид терористичної діяльності, що виділений за критерієм використання інструментів досягнення терористами власних цілей» (Банк, 2016, 113). На думку окремих дослідників, саме використання ТО соціальних медіа з метою радикалізації та підбурювання до насильницьких дій є центральним питанням у зусиллях щодо стримування поширення терористичного контенту в Інтернеті.

Поруч із терміном «медіатероризм» доволі часто використовують поняття «інформаційного тероризму» та «кібертероризму». На наш погляд, у зазначених поняттях є чітке розмежування сфери поширення. Інформаційний тероризм передбачає «злочинне використання з метою здійснення терористичних актів та інших насильницьких дій, залякування та психологічного тиску тощо інформаційних систем та мереж» (Леонов, Лихова, 2021, 174). Кібертероризм є різновидом інформаційно-технічного тероризму, зміст якого полягає «у здійсненні інформаційної атаки саме на комп'ютерну мережу та обчислювальні системи, або інші складові інформаційної інфраструктури» (Гриник, Пилипенко, 2016, 61). Таким чином, інформаційний тероризм охоплює обидва поняття медіатероризму та кібертероризму, та виступає як узагальнюючий термін.

За останні десятиліття соціальні медіа стали провідними інструментами екстремістських угруповань, які використовуються ними з метою поширення терористичної пропаганди та екстремістських настроїв, залякування та страху, привернення максимальної уваги усього світу, самореклами, вербування та навчання нових членів,

розширення джерел фінансування ТО. У науковий ужиток входить поняття «медійний джихад» або «кіберджихад» (Мазур, Нетреба, 2020, 81), під яким розуміють ведення джихаду з використанням інформаційних (цифрових) технологій. Про вагомую роль соціальних медіа у поширенні терористичної пропаганди зазначав у 2006 році колишній голова Міноборони США Дональд Рамсфельд (Donald Rumsfeld), який наголошував, що США програють інформаційну війну терористам. Як зауважив політик, «ворог вмiло маніпулює ЗМІ», а «Вашингтон та армія повинні швидше реагувати на події та навчитися використовувати Інтернет та супутникове телебачення» (BBC News, 2006).

Механізми та напрямки використання соціальних медіа ТО в якості інформаційної зброї можна чітко прослідкувати на основі аналізу діяльності в медіапросторі найбільш потужних терористичних організацій – «Ісламська держава» та Аль-Каїда. Ідеологія та цілі ТО чітко визначають роль медіаресурсів у їхній терористичній діяльності, методи їх використання, цільову аудиторію, медіаконтент тощо. Аналіз діяльності ТО в медіапросторі встановлює відмінні та спільні риси, які необхідно врахувати при розробці стратегії та механізмів боротьби з медіатероризмом.

259

«Ісламська держава» (до 2014 року – Ісламська держава Іраку та Леванту (ІДІЛ), у червні 2014 року – оголосила про заснування Ісламського халіфату) – одна з провідних міжнародних радикальних ісламістських організацій, яка станом на 2015 рік розширила свій контроль над північно-західним Іраком, східною та центральною Сирією, провінціями східного Афганістану. Терористична організація робила спроби створити свої філії в інших мусульманських країнах світу, зокрема, знайти підтримку в Лівії, Нігерії, Саудівській Аравії, у той же час філії ТО активно діють в Азії, Африці, на Близькому Сході. Водночас, хоча станом на 2017 р. ІД і втратила майже 95% території, яку колись контролювала у Сирії та Іраку (Readout of the Meeting of the Small Group, 2017), все ж вона залишилась впливовою та потужною ТО. За рейтингом Глобального індексу тероризму 2022, саме ІД стала найбільш смертоносним терористичним угрупованням 2021 р. (Global Terrorism Index, 2022, 15).

Ідеологічна доктрина ІД прописана у книзі «Управління жорстокістю», написаній у 2004 р. одним з ідеологів Аль-Каїди Абу Бакром аль-Наджі. Провідна ідея – стратегія знищення держави шляхом

виснаження економіки, розпалювання внутрішніх конфліктів, що поступово перетікає в стадію «управління жорстокістю» (Кореньков, 2017, 140). Головними методами боротьби оголошено анархію та терор, відповідно у медіаконтенті ІД робить акцент на насиллі та жорстокості, яке транслюється на всіх медіаресурсах ТО. В онлайн-ефірах медіа ІД подає кадри вбивств та знищень (зокрема, під час захоплення міста Мосул на півночі Іраку у червні 2014 р., під час теракту в місті Дакка (Бангладеш) у липні 2016 р. тощо).

Феномен використання ІД соціальних медіа викликає значний інтерес у дослідників різних галузей. Зазначена ТО створила потужну медіамашину, контент якої зацікавив десятки тисяч осіб. ІД ефективно використала технологічні розробки в Інтернеті та соціальних медіа, останні ж, у свою чергу, також вплинули на розвиток самої ТО. Власне, для ІД основні медіазасоби за умови правильного їх використання вважаються доволі ефективною зброєю, яка має всі можливості «перевищити силу найпотужніших бомб», і часом вважаються «важливішими за військовий джихад» (Winter, Charlie. 2017).

260

— Усвідомлюючи силу та впливовість онлайн-медіа, захоплюючись сучасними ІКТ, ІД активно почала вивчати цифрові технології, вдосконалювати навички їх застосування та активно впроваджувати їх у практику. Ісламісти вивели медіапродукцію джихадистів на новий рівень: випуск високоякісних зображень та відео, підготовка текстових матеріалів із якісними зображеннями та перепосиланнями на інші Інтернет-сторінки ТО.

Розглядаючи питання медіатероризму ІД, на наш погляд, доцільним є виокремлення двох аспектів медіаструктура ТО та напрямки використання соціальних медіа.

ІД дійсно ефективно проводила свою діяльність в інформаційному просторі, результатом чого стало створення власної медіаімперії (Медіа-імперія ІДІЛ, 2016.). Тоді була створена потужна медіакоманда, що нараховує понад 100 осіб – режисерів, графічних дизайнерів, технічних фахівців, фахівців з комунікації. Мережею медіаофісів, які створені в кожній провінції, керує Базовий фонд або Центральний медіаофіс – аль-Муасасат аль-Ум (al-Mu'asasat al-Um) (Gambhir, 2016, 22). Основними медіавиробниками є медіафонди «аль-Аджнад» («al-Ajnad») (підготовка аудіозаписів), «аль-Фуркан» («al-Furqan») (виробництво відеопродукції), «Мактабат аль-Хімма» («Maktabat al-Himma») (випуск релігійної літератури), радіостанція «аль-Баян»

(«al-Bayan») (Gambhir, 2016, 21-22) тощо. У 2014 р. ІД створила власний медіцентр – «аль-Хаят» («al-Hayat Media Center»), який випускав цифрові журнали «Дабік» («Dibaq»), «Дар аль-Іслам» («Dar al-Islam Magazine»), «Румія» («Rumiyah»), «аль-Манба» («al-Manba Magazine») різними мовами, а також російськомовний журнал «Исток», інформаційний бюлетень «аль-Наба» («al-Naba») (Gambhir, 2016, 22). Така потужна відеовиробнича кампанія створила для ІД значну кількість відеорепартажів, в яких якісно використані елементи кінематографії (монтажі, уповільнені сцени, діалоги), що суттєво відрізняє медійний контент ІД від інших терористичних організацій.

В якості основних засобів трансляції терористичної пропаганди ісламісти використовували соцмережі Facebook, Instagram, YouTube та Ask.fm, месенджери Twitter, WhatsApp, Yik Yak. За оцінками Європолу, станом на 2015 р. щоденно в соціальних мережах публікувалось майже 100 тисяч повідомлень на 45-50-ти тисячах акаунтів, пов'язаних з ІД (Europol, 2022). У 2018 р. за результатами аналізу мережі ІД у Facebook, встановлено зв'язки між 1000 профілями, які підтримували ІД серед 96 країн, що свідчить про професійну та поширену присутність ІД на платформах соціальних медіа (Global Terrorism Index, 2022, 73). Також для соціальної мережі Twitter було створено арабомовний додаток під назвою «Світанок» («Dawn of Glad Tiding»), в якому при реєстрації користувачі надавали дозвіл надсилати твіти через їхні облікові записи (Gambhir, 2016, 24). Отже, ТО активно використовувала соціальні мережі як джерело терористичної пропаганди, як інструмент поширення власного впливу.

Після блокування контенту ІД в соціальних мережах ТО оперативно переходила на нові платформи. У 2014 р. Facebook, Twitter, YouTube видалили весь контент ІД. Так, Twitter у 2015 р. заборонив 125 тисяч акаунтів, у 2016 р. ця цифра зросла до 325 тисяч (Чому ІДІЛ продовжує існування, 2020). З цього часу ІД переорієнтувалась на платформи тих соціальних мереж, які або мають систему захисту вмісту, або надають можливість миттєво його публікувати: найбільш популярним став месенджер Telegram, онлайн-журнали, програми для смартфонів. Наприкінці 2015 р. ІД перемістилась в Telegram, де створила значну кількість каналів, на яких транслювала те, що випускалось на офіційних медіаресурсах. Зазначена програма передбачала обмін повідомленнями з шифруванням. До того ж, тут перед-

бачена функція таймеру самознищення, яка видаляє будь-які докази та свідчення, пов'язані з діяльністю ТО.

Використання соціальних медіа ІД має чіткий підхід: в залежності від мети контент спрямовано на певні кола аудиторії. Для вербування прихильників свій медіаконтент ІД спрямовує саме на соціально невдоволене населення, яке відкрите та схильне до сприйняття такої інформації, має свого роду живильне середовище для розвитку радикальних поглядів та протестних ідей. Цим можна пояснити успіхи ІД в африканських державах. Водночас, ІД стала популярною платформою й для «обманутих та відчайдушних осіб» (Чому ІДІЛ продовжує існування, 2020). При цьому ІД фокусує свою медіапродукцію і за територіальним принципом. Зокрема, журнал «Дабік» був орієнтований на європейську спільноту, журнал «Константиніє» – на аудиторію Туреччини, російськомовний журнал «Исток» – відповідно був спрямований проти «невірних росіяян».

262 Аналізуючи медіаконтент ІД, можемо виокремити основні напрямки використання ТО соціальних медіа.

— 1. *Поширення терористичної пропаганди, утримання контролю над захопленою територією, залякування потенційних суперників.* Для ІД цифрова пропаганда стала «центральним аспектом підходу до сучасного джихаду» (Mercy Corps. 2019, 14). Основний контент в медіа – сцени вбивств, насилля та жорстокості, засвідчують силу, міць та вплив ТО, дають розуміння того, що будь-який опір терористам буде знищено. ІД активно здійснювала військову інформаційну підтримку там, де ще не мала істотної військової присутності. Як приклад, упродовж липня 2013 р. – червня 2014 р. масово розповсюджувались у формі друкованих заяв та відеозаписів погрози на адресу іракських сил безпеки.

2. *Забезпечення постійної присутності ІД в онлайн-просторі.* Демонструючи в соціальних медіа тортури та масові вбивства, ІД заволоділа увагою глобальної аудиторії, викликала бурхливу реакцію світової спільноти та стала провідною темою світового дискусійного майданчику з питань міжнародної безпеки. Всі ці складові підсилював і той факт, що медійний контент ІД розповсюджувала на значній кількості онлайн-платформ багатьма мовами (англійською, російською, арабською, турецькою, німецькою тощо), що й забезпечило постійну присутність ІД в медіапросторі.

3. *Рекламування ІД.* Ісламісти активно використовують медіа

для оприлюднення інформації щодо організаційної структури та взаємовідносин у середині ІД, транслює власні військові перемоги тощо (свого роду самореклама в Інтернеті). Такі кроки розраховані на презентацію всьому світу стабільності та міцності терористичної організації, метою чого є наміри привабити до своєї організації широке коло осіб. Широкого розповсюдження набув зокрема оприлюднений у червні 2016 р. пропагандистський відеоролік про структуру ІД, в якому чітко можна прослідкувати зміни в ТО на шляху до створення халіфату (Кореньков, 2017, 188).

4. *Супровід військових операцій.* Після захоплення у 2014 р. Мосулу в пропаганді ІД більш поширеними темами були представлення громадськості військово-політичних успіхів як проявів божественного схвалення, а поразки ворогів пояснювались як «доказ божественної кари» (Haroro, 2016). У той же час, поряд із матеріалами, які висвітлюють власне терористичні атаки та насильницькі акти, значна увага зосереджується на відображенні реакції – політичної чи військової – на ці події. Зокрема, як засвідчує Глобальний Індекс тероризму 2020, 17 жовтня 2019 р., напередодні масштабного терористичного акту в Афганістані інформування про ІДІЛ в новинах зросло на 39%, а власне у день атаки – у новинах зменшилось на 27%, а в соціальних мережах – на 35% (Hoffman, Shelby). У самий день теракту основний новинний контент стосувався питань угоди про припинення війни у Сирії, яку уклали США та Туреччина. Впродовж декількох подальших днів інформаційний рейтинг ІД в новинах та соціальних мережах й надалі спадав. ТО активно використовувала соціальні медіа й для отримання інформації про ворогів, відстежуючи їх дії у соціальних мережах, оперативно обмінюючись між членами угруповання інформацією про цілі та вибухи тощо.

4. *Вербування прибічників.* Для зміцнення власних позицій та поширення свого впливу ІД посилює свою діяльність у напрямку залучення до свого табору значної кількості прибічників та симпатиків. Усвідомлюючи впливовість та вагомість соціальних медіа в сучасному інформаційному світі, ІД активно застосовує останні (особливо Facebook, Twitter, YouTube) в якості засобу для взаємодії з потенційними послідовниками. Зокрема, для вербування часом використовують платформу Ask.fm, яка забезпечує зворотній зв'язок (питання - відповідь). Не слід залишати поза увагою й той факт, що соціальні мережі Facebook, Instagram та YouTube тощо є найбільш поширеними

ресурсами для молодшої демографічної групи, що фактично створює сприятливі умови для залучення в ТО нових членів молодого віку. З іншого боку, саме ця категорія осіб доволі добре оперує цифровими технологіями.

У зазначеному контексті варто зосередити увагу на проведенні ТО «автопропаганди» (Hoffman, Bruce. 2006, 3), спрямованій на членів терористичних угруповань з метою зміцнення морального духу, придушення інакомислення або ж для виправдання чи пояснення особливо суперечливих рішень чи операцій. Основна мета таких дій – посилити внутрішню згуртованість терористів.

264 — Слід звернути увагу на той факт, що у різні періоди діяльності ІД змінювався й власне медіаконтент ТО. Після 2015 р. діяльність ІД різко впала: значна кількість лідерів були вбиті, скоротилась їх територія, зменшилася кількість притоку іноземців-новобранців. У свою чергу це привело до спаду присутності ТО в медіапросторі. Саме про це засвідчують результати проведеного співробітником Міжнародного центру вивчення радикалізації (International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR) Чарлі Вінтером аналізу вибірки ЗМІ, створених ІД впродовж січня-лютого 2017 р. Дослідник звернув увагу на той факт, що влітку 2015 р. ІД випустила понад 890 одиниць пропаганди, а впродовж двох місяців 2017 року – оприлюднила 570 окремих медіапродуктів (фоторепортажі, медіаролики, письмові матеріали, аудіозаписи) (Winter, Charlie. 2017. «The ISIS Propaganda Decline»). Констатовано падіння продуктивності орієнтовно на 36%. У цей період майже три чверті медіаофісів ІД закрилися. Така ситуація вплинула на зміну пропагандистського наративу: якщо раніше центральною медіатематикою було питання пропаганди управління, то тепер ІД активізувало увагу на військовій тематиці.

Проведене у листопаді 2017 р. (після втрати ІД у жовтня 2017 р. Ракки, яка вважалась столицею ТО) підрозділом Британської телерадіомовної корпорації BBC Monitoring дослідження також засвідчило падіння медіаконтенту. Так, кількість заяв інформаційного агентства «Амаq» з 421 у вересні впало до 193 у жовтні, а кількість відео – з 52 у вересні до 11 у жовтні, на значний час припинили свої випуски журнал «Румія» («Rumiyah») та радіо «аль-Баян» (Amarasingam, Maher, and Winter, 2021). Фактично склалась ситуація, коли в ІД не було чітко визначеної моделі медіапродукції. У той же час, таке пропагандистське затишшя в медіапросторі часом було заплановане з

метою проведення перегрупування: так, після краху у 2016 р. ІД випустила новий журнал «Румія» (Isis' new magazine Rumiya, 2016.) та пропагандистський фільм «Полум'я війни 2: До останньої години» з погрозами нападів на США (Malm, 2017).

За результатами оприлюдненого «Vision of Humanity»* дослідження, 28 жовтня 2019 р. соціальні медіа зафіксували зростаючий рівень висвітлення інформації про ІД, хоча жодного повідомлення про запланований чи здійснений екстремістською організацією теракт взагалі не було. Вагома частина таких публікацій стосувалась висвітлення інформації про вбивство під час військового рейду США лідера ІД Абу Бакра аль-Багдаді (Abu Bakr al-Baghdadi) (Hoffman, Shelby).

У 2019 р., після низки поразок та вбивства лідера ІД Абу Бакра аль-Багдаді, ІД змушена була перейти в підпілля, а для збереження свого медіаконтенту терористи створили архів у хмарному сховищі, де зберігається приблизно чотири тисячі папок з текстовими файлами, відео та різноманітними презентаціями (інструкції про створення бомб та хімічної зброї, фото з воєнними трофеями та полоненими), навчальними файлами кількома мовами (Служба Безпеки України, 2022). Посилання на зазначений архів розповсюджують за допомогою відкритого каналу в Telegram, де новим користувачам відправляється посилання на файли в хмарному середовищі. У той же час, такі посилання відправляють з акаунтів, що через певний час блокуються соціальними мережами. Для подальшого поширення медіаконтенту ІД терористи створюють нові акаунти або викрадають вже існуючі.

265

2020 р. став переломним моментом в еволюції діяльності ІД: військові поразки ІД, фізичні та практичні втрати, соціальна та економічна кризи, спровоковані введеними через пандемією COVID-19 обмеженнями, змусили ТО вжити заходів, щоб надалі забезпечити свою присутність та залишитись актуальними як в онлайн-, так і в офлайн-просторі. У цей час ІД основні зусилля зацентрувала на розширенні глобальної мережі філій та збереженні власної присутності в Інтернеті, оскільки можливості виробництва власних ЗМІ були на цей час обмежені. Наприкінці 2020 р. ІД запустила медійну кампанію «Відповісти на дзвінок» («Answer the call») (Europol, 2022, 9), спрямо-

* Інформаційний ресурс для дослідження миру, надання даних, редагування та аналізу сучасного світу через призму миру, безпеки та розвитку.

вану на звільнення в'язнів-мусульман по всьому світу. Прихильники ІД використовували хештегі, пов'язані із кампанією, щоб поширити свої матеріали на інших онлайн-платформах, зокрема, Telegram.

У 2021 – 2022 рр. ІД активно використовує соціальні медіа для поширення пропагандистського контенту (головним чином, висвітлювалися військові досягнення місцевих повстанців, які виступали під брендом ІД), оприлюднює цитати впливових (вже померлих) діячів ІД, високо оцінює зусилля своїх прихильників щодо «медійного джихаду» (Europol, 2022, 6).

Одним із найвитонченіших способів, якими екстремісти й терористи використовують онлайн-спілкування, щоб уникнути виявлення, є використання віртуальних мертвих точок. «Мертва крапля», термін, узятий із термінології шпигунства, використовувався для таємної передачі інформаційних елементів із використанням таємних місць для тимчасового зберігання. Останнім часом фізичну мертву точку було перетворено на цифрову головним чином у формі анонімних порталів обміну даними. Портали анонімного обміну – «це загальна назва веб-сайтів, які відкрито доступні, не потребують входу в обліковий запис і, таким чином, забезпечують анонімність і дозволяють обмінюватися посиланнями, вміст яких потрібно збирати, ділитися та масово поширювати» (Weimann, Vellante, 2021, 40).

Існує кілька анонімних платформ обміну даними. Найпопулярнішим є сайт польського виробництва JustPaste.it, який не потребує реєстрації, не відкритий для пошукових систем, а певний вміст доступний лише за вказаним або спільним посиланням. Цей сайт також пропонує розширені функції, такі як форматування та експорт у PDF, вводу тексту безпосередньо з текстового процесора чи вебсторінки, імпортування та вставлення зображень, безпечно оприлюднення вмісту та захищений паролем доступ. Більш важливою, з терористичної точки зору, є здатність захистити вміст від автоматизованих пошуків веб-сканерами та алгоритмами, дозволивши використовувати теги шифрування. Сайт привернув міжнародну увагу після того як з'ясувалося, що прихильники ІДІЛ та оперативники використовували його для розміщення та поширення інформації. ІДІЛ використовувала цей сайт для розповсюдження відеокліпів, зображень страт і обезголовлень, тексти, що пропагують його радикальну ідеологію, а також онлайн-журнал Dabiq та його пізніші видання (Weimann, Vellante, 2021, 40).

Таким чином, ці портали та сайти слугували способом створення резервування та захисту від масової втрати вмісту через деплатформування. Отже, вони насправді є «чорними ящиками» кіберкомунікацій, будучи непрозорими ззовні. Портали анонімного обміну інформацією такі як JustPaste.it, Sendvid.com і Dump.to стали одними з найбільш використовуваних сайтів ІДІЛ та інших терористичних і екстремістських угруповань. Ці веб-сайти можна використовувати як додаткові сайти на додаток до YouTube, Twitter і Facebook.

Висновки. Виходячи зі здійсненого аналізу, можна констатувати, що ІД – унікальний медіафеномен, який полягає у тому, що терористична організація вміло та ефективно використала сучасні інформаційно-комунікаційні технології в контексті поширення власної пропаганди, самореклами, розширення фінансової бази, вербування нових членів тощо. Симпатизи та пропагандисти ІД першими використали Facebook та Twitter у побудові свого «віртуального халіфату» (Bloom, Mia, 2017). Як засвідчує науковий співробітник Міжнародного центру вивчення радикалізації (The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR) Чарлі Вінтер (Charlie Winter), ІД захоплює медіаактивістів «символічною ідеологічною, релігійною, емоційною винагородами, які в сукупності формують потужну та всепоглинаючу систему переконань» (Winter, 2017).

Таким чином, на підставі проведеного дослідження, можна виділити основні особливості використання ІД соціальних медіа: соціальні медіа на рівні із зброєю виступають одним з головних засобів, які ІД використовує у своїй діяльності; основними цілями використання соціальних медіа є розповсюдження терористичної пропаганди, самореклама, фінансування, вербування та навчання прибічників ТО з усього світу; багатоплатформний підхід до поширення пропаганди та вербування; медіаконтент ІД високоякісний та професійний, охоплює широке коло інструментів при переважанні візуальних форм спілкування: відеотрансляція з місця події, аудіо- та відеозаписи промов лідерів, навчальні програми та посібники, різноманітні інструкції, віртуальні ігри тощо;

- медіадіяльність ІД спрямована на охоплення широкої аудиторії, переважно молодого віку.

Враховуючи характерні особливості політичної активності ІД у соціальних медіа (використання сучасних інформаційних технологій, власне виробництво якісного медіаконтенту на професійній

основі, широкий ужиток онлайн-платформ, низки соціальних мереж та месенджерів тощо), навіть у періоди територіальних та фізичних втрат (як було у 2015 та 2017 роках), підкреслимо, що медіаресурс для ІД залишається і надалі однією з головних видів дієвої та ефективної зброї. ІД розробила інноваційну цифрову комунікаційну стратегію (з елементами ієрархічності), яка дозволила ТО тимчасово досягти поставлених цілей щодо радикалізації до насильства та встановлення халіфату.

Джерела та література:

1. Алексеєнко Ю.О.(2021). «Соціальні медіа як основа інформаційно-мережевого суспільства». Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського Серія: Філологія. Журналістика Том 32. № 2. Ч. 2.: 204-208. https://www.philol.vernadskyyournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_2/38.pdf

268

2. Банк Р.О. (2016). «Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України: теоретико-правовий аспект». Інформація і право 1(16):110-116. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/17.pdf>

3. Григорова, Зоя. (2017). Нові медіа, соціальні медіа, соціальні мережі — ієрархія інформаційного простору. Збірник наукових праць «Технологія і техніка друкарства» 3: 93-100. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22642/1/10_hryhorova_zv_new_media.pdf

4. Гриник Р.О., Пилипенко В.М. (2016). «Кібертероризм як нова форма міжнародного тероризму». Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 23-25 листопада 2016 р. Кропивницький: КНТУ: 61-62. <https://sci.l dubgd.edu.ua/bitstream/123456789/3203/1/13.pdf>

5. Єрохіна, Тетяна (2013). «Медіа-тероризм та інформаційна війна: до питання співвідношення». Освіта регіону 4: 171-175. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1201>

6. Єрохіна, Тетяна. (2012). «Проблема визначення поняття «медіа-тероризм». Освіта регіону 1: 202-206. <https://social-science.uu.edu.ua/article/751>

7. Ілляшенко Алла, і Юрій Кияшко. (2016). «Інформаційний тероризм як злочинна діяльність міжнародного масштабу». Журнал східноєвропейського права 27: 94-100. http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/illiashenko_kiiashko_27.pdf 3

8. Каплуненко В.О., і Бондаренко С.В. (2020). «Основні підходи до визначення поняття соціальні медіа (огляд зарубіжних та вітчизняних досліджень)». Вісник студентського наукового товариства ДонНУ ім. Василя Стуса 12: 236-240. <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9274/9218>
9. Кіслов Денис. (2011). «Трансформаційні процеси медіа-безпеки та медіа-тероризму». Інформація і право 2: 114-122. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/11kdmbmt.pdf>
10. Кореньков О. (2017). «Політична стратегія й структура організації «Ісламська держава Іраку й Леванту». Politicus. Вип. 1: 186-190. <https://philarchive.org/archive/KOR-13>
11. Кореньков О. (2020). «Стратегія виснаження терористів «Ісламської держави» на прикладі кампанії в Іраку в травні-червні 2019 року». Politicus 2: 139-154. http://politicus.od.ua/2_2020/22.pdf
12. Леонов Б.Д. (2014). «Тероризм в аспекті діяльності засобів масової інформації». Інформація і право 1: 87-92. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14lbdzmi.pdf>
13. Леонов Б.Д., і Лихова С.Я. (2021). «Інформаційний тероризм як загроза національній безпеці України». Юридичний вісник 2: 170-176. <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53546/1/22858.pdf>
14. Медіа-імперія ІДІЛ. Як терористи виграють війну в соціальних медіа. (2016). Дослідження. TEXTY.ORG.UA. 13.05.2016. https://texty.org.ua/articles /67603/Mediaimperija_IDIL_Jak_terorysty_vygrajut_vijnu_v-67603/
15. Мазур Пшемислав, і Анна Нетребя. (2020). «Е-джихад. Інформаційна боротьба Аль-Каїди й Ісламської держави на «Стежці Бога»: вибрані приклади». Міжнародні відносини, суспільні комунікації, регіональні студії 1: 81-93. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/130/115>
16. Детектор медіа. (2002). «Медіа-тероризм: тепер і в Україні?». <https://detector.media/community/article/444/2002-05-21-media-teroryzm-teper-i-v-ukraini-/>
17. Парфенюк І.М. (2020). «Інформаційний тероризм як новітній засіб інформаційно-психологічного впливу». Digital media: становлення новітньої комунікації: колект. монографія. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 107-119. http://kzgzih.knukim.edu.ua/images/nauka/kolektyvna-monohrafiia_digital-media-stanovlennia-novitnoi-komunikatsii.pdf

18. Піпченко Н.О. (2017). Соціальні медіа як механізм забезпечення інтернет-комунікації у сфері зовнішньої політики. Міжнародні відносини: політичні науки 17. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3322/3001

19. Покровська, Наталія, Марина Федорович, і Марина Щербина. (2021). «Репрезентація університетських бібліотек у соціальних медіа». Тези VI Міжнародної конференції, м. Дніпро, НТБ ДНУЗТ, 7–8 жовтня 2021 р. <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/14208/1/Pokrovska>

20. Почепцов, Георгій. (2017). «Социальные медиа как дружеские сети и как опасные ловушки». DOI: 10.13140/RG.2.2.23121.74088

21. Примбс, Стефан. (2018). Соціальні медіа для журналістів. Редакційна робота з Facebook, Twitter & Co / за загал. ред. В. Ф. Іванова (скорочено). Київ: Академія української преси, Центр вільної преси, 2018. 17 с. https://pressclub.te.ua/wp-content/uploads/2019/03/Stefan_Primbs_short.pdf

270

22. Саган, Ольга. (2019). Медіа-інформаційний тероризм у когнітивно-поведінковому підході. Держава і право: Збірник наукових праць. Серія Політичні науки. Випуск 83. Київ: Вид-во Юридична думка: 14-26. http://idpnan.org.ua/files/2019/derjava-i-pravo.-politichni-nauki.-vipusk-83-_2019_.pdf

23. Служба Безпеки України. (2022). «У Києві СБУ затримала іноземного бойовика МТО «Ісламська держава»». <https://ssu.gov.ua/povnyu/u-kyievi-sbu-zatrymala-inozemnoho-boiovyuka-mto-islamska-derzhava>

24. Царьова, Ірина. (2016). «Медіа-тероризм у контексті загрози національній безпеці України». Протидія проявам тероризму, сепаратизму, екстремізму та нелегальній міграції в сучасних умовах: стан, проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 28 жовт. 2016 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. 356 с. <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/20161103.pdf>

25. Чому ІДІЛ продовжує існування: терористи будують медіа-імперію. 2020. 24 Канал. https://24tv.ua/idil-teroristi-zalyakuyut-svit-chez-media-ta-sotsmere_zhi_n1429314

26. Що таке PR? Словник термінів <https://pr-portal.com.ua/slovnky>

27. Що таке соціальні медіа? 2019. Gadget-info. <https://uk.gadget-info.com/43430-what-is-social-media>

28. Amarasingam, Amarnath, Shiraz Maher, and Charlie Winter. (2021). «How Telegram Disruption Impacts Jihadist Platform Migration. Full Report. Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST), January 2021. <https://crestresearch.ac.uk/resources/how-telegram-disruption-impacts-jihadist-platform-migration/>

29. Akhundova, Gulnara, and Emma Lygnerud Boberg. (2021). «The right to know and the duty to protect: terrorism and the media». International Media Support (IMS). 25.01.2021. <https://www.media-support.org/blogpost/the-right-to-know-and-the-duty-to-protect-terrorism-and-the-media/>

30. Bloom, Mia. (2017). «Islamic State Messaging On Telegram». Crest Security Review. Centre for Research and Evidence on Security Threats. Summer 2017. <https://crestresearch.ac.uk/comment/islamic-state-messaging-telegram/>

31. Borelli, Marguerite . 2021. «Social media corporations as actors of counter-terrorism»; SAGE Publishing. 08.2021. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/14614448211035121#con>

271

32. Clarke, Colin P. (2022). Five Trends Driving the Future of Terrorism. Foreign Policy Research Institute. 02.09.2022. <https://www.fpri.org/article/2022/09/five-trends-driving-the-future-of-terrorism/>

33. Europol. (2022). Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022. 50 p. https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Online_Jihadist_Propaganda_2021_in_review.pdf

34. From traditional to online media: Best practices and perspectives/ Ed. By M. Stone; Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, (2013). 126 p. The Representative on Freedom of the Media. Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/102311.pdf>

35. Gambhir, Harleen. (2016). The Virtual Caliphate ISIS's Information Warfare. The Institute for the Study of War, December 2016. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20The%20Virtual%20Caliphate%20Gambhir%202016.pdf>

36. Global Internet Forum to Counter Terrorism (GIFCT). 2022. <https://gifct.org/>

37. Global Terrorism Index (2020). Measuring the Impact of Terrorism.

Institute for Economics & Peace. Sydney, November 2020. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-2.pdf>

38. Global Terrorism Index (2022). Measuring the Impact of Terrorism. Institute for Economics & Peace. Sydney, March 2022. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web-09062022.pdf>

39. Haroro, J. Ingram. (2016). «How ISIS survives defeat: propaganda and decisive minorities». Oxford Research Group. 26.09.2016. <https://sustainablesecurity.org/2016/09/26/how-isis-survives-defeat-propaganda-and-decisive-minorities>

40. Hoffman, Bruce.(2006). The Use of the Internet by Islamic Extremists. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2006/RAND_CT262-1.pdf

41. Hoffman, Shelby. Terrorism and the Media: How ISIL Benefits from news Coverage. Institute for Economics. <https://www.visionofhumanity.org/media-coverage-and-terrorism/>

272

— 42. Isis' new magazine Rumiya shows the terror group is 'struggling to adjust to losses'. 2016. The Independent. 06.09.2016. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-propaganda-terror-group-losses-syria-iraq-a7228286.html>

43. Jenkins, Brian Michael. (2006). Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy Strengthening Ourselves. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG454.html>

44. Malm, Sara. (2017). «Flames of War: ISIS threatens attacks on the US in latest propaganda video where they continue to insist that they were behind Las Vegas shooting». MailOnline. 30.11.2017. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-5132459/ISIS-threatens-attacks-new-propaganda-video.html>

45. Mercy Corps. (2019). The Weaponization of social media. How social media can spark violence and what can be done about it. November, 2019. https://www.mercycorps.org/sites/default/files/2020-01/Weaponization_Social_Media_FINAL_Nov2019.pdf

46. Readout of the Meeting of the Small Group of the Global Coalition To Defeat ISIS in Jordan. (2017). Media Note Office of the Spokesperson. 16. 11.2017. <https://theglobalcoalition.org/en/readout-meeting-small-group/>

47. Shehabat, Ahmad, and Teodor Mitew. (2018). «Black-boxing the Black Flag: Anonymous Sharing Platforms and ISIS Content Distribution Tactics». Perspectives on Terrorism Vol. 12, No. 1 (February 2018): 81-99.

48. Social media. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/social-media>
49. Social media. Merriam-Webster, Incorporated. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/social%20media>
50. Social media. The Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-media>
51. Walsh, Shelley. (2022). «What Is Social Media?». Search Engine Journal. 18.08.2022. <https://www.searchenginejournal.com/social-media/>
52. Weimann, Gabriel, and Asia Vellante. (2021). «The Dead Drops of Online Terrorism». Perspectives on Terrorism 15, No. 4 (August 2021): 39-53. : <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27044234>
53. Winter, Charlie. (2017). «Media Jihad: The Islamic State's Doctrine for Information Warfare». The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR), 2017. <https://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Media-Jihad-The-Islamic-State%E2%80%99s-Doctrine-for-Information-Warfare.pdf>
54. Winter, Charlie. (2017). «The ISIS Propaganda Decline». The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR). 23 March 2017 <https://icsr.info/2017/03/23/isis-propaganda-decline/>
55. BBC News.(2006). «The US is losing the propaganda war against al-Qaeda and other enemies, defence chief Donald Rumsfeld has said». 17.02.2006. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4725992.stm>

References:

1. Alekseienko Yu.O. (2021). «Sotsialni media yak osnova informatsiino-merezhevoho suspilstva». Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka Tom 32. № 2. Ch. 2.: 204-208. https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_2/38.pdf
2. Bank R.O. (2016). «Informatsiinyi teroryzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy: teoretyko-pravovy aspekt». Informatsiia i pravo 1(16):110-116. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/17.pdf>
3. Hryhorova, Zoia. (2017). Novi media, sotsialni media, sotsialni merezhi — iierarkhiia informatsiinoho prostoru. Zbirnyk naukovykh prats «Tekhnolohiia i tekhnika drukarstva» 3: 93-100. https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/22642/1/10_hryhorova_zv_new_media.pdf
4. Hrynyk R.O., Pylypenko V.M.(2016). «Kiberteroryzm yak nova forma mizhnarodnoho teroryzmu». Aktualni zadachi ta dosiahnennia

u haluzi kiberbezpeky: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kropyvnytskyi, 23-25 lystopada 2016 r. Kropyvnytskyi: KNTU: 61-62. <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/3203/1/13.pdf>

5. Ierokhina, Tetiana (2013). «Media-teroryzm ta informatsiina viina: do pytannia spivvidnoshennia». *Osvita rehionu* 4: 171-175. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1201>

6. Ierokhina, Tetiana.(2012). «Problema vyznachennia poniattia «media-teroryzm». *Osvita rehionu* 1: 202-206. <https://social-science.uu.edu.ua/article/751>

7. Illiashenko Alla, i Yurii Kyiashko. (2016). «Informatsiinyi teroryzm yak zlochyinna diialnist mizhnarodnoho masshtabu». *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava* 27: 94-100. http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/05/illiashenko_kiashko_27.pdf 3

8. Kaplunenko V.O., i Bondarenko S.V. (2020). «Osnovni pidkhody do vyznachennia poniattia sotsialni media (ohliad zarubizhnykh ta vitchyznianskykh doslidzhen)». *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU im. Vasylia Stusa* 12: 236-240. <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/9274/9218>

9. Kislov Denys. (2011). «Transformatsiini protsesy media-bezpeky ta media-teroryzmu». *Informatsiia i pravo* 2: 114-122. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/11kdmbmt.pdf>

10. Korenkov O. (2017). «Politychna stratehiia y struktura orhanizatsii «Islamska derzhava Iraku y Levantu». *Politicus. Vyp. 1*: 186-190. <https://philarchive.org/archive/KOR-13>

11. Korenkov O. (2020). «Stratehiia vysnazhennia terorystiv «Islamskoi derzhavy» na prykladi kampanii v Iraku v travni-chervni 2019 roku». *Politicus* 2: 139-154. http://politicus.od.ua/2_2020/22.pdf

12. Leonov B.D. (2014). «Teroryzm v aspekti diialnosti zasobiv masovoi informatsii». *Informatsiia i pravo* 1: 87-92. <http://ippi.org.ua/sites/default/files/14lbdzmi.pdf>

13. Leonov B.D., i Lykhova S.Ia. (2021). «Informatsiinyi teroryzm yak zahroza natsionalnii bezpetsi Ukrainy». *Yurydychnyi visnyk* 2: 170-176. <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/53546/1/22858.pdf>

14. Media-imperiia IDIL. Yak terorysty vyhraiat viinu v sotsialnykh media. (2016). *Doslidzhennia. TEXTY.ORG.UA.* 13.05.2016. https://texty.org.ua/articles/67603/Mediaimperija_IDIL_Jak_terorysty_vygrajut_vijnu_v-67603/

15. Mazur Pshemyslav, i Anna Netreba. (2020). «E-dzhykhad. Informatsiina borotba Al-Kaidy y Islamskoi derzhavy na «Stezhtsi Boha»: vybrani pryklady». Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii, rehionalni studii 1: 81-93. <https://relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/130/115>

16. Detektor media. (2002). «Media-teroryzm: teper i v Ukraini?». <https://detector.media/community/article/444/2002-05-21-media-teroryzm-teper-i-v-ukraini/>

17. Parfeniuk I.M. (2020). «Informatsiinyi teroryzm yak novitnii zasib informatsiino-psykholohichnoho vplyvu». Digital media: stanovlennia novitnoi komunikatsii: kolekt. monohrafiia. Kyiv: Vyd. tsentr KNUKiM, 107-119. http://kzgzkh.knukim.edu.ua/images/nauka/kolektyvna-mono-hrafiia_digital-media-stanovlennia-novitnoi-komunikatsii.pdf

18. Pipchenko N.O. (2017). Sotsialni media yak mekhanizm zabezpechennia internet-komunikatsii u sferi zovnishnoi polityky. Mizhnarodni vidnosyny: politychni nauky 17. http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3322/3001

275

19. Pokrovska, Nataliia, Maryna Fedorovych, i Maryna Shcherbyna. (2021). «Reprezentatsiia universytetskykh bibliotek u sotsialnykh media». Tezy VI Mizhnarodnoi konferentsii, m. Dnipro, NTB DNUZT, 7–8 zhovtnia 2021 r. <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/14208/1/Pokrovska>

20. Pocheptsov, Heorhyi. (2017). «Sotsyalnye medya kak druzheskye sety y kak opasnye lovushky». DOI: 10.13140/RG.2.2.23121.74088

21. Primbs, Shtefan. 2018. Sotsialni media dlia zhurnalistiv. Redaktsiina robota z Facebook, Twitter & Co / za zahal. red. V. F. Ivanova (skorocho). Kyiv: Akademiia ukrainskoi presy, Tsentr vilnoi presy, (2018). 17 s. https://pressclub.te.ua/wp-content/uploads/2019/03/Stefan_Primbs_short.pdf

22. Sahan, Olha. (2019). Media-informatsiinyi teroryzm u kohnityvno-povedinkovomu pidkhodi. Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats. Seriia Politychni nauky. Vypusk 83. Kyiv: Vyd-vo Yurydychna dumka: 14-26. http://idpnan.org.ua/files/2019/derjava-i-pravo.-politichni-nauki.-vipusk-83-_2019_.pdf

23. Sluzhba Bezpeky Ukrainy. (2022). «U Kyievi SBU zatrymala inozemnoho boiovyka MTO «Islamska derzhava»». <https://ssu.gov.ua/novyny/u-kyievi-sbu-zatrymala-inozemnoho-boiovyka-mto-islamska-derzhava>

24. Tsarova, Iryna. (2016). «Media-teroryzm u konteksti zahrozy natsionalnii bezpetsi Ukrainy». Protydiia proiavam teroryzmu, separatyzmu, ekstremizmu ta nelehalnii mihratsii v suchasnykh umovakh: stan, problemy ta perspektyvy: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Dnipro, 28 zhovt. 2016 r.). Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2016. 356 s. <https://dduvs.in.ua/wp-ntent/uplocoads/files/Structure/library/student/20161103.pdf>

25. Chomu IDIL prodovzhuie isnuvannia: terorysty buduut mediaimperiiu. 2020. 24 Kanal. https://24tv.ua/idil-teroristi-zalyakuyut-svit-cherez-media-ta-sotsmere_zhi_n1429314

26. Shcho take PR? Slovnyk terminiv. <https://pr-portal.com.ua/slovnyk>

27. Shcho take sotsialni media? (2019). Gadget-info. <https://uk.gadget-info.com/43430-what-is-social-media>

276 — 28. Amarasingham, Amarnath, Shiraz Maher, and Charlie Winter. (2021). «How Telegram Disruption Impacts Jihadist Platform Migration. Full Report. Centre for Research and Evidence on Security Threats (CREST), January 2021. <https://crestresearch.ac.uk/resources/how-telegram-disruption-impacts-jihadist-platform-migration/>

29. Akhundova, Gulnara, and Emma Lygnerud Boberg. (2021). «The right to know and the duty to protect: terrorism and the media». International Media Support (IMS). 25.01.2021. <https://www.mediasupport.org/blogpost/the-right-to-know-and-the-duty-to-protect-terrorism-and-the-media/>

30. Bloom, Mia. (2017). «Islamic State Messaging On Telegram». Crest Security Review. Centre for Research and Evidence on Security Threats. Summer 2017. <https://crestresearch.ac.uk/comment/islamic-state-messaging-telegram/>

31. Borelli, Marguerite. (2021). «Social media corporations as actors of counter-terrorism». SAGE Publishing. 08.2021. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/14614448211035121#con>

32. Clarke, Colin P. (2022). Five Trends Driving the Future of Terrorism. Foreign Policy Research Institute. 02.09.2022. <https://www.fpri.org/article/2022/09/five-trends-driving-the-future-of-terrorism/>

33. Europol. (2022). Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg Online Jihadist Propaganda 2021 in review, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022. 50 p. <https://www.europol.europa.eu/cms/sites/>

default/files/documents/Online_Jihadist_Propaganda_2021_in_review.pdf

34. From traditional to online media: Best practices and perspectives/ Ed. By M. Stone; Vienna: OSCE Representative on Freedom of the Media, (2013). 126 p. The Representative on Freedom of the Media. Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE). <https://www.osce.org/files/f/documents/5/b/102311.pdf>

35. Gambhir, Harleen. (2016). The Virtual Caliphate ISIS's Information Warfare. The Institute for the Study of War, December 2016. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/ISW%20The%20Virtual%20Caliphate%20Gambhir%202016.pdf>

36. Global Internet Forum to Counter Terrorism (GIFCT).(2022). <https://gifct.org/>

37. Global Terrorism Index (2020). Measuring the Impact of Terrorism. Institute for Economics & Peace. Sydney, November 2020. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-2.pdf>

38. Global Terrorism Index (2022). Measuring the Impact of Terrorism. Institute for Economics & Peace. Sydney, March 2022. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2022/03/GTI-2022-web-09062022.pdf>

39. Haroro, J. Ingram. (2016). « How ISIS survives defeat: propaganda and decisive minorities». Oxford Research Group. 26.09.2016. <https://sustainablesecurity.org/2016/09/26/how-isis-survives-defeat-propaganda-and-decisive-minorities>

40. Hoffman, Bruce. (2006). The Use of the Internet by Islamic Extremists. RAND Corporation. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/testimonies/2006/RAND_CT262-1.pdf

41. Hoffman, Shelby. Terrorism and the Media: How ISIL Benefits from news Coverage. Institute for Economics. <https://www.visionofhumanity.org/media-coverage-and-terrorism/>

42. Isis' new magazine Rumiya shows the terror group is 'struggling to adjust to losses'. (2016). The Independent. 06.09.2016. <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-propaganda-terror-group-losses-syria-iraq-a7228286.html>

43. Jenkins, Brian Michael. (2006). Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy Strengthening Ourselves. RAND Corporation. <https://www.rand.org/pubs/monographs/MG454.html>

44. Malm, Sara. (2017). «Flames of War: ISIS threatens attacks on the US in latest propaganda video where they continue to insist that they were behind Las Vegas shooting». MailOnline. 30.11.2017. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-5132459/ISIS-threatens-attacks-new-propaganda-video.html>

45. Mercy Corps. (2019). The Weaponization of social media. How social media can spark violence and what can be done about it. November, 2019. https://www.mercycorps.org/sites/default/files/2020-01/Weaponization_Social_Media_FINAL_Nov2019.pdf

46. Readout of the Meeting of the Small Group of the Global Coalition To Defeat ISIS in Jordan. (2017). Media Note Office of the Spokesperson. 16. 11.2017. <https://theglobalcoalition.org/en/readout-meeting-small-group/>

47. Shehabat, Ahmad, and Teodor Mitew. (2018). «Black-boxing the Black Flag: Anonymous Sharing Platforms and ISIS Content Distribution Tactics». Perspectives on Terrorism Vol. 12, No. 1 (February 2018): 81-99.

278 48. Social media. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/topic/social-media>

— 49. Social media. Merriam-Webster, Incorporated. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/social%20media>

50. Social media. The Cambridge Dictionary. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/social-media>

51. Walsh, Shelley. (2022). «What Is Social Media?». Search Engine Journal. 18.08.2022. <https://www.searchenginejournal.com/social-media/>

52. Weimann, Gabriel, and Asia Vellante. (2021). «The Dead Drops of Online Terrorism». Perspectives on Terrorism 15, No. 4 (August 2021): 39-53. : <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27044234>

53. Winter, Charlie. (2017). «Media Jihad: The Islamic State's Doctrine for Information Warfare». The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR), 2017. <https://icsr.info/wp-content/uploads/2017/02/ICSR-Report-Media-Jihad-The-Islamic-State%E2%80%99s-Doctrine-for-Information-Warfare.pdf>

54. Winter, Charlie. (2017). «The ISIS Propaganda Decline». The International Centre for the Study of Radicalisation (ICSR). 23 March 2017 <https://icsr.info/2017/03/23/isis-propaganda-decline/>

55. BBC News. (2006). «The US is losing the propaganda war against al-Qaeda and other enemies, defence chief Donald Rumsfeld has said». 17.02.2006. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4725992.stm>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.279-297>

УДК: 07+316.372.4]:323.26/.27(5-15+6-17)”2010/...”

© Іванна Макух-Федоркова¹

© Богдана Вовк²

ВПЛИВ НОВИХ МЕДІА І СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ «АРАБСЬКОЇ ВЕСНИ»

У статті розкривається хвиля революційних виступів, яка була спрямована на повалення диктаторських режимів і орієнтована на демократичні перетворення, під назвою «Арабська весна» чи Twitter/Facebook-революції. Аналізуються причини, передумови та фактори формування революційних ситуацій в країнах арабського світу, а також досліджена природа та особливі риси революційних рухів. Визначено значення інформаційних технологій і вплив соціальних мереж на режимні трансформації та процеси суспільного розвитку у країнах арабського світу. Розкрита оцінка ролі молодіжного фактору у розгортанні протесанної діяльності в ході революційних подій в країнах арабського Сходу.

279

Ключові слова: «арабська весна», Twitter/Facebook-революції, протестні рухи, нові медіа, соціальні мережі, Інтернет-технології, «арабське пробудження».

The Influence of New Media and Social Networks on the Revolutionary Events of the «Arab Spring»

The article reveals a wave of revolutionary speeches, which was aimed at overthrowing dictatorial regimes and aimed at democratic transformations, called the «Arab Spring» or Twitter/Facebook revolutions. The

¹ Кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій, факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: i.makuch-fedorkova@chnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2198-8727>.

² Магістр кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій, факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, E-mail: vovk.bohdana@chnu.edu.ua

reasons, prerequisites and factors of the formation of revolutionary situations in the countries of the Arab world are analyzed, as well as the nature and special features of revolutionary movements are investigated. The importance of information technologies and the influence of social networks on regime transformations and processes of social development in the Arab world are determined. The evaluation of the role of the youth factor in the deployment of protest activities during the revolutionary events in the countries of the Arab East is revealed.

Keywords: «Arab Spring», Twitter/Facebook revolutions, protest movements, new media, social networks, Internet technologies, «Arab Awakening».

Постановка проблеми. Арабський Схід тривалий період своєї історії характеризувався стійкістю авторитарних режимів, які чинили спротив реформам та радикальним змінам у регіоні. Масові протестні рухи, що охопили в 2010-2011 рр. регіон Близького Сходу та Північної Африки, торкнулися цілої низки країн: Туніс, Єгипет, Алжир, Марокко, Йорданію, Ірак, Ємен, Бахрейн, Судан, Ліван, Сирію, Лівію. Спроби проведення антиурядових виступів мали місце у Кувейті та в Саудівській Аравії. Ця хвиля революційних виступів була спрямована проти диктаторських режимів і орієнтована на демократичні перетворення, отримала назву «Арабської весни» та Twitter/Facebook-революції.

Актуальність дослідження визначається необхідністю ґрунтовного теоретичного аналізу ролі інформаційно-комунікаційних технологій та впливу соціальних мереж на режимні трансформації та процеси суспільного розвитку у країнах арабського світу. Одну з ключових ролей у розповсюдженні та перебігу даного процесу відіграли нові медіа, представлені цифровими комунікаційними технологіями на базі супутникового телебачення, комп'ютерів та мобільних телефонів, що розвиваються з використанням мережі Інтернет та дозволяють дедалі більшій кількості людей брати участь у соціальному та політичному житті, знижуючи ефективність традиційних медіа (газет, журналів, радіо та телебачення) як інструментів суспільної мобілізації. Технологічний розвиток на початку ХХІ століття також сприяв появі нових акторів публічної політики, призвів до трансформації еліт та визначив основні напрямки розгортання близько-східних протестів. Доступ до величезних об'ємів інформації дав

можливість не тільки висловлювати свою позицію, але й здійснювати колективні дії як в межах близькосхідного регіону, так і в загальносвітовому масштабі. Більше того, вивчення фактору соціальних мереж у розгортанні та організації революційних рухів «Арабської весни» набуває особливого значення у питаннях забезпечення державної безпеки та підсилюється ще більшим інтересом в умовах розвитку нових форм медіа-активності, взаємодії суб'єктів соціальної діяльності та взаємовпливів внаслідок політичних протестів.

Зважаючи на актуальність дослідження, *метою* статті є вивчення ролі інформаційно-комунікаційних технологій у розгортанні революційних подій в арабському світі під час «Арабської весни», а також з'ясування впливу соціальних мереж на режимні трансформації як вагомого фактору глобальної політики у країнах Арабського Сходу.

Виклад основного матеріалу. «Арабська весна» дійсно є багаторівневим явищем у сучасній системі міжнародних відносинах, хоча існують і деякі регіональні (локальні) особливості, що стосуються як причин, так і самого ходу та наслідків революційних подій у різних країнах Близького Сходу та Північної Африки. Причини революційних подій в цьому регіоні мають як внутрішній, так і зовнішній характер. Разом з тим, у кожній країні вони були обумовлені специфікою історичного розвитку, політичною, релігійною та соціально-економічною ситуацією. Щодо основних внутрішніх чинників, то варто виокремити наступні: соціальні проблеми, безпрецедентна корупція, високі ціни на продукти харчування, бідність, різке зростання чисельності населення та високий рівень безробіття. Більше того, на загострення ситуації в даному регіоні вплинули і політичні суперечності, а саме, монополізація влади старих правлячих режимів і спроба передати владу по спадковості, відсутність реальної політичної конкуренції на партійному рівні, заборона на діяльність опозиційних партій, кількісна перевага представників правлячої партії у законодавчій гілці влади. При цьому спостерігалася жорстока політика правлячого режиму, яка проявлялась у придушенні інакомислення, зловживання владою з боку спецслужб та фальсифікації виборів. Вплив правлячих еліт на обмеження ролі збройних сил у житті суспільства (характерно для Лівії та Єгипту). В ході розгортання подій саме позиція армії проявилась у відмові стріляти у демонстрації та призвела до падіння режиму Х. Мубарака, а у Лівії нездатність збройних сил чинити опір повстанцям, послужила причиною повалення

М. Кадаффі. Ще однією групою причин стали релігійні конфлікти, міжплемінне і міжкланове протисторство. Кланово-племінні протисторччя проявились у боротьбі за доступ до економічних (боротьба за контроль над видобутком нафти й газу і перерозподіл доходів від їх продажу) і політичних ресурсів.

Разом з тим, варто виділити зовнішні фактори, що вплинули на початок і хід революційних подій. США підтримали діяльність опозиційних рухів у Сирії, Лівії та Єгипті. Дослідження публічної дипломатії США засвідчують, що більшість проектів ставили перед собою мету поширення ліберальної політичної культури серед арабської молоді. Уряд США на початку революцій не ставив собі за мету повалення режимів у арабському світі, однак в результаті цих подій певним чином еволюціонувала структура арабського суспільства, бо зросла політична активність ліберально налаштованої арабської молоді. США і Катаром розширилися сфери впливу підконтрольних засобів масової інформації й надання інформаційної підтримки опозиційним рухам.

282

— Події, які відбулися в 2010 році у багатьох державах Північної Африки і Близького Сходу, привернули увагу не тільки політично активного населення цих країн, але і всього світового співтовариства. Визначальну роль в цих конфліктах відіграли соціальні мережі та нові медіа. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій на початку XXI століття сприяв конвергенції онлайн-і офлайн-просторів, що підвищило роль та значення нових медіа як сукупності інформаційно-комунікаційних платформ та інструменту публічної політики. Відбулась фактична інтеграція онлайн-простору та публічного соціально-політичного простору на основі застосування технологій Web. 2.0 (блогів та відео-блогінгу, вікі-проектів, соціальних мереж) та Web. 3.0 (нових інформаційних платформ, що редагуються професіоналами та наповнюються якісними послугами та інформацією).

Протестувальники в Тунісі, Єгипті, Ємені, Бахреїні, Сирії були організовані, хоча і не об'єднані навколо традиційних політичних організацій, проте виступали у коаліції мереж, які були свого роду неформальними партіями. Децентралізований характер нових медіа позначився на характері керівництва чи координації арабськими повстаннями. Замість одного революційного центру, яким історично могла виступати група політиків чи військових, підпільна революційна партія тощо, у цифровому просторі створювалися численні

центри, роботу яких координували діджерати чи неформальна еліта цифрового онлайн простору, що перебуває на вістрі цифрової революції у тій чи іншій країні (Postill J., 2016). В результаті лідери країн, в яких відбувалася «Арабська весна», прагнучи придушити масові демонстрації або повстання, що започаткували, завдавали удару по учасникам даних акцій, практично не торкаючись діджератів, яких було досить складно виявити і придушити внаслідок їх численності та розосередженості на території різних держав. Таким чином, усуваючи наслідки, ці лідери не могли подолати їхню спрямовуючу силу або вчасно перехопити управління мізками та настроями людей.

Повстання в арабських країнах не були результатом діяльності певних політичних лідерів, що спиралися на політичні рухи чи партії, їх запускали в основному діджерати, які часто не були інтегрованими в партійно-політичну систему. Тому вся інформація швидко поширювалися насамперед серед молоді. При цьому якби повстаннями керували певні лідери або їхня кількість була невеликою, то вони були б ідентифіковані від самого початку, і політичним лідерам Тунісу, Єгипту, Ємену та інших країн було б легше їх придушити. Дані повстання стали можливі багато в чому завдяки поширенню цифрових технологій серед населення. Роль політичних ідеологій та політичних партій у цьому процесі була зведена до мінімуму. Навіть ісламісти, будучи організованою та ідеологічно оформленою політичною силою в Єгипті та Тунісі, на першому етапі протестних виступів не могли ними управляти, оскільки не до кінця розуміли або не могли оперативнo адаптуватися до вимог «революційних» мас, які діяли багато в чому внаслідок запуску конкретних інформаційних приводів.

Керівництво або координація повстаннями відбувалося на рівні інформаційних мереж, які направляли людей на конкретні дії у відповідь на ту чи іншу подію, висвітлення якої у негативному ключі відіграло мобілізаційну роль та виводило людей на вулиці та площі. Ці повстання, які починалися як масові демонстрації, стали прикладом переходу ненасильницьких форм політичного протесту на стадію збройного повстання, захоплення органів державної влади й, часом, громадянської війни. При цьому об'єктивними причинами початку повстання могли бути соціально-економічна криза в країні, високий рівень безробіття та корупція, соціальна несправедливість, а суб'єктивними – жорстокість дій політичної влади, представни-

ків силових органів, резонансні порушення прав людини тощо. При цьому в умовах відсутності єдиної спрямовуючої сили цілі повстання могли змінюватися в процесі його протікання – від покращення економічних та соціальних умов життя, дотримання прав людини, демократизації політичної системи та проведення нових виборів до зміни режиму. У зв'язку з тим, що організація та координація протестів ґрунтувалася на використанні сучасних інформаційних технологій та соціальних мереж, революційні події називали «Твітерна революція», «Революція 2.0».

Успішним і спільним досвідом було те, що в ході «Арабської весни» інструментом комунікації була арабська мова, за допомогою якої формувалася однакові гасла і тактика в різних країнах.

284

Перші протести через Facebook були організовані у Тунісі, очолили його туніські музиканти-репери. Одним із ініціаторів демонстрацій у Єгипті 25 січня стала Facebook група «Ми всі Халед Саїд», названа на честь молодого чоловіка – жертви свавілля поліції (Moustafa H., 2014). Її заклики до протесту були підтримані «Рухом 6 квітня», а також молоддю Братів-мусульман, правозахисниками та просто пересічними громадянами. В результаті, напередодні масових демонстрацій 25 січня на вулицях Єгипту сформувався потужний набір різних мереж і груп протесту. Так, багато єгипетських революціонерів брали за основу досвід туніських «колег», обмінювалися у просторі нових медіа своїм досвідом. Наприклад, викладаючи фотографії у Facebook, на яких схематично було зображено респіратор, що складався з декількох шарів хустки з загорнутими в нього нарізаним луком, туніські революціонери у такий спосіб інформували єгипетських революціонерів. Адже на площі Тахрір вони протистояли силам єгипетської поліції, яка була спрямована туди за дорученням президента Хосні Мубарака. Комунікація через Facebook активно використовувалась і сирійською опозицією, яка намагалась скопіювати успішні навички єгипетських революціонерів (Moustafa H., 2014). Така ж ситуація була і в Бахрейні, де ініціаторами повстання теж стали Facebook-активісти.

Таким чином, Facebook став майданчиком співпраці між революціонерами двох країн, до досвіду яких надалі зверталися арабські революціонери з інших країн. Більше того, молоді єгипетські і туніські активісти навіть проводили спільні мозкові штурми, в ході яких удосконалювалася тактика застосування технологій повстання,

давалися практичні поради щодо захисту від гумових куль і способів зведення барикад.

Слід зазначити, що революція в Тунісі була багато в чому заснована на використанні Twitter, що дозволяє в режимі реального часу висвітлювати ті чи інші події набагато оперативніше, ніж телебачення, радіо чи газети, чи то акт самоспалення туніського торговця фруктами Мохаммеда Буазізі, з якого почалися масові заворушення, або втеча з країни президента Тунісу Зін ель-Абідіна Бен Алі. Повідомлення в Twitter про успіхи революції в Тунісі швидко підхоплювалися єгипетськими діджерами, посилюючи протест у Єгипті. Таким чином, нові медіа виконували одну з головних функцій – підтримували масові протестні настрої та виводили людей на вулиці та найбільші міські площі.

Молодь стала основною рушійною силою «Арабської весни», бо є найбільш обізнаною в інформаційних технологіях. Більше того, нові медіа, по суті, відкрили можливість для участі у повстаннях арабських жінок, яке не розглядалося як порушення традиційних соціальних норм в арабських країнах. Багато з них стали діджерами, які працювали як цивільні журналісти і стали ключовими джерелами новин для протестувальників на вулицях, тоді як традиційні ЗМІ залишалися під контролем чинної влади.

Загальною рисою, що дозволяє говорити про єдність тактики протестувальників у ході подій «Арабської весни», став заклик за допомогою нових медіа виходити на центральні площі як трибуни протесту. Площа Тахрір в Єгипті, Авеню Хабіба Бургіби в Тунісі, Перлінна площа в Бахрейні та інші знакові місця. Людям рекомендували зосереджуватися в мечетях і після п'ятничної молитви прямувати на столичну площу, а в інших містах – на найближчу до мечеті площу. Центральне значення цих просторів для спілкування великої кількості людей та підтримки протестних настроїв у арабському світі значною мірою полягало у прориві інформаційної блокади та нівелюванні традиційних засобах масової інформації, які прагнули дати іншу інформаційну картинку і не допускати розростання протесту. Спочатку події «Арабської весни» для міжнародного співтовариства стали несподіванкою, оскільки народні повстання в Тунісі, Єгипті, Бахрейні, Лівії та Сирії, не вкладалися в рамки уявлень про неготовність та несприйнятливості цих держав до демократичних перетворень. Більше того, несподіванкою став факт того, що революціонери

почали досить ефективно використовувати нові інформаційно-комунікаційні технології, незважаючи на те, що у їхніх країнах вони розвивалися недостатньо активно. Також дивовижною стала широта та глибина участі молодих арабських жінок у публічному просторі як онлайн, так і безпосередньо на вулиці під час «Арабської весни», незважаючи на те, що в цих державах жінки традиційно відігравали меншу роль у публічній сфері, ніж чоловіки.

286 — Слід зазначити, що протягом двох десятиліть в арабських країнах відбувалася революція у сфері розвитку засобів масової інформації. Цей процес розпочався з розвитком в арабських країнах супутникових інформаційних та телевізійних мереж. Медійна революція дозволила сформуванню новий арабський громадський простір, у якому дискусії та обмін думками стали нормою, оскільки розмивався владний контроль над потоком інформації серед населення. Точкою відліку цієї медійної революції можна вважати 1 листопада 1996 р., коли Катар запустив міжнародну телекомпанію Аль-Джазіра (Our Story is Telling), яка зберігає свою незалежність у сфері редакційної політики від уряду цієї країни, незважаючи на переважно державне фінансування. У своїх інформаційних програмах Аль-Джазіра охоплює основні події на Близькому Сході та у світі у доступній для широкої арабської аудиторії формі. Сам формат 24-годинної подачі новин виявився новим як для арабських ЗМІ, так і арабських споживачів новин. Охопивши близько 43 млн. телеглядачів по всьому світу до 2011 року, Аль-Джазіра надала можливість арабським телеглядачам у рамках телевізійних ток-шоу брати участь в обговоренні політичних, соціальних та культурних питань, які раніше вважалися табу в арабському світі, а також створила ширше охоплення міжнародного інформаційного порядку денного, знизила інформаційний розрив між арабськими урядами та населенням. Аль-Джазіра відіграла важливу роль у руйнуванні більшої частини владних медійних заборон на обговорення чутливих та критичних питань, таких як ісламський фундаменталізм, демократія в арабському світі (або її відсутність), американський вплив на деякі арабські уряди, права людини. Однак, варто зазначити, що Аль-Джазіра втратила близько 86% своєї глядацької аудиторії внаслідок одностороннього висвітлення подій «Арабської весни», що відображало в значній мірі національні інтереси Катару та США, інформаційної підтримки революційних проце-

сів у Єгипті, Лівії, Сирії та Саудівської Аравії, ігноруванням подій, що відбуваються в Бахреїні (Чмеленко Ю., 2013).

Разом з тим, на фоні розвитку супутникового телебачення та нових міжнародних телекомпаній в Арабському світі важливо відзначити роль нових медіа у протестній активізації арабської молоді. Сам термін «нові медіа» стосується всіх форм інтерактивних інформаційних зв'язків, які використовують як перше та друге покоління Інтернет-технологій. У той час як New Media 1.0 (технології Web 1.0 і Web 2.0) включають в себе електронну пошту, чати, пошукові системи, а також форуми, New Media 2.0 (технології Web 2.0 з переходів до технологій Web 3.0) включає бездротові Інтернет-технології, реалізовані на таких платформах як Facebook, YouTube, Twitter, Myspace, WhatsApp, RSS-канали, обмін текстовими повідомленнями, блоги, вікі-проекти та ін., які зробили контент користувача невід'ємною частиною процесу спілкування в Інтернеті. Вони дозволили користувачам-аматорам та користувачам-професіоналам створювати та змінювати зміст та ділитися ним з іншими, використовуючи відносно прості інструменти, які часто недорогі чи безкоштовні, посилюючи інтеграцію онлайн- та офлайн-світів.

287

Незважаючи на те, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. в арабських країнах активно розвивалося супутникове телебачення, відбувалося становлення незалежної телевізійної журналістики, ключове значення у сфері впровадження глобальних інформаційно-комунікаційних технологій мало підключення арабського світу до Інтернету. Так у 1991 р. Туніс став першою арабською країною, що підключилася до Інтернету. Другою країною став Кувейт, підключення якого до мережі сталося 1992 року. У 1993 році Єгипет та Об'єднані Арабські Емірати також підключилися до мережі Інтернет, а Йорданія – у 1994 році. При цьому в Тунісі, Лівії, Єгипті та Ємені, уряди яких були повалені в ході «Арабської весни», відсоток Інтернет-користувачів серед населення виявився істотно нижчим, ніж у країнах-лідерів за цим показником в арабському світі (Percentage of Individuals). Це дозволяє говорити про те, що кількісні показники розповсюдження мережі Інтернет не відігравали вирішальної ролі в процесах активізації арабської молоді, важливішим став фактор спрямованого використання нових медіа в соціально-економічне середовище арабського суспільства, що посилювалося серією антиурядових інформаційних приводів.

Однак у Сирії, наприклад, навіть наприкінці 1990-х років було лише дві точки доступу до Інтернету: Американський культурний центр та Сирійська інженерна асоціація, розташовані в Дамаску. Коли Башар Аль-Асад став президентом Сирії, доступ до Інтернету був суттєво розширений. До цього багато сирійців отримували доступ в Інтернет через телефонні лінії Лівану та Йорданії. У Саудівській Аравії в цей час також було поширено практику доступу до Інтернету через телефонні лінії Бахрейну. Однак згодом в арабських країнах доступ до Інтернету почали надавати місцеві Інтернет-провайдери, що сприяло швидкому зростанню кількості Інтернет-користувачів у спільній частці населення. Одним із парадоксів розвитку нових медіа, пов'язаних із поширенням мережі Інтернет, було те, що вони серйозним чином вплинули на активізацію протестних дій, зокрема молоді, при цьому в Єгипті розширення доступу до нових медіа стало результатом зусиль уряду Мубарака. Так, починаючи з кінця 1990-х рр., єгипетський уряд ініціював проекти щодо безкоштовного доступу та розширення центрів громадського доступу до мережі Інтернет. В результаті влітку 2010 року через соціальну мережу Facebook свої дії координували понад 90 тисяч протестувальників у Єгипті, а загальна аудиторія цієї соціальної мережі, мобілізована активістами, становила понад 2 млн. осіб лише в самому Єгипті (Михайлов А.).

Той факт, що більшість арабських революціонерів освоїли та успішно використовували два покоління Інтернет-технологій, зовсім не означає, що ці технології сприяли поширенню серед них демократичних цінностей. Нові медіа дозволили багаторазово посилити ефект причетності чи співчуття тієї чи іншої події, наприклад, щодо акту самоспалення туніського вуличного торговця Мохаммеда Буазізі 17 грудня 2010 року, який став першим тригером не тільки для туніської революції, але й для повстання в сусідньому Єгипті, де подібним тригером стало розміщення в мережі інформації про вбивство відомого блогера та борця з корупцією у правоохоронних органах Халеда Саїда. Більше того, нові медіа сприяли розростанню ефекту революційного доміно у всьому арабському світі.

Нові медіа, зокрема, Facebook апелювали політичні події до особистого досвіду, який доводилось переживати. Інформація про Халеда Саїда або Мухаммеда Буазізі, розміщена через мобільні телефони на сторінці в Facebook, швидко ретранслявали мільйони користува-

чів, нівелюючи і знижуючи достовірність інформації, яку подавала офіційна влада. Коли політична подія завдяки новим медіа відчувалася на особистому рівні, багаторазово підвищувався рівень залученості – як на емоційному, так і на фізичному рівні, зростав рівень традиційної та електронної політичної участі.

Нові медіа стали альтернативою традиційним засобам масової інформації. Використання цього інструменту дозволило сфокусувати увагу світової спільноти, зокрема, глобальних медіа, до подій «Арабської весни». Слід зазначити, що революційні активісти використовували нові медіа, щоб ініціювати та організувати широкий спектр дій у рамках громадянської непокори, що включає створення наметових містечок на центральних площах, проведення сидячих демонстрацій, масових мітингів та акцій пішої ходи. Платформи соціальних мереж були використані у реалізації колективної діяльності, сприяли формуванню почуття спільності та колективної ідентичності серед незадоволених груп молоді, розширюючи локалізовані політичні простори, встановлюючи зв'язки з іншими групами активістів, надаючи суспільний резонанс своїм особистим чи груповим образам та отримуючи підтримку з боку регіональних, і глобальних медіа-спільнот. Так, анонімний єгипетський активіст опублікував 25 січня 2011 року у Facebook інформаційне повідомлення про проведення «Дня гніву» в Єгипті, що фактично стало початком єгипетської революції. Арабська молодь стала використовувати Facebook для організації та планування протестів, Twitter для їх координації, а YouTube, щоб продемонструвати світові подієвий відеоряд, у тому числі в режимі прямої трансляції (Paul I., Zlutnick D., 2012).

289

«Арабська весна» сприяла популяризації уявлень про вклад нових медіа в протестну активність, проте систематичні дослідження такого вкладу практично не проводилися. Безумовно, успішне застосування протестуючими технологій нових медіа в арабських країнах призводило до зародження громадського протесту. Проте, надалі процеси самоорганізації дозволяли протестувальникам обходитися без використання нових медіа, особливо коли Facebook та Twitter стали контролюватись силами безпеки. Соціальні структури, що сформувалися на різних платформах нових медіа, зберігали свою стійкість і в умовах відключення мережі Інтернет.

Використання технологій нових медіа дозволяло оперативнo мобілізувати індивідів у великі соціальні мережі та здійснити політичні

дії з великою швидкістю, у немислимому до цього – національному чи навіть регіональному масштабі. Нові медіа стали інструментом, який дозволив громадським рухам досягти своєї мети.

Разом з тим, арабські революції відбувалися багато в чому за рахунок традиційних форм політичної організації, загострення існуючих у суспільстві протиріч та проблем задовго до появи нових медіа, які лише надали цьому процесу більшої швидкості та ширшого охоплення учасників. Так, у Єгипті лише за перше десятиліття XXI століття відбулося близько 3000 протестів робітників без значного застосування нових медіа.

290 — Дія того, щоб дослідити роль, яку нові медіа відіграли під час «Арабської весни», Філіп Говард у рамках проекту з інформаційних технологій та політичного ісламу в 2011 р. сформував базу даних з Twitter за допомогою служби архівації TwapperKeeper, в рамках якого проаналізував потік твітів по 5 країнах – Алжиру, Єгипту, Тунісу, Марокко та Ємену. Зокрема було проаналізовано близько 3,1 млн. твітів 2011-2012 років (Howard P., Duffy A., 2011). Здійснений аналіз дозволив досить точно реконструювати роль Twitter під час революції у Тунісі. Так, роль блогів у Тунісі полягала у тому, що туніська блогосфера виступала простором для відкритого політичного діалогу щодо проблем корупції та можливості політичних змін. Аналіз ролі Twitter у Єгипті на основі 2 мільйонів твітів дозволив зробити висновок, що Twitter став інструментом ретрансляції успішного досвіду протестної мобілізації населення між країнами регіону. Вивчення масиву даних із Facebook дозволив виокремити роль цієї соціальної мережі в Єгипті, яка полягала у здійсненні функцій центрального вузла у мережі політичного невдоволення. YouTube в ході протестної активності в різних арабських країнах дозволив громадянським журналістам за допомогою камер мобільних телефонів транслювати історії про те, що традиційні засоби масової інформації не змогли або не захотіли показати через тиск держави. Таким чином, нові медіа стали форумом для формування політичних дискусій, участь у яких була безпечною, швидкою та здійснювалася на віддаленій відстані, створюючи публічний онлайн-простір з революційним контекстом і тим самим відкриваючи шлях для роботи по-революційному налаштованих активістів.

Варто зауважити, що дослідження К. МакГерті та інших науковців доводять вплив революційних подій «Арабської весни» на процеси

самоідентифікації «про те, що нові медіа сприяли формуванню нових соціальних ідентичностей (McGarty С., Thomas Е., 2014). Простеживши поширення між користувачами YouTube відео самоспалення Буазізі в Тунісі, вони продемонстрували як відбувається процес самоідентифікації користувачів мережі щодо даного мережного контенту, а також ширше щодо діяльності органів державної влади. При цьому швидкість формування нових ідентичностей значно перевищила аналогічний показник у рамках традиційних медіа.

У свою чергу, аналіз географії поширення хештегів, пов'язаних з революцією в Єгипті та громадянською війною в Лівії, дозволило краще зрозуміти роль нових медіа під час «Арабської весни». Зокрема, аналіз інформації про користувачів Twitter, які використовували хештег #Егупт у 2011 р., засвідчив, що він поширювався приблизно в рівних частках (по 40%) англо- та арабомовними користувачами. Наступне моніторингове дослідження охопило 7,5 млн. твітів під хештегом #Егупт, дало можливість зробити висновок про те, що початковий інтерес до цієї теми був ініційований в рамках глобальної англомовної аудиторії, а потім вже змістився на рівень регіону Близького Сходу і самого Єгипту. У міру того, як революційна активність сходила нанівець, даний хештег ставав усе більш локалізованим серед єгипетських Інтернет користувачів.

Даючи оцінку географії 5,3 млн. твітів, що містять хештег #Libya, можна стверджувати, що лише 20% з них були написані арабською мовою, а понад 70% – англійською. Введені в 2011 р. режимом М. Каддафі тимчасові обмеження на доступ до Інтернету знизили кількість твітів арабською мовою, але їхня кількість швидко відновилася після повалення режиму. Твіти арабською мовою під хештегом #Libya склалися в основному з твітів, автори яких знаходилися поза межами Лівії, включаючи лівійських мігрантів у західних країнах, на відміну від ситуації з твітами арабською мовою під хештегом #Єгипт, які поширювалися в основному самими єгиптянами (Bruns А., Highfield Т., Burgess J., 2013).

Незважаючи на очевидне залучення нових медіа до протестної діяльності в ході «Арабської весни», без достатньої кількості емпіричних досліджень їх роль і значення можуть недооцінюватися. При цьому існує низка проблем у царині дослідження ролі та значення нових медіа в ході протестної активності, пов'язаних зі значною швидкістю поширення інформації та розвитком Інтернет-техноло-

гій, точністю вимірювань інформаційних обмінів у реальному масштабі часу, співвідношенням між офлайн та онлайн-подіями, зміною характеристик та функціональності платформ нових медіа, можливістю архівації та структурування масивів даних, що циркулюють за різними платформами нових медіа. Вирішення цих проблем можливе на шляху вдосконалення інструментів збирання та аналізу сукупного масиву даних, що передається користувачами з використанням нових медіа. Незважаючи на те, що цю інформацію часто можна знайти за короткі періоди часу за багатьма платформами, у тому числі за допомогою потокового інтерфейсу та іншого програмного забезпечення, це не дає можливості відстеження всього масиву та всіх типів даних.

292
— Низка інформаційних інструментів і додатків частково вирішують проблеми вивчення ролі та значення нових медіа в ході протестної активності: Tweekdeck і Topsy підтримували інформаційний пошук по блогах, Twitter та різних соціальних мереж, TwapperKeeper дозволяє відстежувати статистику хештегів у Twitter, HootSuite сервіс статистики Google Analytics та графіки твітів, TwitterTimes здійснює фільтрацію шуму, Trendistic відстежує ретвіти популярних повідомлень різними користувачами, Tlists підтримує пошук та створення списків популярних тем, MapMash.in підтримує моніторинг ключових слів та словосполучень, які використовують користувачі в твітах та TwtPoll дозволяють швидко створювати опитування та систематизувати звітну інформацію, у тому числі на основі Twitter.

Важливим аналітичним завданням є зіставлення різних платформ нових медіа, з погляду їхньої ролі та значення в ході здійснення протестних акцій. Це ускладнює процедуру збору цифрових даних, вимагаючи запровадження відповідних показників значущості та популярності кожної платформи в залежності від етапу розвитку протестних акцій та інших факторів, включаючи соціокультурну специфіку тієї чи іншої країни. Більше того, багато програм для обміну текстовими повідомленнями, включаючи WhatsApp, Telegram, Viber та інші працюють із застосуванням технологій шифрування, створюючи можливість користувачам спілкуватися безпосередньо особисто або у невеликих групах, не розміщуючи дані повідомлення в публічному інформаційному середовищі. Зміст і пов'язані з ними метадані, як правило, недоступні для публічного доступу, що робить їх аналіз практично неможливим. Найчастіше, дослідникам дово-

диться покладатися на зміст загальнодоступних платформ, таких як YouTube, Facebook, Twitter, Instagram, Ask.fm та інші. Зазначені сайти нових медіа дозволяють збирати великі обсяги даних, незважаючи на відмінності у доступі до їхнього контенту. Наприклад, Twitter дозволяє отримати доступ до змісту твітів та їх метаданих через їх API. Реєстрація розробників і ключі автентифікації легко доступні і дозволяють дослідникам збирати дані через потокове, так і через пошукове API. Зміст твіттів, географічне положення відправника, його передплатники та інша інформація може бути зібрана або в режимі реального часу та потокової передачі інформації, або на основі аналізу певного часового інтервалу. Так, додаток Twitter API надається самим Twitter для використання у зовнішніх програмних продуктах, включаючи можливість отримання своїх та чужих стрічок твіттів, додавання нових твіттів, видалення та оновлення старих записів, отримання відповідних за вказаними параметрами твіттів, списків читачів та їх друзів. Платформи таких нових медіа як Facebook, YouTube та Instagram менш корисні та не забезпечують таких же гнучких можливостей. Більшість їхнього вмісту може бути зібрана вручну.

293

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок, варто зазначити, що під час розгортання «Арабської весни» нові медіа виступили одним із ключових інструментів публічної політики та факторів соціально-політичної трансформації публічного простору у низці арабських держав. Найбільш переконливою ознакою Арабської весни стала значна активізація такої соціальної групи як арабська молодь, яка включилася до процесів публічної політики як онлайн – у мережі Інтернет, і офлайн – на вулицях і площах. «Арабська весна» стала найзначнішою історичною зміною в арабському світі, багато в чому завдяки появі глобально зорієнтованого арабського покоління, яке використовує свої акаунти в нових медіа для вибудовування горизонтальної транснаціональної комунікації зі значимих для них соціально-політичних питань.

Незважаючи на те, що нові медіа не зробили арабську молодь більш схильною до демократії у довгостроковому вимірі, своєю появою вони допомогли молодим активістам і революціонерам звільнитися від контрольованих державою засобів масової інформації. Доступність нових медіа дозволила діджератам, радикалам-революціонерам та їхнім численним прихильникам дуже ефективно координувати дії учасників протестів, а також ділитися своїм досві-

дом, успіхами та проблемами зі своїми «колегами» з інших арабських країн, минаючи національні кордони. Внаслідок події «Арабської весни», що розгорталися в досить обмеженому часовому інтервалі в тій чи іншій країні, призвели до суттєвої трансформації чинних політичних режимів Тунісу, Єгипту, Лівії, Ємену та інших країн, при цьому найбільш досягли успіху в цій справі ті протестні рухи, які зуміли скористатися потенціалом нових медіа у межах Інтернет-простору публічної політики.

294 — Підбиваючи підсумки «Арабської весни», можна відзначити, що багато учасників тих подій розчарувалися в «арабській революції» і залишили політику. Незважаючи на кількісне зростання організації громадянського суспільства, кількість молодих людей, які дійсно активні в цих організаціях, залишається обмеженою. Молоде покоління не змогло донести сутність своїх проблем та бажань до політичних еліт країни. Революції не вирішили, а сколихнули нову напруженість та розбіжності всередині молодіжних рухів між світськими та релігійними верствами, між радикалами та консерваторами, між різними інтересами міських та сільських молодих людей. Зауважимо, що одним з основних наслідків «Арабської весни» є посилення ісламського радикалізму в регіоні. Загалом, результатом протестних рухів на Близькому Сході стало певне ослаблення державності, децентралізація, суттєве зниження рівня життя людей, безробіття, маргіналізація населення, а також загострення конфесійних та етнічних конфліктів, падіння економічних показників, що й сьогодні негативно відображається на інвестиційному кліматі регіону. Відчутні негативні наслідки «Арабської весни» відчуває і Європейський регіон, а саме зростання міграції, підвищення цін на енергоресурси, загроза поширення тероризму та ісламського фундаменталізму.

Разом з тим, варто підкреслити, що інструменти соціальних медіа відіграли важливу роль в революційних подіях «Арабської весни». Безсумнівним є той факт, що нові медіа-технології мають великий потенціал у просуванні демократії через вільні, незалежні та відкриті політичні дебати та обмін інформацією. Більше того, інформаційно-комунікаційні технології можуть сприяти змінам шляхом організації протестів та політичної активності. Саме у зв'язку з швидким поширенням Інтернету в Єгипті, Тунісі, Лівії, Бахреїні та інших країнах регіону, відбувся процес трансформації еліт. Адже населення арабського світу долучилося до інформаційно-комунікаційних

технологій, отримало можливість користуватися мобільними теле-системами, різноманітними гаджетами, підключеними до Інтернету. Ще напередодні «Арабської весни» ідеологічна основа протесту готувалася, бо до поступової зміни свідомості населення підштовхували соціальні мережі. Цьому сприяли безкоштовні пошукові системи Google та сервіс для розміщення відео в YouTube. Люди мали можливість отримувати інформацію з сайтів, де були виставлені не тільки аматорські зйомки протестів з вулиць, але й зроблено чимало професійних відеороликів, які посилювали активність демонстрантів.

Отже, цифрові технології, соціальні мережі та Інтернет відіграли провідну роль комунікаційної платформи у мобілізації розпорошених спільнот та сприяли посиленню процесу об'єднання в умовах протестів. Вони надали нові комунікаційні можливості різним колам арабського суспільства – від активної молоді, опозиційних арабських ЗМІ до радикалів ісламістів. Мобільні пристрої, Twitter і Facebook стали каталізаторами повстань у Тунісі та Єгипті, а значна кількість чатів, блогів, електронних версій друкованих видань стали основою для висловлення незалежної точки зору щодо політичної ситуації у регіоні Магрибу та окремих державах Близького Сходу.

295

Джерела та література:

1. Зінько, С.Ю. 2009. Країни Близького Сходу в сучасних міжнародних інформаційних відносинах. Львів: Ліга-Прес. 364 с.
2. Михайлов А. і-Революция. Сіэтл, Єгипет, Філіппіни, Білоруссія, далее везде. // http://www.medved-magazine.ru/articles/article_464.html
3. Чмеленко Ю. 2013. К вопросу о запрете вещания «Аль-Джазиры» в Ираке. <http://vpoanalytics.com/2013/05/15/k-voprosu-o-zaprete-veshhaniya-al-dzhaziry-vi-rake/>
4. Bruns A., Highfield T., Burgess J. 2013. The Arab Spring and social media audiences: English and Arabic twitter users and their networks. American Behavioral Scientist, № 57(7). PP. 871-898.
5. Howard P., Duffy A., Freelon D., Hussain M., Mari W ., Mazaid M. 2011. Opening Closed Regimes What Was the Role of Social Media During the Arab Spring? [https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/Role%20of%20Social%20Media%20Dur ing%20the%20Arab%20Spring.pdf](https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/Role%20of%20Social%20Media%20During%20the%20Arab%20Spring.pdf)

6. McGarty C., Thomas E., Lala G., Smith L., Bliuc A. 2014. New technologies, new identities, and the growth of mass opposition in the Arab spring. *Political Psychology*. № 35(6). PP. 1-16.

7. Moustafa H. 2014. Social Networks in Syria: between Mediation and Mobilisation. *Open Democracy*. 05 November. <https://www.Opendemocracy.net/arab-awakening/hamzeh-moustafa/social-networks-in-syriabetween-mediation-and-mobilisation>

8. Our Story is Telling. <https://network.aljazeera.net/about-us/timeline>

9. Paul I., Zlutnick D. 2012. Networking Rebellion: Digital Policing and Revolt in the Arab Uprising. *The Abolitionist*. № 18: Surveillance URL: <https://abolitionistpaper.wordpress.com/2012/08/29/networking-rebellion-digitalpolicing-and-revolt-in-the-arab-uprisings/>

10. Percentage of Individuals using the Internet. International Telecommunication Union. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>

296

— 11. Postill J. 2016. Freedom Technologists and the Future of Global Justice. *State of Power*. <https://www.tni.org/files/publication-downloads/state-of-power-2016- chapter8.pdf>

References:

1. Zinko, S.Iu. 2009. Krainy Blyzkoho Skhodu v suchasnykh mizhnarodnykh informatsiinykh vidnosynakh. Lviv: Liha-Pres. 364 s.

2. Mykhailov A. i-Revoliutsiya. Syetl, Ehypet, Fylyppyny, Belorussiya, dalee vezde. // http://www.medved-magazine.ru/articles/article_464.html

3. Chmelenko Yu. K voprosu o zaprete veshchaniya «Al-Dzhazыrы» v Yrake. <http://vpoanalytics.com/2013/05/15/k-voprosu-o-zaprete-veshchaniya-al-dzha-ziry-virake/>

4. Bruns A., Highfield T., Burgess J. 2013. The Arab Spring and social media audiences: English and Arabic twitter users and their networks. *American Behavioral Scientist*, № 57(7). PP. 871-898.

5. Howard P., Duffy A., Freelon D., Hussain M., Mari W ., Mazaid M. 2011. Opening Closed Regimes What Was the Role of Social Media During the Arab Spring? [https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/Role%20of%20Social%20Media%20Dur ing%20the%20Arab%20Spring.pdf](https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/Role%20of%20Social%20Media%20During%20the%20Arab%20Spring.pdf)

6. McGarty C., Thomas E., Lala G., Smith L., Bliuc A. 2014. New technologies, new identities, and the growth of mass opposition in the Arab spring. *Political Psychology*. № 35(6). PP. 1-16.

7. Moustafa H. 2014. Social Networks in Syria: between Mediation and Mobilisation. *Open Democracy*. 05 November. <https://www.Opendemocracy.net/arab-awakening/hamzeh-moustafa/social-networks-in-syriabetween-mediation-and-mobilisation>

8. Our Story is Telling. <https://network.aljazeera.net/about-us/timeline>

9. Paul I., Zlutnick D. 2012. Networking Rebellion: Digital Policing and Revolt in the Arab Uprising. *The Abolitionist*. № 18: Surveillance URL: <https://abolitionistpaper.wordpress.com/2012/08/29/networking-rebellion-digitalpolicing-and-revolt-in-the-arab-uprisings/>

10. Percentage of Individuals using the Internet. International Telecommunication Union. <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>

11. Postill J. 2016. Freedom Technologists and the Future of Global Justice. *State of Power*. <https://www.tni.org/files/publication-downloads/state-of-power-2016-chapter8.pdf>

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.298-309>

УДК: 316.75:004”364”

© Світлана Сидоренко¹

РОЗВИТОК ЦИФРОВІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА

Україна продовжує вести боротьбу як на цифровому, так і у ментальному просторах за власну незалежність, самобутність, національну ідентичність, демократичне майбутнє. Сучасні цифрові технології в умовах глобалізації модернізують стратегії ведення війни у ХХІ столітті. В умовах війни Україна для протистояння агресору використовує головний ресурс – знання, інновації, тим самим удосконалюючи власні економічний, політичний, військовий потенціали. Боротьба української нації за виживання перейшла на новий рівень – цифровий. Останній наразі реалізується через програму «Держава в смартфоні»; через протистояння агресору у кіберпросторі, а також через поступове сприяння розвитку ІТ-сектора, який виконує контракти, експортує власні послуги, забезпечує валютні надходження, також підтримує українську економіку. У майбутньому в Україні необхідно розвивати та підтримувати цифровий план розвитку, який базується на економічних важелях, інвестиціях, який не тільки відновить економіку, але й зміцнить українську армію, яка допоможе вистояти та відновити кордони України в межах 1991 року.

Ключові слова: глобалізація, цифровізація, цифрові технології, кібервійна, цифровий простір.

The Development of Digitalization During the War as a Sociocultural Phenomenon

The purpose of the article is to analyze the development of digitalization in the conditions of war as a socio-cultural phenomenon. It is noted that Ukraine continues to fight both in the digital and mental spaces for its

¹ Кандидат філософських наук, магістр історії, головний спеціаліст Управління внутрішньої політики Запорізької обласної державної (військової) адміністрації, E-mail: SvitlanaSidorenko312@gmail.com

own independence, originality, national identity and democratic future. The Ukrainian nation's struggle for survival has reached a new level – digital. In the conditions of martial law, Ukrainian society is increasingly faced with various types of «cyber attacks» by aggressor countries: failures in the provision of electronic services, blocking of the work of state bodies, phishing attacks by e-mail, cybercrimes, violations of the integrity and confidentiality of data, informational and psychological pressure on population, cyber-terrorism, cyber-espionage, information expansion into the country's national information space, blocking the work or destruction of enterprises strategically important for the economy and state security, life support systems and high-risk facilities. Modern digital technologies in the conditions of globalization are modernizing the strategies of warfare in the 21st century. In the conditions of martial law, Ukrainian society is increasingly faced with various types of «cyber attacks» by the aggressor country, including: blocking the work of state bodies, phishing attacks by e-mail, cyber crimes, violations of data integrity and confidentiality, information and psychological pressure on Ukrainians, cyber terrorism, cyber espionage, etc. Disinformation, anti-Ukrainian propaganda, fakes, racism, revanchism, political, material, spiritual violence that threaten the national security of our state can be spread through various «information channels» of the aggressor countries. But, on the other hand, in wartime conditions, Ukraine strives to protect the national information space from the negative effects of informational and psychological attacks and continues to implement the policy of digitalization and the introduction of digital technologies. Ukraine strives to protect the national information space, continues to implement the digitalization policy, implements the «State in a Smartphone» program, develops the IT sector that fulfills contracts, exports its own services, provides foreign exchange earnings, and also supports the Ukrainian economy. Provides services through the «Diia» state platform, including for internally displaced persons.

299

Keywords: globalization, digitization, digital technologies, cyber war, digital space.

Постановка наукової проблеми та її значення. Двадцять четвертого лютого 2022 року путін оголосив так звану «спеціальну військову операцію» наслідком якої стало широкомасштабне вторгнення росії в Україну. Наразі цілком слушною видається думка Є.Адроса (Андрос та інші, 2010, 78), що «ядерна держава росія, в ім'я своїх шовіністичних, імперських амбіцій готова йти на пряму військову

агресію проти будь-якої сусідньої держави, порушуючи найфундаментальніший принцип міжнародного світопорядку – непорушність кордонів». Проти країни-агресора розгорнулася національно-визвольна війна українців за власну свободу та незалежність, самобутність, національну ідентичність, демократичне майбутнє як у фізичному, так і у ментальному просторах. А. Єрмоленко підкреслює, що війна зачепила основи соціального, економічного, політичного життя українців, значних втрат зазнала культурна спадщина. 24 червня 2022 р. за круглим столом «Війна як соціокультурне явище» в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України зібралися науковці, які обговорювали теми, пов'язані з відповідальністю та вкладом інтелектуалів у питання припинення війни, подальшим розвитком українського суспільства в умовах війни, із загрозами війни для світової цивілізації та України, сценаріями розвитку, філософськими уроками війни як соціокультурного феномену тощо (Круглий стіл про війну, 2022) і дійшли висновку, що війна не тільки об'єднала та згуртувала зусилля українського суспільства, але й змінила векторність міжнародної політики.

300

Аналіз останніх досліджень проблеми та методологія дослідження. Загальним концептуальним підґрунтям для дослідження стали здобутки українських та західних вчених таких як: Лях В., Воронкова В., Лук'янець В., Кравченко О., Михальчук В., Федулов Л., Запорожець Т., Тоффлер Е., Бостром Н., Гідденс Е., Хелд Д., Скінер К., Стайнер К., Гарріс Ш., Мак-Грю У., Перратон Д., Робінсон К., Грінгард С., Прасад А., Вебб Е., Шваб К. та ін.

Науковець, соціолог та журналіст Елвін Тоффлер, розвиваючи хвильову концепцію, дійшов висновку, що розвиток сучасної цивілізації характеризується трьома хвилями соціального розвитку: першою – доіндустріальною, другою – індустріальною, третьою – надіндустріальною, які, зіштовхуючись одна із одною, несуть смертельну загрозу власним укладам існування. Це відбувається під час переходу економіки країн на якісно новий етап розвитку. Першу хвилю характеризують розвиток суспільства після аграрної революції, авторитаризм влади. Для другої хвилі притаманні синхронізація, централізація, стандартизація, лінійність, концентрація, таке суспільство виникає внаслідок промислової революції. Країни третьої хвилі використовують головний ресурс – знання, яке впроваджують корпорації у світові інновації, тим самим удосконалюючи на щабель

вище економічний, політичний, військовий потенціали, у порівнянні з розвитком країн другої хвилі для яких притаманна масовізація та конвеер. В умовах хвилі надіндустріалізації продається інформація, передові технології, програмне забезпечення, медицина та інші послуги. Однією із таких послуг є військовий захист, який заснований на інноваціях. Інтелектуальні машини створюють інтелектуальну зброю – це зовсім новий щабель ведення війн (Тоффлер, 2005). Використовується тактика ведення війни з використанням розробок штучного інтелекту, які допомагають миттєво приймати рішення, швидко реагувати на зміни, керувати зброєю та військами.

Очевидно, що в Україні відбувається економічний, політичний, військовий перехід до третьої хвилі, але агресія росії, яка живе в ХХІ столітті, але існує ще у часі попередніх хвиль, не відпускає Україну, вважаючи її своєю «вотчиною». А тому з початком війни, щоб відірватися від таких «обійм братського народу», в Україні пришвидшилися темпи розвитку цифровізації.

Продовжуючи дискусію щодо хвиль соціального розвитку Клаус Шваб стверджує, що наразі цивілізація стоїть біля витоків четвертої промислової революції. Її основні риси – мобільний Інтернет, мініатюрні виробничі пристрої (які постійно дешевшають), штучний інтелект і машини, що навчаються. Четверта промислова революція несе фундаментальний і глобальний характер, вона стане невід'ємною частиною всіх світових країн, економічних систем, галузей та громадян (Шваб, 2016).

У монографії «Цифрова людина: четверта революція в історії людства, яка торкнеться кожного» Кріс Скіннер (Скіннер 2019, 99) стверджує, що майбутнє людства за четвертою промисловою революцією: переходом від робототехніки – до штучного інтелекту. Автор цитує слова технічного директора Google Реймонда Курцвейла, що завдяки штучному інтелекту комп'ютер буде читати не гірше людини та поступово набувати людських рис, а через деякий час почне проявлятися емоційний інтелект. Актуальною в даному контексті залишається точка зору шведського дослідника Ніка Бострома (Бостром, 2020), який застерігає людство від наслідків використання штучного інтелекту. Але, з іншого боку, створення штучного суперінтелекту, який перевищить людський розум та буде поділяти людські цінності, допоможе уникнути загроз для цивілізації.

Концептуальні підходи. Теоретико-методологічна модель предмета дослідження розглядається у діахронічному вимірі культурного і соціального, стійкого і плинного, універсального і локального, що відкриває можливості розгорнути модель дослідження у культурно-історичному контексті, уявити всю багатоманітність процесу розвитку цифровізації. Все це дає можливість проаналізувати динамічні характеристики суспільства у соціокультурному контексті, прослідкувати перспективи його формування і можливості трансформації. Філософські й загальнонаукові принципи, підходи, методи дозволили забезпечити обґрунтованість результатів наукового пошуку.

Мета – проаналізувати розвиток цифровізації в умовах війни як соціокультурного явища.

Завдання: дослідити вплив війни на розвиток цифрових технологій та визначити особливості й напрямки розвитку цифровізації в Україні.

302

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи досягнення сучасної цивілізації в умовах глобалізації, вчені стверджують, що цифрові технології модернізують стратегії ведення війни у XXI столітті (Сірій, 2007). Адже, на думку В. Ляха (Лях, 2006), процес глобалізації не є безболісним і безконфліктним. На теперішній час боротьба української нації за виживання перейшла на рівень цифровізації. Інтернет як засіб глобалізації та продукт людської діяльності сприяв виникненню феномену – «кібервійна». В умовах воєнного стану українське суспільство дедалі частіше стикається з різноманітними видами «кібератак» з боку країн-агресорів: збої при наданні електронних послуг, блокування роботи державних органів, фішингові атаки електронною поштою, кіберзлочини, порушення цілісності та конфіденційності даних, інформаційно-психологічний тиск на населення, кібертероризм, кібершпигунство, інформаційна експансія у національний інформаційний простір країни тощо (Трофименко, Прокоп, Логінова, Задерейко, 2019). Через різноманітні «інформаційні канали» країни-агресора можуть поширюватися дезінформація, антиукраїнська пропаганда, фейки, рашизм, реваншизм, політичне, матеріальне, духовне насильство, які загрожують національній безпеці нашої держави. Однак, з іншого боку, в умовах воєнного часу Україна прагне захистити національний інформаційний простір від негативних впливів інформаційно-психологічних атак та продовжує впроваджувати політику цифровізації та цифрових технологій.

Останні, на думку В. Воронкової (Воронкова, Кивлюк, 2018), обумовлюють розвиток Smart-суспільства.

Аналізуючи наявну інформацію, можна виокремити наступні напрямки розвитку цифрових технологій в умовах війни в Україні: по-перше, продовження реалізації програми «Держава в смартфоні»; по-друге, протистояння агресору у кіберпросторі, по-третє, сприяння розвитку IT-сектора, який виконує контракти, експортує власні послуги, забезпечує валютні надходження, також підтримує українську економіку. Перший напрямок – продовження реалізації програми «Держава в смартфоні», головною метою якої наразі залишається осучаснення та спрощення отримання державних послуг в електронному вигляді, що надаються органами державної влади пересічним громадянам України. Треба відзначити, що Україна діє за прикладом Естонії, яка ще у 1994 році запровадила «Принципи Естонської інформаційної політики», в результаті якої її банківська система використовувала унікальну ID-систему для онлайн-розпізнання громадян через ID-картку. При цьому поступово впроваджено електронний підпис, електронні документи прирівняні до паперових, а громадяни почали користуватися електронними формами. У 2005 р. в Естонії почали впроваджувати систему електронного урядування, яка передбачала Інтернет-голосування. У 2014 році з'явилося е-резиденство – можливість реєстрації власного бізнесу для іноземних громадян. Найважливішим досягненням були стартапи, які дозволили надати громадянам робочі місця (Цифровые госуударства, 2021).

Схвалена Кабінетом Міністрів України «Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 рр.» та затверджений план заходів з її реалізації вплинули на поступовий розвиток цифрової інфраструктури, на цифрові трансформації у сферах освіти, медицини, політики, інфраструктури тощо. Міністерство та Комітет цифрової трансформації розробили безліч проєктів протягом наступних років, особливу значимість вони набули в умовах COVID-19, під час запровадження воєнного стану в Україні. Серед презентованих проєктів: е-Нотаріат, е-Майно, е-Школа, е-Соцзахист, е-Дозвіл та багато інших. Також, важливим кроком в цьому напрямку стало ухвалення Закону «Про внесення змін до Закону України «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 30.03.2021 № 1368-IX. В умовах війни набула особливої актуаль-

ності проблема міграції на державному рівні. Так, в Україні станом на 30 жовтня 2022 р. через війну понад 7 мільйонів українців стали внутрішньо переміщеними особами (Семченко, 2022). З них понад 1 мільйон – це діти. В ході військової агресії росії було окуповано 60% Запорізької області, але не зважаючи на це, місто Запоріжжя стало гуманітарним хабом для внутрішньо переміщених осіб із Донецької, Запорізької, Херсонської, Харківської та інших областей України.

Міністерство цифрової трансформації розробило на єдиному порталі «Дія» нові державні послуги для внутрішньо переміщених осіб. Серед них послуги про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, отримання виплат для ВПО, пошуки роботи, відкриття власної справи, отримання статусу кандидата на усиновлення, створення сім'ї, народження дитини, підвищення рівня цифрової грамотності через освітні мінісеріали та багато інших.

304 — Наступний вид діяльності передбачає протистояння агресору у кіберпросторі, який Шейн Гарріс (Гарріс 2019, 49-50) називає «п'ятим театром» воєнних дій. В умовах широкомасштабної війни з російською федерацією Україна відбиває постійну агресію та забезпечує власну кібербезпеку. До таких ініціатив відносяться ІТ-армія, криптофонд, цифрова блокада, Starlink тощо. З березня 2022 р. було виокремлено три найважливіші напрямки діяльності команди Мінцифри (Телеканал «Дом», 23 червня 2022): по-перше, протистояння агресору у кіберпросторі завдяки ІТ ARMY of Ukraine; по-друге, санкційний тиск на західні компанії; по-третє, запуск нових продуктів. Також створено найпотужнішу команду волонтерів, яка налічувала близько 300 тис. осіб, які об'єдналися задля перемоги України у кіберпросторі. Активістів залучили для подальших атак на ворожі ресурси як державні, так і приватні.

Зазначимо також, що почали діяти військові облігації, які допоможуть Збройним силам України та нашій економіці. Україна активно залучає провідні організації до підвищення ступеня обізнаності комерційних підприємств і неприбуткових організацій щодо кібербезпеки на всіх рівнях. У м. Київ відкрито відділення організації з розроблення методології та стандартів у галузі управління, аудиту і безпеки інформаційних технологій ISACA. Воно надає фахівцям з кібербезпеки широкий спектр консультацій, що допомагають організаціям та фахівцям долати проблеми в сфері управління та контролю за технологіями і інформацією, просування та запрова-

дження процесів ІТ-управління. Організовано роботу підрозділу CERT-UA – Державного центру захисту інформаційно-телекомунікаційних систем (ДЦЗ ІТС) ДССЗЗІ, який виявляє кібервипадки та реагує на них, забезпечує усунення загрози для іноземних та приватного секторів; пропонує фахівцям з кібербезпеки широкий спектр ресурсів, що допомагають організаціям в управлінні та контролі за інформацією і технологіями. У вищих навчальних закладах також запроваджуються освітні навчальні програми з кібербезпеки.

Третій напрямок – подальший розвиток ІТ сектору, який виконує контракти, експортує власні послуги, забезпечує валютні надходження, також підтримує українську економіку. Найважливішим кроком у досягненні мети цифровізації стало отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС та впровадження в межах програми «Цифрова Європа» можливостей на фінансування різноманітних проєктів цифровізації, які допоможуть їй вистояти і перемогти в цій війні. На конференції у Берліні Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль запропонував світовим компаніям долучитися до відновлення України, адже у 2023 році Україна потребує щонайменше 38 млрд. доларів для фінансування дефіциту бюджету і ще 17 млрд. доларів для термінового відновлення (Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України, 2022).

Висновки. В умовах війни Україна для протистояння агресору використовує один з головних ресурсів – знання, інновації, тим самим удосконалюючи власний економічний, політичний, військовий потенціал. Боротьба українців за власну свободу, незалежність, самоідентичність набула нових, інноваційних вимірів, серед яких діджиталізація посіла особливе місце. Останній наразі реалізується через програму «Держава в смартфоні»; через протистояння агресору у кіберпросторі, а також через подальше сприяння розвитку ІТ-сектора, який виконує контракти, експортує власні послуги, забезпечує валютні надходження, підтримуючи українську економіку. На думку багатьох експертів, у майбутньому в Україні необхідно розвивати та підтримувати новітні інформаційні моделі розвитку, котрі використовуючи економічні важелі не тільки допоможуть відновити нашу економіку, але й зміцнюватимуть українську армію, яка допоможе вистояти й відновити кордони України у межах 1991 року.

Джерела та література:

1. Андрос, Євген, Шалашенко, Геннадій, Загороднюк, Валерій, Хамітов, Назіп, Дондюк, Андрій та інші, 2010. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. К.: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України».

2. Борняков, Олександр, 2022. «Цифрове майбутнє України після перемоги. Що передбачає цифровий план розвитку України та як держава буде підтримувати ІТ-сектор після війни?». Економічна правда. 21 червня 2022. <http://surl.li/dbkwc>.

3. Бостром, Нік. 2020. Стратегії і небезпеки розвитку розумних машин. К.: Наш формат.

4. Воронкова, Валентина, Кивлюк, Ольга, 2018. «Smart-інновації як нова парадигма розвитку smart-суспільства: зарубіжний досвід: Концептуальні та практичні засади становлення та розвитку «smart-освіти» як чинника формування «smart-культури» в умовах еволюції від інформаційного суспільства до «smart-суспільства». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя, Грудень 19-20: 88-91.

306

—

5. Гарріс, Шейн. 2019. Війн@: битви в кіберпросторі. Київ: Ніка-Центр.

6. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. 2022. «Прихистимо кожного: в Україні – понад 5 тис. місць компактного поселення для внутрішньо переміщених осіб». Урядовий портал. Жовтень 14 <https://bit.ly/3TpCbkf>.

7. Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. 2022. «Шмигаль Денис: Відновлення України стане найбільшим інвестиційним проектом в історії Європи». Урядовий портал. Жовтень 25. <https://bit.ly/3gP7eYU>.

8. Дудко, Валентина. 2022. «Цифровий ленд-ліз. Ключові пункти плану цифрової трансформації». Forbes. Липень 4. <https://bit.ly/3uyTNzC>.

9. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». 2163-VIII (набрав чинності 09.05.2018 р.). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

10. Круглий стіл про війну 24.06.2022 «Війна як соціокультурний феномен». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x9U-arX7e8c>.

11. Лук'янець, Валентин, Озадовська Людмила та інші (2006). Науковий світогляд на зламі століть. К.: Видавець «Парапан».

12. Лях, Віталій. 2006. «Свобода і пошук нових форм ідентичностей в добу глобалізації». Мультиверсум. 2006. <https://goo.su/gDs9o4>.
13. Семченко, Віталій, 2022. «У Кабміні назвали нову чисельність населення України». Obozrevatel. Вересень 17. <https://bit.ly/3zuqKA8>.
14. Сірий, Сергій. 2007. «Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації». Політичний менеджмент. 2: 144-154. <https://bit.ly/3z5hKkM>
15. Скинер, Крис. 2019. Цифровой человек. Четвертая революция в истории человечества, которая затронет каждого. М.: «Манн, Иванов и Фербер».
16. Телеканал «Дом». 2022. Цифровізація в умовах війни та нові функції у «Дії»: інтерв'ю з представником Мінцифри Мстиславом Баніком. Червень 23. <https://bit.ly/3S5uChF>.
17. Тоффлер Элвин. 2005. Война и антивоина. М. <https://bit.ly/3W5WSTJ>. (доступ грудня 15, 2022)
18. Трофименко, Олена, Прокоп, Юлія, Логінова Наталія, Задержко, Олександр. 2019. «Кібербезпека України: аналіз сучасного стану». Захист інформації. 21 (3):150-157. <https://bit.ly/3TKXWLB>.
19. Цифровые государства – это где-то далеко за океаном? Развенчиваем миф на примере Эстонии. 2021. <https://bit.ly/3EOfh8I>.
20. Шваб, Клаус Мартин. 2016. Четвертая промышленная революция. Эксмо. http://loveread.ec/read_book.php?id=66348&p=1

References:

1. Andros, Yevhen, Shalashenko, Hennadii, Zahorodniuk, Valerii, Khamitov, Nazip, Dondiuk, Andrii ta inshi, 2010. Hrani ljudskoho buttia: pozytyvni ta nehatyvni vymiry antropokulturnoho. K.: Naukovovyrobnyche pidpriemstvo «Vydavnytstvo «Naukova dumka» NAN Ukrainy». 2010.
2. Borniakov, Oleksandr, 2022. «Tsyfrove maibutnie Ukrainy pislia peremohy. Shcho peredbachaie tsyfrovoi plan rozvytku Ukrainy ta yak derzhava bude pidtrymuvaty IT-sektor pislia viiny?». Ekonomichna pravda. 21 chervnia 2022 <http://surl.li/dbkwc>.
3. Bostrom, Nik. 2020. Stratehii i nebezpeky rozvytku rozumnykh mashyn. K.: Nash format.
4. Voronkova, Valentyna, Kyvliuk, Olha, 2018. «Smart-innovatsii yak nova paradyhma rozvytku smart-suspilstva: zarubizhnyi dosvid: Kontseptualni ta praktychni zasady stanovlennia ta rozvytku «smart-

osvity» yak chynnyka formuvannia «smart-kultury» v umovakh evoliutsii vid informatsiinoho suspilstva do «smart-suspilstva». Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Zaporizhzhia, Hruden 19-20: 88-91.

5. Harris, Shein. 2019. Viin@: bytvy v kiberprostorii. Kyiv: Nika-Tsentr.

6. Departament komunikatsii Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. «Prykhystymo kozhnoho: v Ukraini – ponad 5 tys. mists kompaktnoho poselennia dlia vnutrishno peremishchenykh osib». Uriadovyi portal, 14 zhovtnia 2022 r. <https://bit.ly/3TpCbkf>.

7. Departament komunikatsii Sekretariatu Kabinetu Ministriv Ukrainy. «Shmyhal Denys: Vidnovlennia Ukrainy stane naibilshym investytsiinym proektom v istorii Yevropy». 2022. Uriadovyi portal. 25 zhovtnia 2022 r. <https://bit.ly/3gP7eYY>.

308 — 8. Dudko, Valentyna. 2022. «Tsyfrovyi lend-liz. Kliuchovi punkty planu tsyfrovoi transformatsii». Forbes. 4 lypnia 2022. <https://bit.ly/3uyTNzC>.

9. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy». 2163-VIII (nabrav chynnosti 09.05.2018 r). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

10. Kruhlyi stil pro viinu 24.06.2022 «Viina yak sotsiokulturnyi fenomen». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=x9U-arX7e8c>.

11. Lukianets, Valentyn, Ozadovska Liudmyla ta inshi (2006). Naukovyi svitohliad na zlami stolit. K.: Vydavets «Parapan».

12. Liakh, Vitalii. 2006. «Svoboda i poshuk novykh form identychnosti v dobu hlobalizatsii». Multyversum. 2006. <https://goo.su/gDs9o4>.

13. Semchenko, Vitalii, 2022. «U Kabmini nazvaly novu chyselnist naselennia Ukrainy». Obozrevatel. 2022. 17 veresnia. <https://bit.ly/3zuqKA8>.

14. Siryi, Serhii. 2007. «Osoblyvosti lokalnykh viin i voienykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii». Politychnyi menedzhment. 2: 144-154. <https://bit.ly/3z5hKkM>.

15. Skyner, Krys. 2019. Tsyfrovoi chelovek. Chetvertaia revoliutsyia v ystorry chelovechestva, kotoraia zatronet kazhdoho. M.: «Mann, Yvanov y Ferber».

16. Telekanal «Dom». 23 chervnia 2022. Tsyfrovizatsiia v umovakh viiny ta novi funksii u «Dii»: interviu z predstavnykom Mintsyfy Mstyslavom Banikom. <https://bit.ly/3S5uChF>.

17. Toffler Elvin. 2005. Voyna i antivoyna. M., 2005. <https://bit.ly/3W5WSTJ>.
18. Trofymenko, Olena, Prokop, Yuliia, Lohinova Nataliia, Zadereiko, Oleksandr. 2019. «Kiberbezpeka Ukrainy: analiz suchasnoho stanu». Zakhyst informatsii. Tom 21. №3.:150-157. <https://bit.ly/3TKXWLB>.
19. Tsifrovye gosudarstva – eto gde-to daleko za okeanom? Razvenchivaem mif na primere Estonii. <https://bit.ly/3EOfH8I>.
20. Shvab, Klaus Martin. 2016. Chetvertaya promyshlennaya revolyutsiya. Eksmo. http://loveread.ec/read_book.php?id=66348&p=1.

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.310-319>

УДК: 327.88(470):324(73)”20”

© Катерина Пилип’юк¹

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ ВПЛИВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ (2016 та 2020 роки)

310
— Яскравим прикладом інформаційно-пропагандистського впливу Російської Федерації стало її втручання у президентські вибори 2016 та 2020 років. При проведенні цього дослідження використані звіти американської розвідки, щоб оцінити ступінь іноземного впливу на виборчий процес. Аналізуючи інформаційний простір США під час останніх президентських виборів, можна виділити об’єднуючий елемент – роль і наміри Російської Федерації та її президента В. Путіна впливати на американський виборчий процес. Серед намірів Кремля можна простежити – підрич довіри громадян США до виборчого процесу, зниження шансів на перемогу Демократичної партії, поглиблення соціально-політичних протиріч.

Ключові слова: Сполучені Штати Америки, РФ, інформаційно-пропагандистський вплив, президентські вибори, російський вплив, втручання у вибори, хакерські атаки, кібервплив.

Outreach Influence of the Russian Federation on the Presidential Elections in the United States of America (2016 and 2020)

A striking example of the Russian Federation’s information and propaganda influence was its interference in the 2016 and 2020 presidential elections. In conducting this research, we will focus mainly on reports from the US intelligence community to assess the extent of foreign influence on the electoral process. Analyzing the US information space during the last presidential elections, we can highlight a unifying element – the role and intentions of the Russian Federation and its President Vladimir Putin to in-

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: kate.pylypiuk@gmail.com

fluence the American election process. Among Vladimir Putin's intentions can be traced - undermining the confidence of the citizens of the United States in the election process, reducing the chances of victory for the Democratic Party, deepening socio-political contradictions.

Keywords: *United States of America, Russian Federation, information and propaganda influence, presidential elections, Russian influence, interference in elections, hacker attacks, cyber influence.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах, які визначаються переходом від Вестфальської системи до нової багатополюсної конфігурації міжнародних відносин, держава розглядає інформацію як стратегічний ресурс. При цьому немає значення – це закрита інформація чи інформація, доступ до якої може отримати будь-який громадянин. Зрозуміло, що на початку XXI ст., як і в роки «холодної війни», кожна держава має проводити ефективну інформаційну політику по захисту власного інформаційного простору та відстеження того які настрої переважають у певних груп населення щодо того чи іншого питання зовнішньої та внутрішньої політики. Коли ж виникає потреба у всенародній підтримці, особливо в умовах авторитарних режимів, то державні діячі відверто вдаються до пропагандистської діяльності.

Не можливо уявити державу, в якій політичний клас не прагнув би впливати на власне населення, а головним її інструментом при цьому завжди виступали інформаційно-пропагандистські впливи. Тема пропаганди та її використання завжди була поширеною серед всіх країн, а вивчення її впливу здійснювалося у різних сферах людської діяльності.

Хоча СРСР програв Холодну війну, але його наступниця, Російська Федерація, врахувала помилки та сьогодні досить успішно використовує витончену пропаганду у різних її проявах проти своїх «ворогів» з метою досягнення впливу на їх території. XX століття стало важким для Радянського Союзу, XXI, на нашу думку, в російську історію увійде як один з періодів активізації психологічної обробки населення Російської Федерації, або ж доба «пропагандистського розквіту». Новий лідер, який зміг зосередити у «руках держави» всі основні засоби поширення інформації (газети, телеканали, провладні Інтернет-сайти) демонструє нам інший рівень комунікативної активності РФ у порівнянні із останньою декадою

минулого століття. В XXI столітті правонаступниця Радянського Союзу увійшла впевнено, з бажанням показати свою могутність та поставити Сполучені Штати «на місце».

Аналіз результатів наукових досліджень. Дослідженням даної тематики займалися такі вітчизняні науковці як Микола Ожеван, Наталя Яковенко, Галина Піскорська, Іван Панкевич, Ілля Черновол, Олена Бориславська, Дмитро Дубов та інші. Зокрема, Микола Ожеван у своїй статті «Постмодерна феноменологія «холодної війни 2.0.»: постелекторальний скандал Russia-Gate та примусова реєстрація у США RTAmerica як агента російського медіа-впливу» досліджує взаємозв'язки між скандалом RussiaGate, пов'язаним з російським втручанням у перебіг президентської кампанії у США 2015-2016 рр. як феноменом «Холодної війни 2.0.» та діяльністю у США телеканалу російського походження RT America. Головно метою такої діяльності виступає делегітимізація американської державної політики та лідерської ролі Америки в сучасному світі використовуючи антимейнстрімні тренди як в самих США, так і в західних країнах в цілому.

312

— Кібератаки, від яких потерпає демократичний світ, досліджує такий науковець, як Дмитро Дубов. Відповідно до його статті «Соціальні кібератаки» як інструмент хаотизації політичних процесів (на прикладі виборчого та поствиборчого періоду в США у 2016-2017 рр.) Сполучені Штати Америки зіштовхнулися з серйозним викликом власній політичній безпеці, який походить з кіберпростору. Як відзначає автор, мета акцій деструктивного кібервпливу полягала не у прямій дискредитації виборів, а компрометації та хаотизації політичного процесу як такого. Ця мета була досягнута, адже нове керівництво держави виявилось скомпрометованим вже на початку своєї каденції (Д. Трампа). Завдяки кібератакам вдалося дестабілізувати функціонування політичної системи країни із значними політичними традиціями, відпрацьованими практиками передачі влади та чітко функціонуючими демократичними інститутами.

Метою статті є аналіз інформаційно-пропагандистського впливу Російської Федерації у Сполучених Штатах Америки, зокрема в контексті двох останніх президентських виборів у США у 2016 та 2020 роках.

Виклад основного матеріалу. Яскравим прикладом здійснення інформаційно-пропагандистського впливу зі сторони Російської Федерації було її втручання у президентські вибори 2016 та 2020 ро-

ків. При аналізі джерел, які підтверджують втручання РФ у вибори, вважаємо за потрібне звернути увагу на тлумачення двох понять «вплив на вибори» та «втручання у вибори». Поняття «вплив», за класифікацією американських спецслужб, є дуже широким. Воно стосується як прямих, так і прихованих дій іноземних урядів та їхніх агентів, що мають на меті прямо або опосередковано призвести до змін у поведінці кандидатів, партій, виборців, змінити їхні уподобання або вплинути на політичні процеси. Підкреслимо, що «втручання у вибори» є одним з компонентів впливу, який стосується технічних аспектів, таких як реєстрація виборців, голосування та підрахунок голосів, оголошення результатів.

Проводячи дане дослідження посилаємося в основному на звіти розвідувального співтовариства США щодо оцінки масштабу іноземного впливу на виборчий процес.

Аналізуючи інформаційний простір США під час останніх президентських виборів можемо виокремити об'єднуючий елемент – роль та наміри Російської Федерації та її президента Володимира Путіна вплинути на американський виборчий процес. Серед намірів Путіна можемо простежити – підлив довіри у громадян Сполучених Штатів до виборчого процесу, зменшення шансів на перемогу у представників Демократичної партії, поглиблення соціальних й політичних протиріч. У 2016 році у виборах президента було 2 основні кандидатури від партій Демократів та Республіканців – Дональд Трамп та Гіларі Клінтон, у 2020 році висувалися ж Дональд Трамп та Джоозеф Байден. Що під час перших виборів, так під час других, російська сторона була зацікавлена у перемозі Республіканців – Дональда Трампа, на якого, на їхню думку, можна було певним чином впливати у своїх цілях.

313

Російська кампанія впливу 2016 року складалася з наступних компонентів:

- розкриття даних, отриманих через кібероперації;
- втручання у роботу виборчих комісій на місцевому рівні та на рівні штатів;
- відкрита пропаганда.

У 2020 році компоненти залишилися майже ті ж самі, проте є певні доповнення, а саме:

- основна мета посягти ворожнечу всередині населення та політичній верхівці;
- «очорнення» Джоозефа Байдена;

- відсутність намагань отримати доступ до виборчої інфраструктури;
- зменшення технічного втручання.

Путін, швидше за все, хотів дискредитувати Клінтон, оскільки з 2011 року публічно звинувачував її в підбурюванні до масових протестів проти його режиму наприкінці 2011 і на початку 2012 років.

314 — Експерти Національної розвідки США оцінили кампанію впливу 2016 року, спрямовану на те, щоб підвищити шанси обраного президента Трампа на перемогу, коли це можливо, дискредитуючи держсекретаря і публічно протиставляючи її невігдно обраному президенту. Коли Москві здалося, що Гілларі Клінтон, швидше за все, переможе на президентських виборах, російська кампанія впливу зосередилася більше на підриві її легітимності та президентства з самого початку, в тому числі шляхом заперечення чесності виборів. Так, перед виборами російські дипломати публічно засудили виборчий процес у США і були готові публічно поставити під сумнів дійсність результатів. Прокремлівські блогери підготували кампанію в Твіттері #DemocrasyRIP у ніч виборів в очікуванні перемоги держсекретаря Клінтон.

Російські спецслужби проводили кібероперації проти об'єктів, пов'язаних з президентськими виборами в США 2016 року, включаючи цілі, які стосувалися основних політичних партій США.

Відповідно до Звіту російська державна пропагандистська машина, що складалася з її внутрішнього медіа-апарату, засобів масової інформації, орієнтованих на глобальну аудиторію, таких як RT і Sputnik, і мережі квазіурядових тролів, сприяла кампанії впливу, слугуючи платформою для обміну повідомленнями Кремля між російськими та міжнародними аудиторіями. Державні російські ЗМІ все більш схвально висловлювалися про обраного президента Трампа в ході загальних і первинних виборчих кампаній у США 2016 року, постійно пропонуючи негативне висвітлення Гілларі Клінтон (Дубов, 2019: 4).

Висвітлення RT секретаря Клінтон протягом президентської кампанії в США було постійно негативним і зосереджено на її електронних листах, які витікали та звинувачували її в корупції, поганому фізичному та психічному здоров'ї, а також зв'язках з ісламським екстремізмом. Деякі російські чиновники підтримали позицію Росії щодо кампанії впливу про те, що обрання Клінтон може призвести

навіть до війни між Сполученими Штатами та Росією.

Зокрема, 6 серпня RT опублікував англomовне відео під назвою «Особливе для Джуліана Ассанжа: чи є у WikiLeaks електронна пошта, через яку Клінтон посадять у в'язницю?» та ексклюзивне інтерв'ю з Ассанжем під назвою «Клінтон та ІДІЛ фінансуються тими ж грошима». Найпопулярніше відео RT про держсекретаря «Як 100% благодійної організації Клінтонів пішли до ... них самих» набрало понад 9 мільйонів переглядів у соціальних мережах. Найпопулярніше англomовне відео RT про новообраного президента під назвою «Трампу не дозволять перемагати» з участю Ассанжа і набрало 2,2 мільйона переглядів (Дубов, 2019: 4).

Росія зокрема використовувала тролів, а також RT як частину своїх зусиль щодо впливу, щоб очорнити Клінтон. Ці зусилля посилили розповіді про скандали про Гіларі Клінтон і роль WikiLeaks у виборчій кампанії.

3 серпня по листопад 2012 року RT публікував численні звіти про ймовірні фальсифікації виборів у США та вразливості виборчих машин, стверджуючи, що результатам виборів у США не можна довіряти і вони не відображають волю народу.

315

Якщо ж говорити про російський вплив на президентські вибори 2020 року, то згідно Звіту Національної розвідки США від 2021 року, російська влада визначила мету своєї пропаганди як перешкодження Джозефу Байдену отримати перемогу на виборах. Причиною такої політики було те, що Байден, як і Обама, можливо не стільки делегував українське питання, скільки підтримував антипутінську опозицію в Росії. Крім того, як і на виборах 2016 року, у пресі з'являлася скандальна інформація про майбутнього президента. Періодично можна було зустріти оманливі та не обгрунтовані звинувачення Дж. Байдена через американські медіа-організації, офіційних та відомих осіб США, які були близькими до Д.Трампа та його адміністрації. Російська пропаганда також спробувала пов'язати через корупційний скандал Дж. Байдена з ІДІЛом та Україною (справа Андрія Деркача) (Assessing...; 2017: 11).

Соціальні мережі залишалися важливим фактором впливу, проте після російського втручання 2016 року, американська влада вжила заходи протидії російським троям. Під час виборів 2020 року прямої зовнішньої участі РФ майже не було, натомість вплив відбувався через місцевих посередників, які вже своєю чергою доносили

інформацію та меседжі до відповідних гравців та аудиторій всередині США. Директор Федерального бюро розслідувань Крістофер Рей зазначив, що вони змогли закрити фейкові акаунти, пов'язані з Росією.

Разом з тим, особливим інструментом російського впливу на вибори слугували хакерські атаки. У 2016 році з метою підриву довіри та перемоги кандидатки від партії Демократів Гіллари Клінтон були здійсненні хакерські атаки на виборчу інфраструктуру США. У липні 2016 року перед президентськими виборами внаслідок кібератаки на сервери Національного комітету Демократичної партії США майже 20 тисяч електронних листів, написаних або отриманих чиновниками комітету, були опубліковані порталом WikiLeaks. Хакери також атакували комітет Демократичної партії з виборів до Конгресу, що займається збором коштів для претендентів на місця на Капітолії. Американські експерти з інтернет-безпеки звинуватили в цих атаках діючі з Росії хакерські угруповання під назвою Cozy Bear і Fancy Bear. Загалом російські хакери вразили систему у 39 штатах (Ожеван, 2017).

316

— Якщо ж говорити про даний метод впливу у 2020 році, то можна зазначити, що він був у рази меншим. За даними компанії Microsoft хакерського впливу зі сторони РФ зазнали близько 200 організацій, проте вторгнення до виборчої інфраструктури виявлено не було. Крім хакерів з РФ, також були відмічені хакери з Китаю та Ірану. Віце-президент Microsoft з безпеки користувачів Том Берт, виокремив групу російських хакерів, котрі мали відношення до військової розвідки та які вже намагалися вплинути на хід американських виборів в 2016 році. У 2019 році ця група намагалась отримати доступ до особистих даних політичних радників, що працюють і для Демократичної, і для Республіканської партій, а також представників експертного співтовариства. Він також зазначив, що китайські хакери безуспішно намагались скомпрометувати довірену персону Джо Байдена, а кібератака іранських хакерів також залишилася безуспішною. Про те, чи були успішні дії російських хакерів, Берт нічого не сказав.

Ще однією відмінністю впливу слугували особистості майбутніх президентів. У останні роки мав місце феномен консолідації прихильників теорій змов, расизму, антивакцинаторів та інших навколо фігури президента Трампа, який активно загравав із цим сегментом американського електорату. Його пряма комунікація з виборцями через Твіттер, сповнена недостовірної інформації, атак на традиційні

медіа, політизованих заяв, стала «родзинкою» президенства Трампа. Поведінка Трампа сприяла цілям, які в свою чергу переслідувала Російська Федерація – посилення нестабільності у США, зневіри громадян у американську систему влади.

Варто зазначити ще одну різницю між виборами 2016 та 2020 років – кількість іноземних гравців, які намагались вплинути на виборчі процеси в США. Відповідно до звіту ФБР у 2016 році здійснювався вплив лише зі сторони Російської Федерації, з метою підтримки проросійського кандидата у президенти Дональда Трампа. У 2020 році, крім РФ, ймовірний вплив був зафіксований також зі сторони Ірану, просирійського радикального угруповання «Хезболлах» та Куби. Хоча він був незначний, проте все ж таки був. Мета Ірану, на думку американських фахівців, полягає у тому, щоби утримувати увагу американської влади на внутрішніх проблемах. Саме з цією метою Іран продовжує свої операції впливу і після виборів. Всі інші іноземні гравці були зацікавлені у тому, щоб Дональд Трамп не був переобраний президентом США та працювали з відповідними аудиторіями всередині країни (Дубов, 2017).

317

Висновки. Можна констатувати таке. Завдяки розвитку інформаційно-комунікаційних технологій спроби іноземних гравців вплинути на результат виборів стали «новою нормою», яку в США враховують та відслідковують. Убезпечити себе повністю від інформаційного впливу на сьогодні задача неможлива, враховуючи розвиток технологій та постійні пошуки лазівок зі сторони суперників. Проте, можливо зменшити подібний вплив та підвищити рівень захищеності свого населення від нього.

Аналізуючи російський вплив на президентські вибори 2016 та 2020 років можемо зробити наступні висновки:

1. вибори 2016 року зазнали більше хакерських атак та впливу на виборчу інфраструктуру США; вибори 2020 – характеризувалися більше «шкідливим впливом».

2. Хоча одним з основних засобів розповсюдження дезінформації були і залишаються соціальні мережі, у 2020 році розслідувальному бюро разом із соціальними мережами вдалося видалити чималу кількість ботів та тролів. З'явилися механізми фактчекінгу, підвищення прозорості реклами, більшої прозорості груп та сторінок, соцмережі знаходили та припиняли діяльність «ботоферм», прибирали фейкові акаунти тощо. Причиною меншого впливу стали

зокрема освітні та попереджувальні заходи, що їх вжили платформи. І, нарешті, одним із факторів був і обмін інформацією між інтернет-гігантами та розвідкою.

3. Основна мета російського втручання – підірвати авторитет представників Демократичної партії та підтримати проросійського кандидата Дональда Трампа.

4. Як при перших, так і під час других виборах Росія ніколи не визнає свою причетність до втручання у вибори президента США.

Джерела та література:

1. Атаки російських хакерів під час виборів у США торкнулися 39 штатів, - Bloomberg URL: https://lb.ua/world/2017/06/13/368948_ataki_rossiyskih_hakerov_vremya.html

2. Дубов Д., Дубова С. «Соціальні кібератаки» як інструмент хаотизації політичних процесів (на прикладі виборчого та поствиборчого періоду в США у 2016-2017 рр.)» URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_110.

3. Микола Ожеван «Постмодерна феноменологія «холодної війни 2.0.»: постелекторальний скандал Russia-Gate та примусова реєстрація у США RTAmerica як агента російського медіа-впливу». URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3314

4. Розвідка США: Росія вела кампанію з дискредитації Байдена перед виборами в США URL: <https://www.dw.com/uk/rozvidkassha-rosiia-vela-kampaniiu-z-dyskredytatsii-baidena-pered-vyboramy-v-ssha/a-56895007>

5. Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики? / за заг. ред. Дубова Д.В. – К.: ТОВ «Видавництво Сталь», 2019. – 254 с. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20146/Feiky_propahanda_dezinformatsiia_ta_vyborchyi_protses.pdf?sequence=1

6. “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections”: TheAnalyticProcessandCyber Incident Attribution 2017 URL: https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf

7. Foreign threats to the 2020 US Federal Elections URL: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ICA-declass-16MAR21.pdf>

8. Microsoft: Російські хакери знову втручаються у вибори в США URL: <https://www.dw.com/uk/microsoft-rosiiski-khakery-znovu-vtruchaiutsia-u-vybory-v-ssha/a-54890149>

9. Select Committee on Intelligence United States Senate on russian active measures campaigns and interference in the 2016 U.S. election volume 5: counterintelligence threats and vulnerabilities URL: https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/report_volume5.pdf

References:

1. Ataky rosiys'kykh khakeriv pid chas vyboru v SSHA torknulysya 39 shtativ, - Bloomberg URL: https://lb.ua/world/2017/06/13/368948_ataki_rossiyskih_hakerov_vremya.html

2. Dubov D., Dubova S. «Sotsial'ni kiberatomy» yak instrument khaotyzatsiyi politychnykh protsesiv (na prykladi vyborchoho ta postvyborchoho periodu v SSHA u 2016-2017 rr.)» URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_122_110.

3. Mykola Ozhevan «Postmoderna fenomenolohiya «kholodnoyi viyny 2.0.»: posteleksiyyny skandal Russia-Gate ta prymusova reyestratsiya v SSHA RT America yak ahenta rosiys'koho media-vplyvu». URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3314

319

4. Rozvidka SSHA: Rosiya vela vytraty z dyskredytatsiyi Baydena pered vyboramy v SSHA URL: <https://www.dw.com/uk/rozvidka-ssha-rosiia-vela-kampaniiu-z-dyskredytatsii-baidena-pered-vyboramy-v-ssha/a-56895007>

5. Feyky, propahanda, dezinformatsiya ta vyborchyy protses: yak nam zakhystyty demokratychni praktyky? / za zah. red. Dubova D.V. – K.: TOV «Vydavnytstvo Stal'», 2019. – 254 s. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20146/Feiky_propahanda_dezinformatsiia_ta_vyborchyy_protsey.pdf?sequence=1

6. “Assessing Russian Activities and Intentions in Recent US Elections”: The Analytic Process and Cyber Incident Attribution 2017 URL: https://www.dni.gov/files/documents/ICA_2017_01.pdf

7. Foreign threats to the 2020 US Federal Elections URL: <https://www.dni.gov/files/ODNI/documents/assessments/ICA-declass-16MAR21.pdf>

8. Microsoft: Rosiys'ki khakery znovu vvertayut'sya u vybory v SSHA URL: <https://www.dw.com/uk/microsoft-rosiiski-khakery-znovu-vtruchaiutsia-u-vybory-v-ssha/a-54890149>

9. Select Committee on Intelligence United States Senate on russian active measures campaigns and interference in the 2016 U.S. election volume 5: counterintelligence threats and vulnerabilities URL: https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/documents/report_volume5.pdf

РЕЦЕНЗІЇ

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент :
зб. наук. праць. – Чернівці :
Чернівецький нац. ун-т, 2022. –
Том 11. – С. 320-327

Mediarorum: Analytics, Forecasts,
Information Management:
Collection of Research Articles. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University, 2022. –
Vol. 11. – pp. 320-327

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11.320-327>

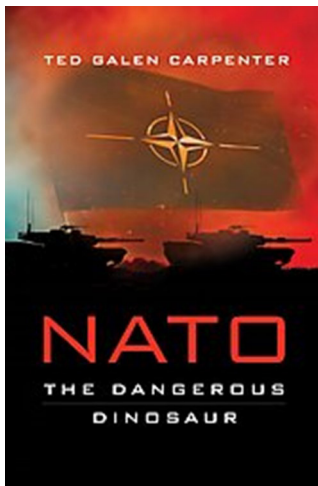
УДК: 327”1991/...”: (1-622НАТО)

© Микола Стецюк¹

НАТО В ПОСТЫПОЛЯРНОМУ СВІТІ: РУДИМЕНТ ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ?

Рец. на: Carpenter, Ted Galen. 2019. NATO: The Dangerous Dinosaur. Washington, D.C.: Cato Institute. 192 p.

320

Сучасні загрози та виклики національній та регіональній безпеці, зокрема на Європейському континенті, ставлять зовсім по-новому питання щодо можливостей та необхідності трансформації військово-політичних союзів, зокрема ідеться як про блок НАТО.

Створена 1949 р. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) виявилася справжнім довгожителем міжнародно-безпекової системи, що склалася після Другої світової війни. Як оборонний альянс демократичних держав, першочерговою – фактично єдиною – метою якого було стримування СРСР, НАТО за підсумками понад півсторічного «холодного» протистояння пережила і сам Радянський Союз, і зрежисований ним контральянс – Організацію Варшавського договору (ОВД). Занепад і розпад головного ідеологічного візаві Заходу призвів до того, що НАТО опинилася в принципово новому, відносно спокійному безпековому середовищі, в якому гостро постало питан-

¹ Аспірант кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: stet-siuk.mykola@chnu.edu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0704-6530>

ня пошуку нових сенсів та цілей. Власне, відсутність чіткої екзистенційної загрози, роль якої свого часу відігравав СРСР, дала привід для дискусій про входження Альянсу в період кризи, пов'язаної з наростанням внутрішніх стратегічних відмінностей та зменшенням публічної підтримки (Viggo Jakobsen and Ringsmose, 2018). Одним з нових сенсів існування НАТО в постбіполярну добу можна вважати розширення Альянсу на схід. Як заявляв президент США Джордж Буш-старший в одній зі своїх промов 1989 р., «для засновників Альянсу це прагнення [зробити Європу цілісною та вільною] було далекою мрією, та тепер це є новою метою НАТО» (Bush, 1989). За цією риторикою стояли наміри американських посадовців шляхом розширення Альянсу заповнити безпековий вакуум у Центрально-Східній Європі, гарантувати стабільність регіону, консолідувати здобутки демократії, а також зробити НАТО безальтернативним безпековим актором на теренах Європи (van Hoof, 2020).

Розширення, однак, було лише однією з численних проблем НАТО, які, на думку Теда Галена Карпентера, автора рецензованої тут праці і який є аналітиком Інституту Катона (Cato Institute), стали на заваді продуктивній трансформації Альянсу та зробили організацію тягарем перш за все для США (Carpenter, 2019). Аргументи автора видаються логічними та обґрунтованими — рівно до тієї миті, коли мова заходить про НАТО в контексті відносин між Заходом та РФ. Зрештою, деякі рекомендації відходять від суто «натівської» проблематики, зачіпаючи ширшу проблему переустрою системи міжнародних відносин. Найцікавіше те, що такі поради ученого, який нібито закликає до реформатування НАТО в інтересах США, насправді, можуть нашкодити останнім у довгостроковій перспективі.

Як зазначає Карпентер, протягом майже всієї історії існування НАТО гостро постало питання рівного розподілу відповідальності [англ. *burden-sharing*, досл. спільне несення тягаря] між країнами-членами. США, з одного боку, періодично звертали увагу європейських союзників на необхідність докладати більше зусиль для забезпечення колективної безпеки в рамках Альянсу; з іншого – робили все для того, аби посилити свою військову присутність у Європі, запевнити останню у відданості взятим на себе безпековим зобов'язанням та присікти будь-які безпекові ініціативи поза межами НАТО. Так, ухвалена адміністрацією президента Трумена оборонна доктрина США щодо Європи – документ NSC 82 – перед-

бачала, що ядро збройних сил Альянсу на континенті мали б формувати саме європейські союзники. Однак поступове збільшення американського військового контингенту в Європі – до 100 000 у 1951 р. та до 300 000 у подальшому – ішло врозріз із згаданим вище принципом (Carpenter 2019). Більш того, на фоні такого нарощування військової присутності періодичні заяви американських чиновників про небажання Європи брати на себе більше відповідальності звучали радше дивно. Державний секретар США Джон Даллес у 1953 р. навіть погрожував, що США доведеться «кардинально переоцінити» свої підходи до забезпечення безпеки європейських союзників, якщо останні й далі відмовлятимуться робити більше; справді, заклики й вимоги до європейських членів НАТО щодо необхідності збільшити свій внесок у забезпечення колективної безпеки лунали досить часто. Тим не менше, фактичні дії кожної наступної президентської адміністрації були прямо протилежними з двох причин: по-перше, США не дозволяли собі навіть думки про вихід з НАТО або хоча б зменшення своєї залученості, бо побоювалися втратити свій вплив у Європі; по-друге, європейці прагнули втримати над собою американську безпекову парасольку, вимагаючи від США постійної військової присутності та підтвердження відданості своїм безпековим зобов'язанням (Carpenter, 2019). З огляду на це автор робить висновок, що непослідовні риторика та дії США призвели до їх гіпертрофованої ролі в рамках НАТО, тоді як європейським союзникам було відведено роль так званих *security dependents* [англ. утриманці].

Іншою проблемою, на думку автора, став вихід НАТО за власні рамки, а саме відхід від концепції суто оборонного союзу та здійснення військових операцій за межами своєї традиційної зони відповідальності. Так, Карпентер стверджує, що події, які супроводжували розпад Югославії, – зокрема конфлікт у Боснії – могли б стати переломним моментом для НАТО та дати позитивний імпульс його трансформації, якби США провели чітку лінію між власними безпековими пріоритетами й ширшими інтересами Альянсу, дозволяючи Європі взяти на себе більше ініціативи. На думку автора, США мали б дати Європі зрозуміти, що «якийсь незначний конфлікт на Балканах не становив скільки-небудь серйозної загрози трансатлантичній спільноті і тим паче не вимагав втручання США» (Carpenter, 2019). Тим не менше, адміністрація президента Клінтона нібито не могла втриматися від втручання в процес залагодження югославського пи-

тання, особливо з огляду на невдалі дипломатичні потуги європейських країн. Автор цитує кореспондента газети The Washington Post Чарльза Краутгамера, який вважав, що втручання в югославський конфлікт свідчило про «прагнення адміністрації Клінтона перетворити НАТО в проактивний альянс, готовий насаджувати порядок за межами власних кордонів» (Carpenter, 2019). Подальші операції в Афганістані (2001), Іраку (2003), Лівії (2011) лише підкреслили тенденції виходу НАТО за власні рамки. Як наслідок, США брали на себе надмірні зобов'язання, ще більше обмежуючи простір для ініціативи європейських членів НАТО.

Третя проблема полягає в тому, що теза про НАТО як союз демократичних держав не відповідала дійсності ні під час Холодної війни, ні опісля. На підтримку свого аргументу автор наводить приклади Португалії, яка до 1975 р. була напівфашистською диктатурою та Туреччини, яка 1967 р. пережила військовий переворот, а 1974 вторглася до Кіпру та мало не розв'язала війну з іншим членом НАТО – Грецією (Carpenter, 2019). Більш сучасні приклади включають ту ж Туреччину, а також Угорщину, де спостерігаються явні авторитарні тенденції, зокрема щодо консолідації влади в руках президента Ердогана та прем'єр-міністра Обрана відповідно. Власне, тут Карпентер не приховує свого невдоволення тим фактом, що США все ще готові захищати таких союзників:

«...ризикувати життями американців задля захисту демократичного союзника, який не є важливим для безпеки [США], – досить погана ідея. Значно гірше – йти на такий ризик задля захисту погано замаскованої диктатури, яка [знов-таки] не є важливою для безпеки Америки...» (Carpenter, 2019).

Одним із центральних аргументів автора, однак, є теза про відповідальність США за провокування другої «холодної війни», зокрема через політику щодо НАТО. Так, Карпентер стверджує, що розширення самого Альянсу на Схід, а також вихід за рамки суто оборонного союзу «призвели до поступового погіршення відносин з Росією» (Carpenter, 2019). На підтвердження свого аргументу автор цитує кількох американських експертів та посадовців, як-от колишнього посла США в СРСР Джека Метлока-молодшого:

«[військова інтервенція НАТО проти Сербії та розширення Альянсу на схід] підірвали довіру росіян до Сполучених Штатів. За даними опитувань 1991 р. 80% росіян ставилися до США

прихильно; 1999 р. майже стільки ж [росіян] мали протилежне ставлення [до США]» (Carpenter, 2019).

Звідки в пана Метлока-молодшого були такі соціологічні дані, а також чи були такі зміни зумовлені саме вказаними вище подіями, – ці питання залишаються відкритими, однак автор, очевидно, приймає їх за чисту монету.

Ще одним цитованим експертом є Джон Міршаймер, один з теоретиків неореалізму, який твердив про готовність Кремля змиритися з тривалою присутністю НАТО в Європі:

«Наприкінці Холодної війни Радянський Союз... вважав за краще, щоб війська США залишалися в Європі, а НАТО продовжила існувати. Радянські лідери розуміли, що це допомогло б... утримувати [Німеччину] під контролем навіть у разі її об'єднання...» (Carpenter 2019, chap. 2).

Нарешті, Карпентер цитує Струоба Талбота, заступника держсекретаря США при Адміністрації Клінтона:

324

«Багато росіян вбачають у НАТО пережиток Холодної війни, апріорі спрямований проти їхньої країни... Вони розпустили ОВД – власний військовий союз – і логічно запитують, чому Захід не робить так само... Вони почуваються, наче Росія... досі є об'єктом прихованої політики стримування» (Carpenter, 2019, chap. 2).

Розвиваючи думки згаданих вище осіб, автор стверджує, що США цілеспрямовано прощтовхували ініціативу щодо розширення НАТО попри протести тодішньої владної верхівки РФ, яка «покладалася на неформальну обіцянку відмовитися від розширення НАТО на схід в обмін на згоду Кремля щодо входження об'єднаної Німеччини в Альянс» (Carpenter, 2019, chap. 2). На підтвердження цієї тези Карпентер цитує інтерв'ю Дмитрія Медведєва виданню Der Spiegel від 2009 р., в якому той стверджує, що Росія не отримала «нічого з того, що [їй] обіцяли, а саме що НАТО не розширюватиметься нескінченно на схід і що [російські] інтереси постійно братимуть до уваги» (Carpenter, 2019, chap. 2). Загалом складається враження, ніби автор вважає розширення НАТО мало не головною причиною погіршення відносин між РФ і Заходом. Більш того, книга прямо звинувачує США в тому, що вони свідомо взяли курс на конфронтацію та ігнорування інтересів РФ, і тим самим непрямо легітимізує претензії останньої. Очевидно, таким чином автор намагається виправдати

свої наступні аргументи щодо (не)доцільності існування Альянсу у сучасному форматі.

Рекомендації ж щодо вирішення окреслених у книзі проблем Альянсу заслуговують особливої уваги. Тут варто наголосити, що лейтмотивом книги є теза про невідповідність НАТО інтересам США. Власне, автор різко критикує «експансіоністську» політику, яку Сполучені Штати провадили після розпаду СРСР: з одного боку, США перетворили Альянс на інструмент безконтрольного розширення власної сфери впливу; з іншого – взяли на себе надмірні зобов'язання щодо захисту незліченної кількості країн, які не є важливими для безпеки Америки. Для виправлення цієї проблеми Карпентер пропонує передати країнам Європи відповідальність за безпеку континенту. Спосіб передачі відповідальності, однак, викликає серйозні питання: по-перше, «адміністрація Трампа має оголосити, що США планують вийти з НАТО до квітня 2024 року», а європейські союзники до цього часу мають сформувати новий політико-безпековий союз; по-друге, США мають «вивести всі наземні сили з Європи... протягом двох років» (Carpenter, 2019). З огляду на час публікації книги – до чергових президентських виборів у США залишався рік – автор, швидше за все, розраховував на переобрання Дональда Трампа, адже важко уявити, щоби президент-демократ довів подібну ініціативу до завершення.

Найбільш сумнівними видаються «консервативні» рекомендації стосовно відносин з РФ. Так, Карпентер радить американським та європейським політикам «мислити реалістичніше» та «визнати той факт, що сфери впливу залишаються невід'ємною частиною системи міжнародних відносин і що великі держави [перш за все РФ та Китай] наполягатимуть на своєму праві утримувати такі сфери» (Carpenter, 2019). Більш того, автор наполягає, що «задля уникнення напруги у відносинах з Москвою (і Пекіном) США мають відмовитися від позиції, що всі держави, включно з великими, мають дотримуватися принципів... ліберального, заснованого на правилах світового порядку» (Carpenter, 2019). Простіше кажучи, якщо самі США регулярно порушували ці принципи, то чому б не дозволити іншим великим державам робити це? Автор навіть переконаний, що такі кроки якимось чином допоможуть «зберегти мир». Що ж до РФ, то тривале ігнорування Заходом її інтересів слід виправити, знов-таки, шляхом визнання за нею права на утримання «мінімальної» сфери

інтересів, а ЄС своєю чергою мав би стримувати Кремль від намагань розширити цю сферу (Carpenter, 2019). Ще раз підкреслимо, що оперування поняттям «сфера інтересів» притаманне добі світових воєн та періоду холодної війни, проте аж ніяк не личить відповідальним політикам ХХІ століття.

Яким чином описані вище рекомендації вигідні Сполученим Штатам – це питання залишається без відповіді. Натомість негативні наслідки таких кроків можуть просто зруйнувати світовий порядок, створений і підтримуваний самими США. Знов-таки, автор рецензованої праці цілеспрямовано пропонує дозволити «великим» державам ігнорувати чинні правила й принципи міжнародних відносин. Деструктивність таких порад, однак, важко переоцінити:

- по-перше, немає жодних гарантій, що РФ чи Китай будуть задоволені якимись обмеженими сферами впливу, – навпаки, обидві країни можуть розцінити це як приниження «подачку», що тільки посилить конфронтацію з Заходом;

326

- по-друге, будь-яка держава з претензіями на статус «великої» вирішить, що вона має право висувати вимоги до слабших сусідів або навіть іти війною;

- по-третє, в довгостроковій перспективі правилами й принципами міжнародних відносин почнуть нехтувати й решта держав («якщо іншим можна, то й нам можна»), що зрештою призведе до крайньої анархії.

Попри в цілому адекватне висвітлення автором проблем, характерних для НАТО у постбіполярну добу, деякі з наведених у його книзі рекомендацій навряд чи відповідають заявленій меті – перебудувати Альянс таким чином, щоб він був вигідний перш за все Сполученим Штатам, але також і Європі. Власне, описані вище рекомендації навіть не стосуються самого Альянсу, а передбачають – з не до кінця зрозумілих причин – фактичний розворот світового порядку до принципів *Realpolitik*, де все вирішують «великі» держави, а решті відведена роль об'єктів політики. Що ж до самого Альянсу, то він точно не втратить актуальності, поки на світовій арені залишатимуться держави-реваншисти на кшталт сучасної РФ.

References:

1. Bush, George H. W. 1989. "A Europe Whole and Free. Remarks to the Citizens in Mainz. President George Bush. Rheingoldhalle. Mainz, Federal Republic of Germany, May 31, 1989." U.S. Diplomatic Mission to Germany. 1989. <https://usa.usembassy.de/etexts/ga6-890531.htm>.
2. Hooft, Paul van. 2020. "Land Rush: American Grand Strategy, NATO Enlargement, and European Fragmentation." *International Politics* 57 (3): 530–53. <https://doi.org/10.1057/S41311-020-00227-7>.
3. Viggo Jakobsen, Peter, and Jens Ringsmose. 2018. "Victim of Its Own Success: How NATO's Difficulties Are Caused by the Absence of a Unifying Existential Threat." *Journal of Transatlantic Studies* 16 (1): 38–58. <https://doi.org/10.1080/14794012.2018.1423603>.

Наукове видання

МЕДІАФОРУМ

Том XI

Збірка наукових праць

Аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.11>.

Медіафорум : аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент : зб. наук. праць.
Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2022. Том 11. 328 с.

Комп'ютерна верстка – **І.С. Осадця**

Підписано до друку 14.12.2022. Формат 60x84/16.

Папір офсетний. Друк різнографічний. Умов.-друк. арк. 18.

Обл.-вид. Арк. 19,3. Зам. Н-000.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету.

58012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК No 891 від 08.04.2002.